

МЕЃУНАРОДЕН ЦЕНТАР ЗА СЛАВЈАНСКА ПРОСВЕТА - СВЕТИ НИКОЛЕ

«МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК - ЗАПАД»
(ПРАВО И ПОЛИТИКОЛОГИЈА)

СПИСАНИЕ
на научни трудови

**ЧЕТИРИНАЕСЕТТА МЕЃУНАРОДНА
НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА
„МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК - ЗАПАД“**

**МЕЃУНАРОДЕН СЛАВЈАНСКИ УНИВЕРЗИТЕТ
СВЕТИ НИКОЛЕ - БИТОЛА**

Година X

Број 2

Јуни 2023

- СВЕТИ НИКОЛЕ, Р. СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА -
- 2023 -

Издавач: Меѓународен центар за славјанска просвета - Свети Николе

За издавачот: М-р Михаела Ѓорчева, директор

Наслов: «МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК - ЗАПАД» (ПРАВО И ПОЛИТИКОЛОГИЈА)

Организационен одбор:

Претседател: Проф. д-р Јордан Ѓорчев
Заменик претседател: Доц. д-р Татјана Осадчаја
Член: М-р Борче Серафимовски
Член: Доц. д-р Милена Спасовска

Уредувачки одбор:

Проф. д-р Ленче Петреска, Северна Македонија
Проф. д-р Јордан Ѓорчев, Северна Македонија
Проф. д-р Иван Ефремовски, Северна Македонија
Доц. д-р Милена Спасовска, Северна Македонија
Проф. д-р Мирослав Крстиќ, Србија
Проф. д-р Момчило Симоновиќ, Србија
Проф. д-р Христо Бонџолов, Бугарија
Проф. д-р Даниела Тасевска, Бугарија
Проф. д-р Снјежана Кирин, Хрватска
Доц. д-р Хаџиб Салкич, Босна и Херцеговина
Доц. д-р Татјана Осадчаја, Русија

Уредник: Проф. д-р Јордан Ѓорчев

Компјутерска обработка и дизајн: М-р Благој Митев

ISSN (принт) 1857-9299

ISSN (онлајн) 1857-9302

Адреса на комисијата: ул. Маршал Тито 77, Свети Николе, Р. Северна Македонија

Контакт телефон: +389 (0)32 440 330

Напомена:

Уредувачкиот одбор на списанието «МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК-ЗАПАД» не одговара за можните повреди на авторските права на научните трудови објавени во списанието. Целосната одговорност за оригиналноста, автентичноста и лектурирањето на научните трудови објавени во списанието е на самите автори на трудовите.

Секој научен труд пред објавувањето во списанието «МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК-ЗАПАД» е рецензиран од двајца анонимни рецензенти од соодветната научна област.

Печати: Печатница и книжарница „Славјански“, Свети Николе

Тираж: 100

МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ
ИСТОК - ЗАПАД
ПРАВО И ПОЛИТИКОЛОГИЈА

СОДРЖИНА

<i>Емилија Ицоска</i> КОНФЛИКТТО КАКО УНИВЕРЗАЛЕН ФЕНОМЕН	11
<i>Марија Гроздановска</i> ЗЛОУПОТРЕБА НА ДЕЦАТА НА ИНТЕРНЕТ	17
<i>Марија Гроздановска</i> ВИРТУЕЛНАТА КОМУНИКАЦИЈА И ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА КАЗНЕНОТО ПРАВО	25
<i>Бойко Соколовски, Ёордан Ѓорчев</i> СВОБОДНОТО ДВИЖЕНИЕ НА ХОРА В РАМКИТЕ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ И ЕДИННИЈА ЕВРОПЕЙСКИ ПАЗАР И ПРАВАТА НА ГРАЖДАНИТЕ В ЕС	31
<i>Наташа Најденова - Левиќ</i> БРАЧНОСТА КАКО ПРЕЧКА ВО МЕЃУНАРОДНОТО ПРИВАТНО ПРАВО	35
<i>Наташа Најденова - Левиќ</i> МЕРОДАВНО ПРАВО ЗА МАТЕРИЈАЛНИТЕ УСЛОВИ ЗА СКЛУЧУВАЊЕ НА БРАК СО СТРАНСКИ ЕЛЕМЕНТ	41
<i>Раја Илиева</i> ОТНОСНО ПРАВАТА НА ПОТРЕБИТЕЛИТЕ ВЪРХУ ТУРИСТИЧЕСКИ ПАКЕТИ И ДОГОВОРИ ЗА СВЪРЗАНИ ТУРИСТИЧЕСКИ УСЛУГИ	49
<i>Марјан Кицев</i> ПОЛИТИКОЛОШКИ И КРИМИНОЛОШКИ ПОИМ НА ЈАВНИОТ РЕД И МИР	55
<i>Зоран Ристески, Иван Ефремовски, Ирена Ристеска</i> ЕФЕКТИТЕ НА МЕЃУНАРОДНОТО ПРАВО И ФИНАНСИСКИОТ СИСТЕМ ВРЗ ГЛОБАЛНАТА КОРУПЦИЈА И ПЕРЕЊЕ НА ПАРИ	65
<i>Јанко Бачев</i> ПРАВНО-ПОЛИТИЧКА АНАЛИЗА НА ПРЕСПАНСКИОТ ДОГОВОР	73
<i>Ана Наумовска-Кузманоска</i> ОБЛИЦИ НА ОРГАНИЗАЦИЈАТА НА МОЌТА ВО МЕЃУНАРОДНОТО ОПШТЕСТВО	79
<i>Ана Наумовска-Кузманоска</i> ИСТОРИЈАТ, КЛУЧНИ ИНСТИТУЦИИ И ИНСТРУМЕНТИ НА ЗАЕДНИЧКА НАДВОРЕШНА И БЕЗБЕДНОСНА ПОЛИТИКА	95

<i>Мевледин Мустафи</i> ДИГИТАЛИЗАЦИЈАТА И ДРУГИТЕ СТРАТЕШКИ ПОСТАПКИ КАКО ЧИНТЕЛИ ВО СОВРШЕНИТЕ ПРИНЦИПИ ЗА СПРАВУВАЊЕ СО ЦАРИНСКОТ КРИМИНАЛИТЕТ	103
<i>Живко Митревски</i> РЕШАВАЊЕ НА СПОРОВИТЕ НАДВОР ОД СУДОВИТЕ, ВОНСУДСКА ЗАШТИТА НА ПРАВАТА (АЛТЕРНАТИВНО РЕШАВАЊЕ НА СПОРОВИ)	111
<i>Живко Митревски</i> ЗАШТИТА НА ПРАВАТА ОД РАБОТЕН ОДНОС ПРЕКУ СПЕЦИЈАЛИЗИРАНИ СУДОВИ ЗА РАБОТНИ ОДНОСИ.....	123
<i>Живко Митревски</i> ВЛИЈАНИЕТО НА МЕЃУНАРОДНАТА ОРГАНИЗАЦИЈА НА ТРУДОТ ВО ЗАШТИТА НА ПРАВАТА ОД РАБОТЕН ОДНОС И СТАНДАРДИТЕ ЗА МИРНО РЕШАВАЊЕ НА РАБОТНИТЕ СПОРОВИ	139
<i>Елизабета Спироска, Мирјана Ристовска, Светлана Вељановска, Никола Тунтевски, Иле Масалковски</i> ФУНКЦИОНАЛНА АНАЛИЗА НА НАРОДНИОТ ПРАВОБРАНИТЕЛ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	147
<i>Елизабета Спироска</i> АДР – КЛАСИФИКАЦИИ И ВИДОВИ	161
<i>Илина Стефановска Здравевска</i> ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАТОЦИ НА БРАЧНИОТ ДОГОВОР.....	171
<i>Илина Стефановска Здравевска</i> БРАЧНИОТ ДОГОВОР ВО РУСКОТО ЗАКОНОДАВСТВО	175
<i>Татјана Владиславовна Плотникова</i> ПРИМЕНЕНИЕ ПЕРСПЕКТИВНЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ И ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ПРЕСТУПНОСТИ В ПРИЗМЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ	179
<i>Јагода Митревска</i> ДИПЛОМАТИЈА - ЗНАЧАЕН ФАКТОР ВО ПРЕГОВОРИТЕ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА СО ЕВРОПСКАТА УНИЈА	189
<i>Мевледин Мустафи</i> ПРЕДИЗВИЦИТЕ ОД ОРГАНИЗИРАНИОТ КРИМИНАЛ ВО ГЛОБАЛНАТА БЕЗБЕДНОСТ	197

<i>Стојан Трошански</i> НОВАТА ДЕФИНИЦИЈА НА 21-ВИ ВЕК ЗА ПОИМОТ МЕНАЏМЕНТ НА УПРАВУВАЊЕ СО ЧОВЕЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛИ (МУЧП)	207
<i>Ерика Пешкоска</i> КОМПАРАТИВЕН ПРЕГЛЕД НА ГРАЃАНСКА И КРИВИЧНА ПОСТАПКА	215
<i>Вадим Витальевич Харин</i> НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ МЕДИЦИНСКИМИ РАБОТНИКАМИ	221
<i>Анна Владимировна Савина</i> ПУБЛИЧНЫЙ ИНТЕРЕС В ОТДЕЛЬНЫХ СФЕРАХ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ	229
<i>Нелли Александровна Иванова</i> ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРИМЕНЕНИЯ ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ РЕПРОДУКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РОССИИ	237
<i>Стојанче Масевски</i> БЕЗБЕДНОСТ НА ВОДА, БЕЗБЕДНОСТ НА ХРАНА И ДРЖАВИТЕ	245
<i>Мартина Бизимовска</i> ЗАДОВОЛСТВОТО ОД РАБОТА ВО РАБОТНАТА СРЕДИНА.....	257
<i>Јанко Бачев</i> АСПЕКТИ НА МЕЃУНАРОДНИОТ КРИВИЧЕН ТРИБУНАЛ ЗА ПОРАНЕШНА ЈУГОСЛАВИЈА - ОКОЛУ ДИЛЕМАТА ЗА ПРАВНАТА ОСНОВА НА ТРИБУНАЛОТ	267
<i>Јанко Бачев</i> ПОЛИТИЧКО-БЕЗБЕДНОСНА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА АМЕРИКАНСКАТА НАДВОРЕШНА ПОЛИТИКА (1990-2023).....	273
<i>Јанко Бачев</i> ПРИЕМОТ НА МАКЕДОНИЈА ВО ОБЕДИНЕТИТЕ НАЦИИ КАКО „ПОРАНЕШНАТА ЈУГОСЛОВЕНСКА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА“ - НЕОПХОДНА ПОТРЕБА ИЛИ ПОГРЕШНА ПРОЦЕНКА	281

ОБЛАСТ
ПРАВО И
ПОЛИТИКОЛОГИЈА

Доц. д-р Емилија Ицоска
 Факултет за правни науки, МСУ
 Република Северна Македонија

КОНФЛИКТОТ КАКО УНИВЕРЗАЛЕН ФЕНОМЕН

Апстракт: Многумина теоретичари правни и политички се обидуваат да го дефинираат конфликтот внимавајќи на фактот да ги опфата сите негови белези кои него го карактеризираат. Обидите се помалку или повеќе успешни. Конфликтот се дефинира како некомпатибилност на цели или вредности помеѓу две или повеќе страни во некаква врска, во комбинација со обиди да се контролираат едни со други и со постоењето на антагонистички чувства меѓу нив. Постоењето на антагонизмот е карактеристика на конфликтот онака како што се и споротивставувањата меѓу две или повеќе страни. Сепак страните се обидуваат да се контролираат помеѓу себе на начин што се со свои гледишта, но како да се подготвени на некаков дијалог кој ќе резултира со примирје.

Клучни зборови: конфликт, војна, порамнување, спогодба

THE CONFLICT AS A UNIVERSAL PHENOMENON

Abstract: Many legal and political theorists try to define the conflict, paying attention to the fact that it includes all its features that characterize it. The attempts are more or less successful

Conflict is defined as an incompatibility of goals or values between two or more parties in a relationship, combined with attempts to control each other and the existence of antagonistic feelings between them.

The existence of antagonism is a characteristic of conflict as are disputes between two or more parties. However, the parties are trying to control each other in a way that they have their own points of view, but as if they are ready for some kind of dialogue that will result in a truce.

Key words: conflict, war, settlement, agreement

ВОВЕД

Соработката помеѓу две или повеќе страни би биле извлекување на конфликтот од неговите крајни кризни форми. (Тоновски Ѓ....)

Во Оксфордскиот речник конфликтот е дефиниран на начин: Ситуација во која луѓето, групите или земјите силно не се согласуваат или се вклучени во сериозно несогласување. Насилството беше резултат на политички конфликти. (A situation in which people, groups or countries disagree strongly or are involved in a serious argument. The violence was the result of political conflicts.)

Ваквото објаснување води повторно кон тоа дека постои несогласување со што овде дефиницијата е малку пореална бидејќи го вклучува елементот на

насилство кое е резултат на политички конфликт.

Насилството најчесто е резултат на конфликтноста кое дококу навреме се реагира може да има помали размери. Тоа би значело дека доколку се премине кон превенирање на конфликтот во неговата рана фаза практично истото би се спречило. Но најчесто зголеменото насилство води кон ексалација на конфликтот и притоа кога ќе излезе од контрола, потешко е да се врати мировната состојба или состојбата која била претходно.

Претходната состојба на мирољубие практично ќе се воспостави и по конфликтот, но таа нема никогаш да биде идентична на правобитната бидејќи секоја конфликтна страна ќе излезе со барања коишто би можеле да имаат нови импликации врз општествениот живот на една држава или повеќе држави.

Би било премногу амбицизно конфликтот да се дефинира и како интеграција. Интеграција во смисла дека конфликтот секогаш води кон промени, поуки што не било добро претходно, при што се настојува да се воспостави нова постконфликтна состојба која би била подобра од претходната. Сепак тоа е релативно, бидејќи за некои новонастанатата ситуација и не е подобра од претходната, па според тоа интеграциската улога на конфликтот не треба да се сфати апсолутно.

Обично страната која се труди да престане конфликтот (посредувачот) повикува на компромис, што во превод би значело отстапки од зацртаните цели кон нови вредности кои се темели на спогодбата. Спогодбата би значела престанок на конфликтот, бидејќи и двете страни се не повеќе или не помалку задоволени.

Раните прегледи во областа на решавање конфликти идентификуваа голем број шеми за опишувајќи ги изворите или видовите на конфликти. Еден од раните теоретичарите на конфликтот, Даниел Кац (1965), создаде типологија која разликува три главни извори на конфликт: економски, вредносен и конфликт за моќ.

Економскиот конфликт вклучува конкурентни мотиви за постигнување на оскудни ресурси. Секој страна сака да го извлече максимумот што може, како и однесувањето и емоциите на секоја од нив се насочени кон максимизирање на нивната добивка. Конфликт на страните често ги има како еден од своите извори некомпатибилните цели за тоа како да го пресече „економската пита“.

Конфликтот на вредности вклучува некомпатибилност во начините на живот, идеологии - преференции, принципи и практики во кои луѓето веруваат¹.

Конфликтот за моќта се јавува кога секоја страна сака да го задржи или максимизира влијанието што го врши во врската и општественото опкружување. Тоа е невозможно за еден страна да биде посилна без другата да биде послаба, барем во однос на директното влијание еден над друг. Така, настанува борба за власт која најчесто завршува со победа и пораз, или во „застој“ со континуирана состојба на тензија.

Моќта исто така влегува во сите конфликти бидејќи страните се обидуваат меѓусебно да се контролираат. Мора да се забележи дека повеќето конфликти не се од чист тип, туку вклучуваат мешавина на извори. На пример, економскиот конфликтот обично вклучува економска конкуренција, но може исто така има форма на борба за моќ и често вклучува различни идеологии или политички вредности. Колку повеќе извори кои се вклучени, обично конфликтот толку е поинтензивен и понерешлив.

1. Меѓународен конфликт (на пр. Студена војна) често имаше силна вредносна компонента, при што секоја страна ја потврдува исправноста и супериорност на нејзиниот начин на живот и неговиот политичко-економски систем.

Друг важен извор на конфликт е неефикасната комуникација. Погрешна комуникација и недоразбирањето може да создаде конфликт дури и кога нема основни некомпатибилности. Покрај тоа, страните може да имаат различни перцепции за тоа кои се фактите во една ситуација и да споделуваат информации и да ги разјаснуваат своите перцепции, при што разрешувањето е невозможно². егоцентричност,

Селективна перцепција, емоционална пристрасност, предрасуди итн., се сите сили кои нè наведуваат да согледаме ситуации многу поинакви од другата страна. Недостаток на вештина во комуникацијата со она што навистина го имаме и немање на значењето на јасен и почитуван начин често резултира со конфузија, повреда и гнев, а сето тоа едноставно го храни процесот на конфликт. Дали конфликтот има објективни извори или се должи само на перцептивни или комуникациски проблеми, инволвираните страни го доживуваат како многу реално. (Фишер Р. 2000, стр. 3)

1. КРИЗАТА И КОНФЛИКТТО КАКО ПОЈАВА ВО ОПШТЕСТВОТО

Често кога зборуваме за општеството мислиме на општество во кое владеат норми и каде луѓето се однесуваат конформистички кон тие норми. Меѓутоа сепак се доаѓа до ситуација каде се отстапува од нормалното поведие во општеството, а тоа е ситуација во која владее криза или конфликт. Во такви ситуации нормалните норми нема да постојат повеќе и ќе се прибегне кон едно поинакво би рекла анимално однесување каде ќе преовладува повеќе силата отколку правото.

Таквите ситуации се негативни како за општеството како целина, но и за луѓето кои го сочинуваат таквото општество бидејќи отсуството на норми и вредности во општеството кај нив буди страв, несугурност, неизвесност.

3. КРИЗАТА И КОНФЛИКТТО КАКО ПОИМИ

Овие два термини често се употребуваат во секојдневниот говор и за нив може да биде заедничко тоа што опишуваат една вонредна состојба, а не редовна имајќи го во предвид кризниот менаџмент кој има за цел да ја воспостави претходната редовна или конформистичка состојба. Сепак за да се разберат треба најпрво да се дефинира состојбата на мир, конфликт и криза.

Така мирот е дефиниран како отсуство на војна, насилство или повеќе или помалку суспензија на насилни модели на ривалство политичките единици. (Дончев А.2007)

Конфликтот кој го дефинираме во претходната глава од аспект на политички конфликт наоѓа и друга дефиниција и тоа облик на однесување на поединци или групи во организацијата во кои доминираат несогласувањата, спротивставувањата и судирите при што поединците или организациските единици работат едни против други.(Дончев А. 2007)

Конфликтот има три битни аспекти и то страни, конфликтно однесување и конфликтни интереси. Траба да се знае и фактот дека тоа е оној дел од спорот во кој постои опасност од употреба на воена сила. Тој има неколку фази и тоа: Фаза на појава на непријателствата, фаза на почеток на непријателствата, фаза на завршување на непријателствата, фаза на оспорување и фаза на решение во која последна фаза можат да се забележат елементи на т.н. пост-конфликтна правда.

2. Тоа е типична форма на егоцентрисност.

Станува збор за динамичен феномен, кој е креативен односно интегративен бидејќи води кон промени (новонастанатата пост-конфликтна ситуација е поразлична од претходната, а најчесто пофункционална).

Конфликтното однесување е составено од активности што ги презема едната страна со намера да се спротивстави на другата страна. Најчесто има две спротивставени страни.

Кризата пак подразбира национална или меѓународна состојба во која има закана за приоритетите, вредностите, интересите или целите на инволвираните страни. (Дончев А. 2007). Таа се разликува од конфликтот кој е исклучиви предизвикан од човечки фактор. За разлика од него кризата може да биде предизвикана и од природни катастрофи (хуманитарна, еколошка, метеоролошка. Кризата од човечки фактор може да биде политичка, економска, социјална итн.)

Кризата е поширок поим од конфликтот која вообичаено претставува точка на пресврт. Таа видлива, а територијата на која се протега е позната уште и како зона на кризната состојба.

3. МЕНАЏИРАЊЕТО НА КОНФЛИКТОТ

Конфликтот има опасни и непредвидливи последици, нуманитарни трагедии и економска пропаст. Во менаџирањето на конфликтите најпрво мораме да ги споменеме напорите на ООН и другите меѓународни институции кои ги превенираат, менаџираат, па дури и решаваат разликите во мислењата. И покрај постоењето на овие тела вооружените конфликти и понатаму се закана на современиот XXI век.

Сепак тука мораме да го споменеме менаџментот како појава со која се занимава секоја научна дисциплина. Менаџментот е таква организирана појава која успешно се справува со сите видови на конфликти, како и со најескалираниот-воениот конфликт.

Менаџментот можеме да го дефинираме како серија на чекори или насочувања на акциите во правец на остварување на дефинираната цел. Тој се појавува во организирана форма. Менаџментот е континуиран процес на донесување на одлуки.

Конфликтниот менаџмент се однесува на активностите со кои се спречува проширувањето, односно се намалува насилството, употребено во страните на конфликтот. Овозможува страните да се доведат во комуникација што ќе води кон решавање на спорот и прекинување на насилството. Во суштина како што ќе каже Давид Робертсон кризниот менаџмент е добра дипломатија во која се настојува да се реши нестабилната состојба со одбегнување на тензии. Во услови на кризен менаџмент се активираат средства и методи потребни за совладување на кризната ситуација.³

Кризниот менаџмент се дефинира и како „добра дипломатија“ со која се настојува да се реши нестабилната состојба со одбегнување на тензиите. (Дончев А. 2007) Под кризен менаџмент спаѓаат и донесувањето на одлуки, акциони планови, унифицирање на напори, можност и желба да се сменат структурите.

Како крен резултат на добриот менаџмент би било надминување на состојбата на високи тензии и конфронтација меѓу конфликтните страни. Добриот менаџмент се основа на стратегија како активен чинител, операторика,

3. Кризниот менаџмент на НАТО подразбира организација, уредување и мерки со цел да се стават кризите под контрола и да се создадат услови за обликување на идната насока на кризите.

реализација на осмислените дејствија.

Ваквиот пристап е таков на кој се базира современото национално и меѓународно право и е сосема добродојден бидејќи катастрофите е од војните се со огромни последици по човекот и неговото здравје.

Овој пристап е од хуманитерен аспект бидејќи централно место има човекот и неговото основно право на живот, што повикува на импликации како во општеството внатре, но и пошироко во државите, регионално и глобално. Иако навидум изгледа доста тешко менаџментот на конфликтот треба да се сфати како основна клатка во општеството.

Мирното решавање на спорите како посебна гранка на меѓународното право нуди можност да се избегне од насилниот начин на решавање на спорите и да се види добрата дипломатија, меѓународното правосудство, односно арбитража, како и практиката на Меѓународниот суд на правдата.

Бидејќи конфликтот како феномен е предвесник на човечки и материјални жртви денес во 21 е сè поактуелно државите да имаат однапред подготвена стратегија за надминување на истите. Иако денес не можеме да зборуваме за тотална војна (таа постои како нацрт на хартија) сепак меѓународната заедница стравува и активно се бори за надминување и на најмаите конфликти. Во интерес на меѓународната заедница е пред се економската благостојба на државите која треба да има предност, наспроти конфликтот кој е посилен како и борбата за оружување и воена готровност.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Тидвер А., Лерче Ч. (2004) „Глобализацијата и решавањето на конфликтот“ *International Journal of Peace Studies*, London
2. Studies, London
3. Дончев А. (2007) „Кризен менаџмент“, ФОН Универзитет, Скопје
4. Гианакос С.А. (2002) Етнички конфликт, религија, идентите и политика, Просветно дело А.Д. Скопје
5. Тоновски Ѓ (2008) „Современа меѓународна заедница“ Скопје
6. Фрчковски Д. Љубомир (2012) „Преговарање во конфликти на идентитети“ Магор, Скопје.

Вон. проф. д-р Марија ГроздановскаФакултет за правни науки, МСУ
Република Северна Македонија

ЗЛОУПОТРЕБА НА ДЕЦАТА НА ИНТЕРНЕТ

Апстракт: Интернетот и дигиталните технологии го трансформираа начинот на кој живеевме и отворија многу нови патишта за комуникација, играње игри, слушање музика и вклучување во широк спектар на културни, едукативни и активности за подобрување на вештините. Интернетот може да обезбеди клучен пристап до здравствени и образовни услуги, како и информации за теми кои се важни за младите. Како што децата и младите често се во првите редови во усвојувањето и прилагодувањето на новите можности што ги нуди интернетот, тие исто така се изложени на низа прашања поврзани со безбедноста и благосостојбата кои општеството мора да ги признае и да се соочи со нив. Овој труд има за цел да ја анализира злоупотребата на децата, задржувајќи се на некои форми на злоупотреба кои се случуваат на интернет.

Клучни зборови: деца, злоупотреба, интернет, sexting, online grooming, cyberbullying

ABUSE OF CHILDREN ON THE INTERNET

Abstract: The Internet and digital technologies have transformed the way we live and opened up many new avenues for communicating, playing games, listening to music and engaging in a wide range of cultural, educational and skill-enhancing activities. The Internet can provide crucial access to health and educational services, as well as information on topics that are important to young people. As children and young people are often at the forefront of adopting and adapting to the new opportunities afforded by the internet, they are also exposed to a range of safety and well-being issues that society must recognize and confront. This article aims to analyze child abuse, focusing on some forms of abuse that occur on the Internet.

Keywords: children, abuse, internet, sexting, online grooming, cyberbullying

ВОВЕД

Денес информатичката технологија овозможува пренос и користење на информации, а воедно претставува и најпродорна генеричка технологија. Напредокот на технологијата предизвикува позитивни промени во виртуелната комуникација. Развојот на дигиталната ера кој доведе до појава на социјални мрежи и мобилни апликации овозможи побрз проток на информации кои нудат значајни можности и придобивки за денешниот живот, но во исто време, новите дигитални технологии покренала голем број социјални и етички прашања. Па така, покрај позитивни, напредокот на технологијата манифестира и негативни ефекти. Информатичката технологија за сите земји во светот ги отвори и прашањата поврзани со: злоупотребата на децата на интернет, безбедноста на

интернет, злоупотребата на информатичката технологија, повредата на правата од интелектуална сопственост (плагијат и пиратерија), компјутерскиот криминал, кражбите на податоци, прекумерна изложеност на игри на интернет итн.

Зголеменото присуство на децата во онлајн просторот, конкретно засилено поради пандемијата, доведе до значително зголемување на случаите на злоупотреба на деца на интернет. Децата и младите претставуваат особено ранлива група, бидејќи тие често не се свесни за опасностите на кои се изложуваат кога пристапуваат на интернет. Комбинацијата на импулсивност, наивност, склоност да ги употребаат своите вештини, ги доведува децата корисници на интернет да ги преценат своите слабо развиени вештини за донесување одлуки и со тоа тие стануваат популација која е најмногу изложена на ризик од измама, злоупотреба, понижување, вознемирување и несоодветна содржина на интернет во денешно време.

ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАТОЦИ ОД КОРИСТЕЊЕТО НА ИНТЕРНЕТОТ ЗА ДЕЦАТА

Интернетот е целосно интегриран во животот на децата и младите луѓе, што денес го оневозможува одделното разгледување на дигиталниот и физичкиот свет. Денешните деца и млади секојдневно го користат интернетот за комуникација, забава, учење и информирање. Тие се „дигитални деца“ затоа што користат модерни уреди уште од првите месеци од својот живот, за играње, гледање видеа, забава... Но, како што растат, децата подобро ја разбираат модерната технологија, па лесно им е да манипулираат со родителите во врска со нивната активност на интернет. Негативната страна на овој тренд е можноста за развој на голем број проблеми, појава на насилство преку интернет, изолација и проблеми со социјалното приспособување и зависност од интернет.¹

Интернетот ги брише општествените норми и граници. Покрај неговите предности, интернетот претставува ризик за личната безбедност и приватноста на корисниците. Повеќето деца и млади имаат профил на социјалните мрежи каде неселективно споделуваат лични информации, а голем дел од нив воспоставиле контакт на интернет со некој што не го познавале во реалниот живот. Во последната деценија, интернетот стана виртуелно „игралиште“ на кое педофилите може да дојдат до деца и информации за нив и тоа без да се откријат, скриени во анонимноста на своите домови. Педофилите како патоказ до детето ги користат сите информации кои децата ги објавуваат на социјалните мрежи, нивните фотографии кои ги споделуваат, местата кои ги посетуваат...

Приложувањето на лични податоци при инсталирањето апликации, користењето социјални мрежи, одговарањето на е-пошта итн. може да доведе до материјални загуби, загрозувајќи ја безбедноста на личноста на детето и губењето на приватноста. Непознавањето на правилата за безбедно користење на интернет, ризичното однесување на интернет, како и неговата прекумерна употреба се сериозни проблеми кои можат да предизвикаат ниска самоверба, анксиозност, депресија и занемарување на училишните обврски.

Ризичното однесување на интернет е однесување кое предизвикува здравствена, професионална, финансиска или социјална штета. Информациите и содржините кои ги среќаваме на интернет може да бидат објавени од кој

1. Зависниците од интернет поминуваат од 40 до 80 часа неделно на интернет.

било и каде било, во секој момент без никаква одговорност или цензура. Затоа, несоодветно и непроверено објавените информации може да бидат штетни и опасни за физичкиот и психолошкиот интегритет на децата и младите. Обично ризичните интернет страници (страници кои промовираат купување и консумирање алкохол, наркотици и тутунски производи; порнографски страници кои поттикнуваат сексуално неодговорно однесување, сајтови кои водат до коцкање и обложување, кои поттикнуваат објавување на лични податоци, страници кои шират агресивност, расна и национална нетолеранција и др.) се токму најинтересни за децата. Но, ваквите ризични содржини децата не секогаш ги доживуваат како штетни или вознемирувачки.

Негативните последици од употребата на интернетот генерално може да се разгледуваат преку негативните последици од употребата на Фејсбук. Покрај можностите кои ги нуди, Фејсбукот има и низа несакани последици. Тој ја поттикнува социјалната компарација, а со тоа и зависта која може да доведе до депресија.² Позитивното расположение е обратно пропорционално со времето кое едно лице активно го поминува на Фејсбук. Колку повеќе време децата и адолесцентите трошат на интернет, толку повеќе се чувствуваат осамено.³ Адолесцентите често доцнат на училиште затоа што проверуваат Фејсбук, помалку спијат затоа што до доцна во ноќта се вклучени на Фејсбук, поминуваат многу време на Фејсбук, поради што имаат помалку време за учење и исполнување на други обврски. Веројатноста едно лице да стане жртва на злоупотреба на интернет е повисока за оние кои се повеќе зависни од интернет, кои имаат поголема веројатност да разговараат со постарите познаници на интернет или оние кои даваат лозинки на други и споделуваат лични информации на блог или Фејсбук.

Дружењето во виртуелниот свет може да претставува отстапување од реалната средина, бегство во идиличен свет без обврски и одговорности кој нуди примамливи можности, но и ризични ситуации. Се претпоставува дека на адолесцентите им е полесно да комуницираат и побезбедно е да се доверат некому на интернет, отколку да се изложат на можно недоразбирање и критики од пријателите во реалниот свет. Виртуелната комуникација не мора секогаш да биде негативна, туку баш спротивно може да им помогне на младите, особено на оние кои се срамежливи и имаат ниска самодоверба.

СТАТИСТИЧКИ ПОДАТОЦИ ЗА КОРИСТЕЊЕТО НА ИНТЕРНЕТ

Во 2019 година, повеќе од половина од светското население користело интернет. Најголема група на корисници се оние на возраст под 44 години, со подеднакво висока употреба кај 16-24 годишните и 35-44 годишниците. На глобално ниво, секое трето дете (0-18 години) користи интернет.⁴

Една третина од сите корисници на интернет денес се деца и млади луѓе. Во земјите во развој, децата и младите имаат водечка позиција во употребата на интернет, а се проценува дека во следните пет години, оваа популација ќе се

2. Chou, H.T i Edge, N. (2012). They are happier and having better lives than I am: the impact of using Facebook on perception of others lives. *Cyberpsychology, Behaviour and Social Networking*, 15(2), 117-121.

3. Puri, A. i Sharma, R. (2016). Internet usage, depression, social isolation and loneliness amongst adolescents. *Indian Journal of Health & Wellbeing*, 7(10), 996-1003.

4. Livingstone, S., Carr, J., and Byrne, J. (2015) One in three: The task for global internet governance in addressing children's rights. Global Commission on Internet Governance: Paper Series.

London: CIGI and Chatham House, <https://www.cigionline.org/publications/one-three-internet-governance-and-childrens-rights>

удвои. Новите генерации растат со интернет и повеќето се поврзуваат со мобилна мрежна технологија. Децата и младите поминуваат во просек околу два часа дневно на интернет во текот на неделата и приближно двојно повеќе секој ден од викендот. Адолесцентите (15-17 години) поминуваат најмногу време онлајн, во просек помеѓу 2,5 и 5,3 часа, во зависност од земјата.⁵

УНИЦЕФ проценува дека 71% од младите веќе се онлајн.⁶

Користењето на интернет во Република Северна Македонија е во пораст. Според податоците на Државниот завод за статистика во Република Северна Македонија, во првото тримесечје од 2022 година, 86,6 % од домаќинствата имале пристап на интернет од дома. Во првото тримесечје од 2022 година, од вкупното население на возраст од 15 до 74 години, интернет користеле 88,3 %, а 73,9 % го користеле неколку пати во текот на денот. Во првото тримесечје од 2022 година, 100% од лицата на возраст од 15 до 24 години користеле интернет.⁷

За споредба со 2021 година, според податоците на Државниот завод за статистика, во првото тримесечје од 2021 година, 83,7 % од домаќинствата имале пристап на интернет од дома. Во првото тримесечје од 2021 година, од вкупното население на возраст од 15 до 74 години, интернет користеле 86,4 %, а 80,5 % го користеле секој ден или речиси секој ден. Во првото тримесечје од 2021 година, 99,5% од лицата на возраст од 15 до 24 години користеле интернет.⁸

Во Северна Македонија во 2020 година 81,4% (1 695 000) од населението (2 083 005) користело интернет, што претставува зголемување од 1,2% во споредба со 2019 година. Во октомври, 1,2 милиони (57,6% од населението) активно ги користеле социјалните медиуми, што е зголемување за 9,1% во споредба со 2019 година. 1,17 милиони пристапиле до социјалните медиуми преку мобилен уред. Најмногу од македонците користеле Фејсбук – 1 000 000, потоа Инстаграм – 700 000, Фејсбук Месинџер – 880 000, LinkedIn – 260 000 и Твитер – 65 200.⁹

Во денешно време сите сме сведоци за користењето на Фејсбук од страна на луѓето во нашата околина, почнувајќи од најмала, па сè до најстара возраст. Согласно достапните податоци во Република Северна Македонија во јули 2022 се евидентирани 2 083 236 жители, од кои 1 687 421 се корисници на интернет, а 1 398 200 се корисници на Фејсбук.¹⁰ Ова значи дека 67% од жителите на нашата држава користат Фејсбук, а 83% од корисниците на интернет се и корисници на Фејсбук.

СЕКСУАЛНА ЕКСПЛОАТАЦИЈА И ЗЛОУПОТРЕБА НА ДЕЦА НА ИНТЕРНЕТ

Збирот на модалитети за комуникација на интернет (online communication) опфатени со поимот информатичко-комуникациска технологија е производ на новото современо време. Заедно со многубројните предности од употребата, тој повлекува и бројни ризици за кои корисниците (и лицата поврзани со нив) мора да бидат свесни за да можат да се заштитат.

5. https://www.itu-cop-guidelines.com/_files/ugd/24bbaa_b5fec426d50d4a21b721489099b5781f.pdf

6. Broadband Commission, "Child Online Safety: Minimizing the Risk of Violence, Abuse and Exploitation Online (2019)," Broadband Commission for Sustainable Development, October 2019, 84, https://broadbandcommission.org/Documents/working-groups/ChildOnlineSafety_Report.pdf.

7. <https://www.stat.gov.mk/PrikaziSooopstenie.aspx?rbtxt=77>

8. https://www.stat.gov.mk/pdf/2021/8.1.21.38_mk.pdf

9. Проценка на националната безбедност на децата на интернет за Северна Македонија, Биро за развој на телекомуникации, Министерство за информатичко општество и администрација, Скопје, 2021

10. <https://www.internetworldstats.com/stats4.htm>

Релевантни национални и меѓународни документи ја признаваат можната опасност од информатичко-комуникациската технологија. Ова е особено важно за различни штетни однесувања кон децата кои заедно со младите, генерално припаѓаат на особено чувствителна социјална група. Нивниот ризик од виктимизација е зголемен и условен од повеќе причини, што последователно значи и зголемена општествена потреба за нивна заштита.

Сексуалната експлоатација и злоупотребата на деца на интернет е особено чувствителна тема која привлекува внимание со својата актуелност, особено во последно време. Пред сè, затоа што станува збор за жртви кои се најранлива социјална категорија. Потоа, исто така, бидејќи сузбивањето на овие однесувања бара специфичен пристап од кривичното законодавство: посебно формулирани инкриминации, дополнителни правила во кривичната постапка за жртвите да не бидат секундарно виктимизирани и специјално обучени лица кои доаѓаат во контакт со детето во различни фази на кривичната постапка.

Првиот светски конгрес, тематски ориентиран кон сузбивање на сексуалната експлоатација на децата е одржан во Стокхолм во 1996 година. На него учествувале претставници на 122 влади кои за прв пат признале дека постои овој вид насилство врз деца.

Во меѓувреме развојот на технологијата создаде нови предизвици за овој тип на заштита. Најпрво тоа се новите форми на злоупотреба на деца користејќи модалитети на интернет, односно употреба на информатичко-комуникациска технологија, како што се:

- » испраќање експлицитни сексуални пораки (sexting),
- » намамување и врбување дете за сексуален контакт на интернет (online grooming),
- » виртуелно малтретирање (cyber-bullying) како дополние на веќе постоечкиот проблем со детската порнографија на интернет како исклучително профитабилен облик на виртуелен криминал (cyber-crime).

Испраќањето експлицитни сексуални пораки (sexting) вклучува испраќање, примање или размена на сексуално експлицитни текстуални пораки, слики или видеа преку мобилен телефон или интернет (е-пошта, социјална мрежа и други слични медиуми).¹¹

Намамување и врбување дете за сексуален контакт или сексуална експлоатација на дете на интернет (online grooming) има кога некој го користи интернетот за да измами, принуди или присили млад човек да направи нешто сексуално - како испраќање непристојно видео или фотографија од себе. Online grooming-от за првпат бил официјално признат во меѓународен правен инструмент во 2007 година од Конвенцијата на Советот на Европа за заштита на децата од сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба (Конвенција Ланзароте).

Намамувањето и врбувањето деца за сексуален контакт се случувало и се случува и без информатичко-компјутерската технологија и тоа со лична интеракција со дете, најчесто во јавниот простор или со лице од доверба, а само еден негов облик е сторувањето преку интернет, што е нешто ново. Контактот со жртвите во голема мера се случува надвор од online просторот, односно се случува со офлајн методи (во училишта, клубови или во семејството), а самите злоупотреби се случуваат во домот на жртвата или домот на насилникот. Истражувањата покажуваат дека сексуалните злоставувачи злоупотребуваат деца што ги познаваат од порано.

11. "Luxembourg Terminology Guidelines for the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Abuse."

Намамувањето и врбувањето деца за сексуален контакт може полесно да се направи на интернет со оглед на фактот што децата во таква средина се помалку инхибирани и со тоа поранливи. Интернетот го промени начинот на кој луѓето комуницираат и го рedefинира концептот на „пријател“. На интернет може многу лесно и брзо да се воспостави „пријателство“ со дете, што доведува до потреба од преоценување на традиционалните ставови за опасноста која доаѓа од непознати лица. Постојат повеќе опции на кои може да се случи online grooming и тоа: на веб-страниците за социјално вмрежување, апликациите за инстант пораки и апликациите за пренос во живо, сајтовите за споделување фотографии, апликациите за запознавање, сајтовите за онлајн игри и др.

Последиците од ваквите злоупотреби на децата се особено тешки за психофизичкиот развој на детето и обично траат цел живот. Од друга страна пак, за жал ваквите однесувања често поминуваат неказнето и статистичките податоци укажуваат на низок процент на гонење на кривични дела од сексуалната сфера, со што фактички бројот на деца жртви на таа злоупотреба останува непознат.

Виртуелно малтретирање (cyber-bullying) е малтретирање со употреба на дигитална технологија. Може да се одвива на социјалните медиуми, платформите за пораки, платформите за игри и мобилните телефони. Може да вклучи испраќање, објавување или споделување лични или приватни информации, негативни, штетни, лажни или зловни содржини за некој друг што предизвикува срам или понижување. Тоа е повторено однесување, насочено кон предизвикување на страв или срам на оние кои се цел на малтретирањето. Малтретирањето лице в лице и виртуелното малтретирање често може да се случат едно до друго. Но, виртуелното малтретирање остава дигитален отпечаток - запис кој може да се покаже корисен и да обезбеди докази за да помогне да се запре злоупотребата.

Кога малтретирањето се случува онлајн, детето жртва може да се чувствува како да е напаѓано насекаде, дури и во својот дом. Ефектите може да траат долго време и да влијаат врз личноста на детето на многу начини и тоа:

- » Ментално – чувство на вознемиреност и страв;
- » Емоционално – чувство на срам или губење интерес за работите што детето-жртва ги сака и
- » Физички – детето-жртва чувствува замор, несоница, доживува симптоми како стомачни болки и главоболки.

Кривичните законици се обидуваат да развијат соодветни одговори на виртуелните модалитети на кривичните дела, а посебно би требало да се насочат кон заштитата на децата од злоупотребите кои може да им се случат во онлајн светот. Во нашиот Кривичен законик е содржана посебна инкриминација согласно која е предвидена казна затвор од една до пет години за тој што преку компјутерско-комуникациски средства закажал средба или на друг начин намамил дете кое не наполнило 14 години на обљуба или друго полово дејствие или на производство на детска порнографија и ако со таквата намера остварил непосредна средба со малолетникот. Во член 122 од Кривичниот законик, покрај другото содржана е и дефиниција за насилство врз дете, според која под насилство врз дете покрај насилството од областа на семејното насилство се подразбира и психичко насилство, насилство преку интернет, врсничко насилство, како и демнење и следење на детето.

ЗАШТИТА НА ДЕЦАТА И СИГУРНА УПОТРЕБА НА ИНТЕРНЕТ

Заштитата на децата и младите е заедничка одговорност на сите релевантни засегнати страни кои треба да обезбедат одржлива иднина за сите. За да се случи тоа, законодавецот, правосудните органи, родителите, негувателите, воспитувачите и другите засегнати страни, мора да обезбедат дека децата и младите можат да го исполнат својот потенцијал - онлајн и офлајн.

Иако не постои универзална дефиниција за заштита на децата на интернет, таа има за цел да преземе холистички пристап за да се изградат безбедни, соодветни за возраста, инклузивни и партиципативни дигитални простори за деца и млади луѓе, кои се карактеризираат со:

- » одговор, поддршка и самопомош наспроти закани;
- » спречување на штета;
- » динамична рамнотежа помеѓу обезбедувањето заштита и обезбедувањето можности за децата да бидат дигитални граѓани и
- » почитување на правата и обврските и на децата и на општеството.

ЗАКЛУЧОК

Предизвиците со кои се соочуваат државите во однос на злоупотребата на децата на интернет се однесуваат првенствено на ниската свест за прашањата поврзани со заштита на децата на интернет, особено кај децата и родителите. Потребно е да се подобри достапноста и едноставноста на алатките за контрола од страна на родителите, со кои има подобра заштита на децата и со кои се зголемува свеста кај родителите. Родителите треба повеќе да се информираат за можностите за техничка заштита од штетни содржини на интернет со пинови или кодови, посебни прекинувачи, програмери на време, клучеви за електрични кабли итн. Тие треба активно да се вклучат во различни активности во кои со своите деца разговараат за содржините кои тие ги гледаат на интернет, како и причините зошто ги гледаат. Родителите се тие кои на децата треба да им ги објаснат негативните и непримерните однесувања во реалниот свет, како и на интернет. Децата треба од страна на родителите да бидат предупредени за опасните однесувања и зошто таквите однесувања тие не би требало да ги практикуваат, како и за начините на кои тие однесувања би можеле да ги доведат до опасност. Родителите треба да го ограничат пристапот на децата до интернет, а да им овозможат доволно време за учење, игра, слободни активност, спорт, хоби... Треба да ги поттикнат своите деца да гледаат образовни, документарни и квалитетни програми, а потоа да разговараат за она што го гледале. На децата треба да им се покаже дека родителите се грижат за нив и се навистина заинтересирани за нивните интереси, желби и потреби. Родителите треба да бидат најдобриот пример за своите деца во рестриктивниот пристап за користење на интернет.

Освен улогата на родителите, посебен акцент би требало да биде ставен и на активностите на национално ниво. Од големо значење би било сеопфатно академско истражување кое ќе се однесува на заштита на децата на интернет во Република Северна Македонија. Иако постојат голем број посветени организации и активности за заштита на децата на интернет, недостасува координација и национална стратегија.

Покрај тоа, неопходно е да се спроведува преглед на националната правна рамка фокусирајќи се на улогата и напредокот на технологијата.

За подобра заштита на децата од злоупотребите на интернет неопходно е да се вклучат и наставниците и воспитувачите, кои имаат витално значење во препознавањето на пробелмите со заштитата на децата на интернет преку идентификување на знаците на злоупотреба, како и соодветно постапување. Преку едукација на децата ќе им се овозможат мудро и безбедно користење на технологијата, што ќе доведе до спречување на нивната злоупотреба на интернет.

Вон. проф. д-р Марија Гроздановска

Факултет за правни науки, МСУ
Република Северна Македонија

ВИРТУЕЛНАТА КОМУНИКАЦИЈА И ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА КАЗНЕНОТО ПРАВО

Апстракт: Со напредокот на технологијата доаѓа и до појава на нови форми на криминалитет кои на специфичен начин им наштетуваат на човековите права и слободи. Брзиот развој на информатичката технологија предизвика и соодветен одговор на казнено-правната наука. Казненото право како дел од правниот систем на секоја држава има задача да определува кривични дела и санкции за сторителите на тие дела со цел да го потисне нивното неприфатливо однесување. Овој труд ќе направи преглед на казнено-правните ставови кога се во прашање предизвиците на виртуелната комуникација, иако во него не е можно да се опфатат сите предизвици кои употребата на интернетот ги става пред казненото право.

Клучни зборови: виртуелна комуникација, интернет, кривично дело, казнено право

VIRTUAL COMMUNICATION AND THE CHALLENGES OF CRIMINAL LAW

Abstract: With the advancement of technology comes the emergence of new forms of criminality that harm human rights and freedoms in a specific way. The rapid development of information technology has also caused an appropriate response to criminal law science. Criminal law, as part of the legal system of every country, has the task of determining criminal acts and sanctions for the perpetrators of those acts in order to suppress their unacceptable behavior. This article will provide an overview of the criminal law positions when it comes to the challenges of virtual communication, although it is not possible to cover all the challenges that the use of the Internet poses to the criminal law.

Keywords: virtual communication, internet, crime, criminal law

ВОВЕД

Казненото право како дел од јавното право е последно заштитно средство на државата, која своето влијание и задача го врши преку закани за примена на државната принуда како најсилна форма на принуда во општеството. Со пропишувањето на кривични дела и соодветни санкции, односно казни, казненото право се обидува да ги спречи сите однесувања на физичките или правните лица кои заради нивното неприспособување кон заедничкиот живот, опасностите за одредени вредности и добра во таа заедница или од други причини се неприфатливи и затоа се недозволиви и забранети.

Казненото право настојува соодветно да ги санкционира сторителите на кривични дела, да спречи повторно извршување на делото, да влијае врз потенцијалните сторители да не сторат кривични дела, да ја прокламира праведноста на казнувањето и да ја зајакне довербата на граѓаните во правниот поредок. Исто така, со неговите механизми се стреми да ги заштити жртвите на кривичните дела и да овозможи заедничка безбедност на животот во општеството.

Во современото општество виртуелната комуникација создава низа предизвици за казненото право, а со користењето на информатичката технологија вообичаените кривични дела добиваат нови модалитети или начини на извршување.

КОМПЈУТЕРСКИ КРИМИНАЛИТЕТ

Компјутерскиот криминалитет е широк поим кој уште се среќава како високо-технолошки криминалитет, виртуелен криминалитет, е-криминалитет, интернет криминалитет, сајбер криминалитет.

Во подрачјето на казненото право често се зборува за компјутерско или информатичко казнено право, а во областа на криминологијата за сајбер криминологија. Станува збор за динамична област во која ситуацијата брзо се менува, а исто така и казнено-правните автори не се согласуваат околу тоа како правилно да одговорат на конкретните негативни општествени феномени од оваа сфера.

Законодавството, криминологијата, криминалистиката и другите науки кои ја проучуваат феноменологијата на компјутерскиот криминалитет даваат различни дефиниции, кои главно водат до тезата дека компјутерски криминалитет е оној кој се врши со помош на средства за онлајн комуникација и информатичка технологија, каде основно средство за вршење на овие дејства е компјутерот. Компјутерите може да имаат различна улога во компјутерските кривични дела. Покрај средство за извршување на кривичното дело, тие може да бидат: цел на кривичното дело (вируси, хакирање) или средство, медиум за складирање на податоци.

Иако не постои универзално прифатена дефиниција може да се направи разлика меѓу два главни типа на сајбер криминал:

- » Сајбер-овозможен криминал, што се однесува на „традиционалните“ форми на криминал кои сега преоѓаат во сајбер сферата, како што се финансиските кривични дела, дела кои што ја нарушуваат безбедноста на децата и младите вклучително и тероризам и
- » Напреден сајбер криминал (познат и како високо технички криминал), кој се однесува на напади против компјутерски хардвер и софтвер.¹

Компјутерскиот криминалитет претставува посебен предизвик на современото казнено право и криминолошките науки, а освен тоа и релевантни национални и меѓународни документи ја признаваат можната опасност од информатичко - комуникациската технологија.

Потребата за воедначување и систематизирање на глобално ниво на материјалните и процесните норми од областа на компјутерскиот криминалитет и електронските докази, свој одраз најде во Конвенцијата за компјутерски криминал на Советот на Европа од 2011 година.² Оваа конвенција е единствениот обврзувачки меѓународен инструмент за компјутерскиот криминалитет која

1. Интерпол дефиниција за сајбер криминал.

2. <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/185.htm>

пропишува упатства за државите за развивање на сеопфатни национални законодавни рамки во борбата против компјутерскиот криминалитет.³ Нашата држава ја ратификува оваа Конвенција во 2004 година. Целта на оваа Конвенција е да изгради заедничка криминална политика насочена кон заштита на општеството од компјутерскиот криминал.

Иако претходно постоеја обиди за дефинирање на материјалните норми кои ја регулираат меѓународно-правната соработка, сепак Конвенцијата по својата сеопфатност, флексибилност и можност за лесно инкорпорирање во националните законодавства, иако првично наменета за државите во Европа, стана препознатлив механизам за лесна комуникација меѓу државите од целиот свет.

Конвенцијата содржи материјални, процесни и норми за меѓународна соработка. Одредбите од областа на материјалното право се однесуваат на: недозволен пристап, недозволено пресретнување, упад во податоци, упад во систем, злоупотреба на уред, фалсификување поврзано со компјутер, измама поврзана со компјутер, дела поврзани со детска порнографија, дела поврзани со повреда на авторски и други сродни права. Вака дефинираните одредби се внесени и во македонското материјално законодавство и тоа во делот на општите одредби каде што се дефинирани основните поими за овој вид на криминалитет, како и специфични конкретни кривични дела.

Во член 122 од Кривичниот законик, покрај другото дефинирани се основните поими релевантни за компјутерскиот криминалитет. Во овој член може да се најде дефиниција за повеќе значајни поими од областа на компјутерскиот криминалитет, како што се: платежни картички, детска порнографија, компјутерски систем, компјутерски податоци и сл.⁴

Конкретни кривични дела од областа на компјутерскиот криминалитет предвидени со националниот Кривичен Законик се: загрозување на сигурноста; повреда на тајноста на писмата или други пратки; злоупотреба на лични податоци; спречување на пристап кон јавен информатички систем; повреда на авторско право и сродни права; повреда на правото на дистрибутерот на технички посебно заштитен сателитски сигнал; пиратерија на аудиовизуелно дело; пиратерија на фонограм; покажување на порнографски материјал на дете; производство и дистрибуција на детска порнографија; намување на обљуба или друго полово дејствие на дете кое не наполнило 14 години; оштетување или неовластено навлегување во компјутерски систем; правење и внесување на компјутерски вируси; компјутерска измама; правење, набавување или отуѓување средства за фалсификување; изработка и употреба на лажна платежна картичка; компјутерски фалсификат; повреда на правото од пријавен или

3. <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/CyberPolicyToolMACEDONIAN%28Cyrillic%29.pdf>

4. Под платежни картички се подразбира секаков вид на средства за плаќање издадени од страна на банкарски или други финансиски институции кои содржат електронски податоци за лица и електронски генерирани броеви со кои се овозможува вршење на каков било вид на финансиска трансакција.

Под детска порнографија се подразбира порнографски материјал кој визуелно прикажува очигледни полови дејствија со малолетник или повозрасно лице кое изгледа како малолетник, или го прикажуваат малолетникот или повозрасното лице кое изгледа како малолетник во очигледна сексуална положба, или реални слики кои прикажуваат очигледни полови дејствија со малолетник или го прикажуваат малолетникот или повозрасното лице кое изгледа како малолетник во очигледна сексуална положба.

Под компјутерски ситем подразбираме било каков уред или група на меѓусебно поврзани уреди од кои еден или повеќе од нив, врши автоматска обработка на податоци според одредена програма.

Под компјутрески податци се подразбираат презентирање на факти, информации или концепти во облик погоден за обработување преку компјутерски систем, вклучувајќи и програма подобна компјутерскиот систем да го стави во функција.

заштитен пронајдок и топографија на интегрални кола; ширење на расистички и ксенофобичен материјал по пат на компјутерски систем и др.

Одредби кои се однесуваат на компјутерскиот криминалитет се содржани и во Законот за кривичната постапка. Процесниот аспект на прашањата поврзани со компјутерскиот криминалитет се однесува на мерките и дејствијата кои се применуваат специфично за овој вид на криминалитет, како и на мерките и дејствијата кои се применуваат при конвенционалниот криминал. Тоа се одредбите од Законот за кривична постапка за:

- » пребарување на компјутерски систем и компјутерски податоци (член 184),
- » привремено одземање на компјутерски податоци (член 198),
- » одредбите од Глава XVII – Мерки за пронаоѓање и обезбедување на лица и предмети, цел и видови на посебни истражни мерки (член 252) особено посебните мерки таен увид и пребарување во компјутерски систем и увид во остварени телефонски и други електронски комуникации итн.

Домашната правна рамка која ја регулира областа на компјутерскиот криминалитет во нашата држава, покрај Кривичниот Законик и Законот за кривичната постапка ги вклучува и:

- » Законот за електронски комуникации,
- » Законот за следење на комуникациите,
- » Законот за електронска трговија,
- » Законот за електронско управување,
- » Законот за парнична постапка,
- » Законот за податоците во електронски облик и електронски потпис,
- » Декларацијата за побезбеден интернет итн.

ШТЕТНОТО ОДНЕСУВАЊЕ НА ИНТЕРНЕТ И КАЗНЕНО – ПРАВНИТЕ ОДГОВОРИ

Напредокот на технологијата предизвикува промени во виртуелната комуникација, кои можат да бидат и позитивни и негативни. Една од негативните промени кои ги предизвика виртуелната комуникација е насилството извршено преку интернет кое е во пораст, особено ако се земе предвид фактот дека интернетот игра значајна улога во секојдневниот живот. Интернетот претставува соодветен медиум за потенцијални кривични дела, односно тој создаде нов простор на инкриминирање и на некои однесувања кои претходно не беа опфатени со Кривичниот законик. Ризиците од изложеност на штетно однесување на интернет се предмет на научно проучување каде меѓу текстовите сè повеќе се среќаваат термини како што се сајбер криминал (cybercrime), сајбер малтретирање (cyberbullying), сајбер следење (cyberstalking)... Изложеноста на онлајн ризици може да има долготрајни и интензивни негативни ефекти и последици за секој човек, особено за младите кои често не се ни свесни за тоа.

Казненото право настојува да развие соодветни одговори на виртуелните модалитети на специфичните описи на кривичните дела и да обезбеди соодветен систем на кривично-правни санкции. Добар пример за тоа е Хрватска каде постои можност за изрекување на безбедносна мерка забрана за пристап на интернет, која судот може да му ја изрече на сторителот што го сторил кривичното дело со користење на интернет. Оваа мерка додека е во сила претставува целосна забрана за пристап до интернет содржини, како и спречување на изразување на

сопствените гледишта во виртуелниот свет.

Безбедносните мерки се специфичен вид на кривични санкции со кои се настојува специјално превентивно делување врз сторителот за да не го стори повторно делото, односно се настојува да се спречи рецидивизмот. Согласно важечките одредби од Кривичниот законик во Хрватска безбедносната мерка забрана за пристап до интернет, судот ќе ја изрече на сторителот кој го сторил кривичното дело со користење на интернет, доколку постои ризик дека ќе го злоупотреби интернетот за повторно да изврши кривично дело. Траењето на оваа мерка може да биде од шест месеци до две години. Доколку на сторителот му е изречена казна затвор, а не му е изречена условна осуда, ниту казната затвор е заменета со општокорисна работа, забраната за пристап до интернет ќе се изрече во траење од шест месеци до две години подолго од изречената казна затвор. По правосилноста на пресудата со која се изрекува оваа мерка судот го известува регулаторното тело надлежно за електронски комуникации кое ќе го овозможи нејзиното реализирање. Потоа регулаторното тело ги известува надлежните оператори кои овозојуваат пристап до интернет дека не смеат да склучат договор за користење на интернет за одреден временски период со одредно лице, односно да го раскинат претходно склучениот договор со тоа лице.⁵ Практичното спроведување на оваа мерка изобилува со низа предизвици, со голема можност за злоупотреби.

Следејќи го овој пример, со дополнителни компаративни истражувања на држави кои поседуваат позитивни искуства во оваа област и нашата држава би требало да воведат вакви или слични мерки кои ќе претставуваат соодветна реакција кон сторителите на компјутерските кривични дела.

ЗАКЛУЧОК

Предизвиците на виртуелната комуникација се и предизвици за казненото право, бидејќи задачата која тоа ја остварува се однесува на реалниот, но исто така и на виртуелниот свет. Од големо значење за превенцијата на компјутерскиот криминалитет и заштитата на индивидуалните корисници е подигање на свеста на корисниците на интернет, кои треба да научат како да препознаат потенцијално измамнички е-маил пораки, малициозни содржини и потенцијално лажни контакти. Често релативно едноставните активности можат да имаат големо влијание во спречувањето на компјутерскиот криминалитет, како на пример обуки за корисниците да одржуваат основна сајбер хигиена и да користат силни лозинки, ажуриран лиценциран софтвер и енкрипција и сл.

Виртуелните модалитети на кривичните дела изразено ги акцентираат својствата и потребата за прилагодување на правниот систем, односно бараат брза и соодветна реакција. Неприфатливите и општествено негативните однесувања се сузбиваат со казнено-правни механизми, со инкриминирање на одредени однесувања, пропишување на соодветни санкции, водење на кривична постапка, осуда и извршување на кривичната санкција. Додека пак за превенција, сузбивање, откривање и гонење на криминалитетот кој ги преминува државните граници, каков што е и компјутерскиот криминалитет неопходна е и меѓународна соработка. Она што е евидентно е дека компјутерскиот криминалитет е во брз пораст и во развиените земји и во земјите во развој. По својата природа тој е

5. Cl. 75, KAZNENI ZAKON, Republika Hrvatska (Urednički pročišćeni tekst, „Narodne novine“, broj 125/11, 144/12, 56/15, 61/15 - Ispravak, 101/17, 118/18 i 126/19)

меѓународен криминалитет, што значи дека сторителите не мораат да бидат во истата држава како и жртвите или полицијата која што ги гони. Од таму, ова е еден од клучните предизвици во борбата против овој криминал, бидејќи разликите во правните системи и различните практики на вклучените држави можат да влијаат врз ефикасноста и изводливоста на соработката, како и на размената на оперативни сознанија и докази.

Во сферата на превенцијата од посебно значење се различните европски акти од областа на казненото право кои се однесуваат на компјутерскиот криминалитет. Неопходно е усогласување на националното законодавство со она на Европската Унија. Потоа важно е покрај легислативата која се смета како почеток кон остварување на целта, да се овозможи нејзино оживување во практиката.

Сложувањето на целиот казнено-правен мозаик ги вклучува и сите надлежни органи вклучени во кривичната постапка (полиција, јавно обвинителство, судство). Предуслов за успешно справување со виртуелните предизвици на казненото право е развивањето на судската практика која подразбира ефективно постапување на сите споменати органи. Затоа е потребно јакнење на нивните капацитети за успешно детектирање, гонење, пресудување на компјутерските кривични дела, што секако подразбира нивна едукација и примена на добра практика.

Освен тоа за ефективна борба против компјутерскиот криминалитет, државите мора да негуваат јавно-приватна соработка и да го поддржуваат воспоставувањето на мрежи на доверба. Приватниот сектор преку експертите за компјутерски криминалитет, академската заедница и граѓанското општество можат да придонесат во планирањето на политики за борба против компјутерскиот криминалитет.

Доц. д-р Бойко Соколовски**Проф. д-р Йордан Ѓорчев**

Международен Славянски Универзитет

Република Северна Македонија

СВОБОДНОТО ДВИЖЕНИЕ НА ХОРА В РАМКИТЕ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ И ЕДИННИЯ ЕВРОПЕЙСКИ ПАЗАР И ПРАВАТА НА ГРАЖДАНИТЕ В ЕС

Резюме: Свободното движение на хора в рамките на Европейският съюз и Единниот европејски пазар обхваќа следните четири основни области: Взаимно признавање на професионалната квалификација; Граѓански права; Свободно движење на работници; Координација на системите за социално осигуравање.

Клучови думи: Европскиот сојуз, Единниот европејски пазар, Граѓански права Координацијата на системите за општествено осигуравање

THE FREE MOVEMENT OF PEOPLE WITHIN THE EUROPEAN UNION AND THE SINGLE EUROPEAN MARKET AND THE RIGHTS OF EU CITIZENS

Summary: The free movement of people within the European Union and the Single European Market covers the following four main areas: Mutual recognition of professional qualifications; Civil rights; Free movement of workers; Coordination of social security systems.

Key words: The European Union, the Single European Market, Civil Rights The coordination of social security systems

Свободното движење на хора в рамките на Европскиот сојуз и Единниот европејски пазар обхваќа следните четири основни области: Взаимно признавање на професионалната квалификација; Граѓански права; Свободно движење на работници; Координација на системите за социално осигуравање.

Тази глава од европското законодавство е тесно сврзана со онези глави, които разглеждат останалите форми на слобода (стоки, капитал и услуги), както и со главите, третирачки социалната политика и заетоста, од една страна и съдебната система и вътрешните работи, од друга.

Чрез системата на взаимно признавање на дипломите и квалификациите в Обшността се цели да не се пречи на граѓаните да поемат и упражняват регламентираните професии, како се приема принципата, че човек, който е напълно квалифициран да упражнява регламентирана професия в една држава членка, трябва да има правото да извършва това навсякъде другаде в Обшността.

В рамките на Европскиот сојуз (ЕС), правното регулирање на взаимното признавање на дипломи и професионални квалификации се разпределя в две основни групи. Мерки за изграѓање и въвеѓање на опща система за признавање

на дипломи и други документи за придобита квалификация или успешно завършен цикъл на обучение (89/48_ЕИО и 92/51/ЕИО); Правни актове, отнасящи се до конкретна сфера или направление на професионална квалификация от областта на регулираните професии, в нея се съдържат мерките на ЕС, които регулират улесняването на свободното движение, взаимното признаване, ефективното право на установяване и свободата на предоставяне на услуги на адвокати.

Гражданските права в рамките на ЕС, обхващат правото на гласуване и правото на пребиваване. С правото на гласуване ЕС гарантира на всички свои граждани правото да упражняват политически права, като гласуват в избори за Европейския парламент и в местните общински избори на държавата членка, в която живеят, при условие, че тази държава е приела нужните актове за прилагане на разпоредбите на Договора. Правата на всички граждани на ЕС да участват активно в политическия живот на съюза, са гарантирани с директиви, обхващащи процедурите, приложими при изборите за Европейски парламент (Директива 93/109/ЕО) и общински избори (Директива 94/80/ЕО).

В изпълнение на чл. 17, 18 и 19 от Договора за Европейска общност (ЕО), създаващ гражданство на Съюза, двете директиви въвеждат основни правила за участие в изборния процес на граждани и равен достъп до изборителни права, еднакъв с този на гражданите на държавата домакин: Право на вписване в изборителните списъци и право на обжалване при допуснати пропуски и грешки; Екстериториално действие на правилата за дисквалификация на кандидати; дерогации поради специфична ситуация в държава членка (изискване за минимален период на пребиваване, което обаче не може да надхвърля продължителността на мандата на избирания местен орган; Задължение за информиране чрез адекватна кампания.

Координацията на системите за обществено осигуряване на две и повече държави има за цел да осигури постоянно обществено осигуряване на хората, които пътуват през държавните граници в търсене на работа. Въвеждат се мерки за координация на социално осигурителните системи, за постигане на хармонизация на осигурителното законодателство и координиране на мерките, залежали в националните законодателства на страните членки на ЕС.

Правото на свободно движение на работници е уредено в разпоредбите на чл. 39 (предишен чл. 48) на Договора за ЕО. Обхватът на свободното движение на работници включва четири основни компонента: Право да се приемат предложения за наемане на работа; Право на свободно движение с тази цел на територията на държавите членки; Право на свободно пребиваване в приемащата държава членка с оглед постъпване на работа и упражняване на заетост; Право да се остане на територията на приемащата държава след прекратяването на трудовото правоотношение.

Само спазването на тези основни права на гражданите на страните членки на ЕС, ще доведе до конкурентна атмосфера на пазарните отношения в ЕС и ще даде възможност на хората да изявяват своите способности като предприемачи, специалисти и ученици. Което от своя страна, ще доведе до укрепване на връзките между страните членки на ЕС и техните икономически, социални системи, бит и култура. Това ще изведе ЕС на водещо място сред страните и съюзите в Света. Ще върне гордото име и първото място на старата Европа в световен мащаб!

Само по този начин чрез пълното интегриране на страните в ЕС и провеждането на политики, изключително в интерес на ЕС и стараните членки, ще се преодолее емиграционната криза, продоволствените кризи, за да се избегне влизането на ЕС в дълга рецесия!

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. European Commission. (n.d.). European Single Market. Retrieved from https://ec.europa.eu/growth/single-market_en
2. European Commission. (n.d.). Free Movement of Workers. Retrieved from <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=457>
3. European Union Agency for Fundamental Rights. (2018). Handbook on European law relating to asylum, borders and immigration. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
4. European Union. (n.d.). Citizens' Rights - European Commission. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/brexit/brexit-preparedness/citizens-rights_en
5. European Union. (n.d.). Mutual Recognition of Professional Qualifications. Retrieved from https://ec.europa.eu/growth/single-market/services/free-movement-professionals/qualifications_en
6. European Union. (n.d.). Social Security Coordination. Retrieved from <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=849&langId=en>

Доц. д-р Наташа Најденова Левиќ

Факултет за правни науки, МСУ
Република Северна Македонија

БРАЧНОСТА КАКО ПРЕЧКА ВО МЕЃУНАРОДНОТО ПРИВАТНО ПРАВО

Апстракт: Брачноста како брачната пречка произлегува од начелото на моногамија врз кое се изградени најголемиот број современи семејно-правни системи, меѓу кои е и нашата држава. Сепак во споредбеното право поради разлики во религиозната припадност и прифаќањето на различен систем на вредности, се среќаваат различни законски решенија, кои се движат од забрана на брачноста и постоење на одредени последици од престанокот на бракот до склучување на новиот брак, па се до тоа да многубрачноста не само што е допуштена, туку при определени социјални услови има хумана функција. Оваа разноликост на решенијата во меѓународното приватно право и конкретните случаи на бракови со странски елемент, наметнуваат одредени прашања и дилеми, кои во теоријата но и судовите во нивната практика, треба да ги решаваат.

Клучни зборови: брачноста, брачна пречка, многубрачноста, јавен поредок, социјална правда

EXISTING MARRIAGE AS AN OBSTACLE TO ENTER TO A NEW MARRIAGE IN THE PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Abstract: Existing marriage as an obstacle to marriage stems from the principle of monogamy, on which the largest number of modern family legal systems, including our country, are built. However, in comparative law, due to differences in religious affiliation and the acceptance of a different system of values, different legal solutions are found, ranging from the prohibition of marriage and the existence of certain consequences of the termination of marriage to the conclusion of a new marriage, up to polygamy is not only allowed, but under certain social conditions it has a humane function. This variety of solutions in international private law and specific cases of marriages with a foreign element impose certain questions and dilemmas, in theory but also in the practice, that courts should solve.

Key words: existing marriage, obstacle to marriage, polygamy, public order, social justice

ВОВЕД

Брачната пречка *брачноста* произлегува од начелото на моногамија врз кое се изградени најголемиот број современи семејно-правни системи, меѓу кои е и Република Северна Македонија.¹ Таа се однесува на многуженството, но и на имањето на повеќе мажи.

1. Член 17 од Законот за семејството предвидува дека: “Не може да склучи нов брак лице додека порано склучениот брак не му престане”. Доколку некое лице склучи брак и покрај тоа што порано склучениот брак не му престанал на некој од начините предвидени во Законот, овој брак е ништовен согласно член 35 од Законот за семејството, а повлекува и кривична одговорност за сторителите на кривичното дело двобрачноста предвидено во член 195 од Кривичниот законик.

Суштествена карактеристика на таа забрана е што таа има двострано дејство. Таа фактички го засега и другото лице, кое не е сврзано со друг брак, поради самиот карактер на брачната врска.

Проблемот се јавува поради две основни категории на причини.

Првата категорија ги опфаќа случаите на несвесно или свесно стапување во брак, без да е прекинат веќе постоечкиот брак. Лицето кое стапува во брак може веќе да е сврзано со друг брак, кој што тој го смета за прекинат или нефункционален, но всушност е валиден. Можно е лицето да дознае дека првиот брак не е престанат, но поради животната неопходност или совест, првиот брак ќе остане непознат за вториот сопружник и општеството, и го прифаќа ризикот од двобрачност.

Кај браковите со меѓународен елемент слични претпоставки не се толку ретки. Заедничко за овие случаи е што, во принцип, лицата дознаваат за недозволеноста на многубрачноста, и тоа е резултат од недостатоците во социјалната организација и правниот механизам.²

Доколку лицето кое сака да склучи брак, но поранешниот брак не му престанал, тогаш тоа ќе се третира како бигамиста поради моногамниот карактер на бракот, и ќе се оневозможи склучување на таквиот брак, со повикување на повреда на јавниот поредок на државата на форумот.

Ако на лицето поранешниот брак му престанал со развод или бил поништен, тогаш се можни различни последици во поглед на склучувањето на новиот брак.

Најпрво, пречка за стапување во нов брак може да биде забраната за склучување на брак во определен рок по престанувањето на претходниот брак. Доколку тоа се однесува на жената, забраната има за цел да спречи мешање на крвта (*turbatio sanguinis*), и нема причина таа да не се почитува и во државите чие право таква забрана воопшто не познава, односно ваквото ограничување во некои држави (Франција, Италија, Швајцарија) се применува како одредба на јавниот поредок во поглед на сите бракови кои се склучуваат во државата на форумот, без оглед на тоа што меродавното персонално право не познава такво ограничување.³

Исто така не се смета како повреда на јавниот поредок на државата на форумот одредбата од странското персонално право кое не им дозволува склучување на нов брак на разведените брачни партнери определен период после разводот. Во некои држави постои забрана жената да стапи во нов брак пред истекот на “времето на црнина” (*tempus viduale*) чие траење различно е определено во одделните права – 6 до 10 месеци од смртта на првиот сопруг односно од денот на разводот.⁴

Ситуацијата е (била) поинаква во случаите во кои персоналното право, како пречка за склучување на нов брак, го третира неверството помеѓу лицата кои сакаат да склучат брак, бидејќи му се припишува казнен карактер, поради што, од една страна таквата пречка се смета за спротивна на јавниот поредок, а од друга страна, поради таквиот карактер, не и се признава екстратериторијално дејство.⁵

Во колку поранешниот брак на лицето престанал со развод, треба да се докажува полноважноста на разводот, што се јавува како претходно прашање пред да се дозволи склучување на нов брак.

2. Види Тодоров Т., Меѓународни семејни и наследствени правоотношения, Универзитетско издателство “Св.Климент Охридски”, София, 1994, стр.78-84.

3. Pålsson. L., цит. стр.93-94 и упатувањето на странската практика.

4. Blagojević, T.B., Međunarodno privatno pravo, Sukob zakona kod gradjansko-pravnih odnosa sa elementom inostranosti, Naučna knjiga, Beograd 1950, стр. 260-261.

5. Pålsson. L., цит. стр.93-94.

Овој проблем се врзува за три типични ситуации:⁶

1. Доколку за материјалните услови за склучување на брак меродавен е *lex loci celebrationis* (односно *lex fori*), а разводот го изрекол или странскиот развод го признал судот на истата држава, тогаш нема да постојат пречки за склучување на нов брак.
2. Ако разводот го изрекол или го признал судот на државата на форумот, но тој не е признаен во државата на персоналното право на конкретниот свршеник, од тие причини во државата на форумот може да биде ускратено правото за склучување на нов брак.⁷ Ова долго време било преовладувачки став во државите од континентална Европа (Германија, Франција, Белгија, Италија, Шпанија), особено во времето кога разводот на брак не бил дозволен во Италија и Шпанија⁸, а последица е на примената на *lex causae* како решение во поглед на претходното прашање во меѓународното приватно право. Меѓутоа, оваа состојба е променета, така што се смета за доволно ако разводот е полноважен според *lex fori*, што овозможува склучување на нов брак врз основа на доказите дека бракот е разведен или дека странската одлука за развод е признаена од страна на органите на државата на форумот.
3. Доколку разводот не е полноважен или признаен во државата на форумот, но е признаен како полноважен во некоја друга држава (макар и во државата чија припадност има свршеникот), а на која одлука се повикуваат свршениците за да докажат дека не постои брачноста како пречка, ќе им биде оневозможено правото да склучат нов брак поради постоење на оваа пречка, а врз основа на решението за претходното прашање според *lex fori*⁹.

Втората категорија на причини е поврзана со разлики во религиозната припадност и прифаќањето на друг систем на вредности. Според него, многубрачноста не само што е допуштена, туку при определени социјални услови таа исполнува определени хумани функции¹⁰.

Станува збор за т.н. “конфликт на цивилизации”¹¹. Типичен пример за тоа е културата на исламот, со карактеристичната за него допуштена многубрачност, наспроти еврејско-христијанската култура и нејзината догма за еднобрачност.

6. Исто, Bordaš B. Цит.д., стр.36

7. На значењето на овој проблем укажува и одредбата од чл.11 од Хашката конвенција за признавање на разводот и законската сепарација од 1970 година: “Државата која се обврзала да ги признае разводите врз основа на одредбите на оваа Конвенција не може да спречи ниеден од брачните партнери да стапи во нов брак врз основа на тоа што друга држава не го признава конкретниот развод”: во оваа смисла види ги и погоренаведените одредби од италијанскиот и германскиот закон за меѓународно приватно право.

8. Pålsson. L., цит. стр.93-94 и упатувањето на странската практика.

9. За исклучок од ова правило види Pålsson. L., цит. стр.99-100 и упатувањето на литература.

10. На широко познатата можност за многуженство, дозволена од Куранот, се заснова на Сура 4, ает 3, којшто гласи: “Ако се плашите дека нема да можете да се однесувате како треба кон девојките сираци, претпочитајте да се ожените за две, три или четири од жените, кон кои е дозволено тоа”-Свешт Коран, Софија, 1983, стр.76. Во современото семејно право на низа арапски држави запазена е можноста за полигамен брак, каде што е нагласено правото на секоја сопруга на праведно третирање заедно со другите сопруги. Види на пример за Алжир и посочените споредбени информации за Сирија, Тунис и Мароко- Hamdan, L., *Les difficultes de codification du droite de la famille algerien*, RIDS, 4/1985, стр.1010-1011. Извор: Тодоров Тодор, *Международни семејни и наследствени правоотношения*, Софија, 1994, стр.80.

11. За конфликтот на цивилизациите и неговото значење за современото МПП види го исцрпниот труд на Deprez, J., *Droit international prive et conflits de civilizations. Aspects methodogiques, Les relations entre systemes d’Europe occidentale et systems islamiques en matiere de statut perssonel*, RC, tome 211, 1990, стр.9-372.

ПРАВНИ ПОСЛЕДИЦИ ОД ПОЛИГАМНИОТ БРАК

Доколку државата не дозволува склучување на полигамен брак, прашањето што се наметнува се однесува на признавањето на правните последици од полигамниот брак што е склучен на територијата на странска држава, помеѓу лица со различно или исто државјанство. На пример, ако државјанин на Сирија склучил брак со македонска државјанка во Република Северна Македонија, а потоа склучи втор брак со своја сонародничка во сопствената држава.

Од гледна точка на нивното национално право, коешто е право и според местото на склучување на вториот брак, полигамниот брак ќе биде полноважен. Овде не игра никаква улога забраната во Република Северна Македонија за склучување на втор брак, бидејќи во случајов полигамниот брак е склучен надвор од сферата на нашиот суверенитет. Следствено на тоа, проценувајќи го вториот брак на сирискиот државјанин според применетото меродавно право, следува дека истиот треба да го признаеме.

Таквиот очигледно неразумен резултат може да биде надминат само преку вклучувањето во дејство на установата јавен поредок. Согласно со принципот за моногамија, во нашата држава нема да се признае вториот брак како полноважен. Според македонското право вториот брак нема да важи, но за националното право на сопружниците странци тој брак е полноважен. Во ситуацијата станува збор на т.н. *куц брак* (*matrimonium claudicans*).

Но како ќе реагира македонското право кон претензиите на втората сопруга да остварува правни последици од тој неполноважен за нас брак?

Во согласност со уставните принципи во РСМ и принципите на македонското семејно право, ваквите претензии и барања на брачни права од страна на втората сопруга, треба да бидат одбиени.

Но практичниот резултат од една таква позиција би бил сомнителен од аспект на социјалната правда. Негирањето на брачните права на втората сопруга може да ја лиши од можноста да бара според применетото меродавно право издршка за себе или за децата; да се користи со наследните права на надживеаната сопруга; да бара оштета при смрт на сопругот; да ги користи правата од социјалното осигурување, кое меродавното право и ги признава на сопругата итн.

Однаведените причини, и покрај определените колебања во судската практика на западно-европските држави, модерните тенденции во овој поглед се во полза на омекнатото дејство на јавниот поредок. Правните последици од полигамниот брак склучен во странство се почитуваат доколку им користат на втората (третата итн.) сопруга и грубо не противречат на националниот јавен поредок¹².

ЗАКЛУЧОК

Брачноста како брачна пречка произлегува од едно од основните начела на нашето семејно право, начелото на моногамност на бракот.

Тоа е забрана која има двострано дејство и која фактички го засега и другото лице, кое не е сврзано со друг брак, поради самиот карактер на брачната врска.

Во споредбеното право, постојат различни законски решенија, кои се движат од тоа да брачноста претставува брачна пречка, а лицето се третира како бигамиста поради моногамниот карактер на бракот, и ќе се оневозможи

12. Во таа насока постои обемна практика во развиените европски држави, каде има голем број на имигранти од исламскиот свет. На пример решението на францускиот Касационен суд од 08.03.1990 год., според која втората сопруга на алжирски државјанин, кој живее во Франција, има еднакви со првата сопруга според францускиот систем за социјално осигурување. Исто, Deprez, J., *Droit international prive....*, стр.162-164.

склучување на таквиот брак, или доколку бракот престанал со развод или бил поништен, можни се различни последици во поглед на склучувањето на новиот брак, како што е забраната за склучување на брак во определен рок по престанувањето на претходниот брак, или забрана за жената да стапи во нов брак пред истекот на “времето на црнина’ и слично, до постоење на држави каде што поради разликите во религиозната припадност и прифаќањето на друг систем на вредности, многубрачноста не само што е допуштена, туку при определени социјални услови таа исполнува и определени хумани функции.

Миграцијата на луѓето и мешањето на културите, понекогаш наметнува задача за домашниот суд да одлучува за прашања кои произлегуваат од правен однос кој во нашата држава не е дозволен, како на пример за остварување на права на втората сопруга од брак кој кај нас не е дозволен.

Од причини на социјалната правда, модерните тенденции во овој поглед се во полза на омекнатото дејство на јавниот поредок, и правните последици од полигамниот брак склучен во странство се почитуваат доколку им користат на втората (третата итн.) сопруга и грубо не противречат на националниот јавен поредок.

Доц. д-р Наташа Најденова Левиќ

Факултет за правни науки, МСУ
Република Северна Македонија

МЕРОДАВНО ПРАВО ЗА МАТЕРИЈАЛНИТЕ УСЛОВИ ЗА СКЛУЧУВАЊЕ НА БРАК СО СТРАНСКИ ЕЛЕМЕНТ

Абстракт: Бракот е институција која е под посебна заштита на државата. Затоа државата пропишува услови, материјални и формални, со цел да се елиминираат оние бракови кои не одговараат на сфаќањата на конкретната заедница. Секоја држава создава сопствени колизиони норми, кои упатуваат на меродавното право според кое се определуваат условите за секое лице кое сака да склучи брак. Супстанцијалните права се разликуваат не само според правната природа на поединечните услови, туку и според видот и бројот на условите кои треба да се исполнат за да настане полноважен брак. Во овој труд ќе се разгледуваат решенијата кои се содржани во нашето позитивно право, како и прашањата кои би можеле да се наметнат при примената на странските правила кои ги уредуваат условите за склучување на полноважен брак.

Клучни зборови: брак, материјални услови, колизиони норми, полноважен брак, куц брак

APPLICABLE LAW ON THE SUBSTANTIAL CONDITIONS FOR CONCLUSION OF MARRIAGE WITH A FOREIGN ELEMENT

Abstract: Marriage is an institution that is under the special protection of the state. That is why the state prescribes conditions, material and formal, in order to eliminate those marriages that do not correspond to the concepts of the specific community. Each state creates its own conflict of laws rules, which refer to the applicable law that determines the conditions for each person who wants to enter into a marriage. Substantive differ not only according to the legal nature of the individual conditions, but also according to the type and number of conditions that have to be fulfilled in order to create a valid marriage. This paper will consider the solutions that are contained in our positive law, as well as the issues that could be imposed during the application of foreign rules that govern the conditions for concluding a valid marriage.

Key words: marriage material conditions conflict of laws a valid marriage matrimonia claudicans

ВОВЕД

Бракот е институција која е под посебна заштита на државата. Општествениот и јавниот интерес кои се врзуваат за него наметнуваат да односите кои произлегуваат од бракот не бидат препуштени на слободната волја на неговите учесници. Затоа државата пропишува услови, материјални и формални, кои имаат за цел да ги елиминираат оние бракови кои не одговараат на сфаќањата на конкретната заедница.

Тие барања соодветствуваат на обичајните и правните традиции во секоја одделна држава. Тие се динамични и се менуваат под дејство на социјалните и економските фактори во процесот на меѓународното општење.

Овие разлики ја условуваат неопходноста од постоење на колизионите норми. Секоја држава создава сопствени колизионни норми, кои упатуваат на меродавното право според кое се определуваат условите за секое лице кое сака да склучи брак.

Разликувањето помеѓу материјалните и формалните услови на колизионен план повлекува различни колизионни норми, а разликите во сфаќањето на природата на поедините услови во различни држави го предизвикуваат проблемот на квалификација, кој што, според преовладувачкото стојалиште, се решава според *lex fori*.¹

Со тоа, ако според правото на местото на судот согласноста на родителите за склучување на брак од страна на нивното малолетно дете би се квалификувала како формален услов за полноважноста на бракот (како што е тоа според англиското право), а од страна на државата чиј државјанин е малолетното лице како материјален услов за полноважност (како што е во француското право), би настанал куц брак (*matrimonia claudicans*), кој би бил полноважен во Англија, а неполноважен во Франција.²

Покрај согласноста на родителите на малолетното лице за склучување на брак, според Rabel различна квалификација предизвикуваат и: обврската за огласување на бракот, односно пречките пред склучување на бракот и задолжителната верска церемонија.³

Супстанцијалните права се разликуваат не само според правната природа на поединечните услови, туку и според видот и бројот на условите кои треба да се исполнат за да настане полноважен брак. Меѓу материјалните услови за склучување на брак, односно брачните пречки и брачните забрани, кои ја спречуваат полноважноста на бракот, спаѓаат возраста, согласноста на волјите на свршениците, непостоење на поранешен брак, непостоење на определени сроднички врски, способност за расудување; тука спаѓаат, иако некои од нив се надминати со современите услови, и согласноста на родителите или старателите на малолетникот, забрана на повторно склучување на брак (после развод на бракот), импотенција, забрана на бракови помеѓу припадници на различни раси, забрана за склучување на брак на лица кои се тешко душевно болни, кои се алкохоличари, кои имаат заразна болест; забрана за брак помеѓу прељубници; пречки кои се засноваат на верата (разлика во вероисповеста, заклетва за целибат на свештените лица).⁴

1. МЕРОДАВНОТО ПРАВО ВО ПОГЛЕД НА МАТЕРИЈАЛНИТЕ УСЛОВИ ЗА СКЛУЧУВАЊЕ НА БРАК СО СТРАНСКИ ЕЛЕМЕНТ ВО СПОРЕДБЕНОТО ПРАВО И ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Во однос на прашањето за определување на меродавното право за материјалните услови за склучување на брак, современата законодавна пракса

1. Види A. Dyer, Report on the Conflict of laws in Respect of Marriage and Recognition Abroad of Decisions in respect of the Existence of Validity of Marriages, Preliminary Document No 1 of July 1974, in: The Hague Conference on Private International Law, Acts and Documents of the 13th Session, Volume III, 1978, 25

2. Види M. Wolff, Private International Law, Oxford 1962, 328; B. Eisner, цит. 56; L. Palsson, цит. 89.

3. Види кај E. Rabel, цит. 225-227; 287-290.

4. Bordaš Bernadet, цит.д.,стр.25-26.

познава два основни приоди: според првиот, меродавно е персоналното право на идните сопружници, а според другиот се применува правото на земјата каде што се склучува бракот.

Оттаму, во поглед на материјалните услови за склучување на брак споредбеното меѓународно приватно право користи три точки на врзување за определување на меродавното право: 1. државјанството на свршениците; 2. домицилот на свршениците и 3. местото на склучување на бракот.

2.1. Начин на примена на *lex personalis* во поглед на материјалните услови за склучување на брак во споредбеното право

Државите кои ја усвоиле персоналистичката тенденција, пропишуваат дека материјалните услови за склучување на брак на странски државјанин (односно државјани) кои сакаат да стапат во брак пред органите на овие држави, ќе се ценат според личниот закон на тој странец, односно според законот со кој и инаку е регулиран неговиот (односно на секој од нив) општ личен статус.

Персоналното право на идните сопружници како меродавно право за материјалните услови за склучување на брак е пошироко прифатен и повеќе одговара на начелото да се почитува правото на државата да води грижа за личните и семејните односи на лицата кои имаат припадност на таа држава.

Меѓутоа, се јавуваат и бројни дилеми кои ги поделиле законодавствата на различните држави.

Во прв ред се јавува познатата дилема за определување на мерилата за припадност на една држава, односно дали да се даде предимство на државјанството или домицилот.

Во оваа смисла постојат две групи на држави во кои различно се формулира колизионата норма за материјалните услови за склучување на брак:

- » Во едната група на држави материјалните услови за склучување на брак се ценат според законот на државата чие државјанство има странецот во моментот на стапување во брак. Во оваа група спаѓаат државите од континентална Европа, вклучувајќи ги и државите од источна Европа (со исклучок на Русија), како на пример, Франција, Италија, Австрија, (поранешна) Чехословачка, Белгија, Германија, Унгарија, (Швајцарија во основа има ист став, со тоа што го смета за полноважен и бракот кој ги исполнува материјалните услови пропишани со законот на местото на склучување на бракот), скандинавските држави Холандија, Финска и Шведска, Египет, Буркина Фасо, Габона, Бурунди, Заир, Јапани, Јеменската Република, Јужна Кореја, Сенегал, Тајван, Тајланд, Того, Централноафричката Република, Бразилија⁵.
- » Во втората група на држави материјалните услови за склучување на брак се ценат според законот на државата во која странецот има домицил во моментот на стапување во брак. Во оваа група спаѓаат, на пример, Велика Британија, Австралија, Нов Зеланд, Канада, Бразил, Перу, Мексико, Данска, Норвешка, Малезија, Малта.⁶

5. Види A. Dyer, Report on the Conflict of laws in Respect of Marriage and Recognition Abroad of Decisions in respect of the Existence of Validity of Marriages, Preliminary Document No 1 of July 1974, in: The Hague Conference on Private International Law, Acts and Documents of the 13th Session, Volume III, 1978, 25.

6. Види Pålsson. L., цит. Стр.68-69; Blagojević, T.B., Međunarodno privatno pravo, Sukob zakona kod gradjansko-pravnih odnosa sa elementom inostranosti, Naučna knjiga, Beograd 1950, стр. 275-276; Bordaš Bernadet, Porodično-pravni odnosi u međunarodnom privatnom pravu, Forum-Novı Sad, 2000, стр.28 .

2.2. Примената на персоналното право во поглед на материјалните услови за склучување на брак во Република Северна Македонија

Во законодавната историја на поранешна Југославија после Втората Светска Војна немало колебање во однос на тоа кое право е меродавно во поглед на материјалните услови за склучување на брак. Според решението содржано во Основниот закон за бракот (ОЗБ) при склучувањето на брак во однос на материјалните услови се применуваат правата на државјанство на идните сопружници и *lex fori*.

Ова решение е превземено и во сите билатерални конвенции на поранешна Југославија⁷ кои содржат норма во поглед на материјалните услови за склучување на брак⁸.

Ова решение беше предвидено и во македонскиот Закон за приватно право од 2007 година⁹- пред домашен матичар ќе може да се склучи брак со странски елемент само ако се исполнети условите според правото на државите чии државјани се идните брачни другари, како и основните услови според домашното право, односно доколку не постојат пречки што се однесуваат на постоењето на поранешен брак, роднинство и неспособност за расудување¹⁰.

Во новиот ЗМПП¹¹ е изоставен дел од претходното законско решение, и се предвидува дека “во поглед на условите за склучување на брак, за секое лице меродавно е правото на државата чиј државјанин е тоа лице во времето на стапувањето во брак”¹².

Во практиката би можело да се постави прашањето дали би бил склучен брак доколку секој од идните брачни партнери би ги исполнил условите за склучување на брак предвидени со правото на државата чие државјанство има, а истовремено тоа не е во согласност со нашето позитивно право, на пример во случај на полигамен брак, истополов брак итн.

Во нашиот Закон за семејството, бракот се определува како со закон уредена заедница на живот на маж и жена во која се остваруваат интересите на брачните другари, семејството и општеството¹³.

Тоа значи дека во случај на барање да се склучи истополов брак или полигамен брак, надлежниот матичар може да одбие да го склучи истиот повикувајќи се на заштита на јавниот поредок на нашата држава. Тоа станува во случај кога правото на странската држава не се применува доколку последиците од неговата примена би биле очигледно спротивни на јавниот поредок на Република Северна Македонија¹⁴.

7. Билатерални конвенции кои содржат одредби за меродавното право за материјалните услови за бракот се: Договорот со (поранешната) ЧССР (член 23), Конвенцијата со Франција (чл.3), Договорот со Унгарија (член 26), Договорот со Монголија (член 29), Договорот со Полска (член 25) и Договорот со Романија (член 22).

8. На пример, чл.3 од Конвенцијата со Франција.

9. Службен весник на РМ бр.87/2007.

10. Член 38: (1) Во поглед на условите за склучување на брак, за секое лице меродавно е правото на државата чиј државјанин е тоа лице во времето на стапувањето во брак.

(2) И кога постојат услови за склучување на брак според правото на државата чиј државјанин е лицето кое сака да склучи брак пред надлежниот орган на Република Македонија, нема да се дозволи склучување на брак ако во поглед на тоа лице, според правото на Република Македонија постојат пречки што се однесуваат на постоењето на поранешен брак, роднинство и неспособност за расудување..

11. Службен весник на РСМ бр.32 од 10.02.2020 година.

12. Член 24: Во поглед на условите за склучување на брак, за секое лице меродавно е правото на државата чиј државјанин е тоа лице во времето на стапувањето во брак.

13. Член 6 став 1 од ЗС.

14. Член 12 од ЗМПП.

2.3 Други прашања кои се наметнуваат при примена на персоналното право за материјалните услови за склучување на брак

1) Примената на персоналното право при определувањето на материјалните услови за склучување на брак, го наметнува прашањето како да се постапува во случаите кога идните сопружници имаат различно државјанство (или домицил), а нивните права поставуваат различни материјални услови за полноважно склучување на брак. Тука се поставува дилемата дали персоналните права треба да се применат кумулативно или пак, за секој иден брачен партнер треба да се ценат условите само според правото на државата чија припадност има.

Во теоријата се разликуваат **два вида** кумулација на персоналните права на идните сопружници: **обична и дистрибутивна**.

Обична кумулација значи секој од идните брачни другари да ги исполнува условите пропишани според двете права: своето и на другиот брачен другар. Правила на обичната кумулација доведуваат до тоа да се примени правото кое предвидува построги услови (поради тоа што ги асимилира поблагите услови од другото меродавно право), што во праксата го отежнува склучувањето на бракот. Ова би бил случај кога, на пример, Италијанка на возраст од 15 години, што се минимални години на старост за брачна способност на жената според италијанското право, би сакала да склучи брак со Англичанец кој има 22 години, а чие национално право предвидува дека лицата кои не наполниле 16 години не можат да стапат во полноважен брак. Обичната кумулација би наложувала да возраста како дел од брачната способност на жената и на мажот се ценат според одредбите и на италијанското и на англиското право, и бракот не би можел да се склучи бидејќи жената не го исполнува условот пропишан во англиското право, иако според италијанското право нејзините години не претставуваат брачна пречка¹⁵.

Дистрибутивна кумулација значи дека секој од идните сопружници треба да ги исполнува материјалните услови за склучување на брак според своето персонално право, а не и според персоналното право на лицето со кое сака да склучи брак.

Во теоријата и во практиката преовладува концептот на *дистрибутивна кумулација*.

Сепак, во некои ситуации дистрибутивната кумулација би можела да доведе до неприфатливи резултати. На пример, во случај кога Холанѓанка која е немажена и Индонежанин кој веќе има една сопруга, сакаат да склучат брак. Според персоналното право на секој од нив, холандското за Холанѓанката и индонежанското за Индонежанинот, не постојат пречки за склучување на полноважен брак, иако пред холандскиот орган може да се склучи само моногамен брак. Во овој пример би било разумно да се претпостави дека законодавецот сакал да ги оневозможи државјаните на Холандија да склучуваат брак со лица кои веќе се во брак, без оглед на тоа што државјанката во овој случај не е во брак, и без оглед на тоа дали националниот закон на нејзиниот вереник дозволува или не дозволува полигамија.

Од тие причини, во некои ситуации е потребно да се прибегне кон одредени корекции.

Корекцијата е пронајдена во теоријата на едностраните и двостраните пречки, која за резултат има т.н. парцијална кумулација на персоналните права.

15. Bordaš B., цит.д., стр.29.

Суштината на теоријата е во тоа да *едностраните пречки* го оневозможуваат склучувањето на бракот само на свршеникот чие персонално право го предвидува како пречка (на пример возраста), а *двостраните* ќе спречат склучување на полноважен брак и тогаш кога конкретната пречка е пропишана според персоналното право на едниот свршеник, а се наоѓа на страната на другиот свршеник, иако неговото персонално право не го пропишува како пречка. Од ова произлегува дека во присуство на еднострани пречки, различните персонални права на свршениците можат да се примената дистрибутивно, додека во присуство на двострани пречки мора да се прибегне кон обична кумулација.

2) Во случај кога точка на врзување е државјанството, може да се појави проблем во примената на колизионата норма, односно определувањето на меродавното право, доколку како субјекти на односот се појавуваат лица без државјанство (апатриди) или лица кои имаат две или повеќе државјанства (бипатриди или мултипатриди).

Со цел да се определи меродавното право во овие случаи, конкретната точка на врзување треба да се определи со примена на одредбите од членовите 4 и 5 од ЗМПП¹⁶.

2.4. Дополнување на *lex personalis* со *lex fori*

Колизионите правила на голем број држави покажуваат дека во поглед на материјалните услови за склучување на брак, покрај персоналното право на идните свршеници, се предвидува и меродавност на *lex fori*.

Правото на местото на склучување на бракот како меродавно право за материјалните услови за склучување на брак претставува едноставно колизионо решение, чија добра страна е во тоа што надлежниот орган го применува домашното право кое најдобро го познава. Освен тоа, го елиминира и проблемот на квалификација помеѓу материјалните и формалните услови за склучување на бракот, што допринесува за правната сигурност и предвидливост на меродавното право.

Главната забелешка што се става на сметка на ова колизионо решение е што тоа ширум ги отвора вратите за изигрување на законот и така овозможува склучување на бракови спротивно на условите кои ги пропишуваат персоналните права на идните брачни партнери. Поради тоа приговорот на јавниот поредок при признавањето на ваквите бракови во други држави може да има значајна улога¹⁷.

16. Член 4:

(1) За утврдување на државјанството на физичко лице меродавно е правото на онаа државата за чие државјанство станува збор.

(2) Ако лицето кое е државјанин на Република Северна Македонија има државјанство и на некоја друга држава, за примената на овој закон се смета дека има државјанство само на Република Северна Македонија. (3) Ако лицето кое не е државјанин на Република Северна Македонија има две или повеќе странски државјанства, за примената на овој закон се смета дека има државјанство на онаа држава чијшто државјанин е и во која има вообичаено престојувалиште.

(4) Ако лицето од ставот (3) на овој член нема вообичаено престојувалиште во ниту една од државите чијшто државјанин е, за примената на овој закон се смета дека има државјанство на онаа држава чијшто е државјанин и со која е во најтесна врска.

Член 5:

(1) Ако лицето нема државјанство или неговото државјанство не може да се утврди, меродавното право се определува според неговото вообичаено престојувалиште.

(2) Ако лицето има статус на бегалец меродавното право се определува според неговото вообичаено престојувалиште.

(3) Ако лицата од ставовите (1) и (2) на овој член немаат вообичаено престојувалиште или тоа не може да се утврди, меродавното право се определува според нивното престојувалиште.

17. Види Rabel, E., *The Conflict of Laws, A Comparative Study, Volume One, Introduction: Family Law*, Second Edition, prepared by Drobnig, U., University of Michigan Law School, 1958, 266; Ralsson, L., *Marriage and Divorce*,

Некои сметаат дека јавниот поредок е негација на меѓународното приватно право. Тоа не е точно, бидејќи оваа установа се употребува само кога конкретно решение на странското право навредува некој суштествен, основен принцип на домашното право. Тоа значи дека тој претставува само коректив, односно дополнително помошно средство на меѓународното приватно право. Јавниот поредок е само еден сигурносен вентил кој го штити домашниот поредок од инфилтрирање на такви решенија кои би биле директно спротивни на основните принципи на моралните сфаќања на домашната држава¹⁸.

ЗАКЛУЧОК

Бракот е институција која е под посебна заштита на државата. Затоа државата пропишува услови, материјални и формални, кои имаат за цел да ги елиминираат оние бракови кои не одговараат на сфаќањата на конкретната заедница. Секоја држава создава сопствени колизиони норми, кои упатуваат на меродавното право според кое се определуваат условите за секое лице кое сака да склучи брак. Супстанцијалните права се разликуваат не само според правната природа на поединечните услови, туку и според видот и бројот на условите кои треба да се исполнат за да настане полноважен брак. Меѓу материјалните услови за склучување на брак, односно брачните пречки и брачните забрани, кои ја спречуваат полноважноста на бракот, спаѓаат возраста, согласноста на волјите на свршениците, непостоење на поранешен брак, непостоење на определени сроднички врски и способноста за расудување.

Во однос на определувањето на меродавното право за материјалните услови за склучување на брак, современата законодавна пракса познава два основни приоди: според *првиот*, меродавно е *персоналното* право на идните сопружници, а според *другиот* се применува *правото на земјата каде што се склучува бракот*.

Во поглед на материјалните услови за склучување на брак, споредбеното меѓународно приватно право користи *три точки на врзување* за определување на меродавното право: 1. државјанството на свршениците; 2. домицилот на свршениците и 3. местото на склучување на бракот.

Нашиот ЗМПП предвидува дека во поглед на условите за склучување на брак, за секое лице меродавно е правото на државата чиј државјанин е тоа лице во времето на стапувањето во брак.

Со оглед дека во нашиот правен систем бракот се определува како заедница на живот на маж и жена, во случај да постои барање да се склучи истополов брак или полигамен брак, домашниот матичар може да одбие да го склучи истиот со тоа што ќе се повика на заштита на јавниот поредок на државата, согласно член 12 од ЗМПП.

International Encyclopedia of Comparative Law, Volume III, Private International Law, Chapter 16, Tübingen 1978, стр.60-80. Исто, Varadi Tibor, Bernadet Bordaš, Gašo Knezevic, Vladimir Pavić, Međunarodno privatno pravo, deveto izdanje, Beograd 2007, стр. 288-289.

18. Проф.д-р Гавроска Поликсена, Меѓународно приватно право-Судир на законите, Универзитет Св.Кирил и Методиј, Правен факултет `Јустинијан Први` Скопје, 2002, стр.69-70.

Assoc. prof. Raya Ilieva PhD,

Faculty of Law and History, South-West University "Neofit Rilski" – Blagoevgrad
Republic of Bulgaria

ON THE CONSUMER RIGHTS OVER TOURIST PACKAGES AND LINKED TOURIST SERVICES CONTRACTS

Abstract: The main purpose of this article is to provide detailed explanations as to what rights consumers enjoy by purchasing a travel or combined passenger service in accordance with the Tourism Act and Directive (EU) No 2015/2302. Attention is drawn to whether the regulatory framework is adapted to market changes and whether it meets the needs of the internal market. It is analyzed whether there are still ambiguities and whether such combinations fall under the scope of Directive (EU) 2015/2302 and whether the traders involved in combining these combinations are responsible for the performance of the relevant services. Last but not least, proposals will be made to fill the imperfections in domestic law.

Key words: rights, user, contract, tourist service

Nowadays the tourism holds a central role in the European economy and travel services are among the most popular products purchased online holding a significant share of the tourist market. Consumer protection upon use of tourist services is guaranteed by the EU legislation with over 15 regulations and directives. The normative deeds define various rights for package trips depending on the transportation option – air, railway, water, bus as well as transportation of belongings and food.

With the amendment of Tourism Act¹ and adopting DIRECTIVE (EU) 2015/2302 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL of 25 November 2015 on package travel and linked travel arrangements, amending Regulation (EC) 2006/2004 and Directive 2011/83/EU of the European Parliament and the Council repealing Council Directive 90/314/EEC introduced were important rules linked to package travels, more specifically with regards to consumer rights and requirements for pre-contractual information which was introduced as mandatory precondition for traders offering travel services. Besides, introduced was trader's responsibility in relation to delivery of tourist package services and protection in case of insolvency of organizer or retailer.

Author's main task in this article is to give detailed explanations what are the consumer rights purchasing trips or combined tourist service in accordance with Tourist Act and Directive (EU) 2015/2302². Through analysis of the provisions attention is paid to whether the normative regulations are adopted in accordance with the market changes and whether they meet the national market needs. Not lastly, proposals are made to complement the imperfections of national legislation.

Directive (EU) 2015/2302 regulates the pre-contractual information which traders shall provide to consumers, including specific information on the services included in the tourist package and total cost of package with included taxes and when applicable,

1. Effective as of 26.03.2013, Promulgated Official Gazette issue 30 dated 26 March 2013, last amendment Official Gazette issue 86 dated 18 October 2018

2. DIRECTIVE (EU) 2015/2302 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL of 25 November 2015 on package travel and linked travel arrangements, amending Regulation (EC) 2006/2004 and Directive 2011/83/EU of the European Parliament and the Council repealing Council Directive 90/314/EEC

with all supplementary fees, charges and other costs. The directive does not impede applying Directive on unfair commercial practices for tourist packages and linked travel services.

Unfair commercial practices directive is the main normative deed in the legislation of EU settling unfair commercial practices in deals between traders and consumers. It applies to all commercial practices used before (i.e. during the advertising or the sale), upon conclusion of the deal between traders and consumers.

The main feature of the tourist package is that only one trader is responsible for the due execution of the package as a whole. Because travel services can be combined in multiple ways, for tourist packages it is appropriate to consider all travel services combinations having features which the travelers usually associate with tourist packages, more specifically when separate travel services are combined in one passenger product for which due execution responsibility bears the organizer. In accordance with the stance of European Union court³ whether travel services are combined prior to implementing any contact with the traveler, upon his request or at his choice should not matter. Applied shall be the same principles regardless whether the reservation is made at the trader's office or online.

In view of the market changes, it is appropriate to further develop the definition of a tourism package by applying alternative objective criteria, which mainly concern the way in which the services are presented or purchased, and where passengers can reasonably expect to obtain protection under the authorities of the European Union's legislation. This is the case, for example, where different types of passenger services are purchased for the same journey or vacation at a single point of sale and these services are selected before the passenger agrees to pay, within the same booking process or when these services are offered, sold or paid at a package or total price, and when these services are advertised or sold under the name of a "package" or a similar name showing a close connection between the passenger services in question. Such similar names can be, for example, "combined transaction", "all costs included" or "full cost service".

In accordance with §1, point 14, package tourist trips include all sales, including two or more different types of passenger services for one and the same trip or vacation, for which concluded is one contract with supplier. This is a trip as per preliminary prepared program which includes at least two of the following services:

- » transport;
- » accommodation;
- » other tourist services not related to transport or accommodation, being a significant part of the trip and when they are sold or offered for sale with common cost and when they cover a period longer than 24 hours or include spending the night.

The combination of one tourist service as for example accommodation, and other tourist service (tour guide trip or concert ticket) may be considered as tourist package only if the additional service is 25% or more than the total cost of the trip or is a main element of it.

In accordance with art. 5 of Directive (EU) 2015/2302 and art. 82 of Tourism Act prior to the traveler being bound with tourist package contract or any other matching offer for tourist package, the tour operator (tour agent) provides to the consumer standard form for providing information on the future contract by stating the main

3. See Court resolution dated 30 April 2002 on case Club Tour, Viagens e Turismo SA against Alberto Carlos Lobo Gonçalves Garrido and Club Med Viagens Ld, C-400/00, ECLI:EU:C:2002:272.

tourist service features. The tourist service contract shall be concluded in writing with certain requisites, as one of them is the deadline when the consumer may revoke the contract without owing any penalty or indemnification⁴.

1. Minimal contents of the package tourist trip contract stated in art. 82, par. 1 of Tourism Act encloses the following information:

- » destination/s of the trip, including route and duration of stay by stating the date/s and details about all transfers, visits or excursions and when accommodation is included, also the number of nights and list of services included;
- » type, characteristics and categories of the means of transportation, seats, date and time of departure and arrival, duration of interim stops and places they are made at, as well as transport connections. If there is no specific time set, the tour operator and when applicable – the tourist agent, informs the traveler about approximate time of departure and return;
- » location, main characteristics and when applicable – tourist category of accommodation, in accordance with the rules of the country where the accommodation is located;
- » meals;
- » visits, excursion/s or other services, included in the total cost negotiated in the tourist package contract;
- » when the context does not reveal whether a tourist service will be provided to the traveler as part of group, and if so, when possible – the approximate number of people in the group;
- » when the traveler's use of other tourist services depends on the effective verbal communication – language of rendering the services and
- » whether the trip or the vacation as a whole are appropriate for people with limited mobility as well as upon request by the traveler of exact information whether the trip or the vacation are appropriate with review of traveler's needs;

2. Besides this information, the consumer is entitled to the following key information, described in details in art. 82, par. 2-9 of Tourism Act which encloses the following mandatory elements:

- » commercial name and contact data with the package tourist trip's organizer, seat and registered address, telephone numbers and when applicable – emails. When the seller is retailer – the name
- » total cost of the tourist package in Bulgarian leva, including all fees, payments and other additional expense or, when these expenses can be calculated to a reasonable extend prior to concluding the contract – stating the type of additional expenses that may have to be paid by the traveler;
- » the payment conditions, including the amount or percentage of the price that shall be paid as a first installment and schedule for payment of the rest of the price or financial guarantees which the traveler shall pay or provide;
- » minimal number of participants necessary for conducting the tourist package and deadline when the tour operator may terminate the contract without owing any additional indemnification, prior to commencing the trip;
- » general information about passport and visa requirements, including approximate terms for receiving visas and information regarding health re-

4. Succurro, M. Economic analysis of contracts signed between tour operators and travel agents. *Eur J Law Econ* 22, 199–218 (2006). <https://doi.org/10.1007/s10657-006-0402-4>

- quirements of the destination country;
- » information about the possibility the traveler to terminate the contract at all times prior to commencing the execution of the tourist package, after paying the respective costs for contract's termination;
- » information about the conditions for concluding a contract for voluntary insurance for covering expenses for termination of the tourist package contract by the traveler;
- » information about the conditions for conclusion of voluntary or mandatory contract for insuring the costs for cooperation, including repatriation of the traveler in case of accident, disease or death
- » information about the procedures for reviewing complaints, mechanisms for alternative solving of disputes and, when appropriate, about alternative dispute resolution authority, as well as online dispute resolution platform.

3. Another consumer right is referred to in art. 86, par. 1 of Tourist Act, namely that he has the right to transfer the tourist package contract to another person. This can naturally happen under certain conditions. The first is that a person shall meet all the requirements applicable to the contract. Secondly, the transferor is obliged to notify the tour operator of this change by providing the data for the new consumer of the package on a durable medium within a reasonable time before the start of the package. Thirdly, the law in art. 86, par. 2 lays down a time limit which may not be less than 7 days before the start of the package. The person transferring the package contract and the person to whom the contract is transferred are jointly and severally liable for payment of the remaining part of the contract amount and any additional fees, levies or other additional costs resulting from the transfer. The tour operator shall inform the transferor about the actual costs of transfer⁵. The legislator states that these costs shall not be unreasonably high and shall not exceed the actual costs made by the tour operator in relation to the tourist package transfer. It is tour operator's obligation to present to the person making the transfer evidence about the expenses, fees and other additional costs resulting of contract's transfer. Another possibility for the consumer is to terminate the contract. In this case the organizer is entitled to deduct a reasonable charge upon refund of your expenses which will mostly depend on the moment you annul you trip.

4. Another of the consumer's rights is to obtain information about changes to the tourist package contract or conditions for termination. Changes to the contract may be of a different nature if one of the following circumstances arises: change of fuel cost, substitution of one trip with another, change of start or end time of arrival, etc. Once the tourist package contract has been signed, the tour operator may increase the price of the package only if the contract expressly provides for such a possibility and if it is stated that the passenger is entitled to a reduction in the package price corresponding to any reduction of the cost of the carriage of passengers, the amount of taxes and charges and the exchange rates relating to the package. Apart from this, the tourist package contract shall specify the way in which the change in the price of the package is calculated when there is such a possibility. The increase in the price of the tourist package is possible only exceptionally due to changes in:

- » cost of passenger transportation resulting of change in the fuel cost or the cost of other energy source;
- » the amount of taxes or charges on the tourist services included in the con-

5. Manning, T. 1999. Indicators of tourism sustainability. *Tourism Management* 20 (1999). Pergamon, 179–181 Elsevier Science Ltd

tract, imposed by a third party, which does not directly take part in the execution of the tourist package, including city fees, landing fees and fees for getting on or off the board of ports or airports or

- » exchange rate differences relating to the tourist package.

If, however, the price increase exceeds 8% of the package cost, the consumer is entitled to terminate the contract without paying a fee for its termination⁶. Regardless of the amount of increase of the tourist package cost, the tour operator is entitled to an increase only if he has duly notified the consumer in an understanding way, together with the explanation of the increase provided on a durable medium. The deadline for providing this information is not less than 20 days prior to executing the tourist package.

5. Another of consumer's right is stated in art. 89 of Tourism Act. If the organizer annuls a package trip prior to it commencing without a justified reason, the consumer is entitled to a refund of all amounts paid and also to an indemnification. Another hypothesis falling into the application of art. 89 of Tourism Act is when the organizer annuls a package trip under extraordinary circumstances – as in case of natural disaster or serious security issues in the respective destination that could affect the tourist package, then the consumer is also entitled to annul the package free of charge due to the same reasons. In this situation, however, the consumer is entitled to a full refund of all payments, but not to an indemnification.

Of all stated so far we can draw the conclusion that if certain tourist service cannot be provided in the negotiated way (for example providing transportation from and to the destination, assuring the negotiated type of accommodation or tour guide trip you have booked), the organizer shall settle the issue without additional costs arising for you. If it is impossible alternative agreements to be offered or if you refuse such offer with substantial reasons and the package includes transportation services (i.e. by air), the organizer shall offer repatriation. If the passenger services do not meet the negotiated standards and this issue cannot be solved on site, then the consumer is entitled to various compensations.

6. Another consumer right is if he is in distress – to seek help from the organizer as his cooperation is mandatory. If during package vacation difficulties arise, for example if the consumer has health issues or loses his passport, the organizer shall render assistance as for example provide information about the healthcare services or consulate assistance as well as shall help you find alternative ways of traveling, if necessary.

The main objective of the provisions is to modernize and extend the scope of protection of tourist services consumers, regardless of the destination selected. By adopting those rights introduced were more serious guarantees for consumer protection as additional pre-contractual information and assuring of their execution, and only time will show whether they are effective or not. To achieve sustainable development of tourism, it is necessary to develop policies and measures that are not only theoretically sound, but also practical feasible, requiring a systematic approach to implementation in reality the principles of sustainable development.⁷

6. Dwyer, L., Edwards, D., Mistilis, N., Scott, N., Roman, C., & Cooper, C. (2008). Megatrends Underpinning Tourism to 2020: An analysis of key drivers for change. CRC for Sustainable Tourism. http://sustain.pata.org/wp-content/uploads/2014/12/80046-Dwyer_TourismTrends2020-WEB.pdf

7. Liu, Zh. 2003. Sustainable tourism development: a critique. – Journal of Sustainable Tourism, 11 (6), 459–475.

Доц. д-р Марјан Кицев
Министерство за внатрешни работи
Република Северна Македонија

ПОЛИТИКОЛОШКИ И КРИМИНОЛОШКИ ПОИМ НА ЈАВНИОТ РЕД И МИР

Апстракт: Знаејќи дека самиот јавен ред и мир преставува општествена сфера што има витално значење за мирот како една од највисоките правни вредности, општествениот ред и стабилноста на општествените односи, како основен предуслов за непречено уживање на основните човекови слободи и права, исполнување на правните должности и остварување на развојните општествени цели, авторот во овој труд, прави обид да го дефинира јавниот ред и мир од политиколошки и криминолошки аспект.

Во првиот дел од трудот, авторот го дефинира политиколошкиот поим на јавниот ред и мир врз основа на ставовите и мислењата на познати светски мислители од конзервативците, неоконзервативистите, социјалистите и анархистите. Понатаму во трудот се дефинира криминолошкиот поим за јавниот ред и мир, да за на крај се даде краток осврт за современите предизвици и закани за јавниот ред и мир.

Клучни зборови: политиколошки поим за јавен ред и мир, криминолошки поим за јавен ред и мир, современи предизвици и закани, јавен ред и мир.

ПОЛИТИКОЛОШКИ ПОИМ ЗА ЈАВЕН РЕД И МИР

Тргувајќи од максимата „без закон нема ред и правда во државата“, пред да биде направен обид за дефинирање на поимот за јавен ред и мир од политиколошки аспект, ќе кажеме збор-два за законот, воопшто. Сите модерни општества редот го воспоставуваат врз база на законите. Законите, самите по себе, претставуваат еден вид команден центар, тие на припадниците на општеството, од една страна, им командуваат што да не направат, а од друга страна, им одобруваат што можат да прават. Општество, во кое не се почитуваат законите, не може да биде здраво и стабилно општество, со стабилен ред и мир¹.

Според зборовите на Хобс, „без ред и стабилност, животот би бил осамен, сиромашен, гаден, брутален и краток“. Стравувањата стануваат, исто така, очигледни, со појавата и секојдневната употреба на зборот анархија чие значење претставувало имплицирање хаос и насилство во општеството.

Во исто време, се појавиле различни слики од различни политички мислители.

На едниот крај, традиционалните конзервативци веруваат дека редот како поим е неразделен од поимите контрола, дисциплина и послушност, а на другиот крај, анархистите сугерираат дека редот е поврзан со природната хармонија и рамнотежа и, според нивната идеологија, изразуваат длабоко несогласување не само за концептот на редот туку и за тоа како може да се утврди и како да се одржува.

Во општествениот живот, редот се опишува како континуирана, трајна, редовна, стабилна и предвидлива форма на однесување која подеднакво важи за сите. За разлика од редот, социјалните нарушувања подразбираат нестабилни,

1. Andrew Heywood, Political theory, 2004, стр.153.

променливи, хаотични и, во дадени ситуации, насилни форми на однесувања.²

Пред сè, особините, кои го карактеризираат редот, се поврзани со личната сигурност, физичката безбедност, стравот од насилство, психолошка безбедност, удобност и стабилност.

Целта на редот е, исто така, и воспоставување дисциплина и контрола. Дисциплината и контролата на редот мора да ги воспостави општеството, затоа што тие, едноставно, не се случуваат по природен пат.

Сите поими за ред се засноваат врз концепцијата за нарушување и за силите кои го предизвикуваат тоа нарушување, поради што доаѓа појава на деликвенција, вандализам, криминал и социјални немири. Оние кои веруваат дека е невозможно да се создаде ред, без остварување контрола или дисциплина, сметаат дека човечките суштества се природно корумпирани и ако не се воздржуваат или не контролираат, тие ќе се однесуваат на антисоцијален и нецивилизиран начин. Овие идеи се понекогаш со религиозно потекло. Во други случаи, тие се објаснуваат со верување дека човечките суштества се, во суштина, себични или егоисти и ако се остават сами да одлучуваат, без воспоставен ред, поединците ќе дејствуваат во насока на остварување на сопствените интереси или цели и дека ќе го сторат тоа на сметка на другите човечки суштества. Една од најпознатите песимистички мисли за човековата природа „bellum omnium contra omnes – борба на сите против сите“, се наоѓа во записите на апсолутистичките мислители како Хобс³, кој го опишува човекот како живо суштество, со вечна и немирна желба за власт и моќ, која згаснува само по смртта и доминантна карактеристика во неговото мислење е варварската и бескрајна војна на „секој човек против секој човек“.

Традиционалната конзервативна концепција за редот е длабоко под влијание на овој песимистичен поглед на човечката природа. Конзервативците, на пример, обично, прикажуваат многу малку трпение за обидите да се објасни причината за криминалот со повикување на сиромаштијата или на социјалната сиромаштија.

Според нив, криминалот, како и повеќе други форми на антисоцијално однесување – хулиганство, вандализам, деликвенција и сл., не е ништо повеќе од еден индивидуален феномен како одраз на морална корупција што се наоѓа во рамките на секое човечко суштество. Затоа е морално, и во рамките на редот, секое лице, кое не го почитува редот, да се определи како „лошо“ и треба да се третира како такво. Ова е причината зошто конзервативците имаат тенденција да се види вродената врска меѓу поимите „ред“ и „закон“. Одовде, стабилниот јавен ред е незамислив без јасно донесени и спроведени закони. Затоа, конзервативците, често, се во првите редови на кампањите за зајакнување на овластувањата на полицијата и повикуваат на построги казни против криминалците и вандалите.

Конзервативната анализа, сепак, оди понатаму. Конзервативците, покрај тоа што тврдат дека човечките суштества се морално корумпирани, го нагласуваат и степенот до кој општествениот поредок и човечката цивилизација се кривки.

Конзервативците го имаат прикажано традиционалното општеството како „органско“, како живо суштество во кое секој елемент е поврзан во деликатна и балансирана врска со секој друг елемент.⁴ Одовде, ако се оштети кој било од поединичните делови, тогаш е загрозувано целото општество. Особено, конзервативците нагласуваат дека општеството ќе се одржи заедно со

2. Ibid, стр.163

3. Thomas Hobbes, Leviathan, 1968, стр.163

4. Edmund Burke, Reflections on the Revolution in France, 1968, стр.241.

одржување на традиционалните институции, какво што е семејството и со почит за воспоставената култура, врз основа на религијата, традицијата и обичаите.

Неоконзервативистите во САД, пред сè, теоретичарот Ирвинг Кристо⁵, предупредија за уништувањето на духовните вредности на општеството, а со тоа и на редот во него. Од оваа гледна точка, законот може да се гледа не само како начин на одржување на редот, заканувајќи му се со казна на сторителот кога ќе погреша, туку и како средство за почитување на традиционалните вредности и воспоставените верувања. Ова е причина зошто конзервативците веруваат дека за правилно функционирање на законот, потребно е да се учи за моралот⁶.

Редот, конечно, се брани и на психолошка основа. Ова гледиште потенцира дека човечките суштества се ограничени и психички несигурни суштества. Пред сè, луѓето бараат сигурност и безбедност. Тие се подготвени природно да се насочуваат кон познатото и традиционалното, од една страна, и да го избегнуваат непознатото, новото, неоткриеното, од друга страна. Во оваа насока, Едмунд Бурк (Edmund Burke) прикажуваше предрасуди против луѓето кои се поинакви од нас самите тврдејќи дека тоа на поединците им го загрозува чувството на сигурност и социјален идентитет.⁷ Таквиот поглед, сепак, има многу радикални импликации за одржување на редот и може да биде целосно во спротивност со мултикултурната и мултирелигиската природа на многу современи општества. Како резултат на ова, дел од конзервативците се спротивставија на неконтролираната емиграција од таа причина што, гледајќи ја психичката страна на човекот, се потврдува дека тој во себе носи нагон за одбрана и поттурнување на непознатото. Овде, токму тоа се појавува и со емиграцијата доаѓа до наплив на нови лица кои се непознати во средината во која доаѓаат, поради што се доведува во прашање редот, односно редот се нарушува со чинот на отстранување на непознатите од староседелците. Од овие причини, тие бараат емигрантите да се охрабруваат да ја прифаќаат културата на земјата-домаќин во која емигрираат.

Многу различна концепција за редот произлегува од записите на социјалистите и анархистите. Анархистите се залагаат за укинување на државата и сите видови на политичка власт, вклучувајќи ја, се разбира, машинеријата на законот и редот⁸. Социјалистите, исто така, ја прифаќаат оваа визија⁹. Маркс верувал дека државата, а со тоа и законот и другите форми на социјална контрола, постепено ќе „одумираат“ и социјалната нееднаквост ќе биде укината.

Парламентарните социјалисти и модерните либерали направија мноштво скромни предлози, но тие имаат, сепак, верување дека стабилен ред може да се одржува само со строги закони и високи казни.

Таквите ставови се критични за конвенционалната идеја за „законот и редот“, од каде што, тие произлегуваат врз основа на алтернативното верување дека општествениот поредок може да биде во форма на спонтана хармонија, регулирана само со природните добра и дека може да се наруши од поединец предизвикан од самото општество.

Таков концепт на јавен ред е врз основа на претпоставката дека растројството не е вкоренето во индивидуите, туку во структурата на општеството. Човечките суштества не се раѓаат корумпирани и расипани, туку тие се оштетуваат од страна

5. Irving Kristol, US journalist and social critic, Reflections of a Neo-Conservative, 1983.

6. Thomas Aquinas, Summa Theologiae, 1963.

7. Edmund Burke, Reflections on the Revolution in France, 1968, стр.250.

8. Thomas Aquinas, Summa Theologiae, 1963.

9. Jean Bodin, The Six Books of the Commonweal, 1962.

на општеството, во текот на нивниот живот. Ова е прикажано во „Општествениот договор“ на Русо (1969): „Човекот е роден слободен, но е насекаде во синџири“.¹⁰ Општеството може да го корумпира поединецот на голем број начини.

Социјалистите тврдат дека себични и алчни однесувања на припадниците на општеството се причината за социјално растројство, за разлика од капиталистите кои ги охрабруваат човечките суштества да бидат себични и конкурентни, па макар и по цена да ги стават своите интереси пред неопходните интереси на другите човечки суштества. Затоа социјалистите тврдат дека редот може полесно да се одржува во општество кое ги поттикнува и ги наградува социјалната солидарност и кооперативното однесување, врз основа на колективен принцип, отколку себичноста и алчноста, кои се промовираат од капиталистите¹¹.

Питер Кропоткин (Peter Kropotkin), во своето дело „Закон и власт“ („Law and Authority“), кажува дека главни поддржувачи на криминалот се безделничењето, законот и авторитетот¹². Според тоа, единствено решение за проблемот на социјално растројство е да се укинат сите закони и да им се овозможи на луѓето да дејствуваат слободно. Анархистите смета дека луѓето се способни да живеат заедно во мир и хармонија без притоа да бидат контролирани и дисциплинирани и, во тој случај, редот би бил природен, во смисла на тоа дека произлегува спонтано од активностите на слободните луѓе. Верувањето во природниот ред се базира на две теории на човековата природа. Во првата теорија, човечките суштества се портретирани како рационални суштества, способни да си ги решат несогласувањата кои можат да произлезат помеѓу нив, преку дебата, преговори и компромис, наместо со насилство. Анархистичкиот мислител Вилијам Годвин (William Godwin)¹³ отиде подалеку, изјавувајќи дека „разумот и вистината“ го превенираат конфликтот што доведува до нарушување на редот. Втората теорија е, всушност, социјалистичко верување дека луѓето се природно дружељубиви и кооперативни и немаат потреба од закони и норми, бидејќи конфликтите си ги решаваат на цивилизиран начин помеѓу себе.

КРИМИНОЛОШКИ ПОИМ ЗА ЈАВНИОТ РЕД И МИР

Криминалот против јавниот ред и мир е тема која го опфаќа секојдневието, тема на која не ѝ е посветено доволно внимание од страна на криминолозите воопшто во светот. Со повредата, односно непочитувањето, на правните норми со кои се регулираат јавниот ред и мир, се раѓа криминалот на загрозување на јавниот ред и мир.

Така, тргнувајќи од ставовите на античкиот филозоф и мислител Платон¹⁴ за криминалитетот, воопшто, а со тоа и за криминалитетот во сферата на јавниот ред и мир, тој, како клучни фактори за појава на криминалитетот, ги смета: психолошки – внатрешни и физички – надворешни. Психолошките фактори ги оправдува преку болната душа, што е последица на страстите и на незнаењето, кои доведуваат до психичко растројство кај човекот, додека физичките фактори ги објаснува со биосоматската конституција на личноста. На оваа база го заснова својот концепт за отстранување на криминалитетот, со примена на казни. Тој сметал дека казната има двоен ефект и тоа, од една страна, го поправа злосторникот, а од друга страна,

10. Jean-Jacques Rousseau, *Social Contract*, 1969.

11. Jean Bodin, *The Six Books of the Commonwealth*, 1962.

Anderson, P., *Lineages of the Absolutist State*. London: New Left Books, 1974.

12. Kropotkin, P., *Law and Authority*, 1926.

13. Godwin, W., *An Enquiry Concerning Political Justice*, 1976.

14. Платон закони, БИГЗ, Београд 1971 год. стр. 368.

дејствува превентивно, така што ги спречува другите да вршат кривични дела.¹⁵

Во периодот на средниот век, кога црквата имала доминантно влијание врз науката и животот, каде што св. Августин, во своето дело „За божјата душа“, ја застапува тезата за апсолутна Божја правда, а кривичното дело го претставува како грев, бидејќи се кршат Божјите заповеди и се нарушува од Бога создадениот ред. Воспоставувањето на нарушениот ред тој го објаснува со примена на сурови казни чија основна цел е искупување на гревовите.¹⁶

И периодот на ренесансата, преку мислителот Томас Хобс¹⁷, го брани ставот дека во природната состојба се води војна на сите против сите, врз поставката „Homo homine lupus est“, односно човек на човека му е волк. Во ваква ситуација, кога луѓето би биле препуштени сами на себе, настануваат вечни судири што доведуваат до самоуништување, затоа што човекот, по својата природа е суштество што сака на другите да им направи штета, да се однесува антиопштествено, да биде агресивен. Одовде, се појавува потребата од цврста, добро организирана држава, поставена врз право и закон и врз примена на казни врз основа на законот можат да се воспостават потребните ред и заштита.¹⁸

Ќе дојдеме до социолошките теории за објаснување на криминалитетот. Овде, секако, ќе го спомнеме Емил Диркем и неговиот огромен придонес во развојот на криминолошката мисла.¹⁹ Тој се занимава, пред сè, со криминално-статистички анализи како и со објаснување за престапот, преку имитирање или преку покажување на неговата структурална нормалност. Диркем истакнува дека престапот и престапникот, како интегративни состојки, се дел од секое здраво општество.²⁰

Во теоретските ставови на Диркем (Durkheim)²¹, се карактеристични поставките дека корените на криминалитетот се наоѓаат во самото општество и дека криминалитетот е производ на односите помеѓу општеството и луѓето во него и дека криминалитетот произлегува од општествената структура, поради што е својствензасекоеопштество. Врз основана овие поставки, Диркем ја создава својата теорија за аномија по која и со која, всушност, остави длабока трага во историјата на криминолошката мисла. Под поимот аномија, всушност, се подразбира една состојба на беззаконие, на безредие, непризнавање закони, недисциплина и сл. Според оваа теорија, општеството на патот на својата цивилизација, сè повеќе ја губи моќта на општествена контрола над општествените појави и процеси и над силите што претставуваат основа на неговата солидарност и компактност. Како последица на овие односи, општеството станува дезорганизирано и распарчено и одредени групи и поединци во него стекнуваат чувство на несигурност, неред и хаос. Во вакви услови, се доаѓа до општествена изолација која се чувствува најмногу во поголемите центри и метрополи, каде што граѓаните се изолираат од сè, па дури ги избегнуваат и навиките на одење во кафеана, на забави и слични други задоволства. Со еден збор кажано, се изместуваат сите правила и норми на однесување во општеството, а со тоа се доаѓа до нарушување на редот и мирот во општеството, се појавува култот на изолиран човек, а изолацијата доведува до индивидуализам што повлекува појава на социопатолошки појави. Одовде произлегува дека криминалитетот се јавува како последица на слабеењето на

15. Арнаудовски, д-р Љупчо, Криминологија, Скопје, 2007, стр.157.

16. Ibid, стр.159.

17. T.Hobs, Levijatan, Beograd, Kultura, стр.255.

18. Арнаудовски, Криминологија, 2007, стр.161.

19. Maguire M., Morgan R., ReinerR., Оксфордски прирачник за криминологија, Скопје, 2010 год., стр. 9.

20. Кајзер, Гинтер, Криминологија, Фрајбург 1995, стр.58.

21. E.Durkheim, De la division du travail social, ed.7 Paris, 1960, стр.35.

општествената солидарност и на состојбите што се карактеризираат со недостиг на хомогени општествени норми и вредности.

Диркем разликува нормални и патолошки појави во општеството. Основен критериум, според него, за определување на карактерот на појавата е просечноста како нормалност која се определува согласно со типот на општеството и со фазата од неговиот развој. Во врска со кохезивноста на општеството и интегрираноста на личноста во него, како дополнителен критериум го зема интензитетот на општествената реакција врз појавата со негативен предзнак, изразена преку облиците на репресивна реакција врз нив.²² Според него, криминалитетот е присутен во сите општества и е најнормално тој да постои и со тоа постоење нема никаков проблем во функционирањето на општеството, затоа што криминалитетот е општествено детерминиран, а со тоа, фактички, претставува и нормална појава. Проблемот се јавува при изместувањето на оваа нормала, без разлика дали е тоа во позитивна или во негативна насока. Диркем, исто така, тврди дека, поради што е и многу критикуван од научната фела, криминалитетот е корисен при развојот на општеството. Според него, ако општеството сака напредок тогаш мора да ги дозволи индивидуалните слободи и развој, индивидуалните акции, од генијални до криминални, а постоењето на криминалитетот е доказ дека постојат индивидуални слободи и тенденции за општествен динамичен развој. Наспроти тоа, општеството што е подредено и нивелирано и во кое нема никакви раздвижувања во колективните чувства, нема да има ни криминалитет, но исто така, во таквото општество, нема да има ниту промени и развој, односно тоа општество ќе биде застанато во времето.

Одовде, јавниот ред и мир претставуваат еден аспект од поопштиот концепт за општествената контрола, кој самите по себе претставуваат сложен поим. Тој концепт претставува организиран начин на кој општеството реагира на негативното однесувањето на поединците, односно реагира на поведението на поединците, со кое се повредуваат позитивните норми прифатени и кодифицирани во законите на државата.

Бирократизацијата на власта, корупцијата во државата, непочитувањето на независноста на судството, доминантноста на извршната власт, ја преобразува власта во автократска, бирократска. Тоа се карактеристики на власта кои ја водат власта во криминал, таа се јавува како носител на криминалот, особено како искористување на власта но и посебен вид на криминалитет кој едновременно го објаснува карактерот на државата.

СОВРЕМЕНИ ПРЕДИЗВИЦИ И ЗАКАНИ ЗА ЈАВНИОТ РЕД И МИР

Времето што минало, она што денес го живееме и она време што доаѓа во иднина, се несомнено различни и секое носи нови предизвици, настани и појави, карактеристични за себе.

Општествата постојано се динамични и променливи, така што наметнуваат потреба од воспоставување на системи кои ќе бидат приспособливи на таквите промени. Ова условува и одговорност на државата за потребата да воспоставува норми и правила, приспособливи на промени, но и правила кои ќе бидат во хармонија со потребите на граѓанинот и на неговото секојдневие.

За целосно владеење на правото, а со тоа и за заштита на јавниот ред и мир, потребна е целосна негова примена, но и адаптација на секојдневните текови и

22. E. Durkheim, La suicide, Paris, 1960, стр.149.

општествени предизвици, кои можат да ги загрозат човечки дејства.

„Одржувањето на јавниот ред и владеењето на правото е клучна суверена функција на државата и, на свој начин, тие ја сочинуваат одбраната на нацијата од анархија и истовремено одржуваат единство и интегритет на државата“, пишува Харолд Ласки (Harold Laski)²³, кој исто така, посочува дека: „каде што завршува Законот – тиранијата започнува“.

Постојат многу причини на загрозување и нарушување на јавниот ред. Овие причини се динамични, променливи и непостојани, па поради тоа, бараат да бидат постојано третирали од страна на државата.

Во плуралистичката демократија, како кај најголем број држави во светот, политичката поларизација понекогаш поставува прашања кои водат кон судир кој ескалира со нарушување на јавниот ред. Политичките несогласувања и отсуството на одговорност на политичките субјекти можат да предизвикаат демонстрации кои понекогаш можат да ја дестабилизираат општата безбедносна состојба.

Освен политиката, како еден од условите за нарушување на јавната безбедност, за општествената историска нееднаквост можат да придонесат до загрозување на јавниот ред и правниот поредок и споменатите појави.

Имено, поттикнувајќи ги историските нееднаквости, одредени центри на моќ (внатрешни или надворешни) овозможуваат лесно да се предизвикаат конфликти со што тие се дегенерираат во нарушување на јавниот поредок. Користејќи ги патриотските чувства на граѓаните, навлегуваат во прашања кои немаат одговор или за кои нема решенија. Тензиите се предизвикани како од страна на субјективни така и од објективни фактори. До влошување на оваа состојба предизвикуваат и медиумите, преку ширење информации со кои се подгрева тензијата како и непроверените информации кои, сè почесто, се јавуваат на социјалните мрежи и на други масмедиуми, а за кои се претпоставува дека најчесто се изнесени од непроверени извори.

И социјалните фактори можеме да ги вброиме во причина за нарушување на јавниот поредок. Имено, социјалната состојба на граѓаните, нееднаквоста во користењето на социјалните права, можат да ја дестабилизираат општествената благосостојба. Тоа се реализира преку разни форми на изразување на незадоволство од социјалната политика на државата што најчесто се манифестира преку протести организирани од страна на незадоволни граѓани. Ваквите протести, иако најавени како мирни, сепак, во одредени моменти, можат да прераснат во насилни и да го нарушат јавниот ред.

Слично на тоа, поделбата врз етничката припадност, религијата, регионот, јазикот, може да ја влоши состојбата на јавниот ред.

Со либерализацијата на слободно изразената припадност кон одредена култура, етникум или јазик, им се даде можност на граѓаните слободно да ги изразуваат своите етнички чувства, слободно да се организираат да ги негуваат своите вредности. Оваа „либерализација“ претставува основа на демократските принципи, но од друга страна, претставува предизвик за нејзина целосна примена. Оттука, можноста од неприфаќањето на различностите од страна на доминантната група во однос на помалата може да предизвика негодување, а во екстремни случаи и разгорување на етнички конфликти со поголеми или со помали размери, кои можат сериозно да влијаат врз стабилноста на јавната безбедност на граѓаните. Мултикултурата и мултиетничноста можат да се користат како алатка

23. Laski, J.H., *Studies in Law and Politics*, London, 1932, стр.312.

за дестабилизирање на државата. Толеранцијата меѓу разликите може лесно да биде нарушена од страна на разни фактори, најчесто политички, кои преку разни форми на дејствување (медиуми и Интернет, инфилтрирани деструктивни групи и слично) ги остваруваат своите цели.

Распределбата на природните ресурси може да биде фактор на нарушување на јавниот поредок.

Причината најчесто се појавува во неуспехот на државата во правичната распределеност на овие ресурси на групите или на поединците, на кои овие ресурси им се потребни. Ваквата нееднаквост често води до фрустрации и незадоволства, кои се манифестираат во револт кој може да прерасне во помали или поголеми нарушувања на јавниот ред.

И во оваа ситуација, како и погореспоменатото, голема улога во предизвикување на дополнителни тензии можат да предизвикаат другите фактори како што се: медиумите, преку презентација на неточни или тенденциозни информации. Исто така, оваа сосотјба може да биде дестабилизирана и од страна на разни групи кои имаат интерес од распределбата на ресурсите: политички групи, индустриски здруженија, НВО и слично).

Широкораспространетиот криминал, исто така, може да влијае врз причините за нарушување на јавниот ред. Криминалот и неговата распространетост се зголемуваат и со либерализацијата на безвизниот режим како и со подобрената патна инфраструктура која овозможува брза размена на информации, луѓе и ресурси. Оваа тенденција се влошува од страна на зголемената криминализација на политиката и од нејзиното упорно мешање во процесот на имплементација на законот.

Со комуникациската револуција, домашните и транснационалните криминални организации, имаат огромни ресурси и моќ, со капацитет кој може да предизвика сериозни дефекти кај јавниот ред, па дури и да ја поткопа безбедноста на државата. Овој вид поткопување на јавниот ред на овие организации, понекогаш, е предизвикан со цел прикривање на вистинските цели, поради кои тие се основаат. Односно, криминалците, во вид на терористички организации, предизвикуваат нарушување на јавниот ред, со цел спорведување на свои вистински или измислени идеолошки мотиви.

И покрај наведените причини како и покрај заложбите на државата, да воспостави трајно владеење на правото и трајна заштита на јавниот ред и мир, секогаш ќе постојат причини и начини за негово загрозување. Заштитата на јавниот поредок како и навиката за владеење на правото во една држава мораат да бидат постојани. Темелите за заштита на овие вредности потребно е да бидат вградени во свеста на луѓето уште од најмала возраст.

Идентификацијата на областите каде што постојат слабости, ќе мора да се определува во континуитет, а заштитата на правниот поредок и јавниот ред да биде тема со која ќе се занимава секој поединец. Државата мора да пронајде начин за имплементација на средства за превенција од нарушување на јавниот поредок и да ги вметне како составен дел во основното образование, при што ќе стави акцент врз популаризација на темата, со отстранување на дискриминација и страв од имплементацијата.

Ова важи за сите заедници, мнозинството или малцинството, бидејќи и покрај разните општества, сите имаат заедничка цел, за заштита на јавниот поредок и владеењето на правото во вистинската смисла на зборот.

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Земајќи ги предвид сите потребни елементи за дефинирање на јавниот ред и мир од политиколошки и криминолошки аспект, може да се каже дека јавниот ред и мир е збир на принципи, врз основа на кои е основано постоењето на една правно организирана заедница, а кои се детектираат преку одредени општествени норми (правни и морални) што странките, во своите односи, мораат да ги почитуваат.

Одржувањето на јавниот ред и владеењето на правото е клучна суверена функција на државата и, на свој начин, тие ја сочинуваат одбраната на нацијата од анархија и истовремено одржуваат единство и интегритет на самата држава.

Политиката, историските нееднаквости, социјалните фактори, поделбата по основ на религија, етничка припадност и јазик, распределба на природните ресурси и широко распространетиот криминал се дел од областите и причините за загрозување на јавниот ред и мир.

Идентификацијата на областите каде што постојат слабости, ќе мора да се определува во континуитет, а заштитата на правниот поредок и јавниот ред да биде тема со која ќе се занимава секој поединец.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Арнаудовски, д-р Љупчо, Криминологија, Скопје, 2007,
2. Andrew Heywood, Political theory, 2004,
3. Anderson, P., Lineages of the Absolutist State. London: New Left Books, 1974
4. E.Durkheim, De la division du travail social, ed.7 Paris, 1960,
5. E. Durcheim, La suicide, Paris,1960,
6. Edmund Burke, Reflections on the Revolution in France, 1968,
7. Godwin, W., An Enquiry Concerning Political Justice,
8. Irving Kristol , US journalist and social critic, Reflections of a Neo-Conservative,1983,
9. Jean Bodin, The Six Books of the Commonweal, 1962,
10. Jean-Jacques Rousseau, Social Contract, 1969,
11. Кајзер, Гинтер, Криминологија, Фрајбург 1995,
12. Kropotkin, P., Law and Authority,1926,
13. Laski, J.H., Studies in Law and Politics, London, 1932,
14. Maguire M., Morgan R., Reiner R., Оксфордски прирачник за криминологија, Скопје, 2010 година,
15. Платон закони, БИГЗ, Београд 1971 година,
16. T.Hobs, Levijatan, Beograd, Kultura,
17. Thomas Aquinas, Summa Theologiae, 1963.

341.9:[343.9.024:336.74(497.7)]

М-р Зоран Ристески

Република Северна Македонија

Проф. д-р Иван Ефремовски

Факултет за правни науки, МСУ

Република Северна Македонија

Ирена Ристеска

Република Северна Македонија

ЕФЕКТИТЕ НА МЕЃУНАРОДНОТО ПРАВО И ФИНАНСИСКИОТ СИСТЕМ ВРЗ ГЛОБАЛНАТА КОРУПЦИЈА И ПЕРЕЊЕ НА ПАРИ

Апстракт: Глобалната корупција и перењето на пари се сериозни предизвици кои влијаат на стабилноста и развојот на светскиот финансиски систем. Ова истражување ги проучува ефектите на меѓународното право и финансискиот систем врз глобалната корупција и перењето на пари. Се анализираат причините, формите и ефектите на овие незаконски активности, како и мерките што ги применуваат меѓународното право и финансиските системи за нивната превенција и справување.

Клучни зборови: меѓународно право, корупција, перење пари, финансиски систем

THE EFFECTS OF INTERNATIONAL LAW AND THE FINANCIAL SYSTEM ON GLOBAL CORRUPTION AND MONEY LAUNDERING

Abstract: Global corruption and money laundering are serious challenges that impact the stability and development of the global financial system. This study examines the effects of international law and the financial system on global corruption and money laundering. It analyzes the causes, forms, and effects of these illicit activities, as well as the measures implemented by international law and financial systems for their prevention and mitigation.

Keywords: international law, corruption, money laundering, financial system

ВОВЕД

Корупцијата и перењето на пари се глобални проблеми кои влијаат на стабилноста и развојот на многу земји во светот. Иако постојат разни национални и меѓународни закони и институции кои работат за борба против овие проблеми, сепак, корупцијата и перењето на пари остануваат голем предизвик за меѓународната заедница.

Меѓународното право и финансискиот систем имаат значајна улога во борбата против корупција и перење на пари. Влијанието на меѓународното право и финансиските институции може да има голема претходна моќ во обезбедувањето на мерки за справување со овие проблеми.

Во овој контекст, овој труд се фокусира на истражување на ефектите на меѓународното право и финансискиот систем врз глобалната борба против корупција и перењето на пари. Преку проучување на различни меѓународни програми, закони и институции, целта е да се проценат ефектите и да се пронајдат најдобрите решенија за да се зголеми ефикасноста на мерките за борба против овие глобални проблеми.

Дополнително, во овој труд ќе се истражат и примери на успешни случаи каде меѓународното право и финансиските институции имале значајно влијание врз борбата против корупција и перење на пари. Тие примери можат да се искористат како модел за развивање на ефикасни мерки и политики за борба против корупција и перење на пари во други земји. Исто така, ќе се истражат и предизвиците и ограничувањата кои можат да влијаат врз ефикасноста на мерките за борба против корупција и перење на пари и како може да се превладаат тие предизвици. На крајот, ќе се дадат и препораки за подобрување на мерките за борба против корупција и перење на пари, со фокус на меѓународното право и финансискиот систем.

МЕЃУНАРОДНИ КОНВЕНЦИИ И ЗАКОНИ КОИ ГИ ПРЕПОРАЧУВААТ ЗЕМЈИТЕ ЗА БОРБА ПРОТИВ КОРУПЦИЈАТА И ПЕРЕЊЕ НА ПАРИ

Некои од најзначајните меѓународни конвенции кои ги препорачуваат земјите за борба против корупција и перење на пари вклучуваат:

1. Основите на правната држава - Оваа конвенција на Советот на Европа им препорачува на земјите да го засилуваат нивниот правен систем и да спроведуваат мерки за борба против корупција.
2. Конвенцијата на Организацијата на обединетите нации против транснационални организирани криминални активности - Оваа конвенција на ООН вклучува мерки за борба против перење на пари, финансирање на тероризам и други видови на транснационални криминални активности.
3. Конвенцијата на ООН против корупција - Оваа конвенција на ООН е најширокиот меѓународен инструмент за борба против корупција и вклучува мерки за превенција, казнување и заштита на жртвите на корупција.
4. Финансискиот екшн таск форс (FATF) - FATF е меѓународна организација што ја препорачува на земјите да ја засилат борбата против перење на пари и финансирањето на тероризмот преку препораки и стандарди за спроведување на мерки за превенција и казнување.
5. Европската конвенција за борба против корупција - Оваа конвенција на Советот на Европа ја засилува борбата против корупција во Европа преку препораки за спроведување на мерки за превенција, казнување и заштита на жртвите.

Овие инструменти го зголемуваат придонесот на меѓународните закони и конвенции во борбата против корупција и перење на пари, со претставување на детални упатства за државите-членки како да ги имплементираат прописите во своите национални закони и системи за контрола. Ова вклучува и мерки за справување со криминалните дејства кои ги вклучуваат овие проблеми, како и заштита на и жртвите.

ЕФЕКТИТЕ НА МЕЃУНАРОДНИТЕ ЗАКОНИ И КОНВЕНЦИИ ВО ЗЕМЈИТЕ ВО СВЕТОТ

Многу земји имаат воведено закони и конвенции за борба против корупција и перење на пари, но спроведбата на овие закони е различна во различните земји. Некои земји имаат ефективни закони и системи за нивно спроведување, додека други земји имаат закони, но не успеваат да ги спроведат ефективно поради лоша владина управа, слаби институции, недостиг на ресурси или недостаток на политичка волја.

Пример за земја која го има ефективен систем за спроведување на законите против корупција и перење на пари е Јапонија. Јапонија има прогресивно законодавство, строги прописи за одговорност на управувањето и ефективни механизми за спроведување на законите. Во Јапонија, корупцијата е високо казнувана, а државните институции имаат висок степен на интегритет.

Наспротив, земји како Судан, Авганистан и Сомалија имаат многу слаб систем за борба против корупција и перење на пари, иако имаат закони и конвенции за оваа цел. Овие земји се соочуваат со слаби институции, корумпирани владини и економии кои се основани на неформален сектор, каде што парите се легализираат лесно.

Некои земји, како на пример Швајцарија, имаат многу стриктни закони за борба против перењето на пари и корупцијата. Швајцарија е дом на многу банки и финансиски институции и има долгогодишна традиција во заштитата на банковата тајна. Во последните години, Швајцарија засилно работи на подобрување на законите и прописите за борба против прането на пари и корупцијата. Ова вклучува промени на законите, како и поголема споделеност на информации меѓу различните агенции и земји.

Други земји, како на пример Бразил, имаат историја на широка корупција и перење на пари. Во последните години, Бразил го зголеми фокусот врз борбата против корупцијата и перењето на пари, и имплементираше неколку закони и иницијативи за нивната спроведба. Меѓународните закони и конвенции, како на пример Конвенцијата на ООН против транснационални организирани криминални активности, беа користени како патека за воведување на повеќе законски прописи и појачана спроведба во Бразил.

Во Македонија, законите и мерките за борба против корупција и перење на пари главно се регулирани со Законот за превенција на корупција и конфликт на интереси, Законот за противпренесување на остварената имотна корист, Законот за финансиски извештаи и остварување на јавен интерес и други закони кои се врзани со финансиската транспарентност и борбата против перење на пари.

Во последните години, Република Северна Македонија ги засилува своите мерки и капацитети за борба против корупција и перење на пари. Постојано се подобрува рамката за справување со овие проблеми, со вклучување на нови законски регулации и стратегии, како и засилување на капацитетите на органите за спроведување на законите.

Се работи и на зголемување на јавната свесност и учество на граѓаните во борбата против корупцијата и перењето на пари. Стартуваат кампањи за образование и информирање на граѓаните за корупцијата и негативните последици од неа.

Иако има напредок во борбата против корупција и перење на пари во Република Северна Македонија, овие проблеми уште се сметаат за сериозни предизвици и потребно е да се продолжат мерките за нивно превенција и справување со нив.

ГЛАВНИ ПРЕДИЗВИЦИ ВО БОРБАТА ПРОТИВ КОРУПЦИЈА И ПЕРЕЊЕ НА ПАРИ

Борбата против корупцијата и перењето на пари се соочува со многу предизвици. Еден од главните предизвици е транснационалната корупција, која се однесува на корупцијата што се случува во меѓународен контекст, каде што злосторниците ги искористуваат различните законодавства, недостиг на соработка меѓу земјите и мрежи на врски за да ја олеснат својата престапна дејност.

Друг голем предизвик е анонимниот капитал, кој овозможува скриен пренос на средства преку банкарски системи или криптовалути, што може да биде употребено за финансирање на криминални активности како тероризам, трафик на дрога и оружје, проституција и друго.

Спроведувањето на законите е уште еден предизвик, затоа што корупцијата и перењето на пари се криминални активности што често се случуваат скриено и потешко се откриваат. Тоа може да биде уште потешко во земји каде што правната система не е доволно јака или каде што постои култура на корупција.

Постоечките закони и конвенции, како што беше спомнато порано, се обидуваат да се надминат овие предизвици, но нивната спроведба често е ограничена. Во Република Северна Македонија, проблемот со корупцијата е добро познат, а земјата имала голем напредок во последните години во справувањето со овој проблем. Сепак, уште се работи на подобрување на законодавството и на спроведувањето на законите, како и на зголемување на свесноста на граѓаните и засилување на институциите за борба против корупцијата.

УПОТРЕБА НА МЕЃУНАРОДНИТЕ ФИНАНСИИ ЗА ПОДРШКА НА БОРБАТА ПРОТИВ КОРУПЦИЈА И ПЕРЕЊЕ НА ПАРИ

Меѓународните финансии можат да играат важна улога во поддршката на борбата против корупцијата и перењето на пари. Еден начин е преку развивање на проекти за подобрување на управувањето и законската рамка, како и за зголемување на транспарентноста во јавните финансии и бизнис секторот. Ова може да се оствари преку програми за техничка помош, давање на заеми и грантови за проекти, и други видови на инвестиции.

Друг начин е преку поддршка на меѓународните конвенции и закони за борба против корупција и перење на пари, вклучувајќи иницијативи за зголемување на регулативните стандарди и третман на најризичните сектори. Исто така, меѓународните финансии можат да помогнат во финансирањето на мониторинг, истражување и прогнозирање на коруптивни активности и трансакции на пари.

Дополнително, меѓународните финансии можат да се користат за помош во изградбата на капацитети во земјите за борба против корупцијата и перењето на пари, вклучувајќи ги обука на правници и полицајци, развивање на системи за контрола и надзор, и обучување на јавните службеници за етика и морални вредности.

Некои од начините кои меѓународните финансии можат да се употребат за поддршка на борбата против корупција и перење на пари вклучуваат: финансирање на програми за обука и капацитет, поддршка за развој на ефикасни механизми за спроведување на законите, промоција на транспарентноста и откривање на конфликти на интерес, истражување и анализирање на корупцијата и прането на пари, и привлекување на обложувачи со инвестиции во земјите каде што корупцијата е намалена.

УЛОГАТА НА МЕЃУНАРОДНИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ ВО БОРБАТА ПРОТИВ КОРУПЦИЈА И ПЕРЕЊЕ НА ПАРИ

Меѓународните организации, вклучувајќи ги Обединетите нации, Европската унија и другите, играат клучна улога во борбата против корупција и перење на пари преку нивните програми, проекти, стандарди и механизми за контрола и надзор.

Еден од најзначајните аспекти на улогата на меѓународните организации е нивната помош и поддршка за земјите во превземањето на мерки против корупција и перење на пари. Ова вклучува обука на службениците, развој на правни и институционални механизми, креирање на мрежи на соработка, финансиска поддршка и техничка помош.

Обединетите нации и нивните агенции имаат широк спектар на проекти и програми за борба против корупција и перење на пари, вклучувајќи ги иницијативи како што е Глобалниот договор, Целите за одржлив развој и Стандардите на ФАТФ. Европската унија има значаен влијание во борбата против корупција и перење на пари преку својата правна рамка, вклучувајќи ги Директивата против перење на пари и Финансиската директива.

Исто така, меѓународните организации имаат важна улога во мониторингот и надзорот на земјите, за да се обезбеди дека се спроведуваат ефикасни мерки против корупција и перење на пари. Ова може да вклучува прегледи на стратегиите, законите и политиките, како и надзор на финансиските трансакции.

Меѓународните организации се финансираат преку доброволни придонеси од држави-членки, фондации, приватни компании и други извори.

Меѓународните организации ги користат доброволните придонеси за различни активности и програми, вклучувајќи ги следниве:

1. Хуманитарни помош и развој: Организациите како на пример Светската здравствена организација (СЗО), Децата на ООН и Програмата за храна на ООН (ПХО) ги користат своите средства за поддршка на проекти и програми кои се фокусираат на хуманитарна помош, здравство, образование и други области на развој.
2. Меѓународна соработка и мир: Организации како на пример Организацијата на обединетите нации (ООН), Европската унија (ЕУ) и НАТО ги користат своите средства за поддршка на различни програми и проекти кои се фокусираат на меѓународна соработка, мир и безбедност.
3. Истражување и развој: Меѓународните организации ги користат своите средства за финансирање на истражувања и развојни проекти, вклучувајќи ги развојот на нови технологии, енергетика и климатске промени.
4. Борба против корупција и перење на пари: Организации како на пример Светската банка, Меѓународниот монетарен фонд (ММФ) и Меѓународниот кривичен суд (МКС) ги користат своите средства за поддршка на земјите во борбата против корупција и перење на пари.

Овие се само некои од многуте области во кои меѓународните организации ги користат своите финансиски ресурси. Важно е да се забележи дека овие организации често соработуваат со земјите-членки и други организации за да ги поддржат заедничките цели.

Овие организации играат клучна улога во борбата против корупција и перење на пари преку низа мерки. Прво, тие промовираат и ја препознаваат значајната вредност на меѓународниот систем за борба против корупција и

перење на пари и го поддржуваат неговиот развој. Второ, овие организации нудат помош и поддршка на земјите во имплементацијата на правните и институционални реформи, со цел да се зголеми ефикасноста на борбата против овие проблеми.

Пример за тоа е Меѓународниот монетарен фонд (ММФ), кој пружа поддршка на земјите за развој и имплементација на мерки против перењето на пари, преку мониторинг на финансиската стабилност и се дополнува со техничка помош во развојот на законодавството и институциите.

Од друга страна, Обединетите нации преку Општата конвенција против корупција и нејзиниот механизам за преглед, мониторираат и ја поддржуваат имплементацијата на националните закони против корупција и перење на пари. Дополнително, Европската унија има високо развиена систем на борба против корупција и перење на пари, каде што една од најважните институции е Европската полициска агенција (Europol).

Сепак, важно е да се истакне дека мерките против корупција и перење на пари се многу сложени и вклучуваат голем број на државни и недржавни актери, со што и потребата за меѓународна координација и соработка е неопходна.

МОЖНИ РЕШЕНИЈА КОИ ЗЕМЈИТЕ МОЖАТ ДА ГИ КОРИСТАТ ЗА ПОДОБРУВАЊЕ НА БОРБАТА ПРОТИВ КОРУПЦИЈА И ПЕРЕЊЕ НА ПАРИ

Земјите можат да усвојат различни политики и решенија за подобрување на борбата против корупција и перење на пари. Еден од најважните аспекти е зголемувањето на транспарентноста и отвореноста на државните институции, како и на приватниот сектор. Ова може да се постигне преку јавно објавување на информации за јавните набавки, договорите и субвенциите, како и преку имплементирање на законодавство за противкорупциски стандарди и контроли.

Друг аспект е јачањето на законите и институциите за борба против корупција, вклучувајќи ги полициските и судските системи. Ова може да се оствари преку подобрување на законодавството, зголемување на бројот на обвинителства за корупција и перење на пари, и зголемување на бројот на осудувања и казни.

Интегрирањето на новите технологии, како што се блокчејн и вештачката интелигенција, може да им помогне на земјите во борбата против корупција и перење на пари. Овие технологии можат да обезбедат поголема транспарентност и прашливост на трансакциите и да ги олеснат наплатните процеси.

Постоењето на ефикасен систем за декларирање на имотот, финансиските потрошувачки и доходите на јавните службеници може да биде од голема корист за борбата против корупција и перење на пари. Законодавството кој што бара декларирање на имотот и доходите на јавните службеници и нивните блиски роднини, треба да биде стогнато имплементирано и контролирано.

Најважно е да се применуваат интегрирани и комплексни пристапи, кои ќе вклучуваат воведување на строги закони и регулативи, креирање на ефикасни институции за борба против корупција и перење на пари, зголемување на транспарентноста и одговорноста, подобрување на етичките стандарди и обука на засегнатите за подобрување на свеста за важноста на борбата против корупцијата.

Исто така, користењето на новите технологии може да биде моќно средство во борбата против корупцијата и перење на пари, вклучувајќи ги дигитализацијата на јавните услуги, е-набавката, е-фактурирањето и е-трансферите, кои ќе олеснат

контролата и следењето на трансакциите и ќе ја намалат можноста за извршување на коруптивни практики.

Но најважно е да се има политичка волја и ангажираност за борба против корупцијата и перење на пари, како и да се применуваат мерки на сите нивоа на државата, вклучувајќи ја сите засегнати страни, како што се владините институции, бизнисот и граѓанското општество.

ЗАКЛУЧОК

Законите и конвенциите на меѓународната заедница имаат значаен ефект во борбата против корупција и перење на пари, но истовремено постојат предизвици и ограничувања во нивната имплементација и спроведување. Транснационалната природа на корупцијата и перењето на пари бара ефикасна и координирана меѓународна соработка, вклучувајќи ја и соработката меѓу правните системи на различните земји. Во тој смисла, финансискиот систем може да игра значајна улога во борбата против корупција и перење на пари, преку зголемување на транспарентноста, заштита на купувачите на финансиски услуги, инвестирање во технологија за откривање на перење на пари и соработка со правните институции. Во целост, сепак, успешната борба против корупција и перење на пари бара многу широк пристап, вклучувајќи ја подобрувањето на законите, институциите, граѓанското учество и културата на правна држава, како и соработката меѓу различните држави и институции во целосен пристап кон проблемот.

Како што знаеме, корупцијата и перењето на пари се глобални проблеми кои влијаат на стабилноста на демократијата, економската рамнотежа и правдата. Меѓународните закони и конвенции можат да помогнат во борбата против овие проблеми, но само кога се имплементираат и спроведуваат соодветно. За да се постигне значаен напредок во борбата против корупција и перење на пари, потребна е силна волја и политичка ангажираност од страна на земјите да се спроведат ефективни мерки и реформи. Важно е и да се зголеми транспарентноста, да се јачаат институциите и да се користат новите технологии, како и да се имплементираат санкции за оние кои се уплетени во корупцијата и перењето на пари.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. United Nations Office on Drugs and Crime. (2021). "Global Overview of Anti-Corruption and Anti-Bribery Laws". <https://www.unodc.org/eastasiaandpacific/en/anti-corruption/global-overview-of-anti-corruption-and-anti-bribery-laws.html>
2. United Nations Convention against Corruption. (2003). <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/index.html>
3. Financial Action Task Force. (2012). "International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation". https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/pdfs/FATF_Recommendations.pdf
4. Global Financial Integrity. (2019). "Illicit Financial Flows to and from Developing Countries: 2008-2017". <https://gfintegrity.org/report/illicit-financial-flows-to-and-from-developing-countries-2008-2017/>
5. World Bank. (2021). "Curbing Corruption: From Diagnosis to Action". <https://www.worldbank.org/en/topic/governance/brief/curbing-corruption-from-diagnosis-to-action>
6. Transparency International. (2021). "Corruption Perceptions Index". <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl>
7. European Commission. (2020). "Anti-money laundering and counter-terrorism financing". https://ec.europa.eu/info/publications/anti-money-laundering-and-counter-terrorism-financing_en
8. United Nations Development Programme. (2020). "Global Anti-Corruption Initiative". <https://www.undp.org/content/undp/en/home/ourwork/democraticgovernance/successstories/global-anti-corruption-initiative.html>

Проф. д-р Јанко Бачев
 Факултет за правни науки, МСУ
 Република Северна Македонија

ПРАВНО-ПОЛИТИЧКА АНАЛИЗА НА ПРЕСПАНСКИОТ ДОГОВОР

Апстракт: Македонија и Грција на 17 јуни 2018 година склучија Конечна спогодба за решавање на разликите опишани во Резолуциите 817 (1993) и 845 (1993) на Советот за безбедност на Обединетите нации, за престанување на важноста на Привремената спогодба од 1995 година и за воспоставување на стратешко партнерство меѓу страните. Договорот сè уште предизвикува правни и политички контроверзи во однос на легалноста и бришењето на целосниот идентитет на македонскиот народ. Оттука, прашањето што го изложувам е интересно и важно за Македонија и Македонците и од интерес во меѓународното право од аспект на неговата содржина и начинот на кој правните принципи се прелеваат во политички.

Клучни зборови: Преспански договор, ништовност, меѓународно договорно право

LEGAL-POLITICAL ANALYSIS OF THE PRESPA AGREEMENT

Abstract: Macedonia and Greece on June 17, 2018 concluded a Final Agreement for the settlement of the differences as described in the United Nations Security Council Resolutions 817 (1993) and 845 (1993), the termination of the Interim Accord of 1995, and the establishment of a strategic partnership between the parties. The Agreement still causes legal and political controversies regarding the legality and erasure of the complete identity of the Macedonian people. Hence, the question that I am exposing is interesting and important for the Macedonia and Macedonians and of interest to International law from the aspect of its content and a way the legal principles spill over into Political ones.

Key words: The Prespa Agreement, nullity, International law of Treaties

I

Договорот меѓу Македонија и Грција или попознат во јавноста како Преспански договор претставува комплексна спогодба за уредувањето на прашања во врска со промената на името, целосниот идентитет на македонскиот народ, политичката, економската и општествената соработка, како и соработка во областа на образованието, науката, културата, истражувањето, технологиите, здравството и спортот, полициската, одбранбената и дипломатската соработка и решавањето на меѓусебните спорови. Оттаму, Договорот на прв поглед изгледа како спогодба за стратешко партнерство меѓу две држави кои градат сојузнички односи како највисок степен на блискост. Меѓутоа, ова е само параван за

вистинските намери на договорните страни. Многу е веројатно дека договорните страни свесно го направиле договорот со комплексна содржина и предмет на уредување на широк круг на прашања, со цел, прво, да ја замаглат вистинската суштина на договорот за бришење на целосниот идентитет на македонскиот народ, и второ, евентуалното отежнување на негово поништување со оправдување дека опфаќа прашања од надлежност на владата. Но, како што ќе покаже анализата, сето ова е недоволно бидејќи Договорот е ништовен според клучниот документ на меѓународното договорно право - Виенската конвенција за договорното право. Договорот е штетен и капитулантски за Македонија и истиот е целосно диригиран од страна на Грција. Со ова се потврдуваат моите пишувања низ годините дека т.н. спор за името со Грција е само параван, димна завеса и начин да се постигнат многу подлабоки цели за бришење на Македонците од светската мапа на нации. Со Договорот, Грција го затвори т.н. „македонско прашање“ со промена на целосниот идентитет на македонскиот народ. Во оваа насока, не е претерување да се рече дека со Преспанскиот договор се брише името, идентитетот, историјата и традицијата на македонскиот народ и дека Договорот е илустрација на едно тешко предавство на основните начела и норми на меѓународното апсолутно задолжително право (*ius cogens*) и која било македонска власт во иднина може да поведе постапка за негово поништување во согласност со Виенската конвенција за договорното право.

II

Внимателната анализа на Конвенцијата појаснува дека правно-технички, остварувањето на правото на Република Македонија за поништување на Договорот е можно преку три правни основи предвидени во петтиот дел од Конвенцијата и тоа: 1. судир на Договорот со императивната норма на општото меѓународно право - *ius cogens* (член 53), 2. принуда извршена со закана врз Република Македонија за склучување на Договорот (член 52) и 3. повреда на внатрешното право на Република Македонија околу надлежноста за склучување договори (член 46). Овие правни основи за поништување на договорот и постапката како да се стори тоа детално се изложени во мојата книга „Меѓународно-правните основи и постапката за поништување на Договорот меѓу Македонија и Грција“.

Впрочем, за валидноста на еден меѓународен договор се подразбира слободна волја на договорните страни, тие да бидат склучени од надлежни органи и да постои дозволен предмет на договарање, што само по себе имплицира поврзаност на сите три погоре спомнати правни основи за поништување на договорот и оттука, најдобро е актот на Македонија за поништување на договорот да биде една целина заснована врз сите три правни основи за ништовност. Се разбира, ова претпоставува една претходна состојба некоја идна власт во Република Македонија да покаже храброст и намера за поведување постапка за поништување на Договорот кој е во спротивност со општото меѓународно право и правото за меѓународните договори. Односно, прашањата кои со Договорот ѝ се наметнуваат на едната договорна страна - Република Македонија во однос на името, јазикот, државјанството, значењето на термините „Македонија“ и „македонски“, кодот на регистарските таблички на македонските возила, употребата на придавката во однос на државата и нејзините органи и институции, промена на Уставот, употребата на придавката „македонски“ за однесувањето на приватните ентитети и актери со што се забранува граѓанската активност поврзана

со македонскиот идентитет и култура, не можат да бидат предмет на договарање и оттаму Договорот има недозволен предмет според *ius cogens* норми. Дотолку повеќе, поништувањето на договорот има немерливо значење за Република Македонија бидејќи со Договорот не се менува само името на државата, туку се менува македонскиот национален, државен и институционален идентитет. Со Договорот правно се укинува македонскиот народ, се брише идеалот на македонскиот народ да има своја држава.

Важноста на меѓународен договор склучен меѓу две или повеќе држави или на согласноста на државата да биде врзана со Договорот може да се оспори само врз основа на Конвенцијата за договорното право (член 42). Важно е дека Македонија и Грција се држави потписнички на Виенската конвенција за договорното право и се должни да ја почитуваат. Оттаму, билатералниот договор меѓу Македонија и Грција може да се поништи само во согласност со основите и во постапка утврдена со Конвенцијата.

Меѓународните договори како израз на волјата на неговите субјекти се склучуваат во согласност со меѓународното право, со цел да создадат реципрочни права и обврски за договорните страни. Меѓутоа, Преспанскиот договор во основа содржи обврски само за Македонија како една од договорните страни и тоа не какви било обврски, туку обврски кои задираат во целосниот идентитет на македонскиот народ. Во случајот имаме договор во кој првата страна - Грција е субјект со полн меѓународен договорен капацитет, а втората страна - Македонија има меѓународен договорен субјективитет од посебен вид бидејќи во Договорот де факто наликува на држава ставена под старателство на некоја друга држава или меѓународна организација. Меѓународното право не познава случај на меѓународен билатерален договор во писмена форма склучен од прва страна именувана со својот назив и втора страна за која не е наведен нејзиниот назив. Поточно, во Договорот е наведена првата страна - Грција додека втората страна е опишана со број и со датум на акти на Обединетите нации, односно нема договорна страна - Македонија иако договорите склучени во нејзино име треба да го содржат и нејзиниот назив.

Од називот на Договорот се гледа неговата амбициозна цел за решавање на три крупни прашања, прво, разликите во резолуциите 817 (1993) и 845 (1993) на Советот за безбедност, второ, Привремената спогодба од 1995 година и трето, стратешкото грчко-македонско партнерство. Тука, договорните страни се послужиле и со мала итрина во обидот целосно да ги опфатат прашањата за бришење на сè што е македонско.

Имено, во називот и во текстот на Договорот се користи формулација во множина и се вели решавање на разликите во резолуциите 817 и 845 на Советот за безбедност на ОН иако во овие резолуции се употребува формулација во единина, односно се вели надминување на разликата која се појави околу името. Во овие резолуции се кажува дека постои разлика само околу името и за ниту едно друго прашање. Но, во Договорот се употребува зборот разликите, со цел да се конструира основа за промена не само на името, туку целосно бришење на сè што е македонско со бришење на името, идентитетот, историјата и традицијата на македонскиот народ. Иако зборот „разликите“ во Договорот е во спротивност со резолуциите 817 и 845 на Советот за безбедност на ОН каде се употребува зборот „разликата“, тоа не му пречеше на Метју Нимиц, долгогодишниот специјален претставник на генералниот секретар на ОН во т.н. спор со името, да присуствува и да го потпише Договорот во својство на сведок.

Понатаму, забележлива е контрадикторноста во Договорот, кога од една страна се задира во целосниот идентитет на македонскиот народ а истовремено договорните страни во Преамбулата на Договорот се повикуваат на начелата и целите на Повелбата на ОН, Завршниот документ од Хелсинки од 1975, релевантните акти на ОБСЕ, вредностите и начелата на Советот на Европа, а токму актите на овие меѓународни организации содржат задолжителни меѓународни правила, како, на пример, правото на самоопределување, суверената еднаквост на државите, внатрешна јурисдикција на државите, немешање во внатрешните работи и слично, од кои произлегува дека називот на државата и идентитетските прашања не може да се договараат.

III

Собранието на Република Македонија на седницата одржана на 20 јуни 2018 година го донесе Законот за ратификација на Договорот. По ова, на 30 септември 2018 година во Македонија се одржа референдум на кој народот се изјасни за прашањето: Дали сте за членство во Европската Унија и НАТО со прифаќање на Договорот помеѓу Република Македонија и Република Грција? Референдумот беше неуспешен и власта наместо да го прогласи Договорот за неважечки, ја погази референдумската волја на народот и продолжи со постапката за уставните измени со цел вградување на одредбите од Договорот во Уставот. Така, Собранието на седницата одржана на 11 јануари 2019 година, со 81 глас „за“ ги усвои четирите уставни амандмани за прашањата предвидени со Договорот и потоа со ист број гласови донесе одлука за прогласување на амандманите XXXIII, XXXIV, XXXV и XXXVI со што тие стануваат дел од Уставот.

Обезбедувањето на двотретинското мнозинство за промена на Уставот (81 гласови од 120-члениот македонски парламент) е посебна приказна во која власта успеа со уцени и закани да придобие 8 опозициски пратеници од кои некои претходно беа наменски притворени, па амнестирани од кривичен прогон за да гласаат за уставните измени, а беа притворани и амнестирани и нивни блиски семејни лица кои претходно беа обвинети за сериозни кривични дела. На тој начин власта обезбеди двотретинско мнозинство за уставните измени. Ваквите насилни промени на Уставот останаа без реакција од ЕУ иако устите на бирократите од Брисел се полни со демократија, човекови права и владеење на правото. Дури, тогашниот еврокомесар Јоханес Хан беше брутално искрен со изјавата дека на Балканот е нормално работите да се решаваат на ваков (каубојски) начин.

Договорот меѓу Македонија и Грција влезе во сила на 12 февруари 2019 година по приемот на последното известување од односната страна. Односно, по приемот на вербалната нота која Грција ја испрати до Македонија дека грчкиот Парламент на 25 јануари 2019 година го ратификувал договорот и Протоколот за членство на Македонија во НАТО. Влегувањето на Договорот во сила беше условено со завршувањето на неопходните внатрешно-правни постапки од Македонија потребни за влегување во сила на Договорот како што е предвидено во членот 20 од Договорот. Со еден збор, за Македонија значеше обврска за ратификација на Договорот, одржување на референдумот и усвојување на уставните измени. По известувањето од Република Македонија за промена на Уставот и за завршувањето на сите внатрешни правни постапки потребни за влегувањето во сила на Договорот, Република Грција ќе го ратификува Договорот, а кое нешто се случи на 25 јануари 2019 година.

По завршувањето на целата постапка околу Договорот и неговото влегување во сила, во Република Македонија преовладуваат поделени чувства. Кај власта и нејзините странски ментори кои цело време го мониторираа процесот за бришењето на сè што е македонско, Договорот и уставните измени ги оценија како ново историско поглавје на нашата државност и го поздравиле Договорот. Од поддршката на странските ментори власта направи еуфорија во земјата, но власта испушти од вид дека и во 1913 година во Букурешт, Романија, странските претставници го поздравиле Букурештанскиот договор, а знаеме како поминаа Македонија и Македонците со тој договор-со целосно распарчување и поделба меѓу Бугарија, Грција и Србија. Од друга страна, за поголем дел од македонскиот народ и малцинствата во државата и за партијата Единствена Македонија и националниот блок „Македонија - Бојкотира“/„Македонија - Блокира“ кој водеше седуммесечна кампања за бојкот на референдумот и против промена на Уставот/името, Договорот и уставните измени претставуваат најголемо национално предавство во поновата македонска историја.

IV

До денешно време јавноста е изложена на силна манипулативна пропаганда од власта и одредени странски амбасадори во Република Македонија дека Договорот е завршена работа, дека е конечен и непроменлив и дека никој повеќе не може да му ја одземе неговата важност. Но, оваа наменска кампања на власта и нејзините странски ментори е целосно разобличена бидејќи произлегува дека Договорот е ништовен и може да биде од краток рок доколку која било власт во Република Македонија во иднина поведе постапка за негово поништување.

Дотолку повеќе, да му се даде на Преспанскиот договор и воопшто на кој било меѓународен договор, вечен карактер, е нешто неоправдано и на што не би можело да се претендира. Со Договорот се сторени повеќе прекршувања на општото меѓународно право и правото на меѓународните договори и националниот уставен систем и оттаму е ништовен. Затоа, одбраната на вековното македонско име и целосниот идентитет на македонскиот народ во голема мера зависи од поведението на Република Македонија. Односно, дали Македонија ќе поведе постапка за поништување на Договорот кој е без меѓународно-правна основа, неприфатлив и претставува непознат преседан во доктрината и праксата на меѓународното право и меѓународните односи и новина за ОН.

Република Македонија има меѓународно правно-признато право на име по сопствен избор. Затоа, потребно е поведување на постапка за поништување на Преспанскиот договор, по што би следело поведување на постапка во Обединетите нации каде на Македонија ѝ стојат на располагање четири правни механизми за остварување на своето неутуѓиво и со ништо неограничено меѓународно-правно признато право да биде нарекувана со името-Република Македонија во ОН. Овие четири механизми се детално изложени во мојата книга „Македонија и Грција-Битка за името“ (Правните механизми во Обединетите нации за враќање/употреба на името-Република Македонија - издавач: Македонска реч, Скопје, 2012). Не постои нешто, што би ѝ дало право на оваа генерација Македонци, во името на претходните и идните генерации, и тоа само на дел кој живее на територијата на Република Македонија, да одлучува за името и идентитетот на сите Македонци во светот. Иронијата да биде поголема, во историјата други ги делеле Македонија и Македонците, а сега тоа го прави марионетската власт во Скопје под диктат на своите странски ментори.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. БАЧЕВ Јанко, Меѓународно-правните основи и постапката за поништување на Договорот меѓу Македонија и Грција, Скопје, Македонска реч, 2022
2. ВИЕНСКАТА КОНВЕНЦИЈА за договорното право, Службен лист на СФРЈ број 30/1972
3. КОНЕЧНА СПОГОДБА за решавање на разликите опишани во Резолуциите 817 (1993) и 845 (1993) на Советот за безбедност на Обединетите нации, за престанување на важноста на Привремената спогодба од 1995 година и за воспоставување на стратешко партнерство меѓу страните, „Службен весник на Република Македонија“ број 7/2019
РЕЗОЛУЦИЈА на Советот за безбедност на ОН 817(1993) / 7.4.1993
4. РЕЗОЛУЦИЈА на Советот за безбедност на ОН 845(1993) / 18.6. 1993

М-р Ана Наумовска

Факултет за правни науки, МСУ
Република Северна Македонија

ОБЛИЦИ НА ОРГАНИЗАЦИЈАТА НА МОЌТА ВО МЕЃУНАРОДНОТО ОПШТЕСТВО

Апстракт: Меѓународното право почива врз определена структура на моќ на меѓународното општество која ја карактеризираат специфични форми на политичко однесување и соодветни норми на поведение. Во таа смисла, можеме да зборуваме за модели на меѓународниот систем, какви што се рамнотежа на силите, колективна безбедност и светска влада. Се разбира ова се теоретски концепти кои ни помагаат да ги разбереме начините на кои луѓето се обидуваат и се обидуваат да ја контролираат моќта во меѓународното општество. Тука, пред се, станува збор за човековата моќ за деструкција која, бидејќи не можеме целосно да ја елиминираме, единствено што ни преостанува е да се обидеме да ја скротиме, да ја контролираме.

Клучни зборови: меѓународно право, моќ, политичко однесување, меѓународен систем, светска влада

FORMS OF THE ORGANIZATION OF POWER IN INTERNATIONAL SOCIETY

Abstract: International law rests on a certain power structure of international society characterized by specific forms of political behavior and appropriate norms of behavior. In that sense, we can talk about models of the international system, such as balance of power, collective security and world government. Of course, these are theoretical concepts that help us understand the ways in which people have tried and are trying to control power in international society. Here, first of all, we are talking about the human power of destruction, which, since we cannot completely eliminate it, the only thing left for us is to try to tame it, to control it.

Key words: international law, power, political behavior, international system, world government

ВОВЕД

Човековиот потенцијал за насилство огромно се зголемува со создавањето на политичко-територијалната единица наречена држава и со подемот на технологијата, особено со откривањето на нуклеарната енергија и развојот на ракетните системи. Споменатите три концепти за контрола на моќта, се разликуваат во степенот на нивната централизација. Така, рамнотежата на силите е еден децентрализиран концепт, форма на *laissez-faire* аранжман во доменот на меѓународната политика, колективната безбедност е делумно централизиран систем, по угледот на организацијата на власта во едно општество.

РАМНОТЕЖАТА НА СИЛИТЕ КАКО МЕЃУНАРОДЕН СИСТЕМ

Концептот рамнотежа на силите го среќаваме уште во дамнешни времиња. Пишувајќи за Пелопонеската војна, Тукидид детално ја објаснува логиката на неговото функционирање. Меѓутоа, осумнаесеттиот и деветнаесеттиот век се сметаат за “златна епоха” на рамнотежата на силите. Како што тоа ќе станува во политичката литература, и овој концепт има повеќе значења.

Ханс Моргентау, во своето влијателно дело Политика меѓу нациите го употребува изразот рамнотежа на силите во четири значења:

1. Како политика насочена кон определена состојба на работите
2. Како определена состојба на работите
3. Како приближно иста дистрибуција на моќ
4. Како која било дистрибуција на моќ.¹

И останатата литература за меѓународната политика ја карактеризира шаренило во употребата на терминот рамнотежа на силите. Опишувајќи состојби на подеднакво балансирана моќ, некои автори го употребуваат изразот како синоним за еквилибризам.² Други, пак, со рамнотежа на сила опишуваат состојба која ја карактеризира предност на потенцијалот на моќ на една страна врз друга.³ Трети, му даваат значење на опис на ситуација на нарушен еквилибризам, па така зборуваат за рамнотежа на силите која произведува воена супериорност на една држава врз друга.⁴ Четврти, го употребуваат изразот за да означат и еквилибрум и нарушен еквилибрум, нешто блиску до дистрибуција на моќ.⁵ Во контекстот на нашата тема, концептот рамнотежа на силите, ќе го употребуваме за да означиме вид на меѓународен систем кој, на еден специфичен начин, ги регулира односите меѓу државите.⁶ Почетна точка во објаснувањето на овој концепт е анархичната структура на меѓународното општество. Поинаку речено, тоа е структура на која и недостасува централна власт за разрешување на конфликтите и примена на правото. Во таквата структура, начелото на самопомош ги раководи државите во остварувањето на нивната приоритетна задача, безбедноста и независноста. Тоа начело ги упатува државите да ја здружат својата сила со силата на други држави, за да му се спротистават на центарот на моќта кој се заканува со доминација. Таа доминација, пак го загрозува како суверенитетот на одделни држави, така и анархичниот меѓународен систем во целина. Сознанието дека само сила може да неутрализира сила, значи дела за стабилноста на меѓународното општество е нужен еквилибриум на моќта. Имено, во услови на приближно подеднаква моќ, се намалуваат шансите за агресивни акции на државите или во случај такви акции да се преземат, се намалуваат шансите за нивни успех.⁷ На два групирање на поединечните национални интереси во опозиција на оние на други држави, некои автори гледаат како на автоматски, други како на полуавтоматски, а трети како на “рачно” управуван процес. Авторите како Русо, Хјум, Тојнби, Тејлор, Батерфилд, Ласвел и Каплан, сметаат дека рамнотежата се воспоставува без волјата на државите. Притоа, не ретко се прави паралела со *laissez-faire* економскиот систем и “невидливата рака” на Адам Смит. Објаснувањето е дека “ако секој човек си ги

1. Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations*, New York, 1960

2. Quincy Wright, *A Study of War*, Chicago, 1942

3. Nickolas J. Spykman, *American Strategy in World Politics*, New York, 1942

4. Arnold Wolfers, *The Political Collapse of Europe*, New York, 1954

5. Arthur Hassall, *The Balance of Power*, New York, 1715-1789

6. Edward V. Gulick, *Europe's Classical Balance of Power*, New York, 1955

7. Спротивно од “рамнотежа на силите” е политиката на “bandwagoning” кога државите, во потрага по својата безбедност, се здружуваат со доминантна сила.

следи своите сопствени инстинкти, сите луѓе ќе бидат просперитетни; а ако секоја држава си го следи својот интерес, сите држави ќе бидат мирољубиви и безбедни.”⁸ Логиката е дека однесувањето наречено рамнотежа на силите, е генерирано од анархична структура на меѓународното општество, па според тоа, е автоматска тенденција еден вид на “закон на политичката физика”.⁹ Системот се одржува преку автоматска само-неутрализирачка тенденција на моќта, па така, притисок од една страна произведува контра притисок од друга, воспоставувајќи процес во кој една сила поништува друга сила. Авторите кои гледаат на рамнотежата на силите како на полуавтоматски процес, главно се британски. Заклучокот до кој тие доаѓаат е производ на анализа на улогата на Велика Британија во европската политичка арена на минатото. Имено, тоа е улогата на балансер кој својата моќ ја фрла час на едната, час на другата страна на европскиот кантар, но секогаш “против политичката диктатура на најсилната држава или група на држави во дадено време”.¹⁰ Или во своевидната парафраза на оваа мисла, зборовите на Винстон Черчил: “Четиристотини години надворешната политика на Англија беше да и се противстави на најсилната, најагресивната, најдоминантната сила на Континентот...” придружувајќи им се на послабите држави, за да се обнови еквилибриумот. Авторите¹¹ кои на рамнотежата на силите гледаат како на светска активност на државниците, во групирањето на државните интереси, сметаат дека еквилибриумот е “нешто што е активно се посакува и се одржува”.¹² Хенри Кисинџер е застапник на овј концепт денес, а во времето кога беше министер за надворешни работи на САД го примени во стварноста. Имено, за да обезбеди балансирање, тој ја воведо Кина во меѓународната политика, раководен од начелото дека биполарниот свет не остава многу простор за маневрирање. Основната цел на системот наречен рамнотежа на силите е спречување на војната, преку оневозможувањето на една држава, или група држави, да воспостават универзална хегемонија. Навистина, стои и констатацијата дека таа може да биде и подготовка за војна. Така, Моргентау пишува дека “превентивната војна ... е всушност, природно продолжение на рамнотежата на силите” и дека “повеќето од војните што се воделе од почетокот на современиот систем на држави, го имаат своето потекло во рамнотежата на силите”.¹³ Ова оттаму доаѓа што, иако војната може да се спречи благодарение на рамнотежата на силите, некогаш токму таа (војната) е потребна за да се воспостави таква рамнотежа. Имено, додека едни мислат дека еквилибриумот, или подеднаквата моќ, го одвраќа потенцијалниот агресор од намерата да нападне, други сметаат дека го наведува на тоа, зашто при подеднаква моќ и двете страни имаат подеднакви изгледи да победат. Има основа и за вакви размислувања, иако опасноста да избие војна, кога на сила и се противставува сила, е помала отколку кога на сила и се противставува немоќ.

Феноменот наречен рамнотежа на силите е составен дел на битката за моќ во меѓународното општество. Некаде од седумнаесеттиот па се до средината на дваесеттиот век, таа рамнотежа се одржувала меѓу повеќе центри на моќ. Главни играчи беа барем пет големи сили кои создаваа променливи коалиции, со цел да ја неутрализираат моќта на доминантната земја или група на земји. По Втората светска војна, се појави биполарната рамнотежа на силите, во која доминантни држави

8. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, Oxford, 1848-1918

9. Andre Tardieu, *France and the Alliances: The Struggle for the Balance of Power*, New York

10. Sir Eyre Crowe, според Inis L. Claude

11. Friedrich von Gentz, Francis Bacon, Morgentau, Kissinger

12. Quincy Wright, *A Study of War*

13. Morgenthau, *Politics Among Nations*

беа САД и ССР. Стравот дека биполарниот карактер на светската конфигурација на моќта, заради светската нефлексибилност, како последица на отсуство на “балансер”, ќе доведе до војна, се покажа како неоправдан. Еквилибриумот на суперсилите се одржа и покрај длабоките идеолошки разлики, блоковската поделеност и бројните “ограничени војни”(Кореја, Индокина, Авганистан). Се разбира, не мала улога имаше воспоставената “рамнотежа на страв” од нуклеарно разорување на планетата Земја, меѓу двата центри на моќ. Таа рамнотежа, на еден интересен начин, се одржа и при распаѓањето на Советскиот Сојуз во 1991 година, кога без воен судир, едната сила демисионира од дотогашната позиција на моќ. Дури, може да се рече дека тоа е изведено во еден процес на заемна соработка. Меѓутоа, распадот на Источниот блок, создаде сериозно нарушување на конфигурацијата на моќта во светот. Повлекувањето на моќта на Русија во своите национални граници, остави вакууми на моќ. Распаѓањето на старата рамнотежа на силите и потребата од време да се воспостави нова, произведе етнички и граѓански војни. Имено, Советскиот Сојуз се распадна на 15 независни држави, Југославија на 6¹⁴, при што избија војни во Словенија, во Хрватска и во Босна, во Грузија, во Чеченија, во Азербејџан, во Таџикистан...Притоа, одбивајќи директно да се инволвираат со цел да се воспостави нова рамнотежа на силите,западните земји го префрлија товарот врз ОН, организација која има искуство со одржувањето, но не и со создавањето на мир.

Полицентричниот карактер на новата рамнотежа на силите е во настанување. Покрај САД и ЕУ, релевантни центри на моќ се Русија и Кина, потенцијално и Индија. Мнозина аналитичари сметаат дека новиот полицентризам на моќта ќе значи зголемена анархичност во времето што доаѓа.

Се додека моќта и политиката се во рацете на суверени држави, меѓу нив ќе се воспоставуваат определени односи на моќ. Во таа смисла, концептот на рамнотежа на силите, е последица на ривалитетот и натпреварот меѓу државите за поголема моќ, како услов за сопствена безбедност. Бидејќи целта е супериорна моќ, рамнотежата на силите не треба да се идентификува со еквилибриум, иако тој може да биде производ на ваквиот натпревар. Малите држави, кои не можат да сметаат на значајно зголемување на својот потенцијал на моќта, тоа го надоместуваат стапувајќи во сојуз со други. Се разбира, големите сили се тие чија моќ е решавачка, и од нив зависи насоката на политичкото маневрирање кое доведува до создавање или расформирање на сојузите. Во определени историски периоди, рамнотежата на сили произведувала мир и стабилност. Во други, таа колабирала во хаос и војни. Таква била ситуацијата во 1914-1918 година, кога рамнотежата на силите завршува со Првата светска војна. Жестоката критика на овој меѓународен систем којашто следеше ја афирмира идејата за колективна безбедност. Прифаќањето, пак, на овој концепт, дејствувањето на системот рамнотежа на силите, го стави во определени рамки. И подемот на демократијата го ублажи овој механизам за регулирање на односите на моќ меду државите. Имено, јавното мислење сериозно ја ограничува слободата на државниците, врз основа на некакви сопствени пресметки на моќ, да ја фрлаат тежината на сопствената сила час на едната, час на другата страна на кантарот. И појавата на нуклеарна енергија како досега невидена моќ за деструкција, го релавитизира значењето на рамнотежата на силите. Сепак, и во вака ограничена

14. Со самото распаѓање на Источниот блок, Југославија го загуби значењето кое го имаше како земја бунтовник против хегемонијата на Москва, чиј пример поддржан од Запад. Го загуби и значењето на посредник(и во својство на водечка земја во Движењето на неврзаните) помеѓу САД и СССР

форма, рамнотежата на силите постои, затоа што државите се тие кои решаваат што ќе прават со својата моќ. Тоа што тие, во епохата во којашто живееме, се согласиле да му дадат предност на еден полуцентрализиран систем наречен колективна безбедност, не ја елиминира рамнотежата на силите, туку само ја ограничува.

КОЛЕКТИВНАТА БЕЗБЕДНОСТ КАКО МЕЃУНАРОДЕН СИСТЕМ

За критичарите на меѓународниот систем наречен рамнотежа на силите, Првата светска војна беше “крунскиот” доказ дека тој секогаш завршува со воен конфликт. Решението тие го гледаат во поголема централизација на моќта, преку создавање на организација задолжена за одржување на мирот во светот. Водечка личност во креирањето на овој проект беше американскиот претседател Вудроу Вилсон за кого, сосем погрешно, се мисли дека, не можејќи да ја прифати реалноста на моќта и силата, бега во конструкција наречена Лига на народите. Згора на ова, и неговото инсистирање за етичко поведение на државите, и за улогата на “моралната сила во светот”, ја зајакнува сликата за Вилсон-идеалистот. Всушност, идејата зад формирањето меѓународна организација за мир, Вилсон ја објаснува со овие, ни малку идеалистички зборови: “Мора да се воспостави не рамнотежа на силите, не една моќна група на нации кои ќе бидат гарантите на мирот во светот”.¹⁵ Стеснувајќи го натаму кругот на државите одговорни за светскиот мир Вилсон, во изјава дадена на Мировната конференција од 1919 година, вели дека: “... не смееме да ги затвориме очите пред фактот дека, во крајна линија воената и поморската моќ на големите сили ќе биде крајна гаранција за мирот во светот”.¹⁶ Оттука сознанието дека не Вилсоновиот идеализам, туку неговата готовност да ја стави американската моќ во одбрана на земја изложена на агресија (задржувајќи го правото на конечна одлука за или против учество во таквата акција) е она што го предизвика отпорот на американскиот Сенат. Сенатот не можеше да прифати таква инволвираност на Америка во светските работи каква што предвидуваше Лигата на народите.¹⁷ Значи и покрај честите повикувања на “силата на моралните принципи”, на “моралната сила на големите и триумфални демократски убедувања” и на заклучокот дека “единствената сила која ги надживува сите други и конечно триумфира, е моралниот суд на човештвото”¹⁸, Вилсон стоел со двете нозе на земјата. Тој бил свесен за последиците од неконтролираната сила во светската политика, за фактот дека рамнотежата на сили не е вистинско решение за проблемот на војната и дека колективната безбедност дава подобри шанси за светски мир. Во основата на идејата за колективната безбедност како меѓународен систем, е заканата до потенцијалниот агресор дека ќе се соочи со колективната акција на останатите држави, вклучувајќи ја тука и воената, со цел тој да биде поразен. Велиме вклучувајќи ја и воената акција, бидејќи концептот за колективна безбедност на Вилсон предвидува колективниот притисок на државите да има повеќе форми: морална, дипломатска, економска и воена конфронтација со агресорот. Безбедноста што ја предвидува овој концепт е колективна во вистинска смисла на зборот: безбедност на сите држави со акции на сите држави, против сите држави кои ви го загрозиле постојниот поредок.

15. Rays Baker & William E. Dodd eds. The Public Papers of Woodrow Wilson, War and Peace, New York, 1927

16. Robert Langer, Seizure of Territory, Princeton, 1947

17. Според членот 10 од Договорот, членките на Лигата на народите се обврзуваат “на почитување и заштита од надворешна агресија на територијалниот интегритет и постојната политичка независност на сите членови на Лигата”.

18. James Brown, Scott, ed., President Wilson's Foreign Policy, New York, 1918

Значи, на местото на променливите сојузи за рамнотежа на силите, која почива врз нестабиле еквилибиум и неизвесност, системот на колективна безбедност го соочува потенцијалниот агресор со моќта на “целиот свет”. Така, според творците на системот, проблемот за предоминантна моќ, кој е нерешлив во рамките за рамнотежа на силите е решен со колективната безбедност. Згора на ова, таквот систем нуди заштита на малите и слабите земји, кои во услови на рамнотежа на силите, можат да бидат смачкани од големите или од апсорбираните од нив. Колективниот безбедносен систем, пак, се јавува како гарант на правата и интересите и на силите и на слабите држави. Всушност, за разлика од рамнотежата на силите, во која преку некоординирано поединечно маневрирање на државите се создава безбедносен аранжман, кај колективната безбедност се работи за организиран систем. На светот се гледа како на заедница, или барем како на општество чии составни делови, државите, се организираат со цел да го зачуваат мирот. Значи отпаѓа претходната поделба на “ние” и “тие”, а се промовира принципот “сите за еден”. Ова е оригиналната идеја зад концептот за колективна безбедност, за која се застапува Вудроу Вилсон, но и други пред него¹⁹. Всушност, тоа е идејата која, да повториме, се залага за институционализација на меѓународните односи со цел подобро да се координираат политиките на државите во насока на мир и соработка. Иако и кај рамнотежата на силите се среќаваме со истите елементи, разликата е со колективната безбедност, според зборовите на Рајт, е “како што уметноста се разликува од природата”²⁰. Политиката за рамнотежа на силите, во извесна смисла се стреми кон политиката на колективната безбедност. Имено, оваа, првата, прераснува во втората, кога се институционализира преку заеднички органи, процедури и правни норми, за да осигури дека агесијата секогаш ќе биде пречекана со непремостлива сила. Меѓународната организација за промовирање на колективната безбедност е, според тоа, само планиран развој на природната тенденција кон политиките за рамнотежа на силите. Природна тенденција на државите, кога ќе се сочат со опасност, е да се групираат против агресорот кој доколку биде успешен во совладувањето на својата прва жртва, ќе им се сврти на другите. Колективната безбедност настојува да ја замени и оваа природна тенденција со позитивни обврски и прифатлици агенции и процедури заради заедничка акција²¹. Но, ова е теорија. Сега останува да погледнеме како функционира колективната безбедност во практиката. А практиката покажува дека некаде од Првата светска војна наваму, државите макар мачат да проработат колективната безбедност како систем. Оспорувачки и фален, напаѓачки и бранет, системот на колективната безбедност има свои подеми и падови во светската политика. Создаден да ја реши загатката наречена “војна или мир”, тој тоа не успева во целост да го оствари. Но, и покрај тоа, системот на колективната безбедност не е отфрлен од државите, зашто во него тие гледаат поголеми шанси за мир отколку кога би се вратиле на некогашната рамнотежа на силите.

19. Холандскиот научник К. Ван Валенковен во 1910, американскиот претседател Теодор Рузвелт во 1902 и 1910 година, британскиот министер за надворешни работи Сер Едвард Греј, на пример, се залагаат за создавање на меѓународен механизам со право да наметне (по потреба и со сила) мир.

20. Quincy Wright, *The Study of International Relations*, New York, 1955

21. Quincy Wright, *The Study of International Relations*, New York, 1955

ЛИГАТА НА НАРОДИТЕ И КОЛЕКТИВНАТА БЕЗБЕДНОСТ

Концептот за колективна безбедност првпат беше ставен на проба со основањето на Лигата на народите. Лигата како инструмент на колективната безбедност беше воспоставена на крајот од еден ужасен конфликт, Првата светска војна. Предводени од американскиот претседател Вудроу Вилсон, приврзаниците на идејата за колективна безбедност, беа решени да стават крај на “системот на замрсени сојузи, на рамнотежата на силите и на тајната дипломатија, кои ја правеа војната неизбежна”, а “на местото на старите методи тие предложија сојуз на силите за мир”²². Така, земјите победнички се состанаа на Париската мировна конференција (18.01.1919-28.06.1919) и го потпишаа Пактот на Лигата на народите со кој, меѓу другото, војната ја прогласија за нелегална, а тукушто востановената организација ја задолжија со зачувување на мирот и безбедноста и промовирање на економската и социјалната соработка меѓу нејзините членови. Но, како што тоа набргу ќе го покажат настаните, лажни беа надежите дека со воспоставувањето на Лигата, агресоротм доколку се осмели да ги прекрши нејзините правила, брзо и ефикасно ќе биде казнет од водечките земји на Организацијата. Имено, кога во 1931 година Јапонија ја окупира Манџурија, ниту Велика Британија ниту Франција-двете моќни држави на Лигата, не беа подготвени да му се спротистават на агресорот. Кога, пак во 1935 година, Италија ја окупира Етиопија, повторно надвладае недостигот на директен интерес над словото на Пактот кај моќните држави. Иако Велика Британија и Франција, веројатно, поседувале воен и економски потенцијал да ја поразат Јапонија, а особено подоцна Италија, и кај едната и кај другата држава недостига широка јавна поддршка и волја да се влезе во конфронтација со агресорите. Оттука и млаката реакција олицетворена во воведување делумни и економски санкции, кои функционираат сосем слабо и кои се укинати во 1936 година. Тоа, воедно, е смрт за Лигата како инструмент за спречување на агресијата, централната идеја на концептот за колективна безбедност.

Барајќи ги причините за неуспехот на Лигата на народите, тој, да ги употребиме зборовите на Вудроу Вилсон, “експеримент што ветува”, доаѓаме до сознанието дека системот за колективна безбедност запишан во Пактот на Лигата, никогаш не бил воспоставен. Имено, заради одбивањето на американскиот Сенат да го ратификува членувањето во Организацијатам најмоќната земја во светот не можеше да ја стави својата сила во служба на мирот и да се повлече во изолација. Натаму, иако Британија и Франција беа членки на Лигата од нејзиниот почеток и во текот на целото нејзино постоење, другите големи сили – Германија, Советскиот Сојуз, Јапонија и Италија, или се приклучија подоцна, или се повлекоа, создавајќи една нестабилна ситуација. Таквата слава институционализација на концептот за колективна безбедност, беше причината за неуспехот на Лигата во време кога над светот се собираа темните облаци на Втората светска војна. Преведено на обичен јазик, немаше согласност меѓу големите сили, да се обединат во поддршка на концептот за колективна безбедност, а со тоа и на светскиот мир. Концептот пропадна затоа што, меѓу другото, никогаш и не беше воспоставен. Во такви услови, не можеше да се очекува Британија со своите огромни поседи на Далечниот Исток да се замери со Јапонија, особено во услови на американска неутралност, а Франција да се истоштува во конфронтација со Италија, кога на нејзините граници растеше нацистичкото политичко чудовиште. Лигата на народите, иако веќе мртва

22. Arthur S. Link, *Wilson the Diplomatist*, Baltimore, 1957

во 1936 година продолжи формално да постои до крајот на Втората светска војна, кога беше заменета со нова организација- Обединетите нации.

ОБЕДИНЕТИТЕ НАЦИИ И КОЛЕКТИВНАТА БЕЗБЕДНОСТ

На крајот од Втората светска војна, претставниците на 51 држава во светот, се собраа на своевиден поправен испит. Во 1945 година, во Сан Франциско, почнува уште еден “експеримент што ветува”- создадена е нова светска организација која е наречена Обединети нации. Во нејзинот средиште е Вилсоновата идеја за колективна безбедност, со таа разлика што, овој пат, Америка е готова да игра активна улога во светската политика. Нејзин влог е сопствената моќ. Создавањето на нова верзија на концептот за колективна безбедност доминира со конференцијата во Сан Франциско. Делегатите укажуваат дека само организација способна да го одржува мирот со сила, ако е тоа неопходно, може да го спаси светот од враќање кон несигурната рамнотежа на силите и тркалата во вооружувањето. На почетокот од дебатата постои општа согласност дека е потребен “мир со заби”, преку организација која ќе може да му се противстави на потенцијалниот агресор.²³ На ниво на декларација се беше во ред. Но кога концептот е доближан до реалноста, се гледа дека не е можен систем на колективна безбедност доколку заканата по светскиот мир доаѓа од големите сили. Имено, сознанието дека Организацијата не би можела да преживее конфликт помеѓу големите сили, е одновната причина за воведување на институтот наречен вето. Правото на вето кое го добија петте постојани членки на Советот за безбедност, значи дека е нужна едногласност на големите сили при донесувањето значајни одлуки за Организацијата на Обединетите нации. “Правото на вето во Советот за безбедност може да се спореди со бушон во електриката-намерно создадена слаба точка во линијата, предвидена да го прекине електричниот круг и да го сопре протокот на струја, кога околноста натамошното течење на електричната енергија, го прават опасно”.²⁴

Реакцијата на ветото меѓу преставниците на останатите држави беше различна. Делегатот на Мексико жестотко го критикуваше решението, истакнувајќи дека Конференцијата “воспоставува еден светски поредок во кој глумците ќе бидат уништувани, но лавовите нема да бидат ограничени”.²⁵ Интересно е да се одбележи дека ова е константа во политиката на Мексико, која претставникот на оваа земја ја промовира и во денешната дебата за реформа на Советот за безбедност. Но, во Сан Франциско, во таа 1945 година, имаше и други мислења кои го оправдуваат ветото. Така, претставниците на Шведска и на Индија ветото го разбираат и како своевидна гаранција против вовлекувањето на останатите земји во конфликтите помеѓу големите. Заедно со непријатното сознание дека е залуден обидот да се потчини голема сила преку колективна акција на сите останати, се формира реалниот, можниот концепт на колективната безбедност. Преведено на обичен јазик, тоа значеше дека Организацијата не е во состојба да спречи агресија на голема сила и дека колективната безбедност е можна само кога се работи за пониските нивоа, и во услови на целосна согласност помеѓу големите сили. Свеста за ваквата реалност во односите меѓу членките на Светската организација, ги сврти државите во насока на барање поинакви колективни аранжмани, кои би ја гарантирале нивната безбедност. Така, државите

23. Ruth B. Russell and Jeanette E. Muther, A History for the United Nations Charter, Washington, 1958

24. Inis, L. Claude, Jr., Power and International Relations, New York, 1962

25. UNICIO Documents, XI, spored Inis, L. Claude

од Атланскиот регион го формираа НАТО, а нешто подоцна, оние од Централна и Источна Европа, Варшавскиот пакт. Наместо конечна формула за гарантирање на мирот, светот доби само организацја со која се отвораат процеси за создавање слабилност, како придонес кон безбедноста на државите и мирот. Своевидно признавање на сопствената немоќ да востанови колективна безбедност, како еден универзален систем за контрола во меѓународната политика, е членот 51 од Повелбата на Обединетите Нации. Во овој член се зборува за правото на државите на “индивидуална и колективна самоодбрана”, кога Советот за безбедност не е во состојба да ја исполни својата задача. Но, и двете права индивидуалната и колективната самоодбрана, се спротивни на концептот за колективна безбедност, за кој инаку се залагаат Обединетите нации. Имено, правото на индивидуална самоодбрана е основниот принцип на анархичниот меѓународен систем, додека правото на колективна самоодбрана, е основниот принцип за рамнотежа на силите, што создава одбранбени сојузи.

ГРАНИЦИТЕ НА КОЛЕКТИВНАТА БЕЗБЕДНОСТ

Развојот на воената технологија последниве педесет години влијае врз концептот за колективна безбедност. Имено, има мислење дека овој концепт е замислен за едно веќе минато време. Тоа е време на класични армии со конвенционално оружје, кога на подготовските за агресија на една држава, преку мобилизација на нејзините економски и воени ресурси, и се противставува соодветна колективна акција на останатиот дел од светот. Таа акција, пак, која го соочува потенцијалниот агресор со здружената моќ на човештвото, може да го одврати агресорот од своите намери. Имено, координираните подготовки за воени операции на “светот”, заедно со мерките за економски бојкот, можеле да обесхрабрат и силна држава пред здружената моќ на државите. А како е тоа денес? Дали во времето на ракети, проектили, атомски и хидрогенски бомби, заедно со бројни софистицирани машини за уништување, нешто е изменето, кога се работи за применливоста на концептот за колективна безбедност? Дали сила која ги поседува сите овие оружја може да биде застрашена од заканата за колективна акција на членовите на ОН? Се чини дека брзината со која една држава може да биде уништена од моќна сила, не дозволува време за подготовка на колективна акција. Или, доколку таква акција против голема сила се преземе пост фестум, тогаш тоа е почеток на светски судир, а не негово спречување. Зашто, да не забораваме, вредноста на колективната безбедност е во спречувањето на светска војна, преку колективна закана против потенцијалниот агресор. Тоа претставува, во извесна смисла, бланко поддршка на секоја потенцијална жртва на агресија. Меѓутоа, практиката покажува на еден сериозен проблем. Имено, политичарот сака да има одврзани раце во прагматичното проценување на карактерот на меѓународната криза, на последиците кои таа ќе ги има врз неговата држава и, се разбира, како таа кореспондира со неционалниот интерес на неговата земја.

Фактот дека државниците не се подготвени да ја жртвуваат внимателната анализа на секој конкретен случај за апстрактниот принцип наречен колективна безбедност, не ги прави неморални како луѓе. Едноставно, тоа е така. Оттука и заклучокот на некои современи политички мислителци, дека концептот за колективна безбедност е нереалистичен. Нереалистичен, како што пишува Инис Клод, “не за силата”, туку “за политиката”. Објаснувајќи ја оваа позиција, тој пишува: “Од деновите на Вилсон до нашите дни, застапниците на колективната безбедност

имале нереалистични надежи или очекувања во однос на трансформацијата на надворешните политики на државите; државите не се подготвени да прават, или да бидат убедени да прават, работи кои од нив би ги барал еден оперативен систем на колективна безбедност²⁶. Сепак, постои согласност дека ако не системот, тогаш барем идејата за колективна безбедност извршила важно влијание врз свеста на луѓето на нашава епоха. Така, "ставот дека меѓународната агресија е правно и морално неприфатлива, идејата дека која да било агресија е сечија грижа, гледиштето дека една општа меѓународна организација треба да се грижи за сите кршења на мирот, свеста дека потенцијалниот агресор треба да биде предупреден за солидарноста со која може да се соочи-таквите различни постулати, кои се должат, во голема мера, на доктринарното влијание на колективната безбедност, се садени во размислувањата за меѓународните односи во дваесеттиот век. Во оваа ограничена, но важна смисла, колективната безбедност е усвоена"²⁷.

Зашто, колективната безбедност, сепак, е само теоретски систем за организација на силата во светската политика. Во тој теоретски модел секоја држава во светот и ја гарантира безбедноста на секоја друга држава. При универзална партиципација на сите држави, агресорот се соочува со здружена опозиција на меѓународното општество. Но, во стварноста, таков систем не профункционирал. Во времето на Лигата на народите недостасуваше, меѓу другото, универзалноста, па така и некои големи сили не учествуваа во нејзината работа. Што се однесува до Обединетите нации, дури 45 години по нејзиното формирање беше постигната согласност на сите членови на Советот за безбедност за акција (против Ирак по агресијата врз Кувајт, 1990-1991). Но и тогаш, Советскиот Сојуз не стана дел од сојузот против Ирак, додека Кина само се согласи да не стави вето на потфатот на Советот за безбедност инициран од САД. Искуството од работата на Советот за безбедност, и по распаѓањето на Советскиот Сојуз и заземањето на неговото место од страна на Русија, покажува дека тешко се доаѓа до едногласност. Разногласие постои и меѓу западните сојузници за мерките што треба да се преземат за решавање на криза, кога таа ќе се најде на дневен ред на Советот за безбедност.

СВЕТСКАТА ВЛАДА КАКО МЕЃУНАРОДЕН СИСТЕМ

Светската влада е таков (хипотетичен) меѓународен систем, во кој моќта е концентрирана во еден наднационален авторитет, кој поседува монопол на сила и право да креира политика која е задолжителна за државите и нивните граѓани. Светската влада како систем е најновиот концепт на регулирање на односите на сила меѓу државите. Принципот, во некои свои варијанти, го среќаваме и во минатото, на пример во форма на Pax Romana, но неговата современа верзија е предмет на расправа последниве децении. Сите се согласни дека овој концепт, чија цел е спречувањето на војната, теоретски, најдобро го решава проблемот. Имено, во свет управувам од еден центар, или од една супер држава, на која другите држави и го пренесуваат суверенитетот, ќе биде надмината состојбата на анархичност, а со тоа ќе биде отстранета главната причина за војни. Имено, покрај другото, супер-државата ги разоружува останатите држави централизирајќи ја во свои раце воената моќ, со чија помош ги спроведува законите. Всушност, се работи за еден вид светска федерација, со светска влада која е надредена на владите на одделните држави, кои пак се федерални единки. Тие задржуваат

26. Inis L. Claude, Jr., Power and International Relations, New York, 1962

27. Inis L. Claude, Jr., Power and International Relations, New York, 1962

определени овластувања во бројните домени на човековото живеење, но не се суверени држави, туку членки на еден федерален систем управуван од федерален центар. Значи, основните елементи од кои била составена светската влада како меѓународен систем се: централна власт, која ги спроведува законите во меѓународните односи, и разоружувањењето, кое ја елиминира способноста на одделните држави да и се противстават на светската влада. И, како што забележаче мнозина мислителите, вклучувајќи го тука, се разбира, и Русо, ова е теоретски, најисправното решение за проблемот наречен меѓународна војна. Единствениот недостаток му е што концептот е неприменлив во стварноста. Како ехо на размислувањата на Русо, звучат зборовите на еден современ аналитичат кој пишува дека "додека единствената сигурна гаранција против натамошните меѓународни војни е создавањето светска држава, глобалното единство не е остварливо во сегашно време".²⁸ Меѓутоа, ваквите тврдења не ги поколебаа приврзаниците на движењето на светските федералисти, во настојувањата да го афирмираат својот концепт за "еден свет". Инаку, во основата на аргументацијата на ова влијателно современо меѓународно политичко движење, е нужноста да се надмине состојбата на анархија. Која ја чини војната неизбежна, преку востанувањето на една светска влада. Традицијата на која почива ова движење, опфаќа некои истакнати поединци на човечкиот род. Алберт Ајнштајн покажува со прст на коренот на злото наречено војна- меѓународна анархија, која ја прави меѓународната ситуација толку опасна. "Во односите меѓу нациите се уште доминира целосна анархија. Не верувам дека во оваа област сме направиле вистински проглед во последниве неколку илјади години", пишува славниот научник. Решението на проблемот, пак тој го гледа во воспоставувањето светска влада, а "единствениот вистински чекор кон светската влада, е самата светска влада".²⁹ Џавахарлал Нехру, првиор премиер на независна Индија, го дели ова мислење истакнувајќи дека "светска влада мора да се воспостави, затоа што не постои друг лек за болестите на светот".³⁰ Осврнувајќи се критички на концептот за светска влада, забележува Клод, "добар дел од современата мисла за проблемот на спречување на војната, ја карактеризира тенденцијата да креира решенија преку дефиниција". Така, рамнотежата на силите произведува еквилибриум на моќта, кој ја спречува војната. Или колективната безбедност е таков систем во кој потенцијалниот агресор ќе се соочи со здружената моќ на останатиот дел од светот, па така, војната за него станува безнадежна и бесмислена. Истата логика се применува и кај светската влада. Централната власт, супер-државата, ја поседува моќта да нареди да нема војна, и војна ќе нема. Но, дали е така? Искуството со рамнотежата на силите е дека војната не е елиминирана. Идентично искуство го следи и системот на колективната безбедност. Да, но светската влада е нешто друго, ќе заклучат приврзаниците на овој концепт, зашто токму власта ќе произведе мир. Но, дали е токму така?

Дали се точни зборовите на светските федералисти дека "не може да има мир во или меѓу нациите, доколку не постојат востановени закони, како и определено сознание дека тие закони можат да бидат применети брзо и решително".³¹

Ако се одвоиме од теоретскиот постулат дека власта е институција способна да го одржува мирот, па, според тоа, таа го одржува мирот, и ако ја погледнеме

28. Julia E. Johnsen, *Federal World Government*, New York, 1948

29. Otto Nathan and Heinz Norden, eds, *Einstein on Peace*, New York, 1960

30. Gilbert McAllister, ed., *World Government: The Report on the First London Parliamentary Conference*, 1952

31. Julia E. Johnsen, *Federal World Government*, New York, 1948

стварноста, ќе видиме дека искуството е мешано. Резултатите од дествувањето на власта како социјална институција за зачувување на мирот се и позитивни, но и негативни. Имено, она што најмногу ги импресионира федералистите е, се разбира, начинот на кој се решава проблемот на војната меѓу членките на една федерација. Притоа, особено се потенцира искуството на американската федерација. Подемот на слободата, на мирот и просперитетот, како резултат на создавањето на федералниот сојуз помеѓу американските држави, е доказ дека истото го очекува очекува и човештвото ако успее да создаде федерален сојуз меѓу државите во светот. И се би било во ред со паралелата која се повлекува меѓу националната и светската влада, кога практичното искуство од работата на националната влада, не би било полно со неуспеси во доменот на обезбедувањето на светскиот мир. На страна опасната симплификација дека ваквата "макро" влада, ќе функционира подеднакво ефикасно како и "микро" владата. Фактот дека и покрај власта, законите, судството, полицијата и војската, и во државите има граѓанска војна, речито зборува за тоа дека постојат граници преку кои владата не е способна да го гарантира мирот во земјата. Поинаку речено, постоењето на држава не значи исчезнување на војната, зашто граѓанските војни и револуциите се почести од војните меѓу државите. Оттаму, крајно е дискутабилен ставот дека постоењето на светска држава би го означил крајот на војните. Зашто, бројни се изворите на конфликт во светот, кои се во состојба да произведат ситуации аналогни на граѓанската војна на државата. Дури и самите држави, сега веќе под (хипотетична) власт на светската држава, можат да станат извор на тензии и конфликти ако се такви нивните односи кон централната власт. Затоа, на концептот за светска влада, не треба да се гледа како на дефинитивно решение на проблемот на војната во меѓународното општество, туку како на една од можните теоретски пристапи за регулирање на моќта во меѓународната политика. Имено, ова е теоретски пристап кој во регулирањето на односите (на сила) меѓу државите оди најдалеку во централизацијата на моќта во меѓународните односи. Дел од тој процес е целосното разоружавање на државите и лоцирање на воената и полициската моќ во центарот наречен светска влада. Со таквиот монопол над принудата, се смета, таа ќе може да ги спориведува своите одлуки не страхувајќи од опонирањето на државите. Всушност, она што би го добиле со примената на концептот на светска држава, е реплика на националната држава. Притоа, во средиштето на анализата се става монополот врз насилието, а се заборава дека државата не е секојна и дека таа не е само машина за произведување закони која се служи со легитимната принуда за да ги наметне над членовите на општеството. Се заборава фактот дека државата е, исто така, и центар за помирување и балансирање на бројните групни и индивидуални интереси. Во оваа смисла, Ханс Моргентау пишува дека држава која се обидува да примени закони кои се спротивни на моралот на едно општество, или не е способна да ги разреши сериозните конфликти меѓу групите, ризикува да произведе анархија и граѓанска војна, зашто, во тие случаи мирот "не може да биде спасен од државата, без оглед колку е таа силна. Зачестеноста и деструктивноста на граѓанските војни покажува дека постоењето на држава не е гаранција за зачувување на домашниот мир".³² пишува Моргентау. Уште помалку, една светска држава може да биде дефинитивна гаранција за светскиот мир.

32. Hans Morgenthau, *Politics Among Nations*

ЗАКЛУЧОК

Меѓународните организации и интеграции се значи исклучително значаен сегмент на науката за меѓународните односи, кој се занимава со односите меѓу одделните држави (иако во денешнава глобална констелација дефинитивно е јасно дека државите не се и не можат да бидат единствените актери и учесници во меѓународните односи), настојувајќи да понудат подобри, пофункционални и поефикасни инструменти и механизми за регулирање на односите меѓу нивните резиденти (граѓани), институции, односно нивните економии, што упатува на заклучок дека во проучувањето на нивната феноменологија треба да се навлезе токму во сферата на меѓународните односи. Притоа, поширокото поимање на меѓународните односи упатува на односите што се воспоставуваат помеѓу државите, политичките движења, политичките, економските, невладините, културните и другите организации и поединци, додека меѓународните односи во потесна смисла ги подразбираат политичките и другите односи што ги воспоставуваат државите на билатерална и мултилатерална основа, како и во рамките на меѓународните организации. Токму поради тие неопходни поимни разграничувања, вниманието ќе биде фокусирано посебно на теоријата на меѓународната интеграција, што ќе овозможи да се направи јасна дистинкција со феномените како што се суверенитетот и територијалниот интегритет, потоа феноменот на меѓузависноста, на влијателните чинители во меѓународните односи и на потребите од примена на различни трговски стратегии и режими.

При поимното дефинирање на меѓународното интегрирање како процес во кој пристапувањето кон одредените меѓународни институции значи поместување на суверенитетот од државно ниво кон регионалните т.е. глобалните структури, ќе се направи обид да се допре до одговорите што се крие зад заедништвото - интеграцијата, дали се тоа економските или политичките интереси, дали економските интеграции автоматски подразбираат и политички, или пак економските ги иницираат политичките, или пак обратно, дали политичките интеграции отвораат простори и за економско поврзување, користејќи ги познатите теории на економската интеграција (реалистичката, реформистичката со познатите функционалистички и неофункционалистички гледања и радикалистичката).

Примената на современите наукотехнолошки решенија во производството наложува ангажирање на сè пообилни и поразновидни фактори на производството, при едновремена потреба од експандирачки пазар за производите и услугите, при што процесите на меѓународното поврзување (и регионалните економски интеграции) се всушност резултат на овие движења. Клучен развоен чинител на овие процеси претставува слободната трговија, која со вршењето на посредничката функција меѓу производството и потрошувачката врши усогласување на просторните, временските, квантитативните и квалитативните разлики меѓу понудата и побарувачката. Придонесувајќи за ширењето на пазарот и за создавањето дополнителни можности за развој на производството, таа овозможува подобро позиционирање на државите во размената за максимирање на економските ефекти и за минимизирање на нивната ранливост, која може да произлезе од нивната зависност од другите земји во меѓународната размена, заради што ќе биде од особено значење разјаснувањето на поимите поврзани со трговските стратегии и режими. Притоа економската димензија на организирањето и на интегрирањето на земјите, како

носителите на тие процеси во меѓународни рамки, ќе биде основното гледиште, кое ќе биде проширено со важните историски, политички, правни и други релевантни аспекти.

Значи, предмет на изучувања на наставната материја ќе бидат меѓународните организации и интеграции, меѓународната соработка, феноменот што има своја долга историја, но кој станува особено силно присутен во актуелниот момент, феноменот на нагласениот пораст на транснационалните и меѓународно широко распространетите економски, општествени и културни интеракции што ги поминуваат државните граници, првенствено како резултат на примената на новите информатички и технолошки решенија.

Комплексноста на состојбите во меѓународните односи, нивната меѓузависност и потребата од развој на соработката првенствено на економски план, предизвиците и противречностите на тој пат и импликациите за земјите учеснички во тие процеси ќе наложат специфичен пристап, кој вниманието го насочува кон феноменот на интегрирањето, меѓузависноста и поврзаноста и организирањето, со осврт на институционалните решенија и форми на кои тоа почива, како и на историско-политичкиот контекст во кој тоа се одвива, оставајќи со другите аспекти на меѓународните економски односи да се занимаваат другите научни дисциплини што исто така се изучуваат во текот на студиите.

Сметам за потребно да истакнам дека издавањето на трудот е неминовно и заради заокружување на материјата со настаните од поново време, но, уште повеќе од тоа и заради објаснување на каузалитетот на настаните, институционалните промени и реформи и развојот на економските и на политичките односи на меѓународната сцена. Поради ограниченоста на наставната материја на само еден семестар, изборот на темите ќе се фокусира на најзначајните аспекти и содржини на меѓународните организации и интеграции. Притоа процесите на меѓународното организирање и интегрирање ќе бидат разгледувани низ призмата на глобалниот систем на меѓународните односи, заради што токму феноменот на нивната глобализираност ќе претставува вовед во оваа податлива за изучување и економски и политички исклучително актуелна проблематика.

Институционализацијата на меѓународните односи како повисок степен на регулирање на односите меѓу државите со кој се обезбедува превенирање на можните попречувања, оневозможувања или на друг начин доведувања во прашање на меѓусебната соработка на државите ќе биде следниот значаен аспект на материјата поврзана со меѓународните организации и интеграции. Глобализацијата ќе биде разгледана како планетарен процес и како нов феномен во меѓународните односи, но и како основна карактеристика на современите меѓународни економски односи, од причина што концептите базирани на самоизолација, автаркија и на протекционизам воопшто не кореспондираат со современите тенденции на развој на односите на поширок глобален план и таму каде што се присутни дефинитивно се само изнудени политички решенија од привремен карактер, а и регулирањето на односите на билатерални основи е со ограничени можности на дејствување.

Ќе следува делот што се однесува на Организацијата на Обединетите нации како најзначаен експонент на напорите на светската заедница за унапредување на меѓународната соработка за решавање на проблемите од економски, социјален, културен и хуманитарен карактер како и на позначајните меѓународни финансиски институции т.е. на онаа нивна димензија поврзана со процесите на меѓународното

организирање, интегративните процеси и на развојот на трговијата.

Меѓународната трговска регулатива ќе претставува наредно поглавје, кое ќе биде фокусирано на регулирањето на трговските односи во размената, односно на меѓународната размена како определувачки услов за развојот на секоја национална, па и на меѓународната економија воопшто. Облиците на меѓународното економско интегрирање ќе претставуваат посебна тема, на која ќе се надоврзат прашањата поврзани со историјата на интегративните процеси на европскиот континент, институционалната структурираност на Европската Унија, нејзините политики и начини на функционирање, значи една целосна ретроспектива на процесите на големото европско обединување од Римските договори до меѓувладината конференција во Лисабон. Евроинтегративниот процес како долгорочен стратески интерес и приоритетна политичка цел на Република Македонија ќе биде завршната тема на материјата поврзана со меѓународните организации и интеграции.

Материјата е исклучително комплексна и подложна на дневни промени и нови процеси со сериозни импликации на натамошниот тек на случувањата. Оттаму, нема учебник или друг вид учебно помагало што може да ги предвиди сите нив и да даде целосна заокруженост на наставната материја. Оваа материја и дефинитивно не може за долго да претставува тематски и содржајно актуелно четиво.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Меѓународна политика- Венко Малески, Правен факултет Јустинијан први, Скопје, 2000 година
2. <http://eprints.ugd.edu.mk/10249/1/МЕЃУНАРОДНИ%20ОРГАНИЗАЦИИ%20И%20ИНТЕГРАЦИИ%20МИТКО%20КОЧОСКИ.pdf>
3. <http://eprints.ugd.edu.mk/21101/1/ucebник%20gragansko%20opstestvo333.pdf>
4. https://mk.wikipedia.org/wiki/Меѓународни_односи
5. https://mk.wikipedia.org/wiki/Обединети_нации
6. <https://akademik.mk/tag/obedineti-natsii/>

М-р Ана НаумовскаФакултет за правни науки, МСУ
Република Северна Македонија

ИСТОРИЈАТ, КЛУЧНИ ИНСТИТУЦИИ И ИНСТРУМЕНТИ НА ЗАЕДНИЧКА НАДВОРЕШНА И БЕЗБЕДНОСНА ПОЛИТИКА

Апстракт: Согласно член J.1 од наслов V од Мастрискиот договор[8], Европската унија дефинира и имплементира заедничка надворешна и безбедносна политика која ги опфаќа сите области на надворешната и безбедносната политика чии цели се:

- » зависност и интегритет на Унијата во согласност со принципите на Повелбата на Обединетите нации.
- » Зајакнување на безбедноста на Унијата на сите начини.
- » Зачувување на мирот и зајакнување на меѓународната безбедност, во согласност со принципите на Повелбата на Обединетите нации, како и принципите на Завршниот акт од Хелсинки и целите на Париската повелба, вклучувајќи ги и оние од надворешните граници.
- » Промовирање на меѓународна соработка
- » Развивање и консолидирање на демократијата и владеењето на правото, како и почитувањето на човековите права и основните слободи.

Клучни зборови: политика, безбедност, обединети нации, меѓународна соработка, владеење на правото

HISTORY, KEY INSTITUTIONS AND INSTRUMENTS OF COMMON FOREIGN AND SECURITY POLICY

Abstract: Pursuant to Article J.1 of Title V of the Maastricht Treaty[8], the European Union defines and implements a common foreign and security policy that covers all areas of foreign and security policy whose objectives are:

- » Protection of common values, fundamental interests, independence and integrity of the Union in accordance with the principles of the Charter of the United Nations.
- » Strengthening the security of the Union in all ways.
- » Preservation of peace and strengthening of international security, in accordance with the principles of the Charter of the United Nations, as well as the principles of the Final Act of Helsinki and the objectives of the Paris Charter, including those of external borders.
- » Promoting international cooperation
- » Developing and consolidating democracy and the rule of law, as well as respect for human rights and basic freedoms.

Key words: politics, security, United Nations, international cooperation, rule of law

ВОВЕД

Заедничка надворешна и безбедносна политика на Европската Унија (CFSP-ЗНБП) претставува главна платформа за развивање и спроведување на политичка и дипломатската димензија на надворешната политика на ЕУ. Основана во почетокот на 1990-тите години со Договорот од Мастрихт како продукт од релативно слабата компонента на институционалната мрежа на ЕУ, ЗНБП постепено добива сила во последните децении. Високиот претставник и Европската служба за надворешни работи (EEAS-ECHR) се моменталните главни глумци за спроведување на ЗНБП. Но, сепак земјите-членки претставеници на Советот на ЕУ и Европскиот совет ја имаат контролата врз одлуките и активностите на надворешните политики развиени од ЗНБП. Не постои општа, правна надлежност на ЕУ за спроведување надворешна политика преку ЗНБП како главен глумец независен од земјите-членки.

ИСТОРИЈА НИЗ ДОГОВОРИ

Мастрихшки договор

По распадот на Советскиот Сојуз и крајот на Студената војна, безбедносниот систем и меѓународниот поредок на светот, а особено во Европа, значително се промени ја. Многу западноевропски земји веќе донекаде ја имаа интегрирано нивната безбедносна и надворешна политика преку НАТО и Европската Политичка соработка (ЕС). По навршување на 1991 година, сепак се почувствувало потреба од нов и поинаков пристап во надворешната политика на ЕУ.

Договорот од Мастрихт (или исто така познат како Договорот на Европската унија), кој стапува во сила во 1993 година, воведува систем со три столба за институционалното функционирање на Европската унија. Трите столба се: Столбот на Европската заедница и Столбот за Правда и Внатрешни работи, Столбот на Заедничка надворешна и безбедносна политика, тие се дизајнирани да се грижат за надворешната политика и воените прашања. Последниот столб бил заснован на меѓувладиниот сектор, наспроти институционалната природа на другите два столба кои се засноваат на наднационализмот. Заради меѓувладината природа на ЗНБП, тие бараат едногласност во одлучувањето и даваат многу малку слобода да имаат влијание наднационалните институции на ЕУ (на пример, Европската комисија, Европскиот парламент).

Со Договорот од Мастрихт ЕУ добива правна основа за решавање на надворешна политика и надворешна безбедносна политика. Колективноста и делотворноста политики на Европската унија, сепак, биле далеку од постигнати. Заедничка политика во која било област има потреба заеднички институционални структури во кои може да се одвива заедничка координација и соработка. Недостатоците на заедничките соработки како и на овој договор се истакнуваат за време на конфликтите на Балканот во раните 90-ти години на кои ЕУ имаше исклучително незадоволителен одговор.

Амстердамски договор

Договорот од Амстердам, кој стапува во сила во 1999 година, произведе неколку важни правни промени во врска со ЗНБП. Високиот претставник за заедничка надворешна и безбедносна политика бил формиран, а поранешниот генерален секретар на НАТО Хавиер Солана беше негов прв застапник. Гласовите од квалификуваното мнозинство биле воспоставени како како постапка за

донесување одлуки за ЗНБП. Дополнително, било воведено «конструктивно апстинирање», давајќи им можност на земјите-членки да се воздржат од гласање без да ја блокираат конечната одлука, истовремено не се обврзани да ја применат изгласаната одлука.

На Европскиот совет во Келн, одржан во 1999 година, била претставена Европска Политика за Одбрана и Безбедност.

Лисабонски договор

Договорот од Лисабон стапува во сила во 2009 година и со овој договор се става крај на Столбниот систем воспоставен со Договорот од Мастрихт. Понатаму, во обид да се обезбеди поголема координација и доследност во надворешната политика на ЕУ, Лисабонскиот договор назначува еден висок претставник на Унијата за надворешни работи и безбедносна политика, спојувајќи ги високиот претставник за заедничка надворешна и безбедносна политика и европскиот комесар за надворешни односи и европска соседска политика во една само една функција. Од декември 2011 година, Високиот претставник е одговорен за Европската служба за надворешни работи (EEAS), која исто така е создадена со Договорот од Лисабон. EEAS во суштина е наменета да биде заедничко Министерство за надворешни работи или дипломатски тело за Европската Унија. Европската политика за одбрана и безбедност била преименувана во „Заедничката одбранбена и безбедносна политика“ и процесите на донесување одлуки стануваат полесни во некои околности, особено со создавањето на нов механизам за «постојана структурирана соработка» (PESCO).

КЛУЧНИ ИНСТИТУЦИИ

Европски совет

Политичката улога на Европскиот Совет вообичаено е насочена кон поставување на широки политички цели и одговарање на предизвиците кога потребна примена на политички одлуки. Вообичаено Европскиот Совет не се вклучува во ракувањето со детални политички прашања.

Членот 26 од ДЕУ (договори на ЕУ) гласи: «Европскиот совет ги идентификува стратешките интереси на Унијата, ги утврдува целите и ги дефинира општите насоки за заедничка надворешна и безбедносна политика, вклучително и прашања поврзани со одбрана».

Членот 15.6 од ДЕУ гласи: «Претседателот на Европскиот совет, на негово ниво и во неговата максимална можност, ќе обезбеди надворешно застапување на Унијата за прашањата што се однесуваат на нејзината заедничка надворешна и безбедносна политика».

Совет за надворешни работи

Главното институционално тело на ЗНБП е Советот за надворешни работи (FAC-SHR). Со SHR претседава Високиот претставник и е единствениот Совет на министри (Совет на Европската унија) кој не го ротира својот претседавач заедно со ротирачкото претседателство на Советот на Европската унија. SHR се состанува редовно - барем еднаш месечно - и повеќето своите одлуки ги донесува според правилото на едногласност. SHR го советува Комитетот за политички и безбедносни прашања (PSC-КПБ), кој е одговорен за секојдневното функционирање на ЗНБП. Со

КПБ претседава службено лице назначено од Европската служба за надворешни работи и претежно се состанува двапати неделно. Други релевантни комисии се: Воениот комитет на Европската унија и Комитетот за цивилни работи за управувањето со кризи.

Висок претставник за надворешни работи

Висок претставник за надворешни работи и безбедносна политика на ЕУ — главен координатор и претставник на Заедничката Надворешна и Безбедносна политика (CFSP), во рамките на ЕУ. Во моментот ова место на висок претставник припаѓа на Федерика Могерини. Функцијата која таа ја обавува е иста со онаа на министерот за надворешни работи на ЕУ. Оваа функција за Висок Претставник за Надворешни работи и Надворешна политика е воведена со Договорот од Амстердам. Местото тогаш му припаѓало на Хавиер Солана, кој се задржал на позицијата 10 години, до надоградувањето на оваа функција во Договорот од Лисабон, кој го всели високиот претставник во Европската Комисија, и го смести во Европскиот совет за Надворешни работи. По нејзиното основање, кон крајот на 2010 година, оваа функција ќе биде поткрепена од Европската служба за надворешни дејствувања и од дипломатскиот корпус.

Високиот претставник е официјално именуван како Висок претставник за Надворешни работи и Безбедносна Политика на Европската Унија. Меѓутоа официјално е именувана и како Висок претставник на Заедничката Надворешна и Безбедносна политика, а со Уставот пак е именувана како Министер за Надворешни Работи на ЕУ. Ваквата најнова титула која гласи, Министер за Надворешни Работи во ЕУ, сè уште е најприменувана во рамките на медиумите, од новинарите како јавно најпрепознатливо именување за оваа функција.

Секаде каде што е постигната поволна надворешна политика, Високиот претставник може да дејствува, преговарајќи за се она што е корисно за земјите членки. Високиот претставник ја координира работата на Специјалните Претставници на Европската Унија, и обавува други задачи како што е координирање на антитероризмот.

Претставувајќи ја Европската Унија и координирајќи Заедничката Безбедносна и Одбранбена политика, Високиот претставник исто така е:

- » Поранешен официјален заменик-претседател на Европската Комисија
- » Одговорен за Специјалните Претставници на Европската Унија
- » Член на Европската Служба за надворешни дејствувања и на делегациите
- » Претседател на Советот за Надворешни работи
- » Генерален секретар на Западно Европската Унија
- » Секретар на Европската Организација за одбрана
- » Претседател на одборот на Европскиот Институт за Безбедносни студии

Според предлозите од Шведското претседателство во 2009 година, Високиот претставник ќе управува со персоналот и буџетот на EEAS, планирајќи како големината на буџетот да биде поставена. Високиот претставник е одговорен за утврдување на персоналот на EEAS, за контролирање на општата надворешна политика, (надвор од трговија или разој и проширување кое мора да биде остварено заедно со Комисијата) вклучувајќи ја тука безбедносната иницијатива и разумната поделба. Меѓутоа, иако Високиот претставник е одговорен за преземањето на иницијативи, одлуките ќе бидат донесени од Советот на земјите

членки, притоа Високиот претставник ќе мора да го извести и Парлементот.

Додека постои одредена доза на критика за нејасната поделба на власта меѓу врвните играчи на Европската Унија, украинскиот амбасадор Андриј Веселовски, ја пофали конструкцијата и се изјасни на свој начин: Претседателот на Европската Комисија зборува од името на Владата на Европската Унија, додека Претседателот на Европскиот Совет претставува стратег. Високиот претставник е усовршен за билатералните односи, а Европскиот Комесар за проширување и добрососедска политика се справува со стручните проблеми како што е договорот за слободна трговија со Украина. Претседателот на Европскиот Парламент пак, во меѓувреме ги разјаснува вредностите на Европската Унија.

Со издигнувањето на улогата на и исклучувањето од Европскиот Совет, Државните министри за надворешни работи сега се колебливи за нивната улога, во однос на Високиот претставник на ЕУ. На неформална средба во Финска, спорно било дали можат да работат како специјални пратеници во корист на Високиот претставник. Ова оспорување било поткрепено од Ештон, која изјави дека сè додека од Европската Унија се слуша само еден глас, не е важно кој сè зборува.

Високиот претставник е назначен од Европскиот Совет, изгласан од квалификувано мнозинство. Меѓутоа, со цел да се сочува неговата улога во Европската Комисија, посебно како Заменик-претседател, Високиот претставник мора да се појави пред распит пред Парламентот, а потоа да биде подреден на гласањето од Парламентот за одобрување на Комисијата.

Основната месечна плата на Високиот претставник е фиксирана на 130% (повисока од платата на заменик-претседателот, но пониска од платата на претседателот на Комисијата) од највисокиот степен на Граѓанската служба во Европската Унија (степен 16, точка 3), што изнесува 23,006,98 евра. Освен ова, постојат и други додатоци, кои заедно со условите за вработување на Високиот претставник се изедначени со оние на Комисијата.

Европска служба за надворешна акција

EEAS-ECHA е обезбедена со Лисабонскиот договор според член 27 (3) од ДЕУ: "Со цел да го исполни неговиот мандат, Високиот претставник ќе биде потпомогнат од страна на Европска служба за надворешни работи. Службата работи во соработка со дипломатските служби на земјите-членки и ги опфаќа службениците од соодветните оддели како Генералниот секретаријат на Европскиот Советот и на Европската Комисијата, како и персоналот одреден од националните дипломатски служби на земјите-членки.»

ЕЧНА е одговорна за развивање и спроведување на надворешната политика и мисиите на ЕУ и за обезбедување на надворешните политики на ЕУ како целина дека се кохерентни и координирани. Околу 140 делегации на ЕУ и меѓународни организации се во рамките на ЕЧНА.

Европската комисија

Високиот претставник, кој е потпретседател на Европската комисија, го има второстепеното глас за време на Советот за надворешни работи. Влијанието на Комисијата врз ЗНБП не е директно, но индиректното влијание останува значајно поради силните овластувања на Комисијата во областите како што се трговијата и развојната помош.

Европскиот парламент

Според член 36 од ДЕУ, високиот претставник е обврзан «редовно да се консултира со Европскиот парламент за главните аспекти и основните избори» на ЗНБП и ЗБОП (Заедничка безбедноста и одбранбена политика) и да го информира за тоа како овие политики се развиваат. Тој има обврска постојано да бидат соодветно земени предвид ставовите на Европскиот парламент.

Земји-членки

Членот 32 од ДЕУ наведува: “Земјите-членки се консултираат меѓусебно во рамките на Европскиот совет и Советот за секое прашање на надворешна и безбедносна политика од општ интерес, со цел да се утврди заеднички пристап. Пред да преземе какви било дејства на меѓународната сцена или да преземат какви било обврски кои би можеле да влијаат на интересите на Унијата, секоја земја-членка треба да се консултира со другите во рамките на Европскиот совет. Земјите-членки треба да обезбедат (преку низа на своите активности) взаемна солидарност со цел да ги потврдат интересите и вредностите на Унијата на меѓународна сцена.”

ЗНБП инструменти

» Оперативни

ЗНБП на ЕУ функционира преку голем број на оперативни инструменти кои најчесто ги презема од Советот за надворешни работи. СНР ги спроведува «општите насоки и стратешките линии» (член 26 ДЕУ) обезбедени од Европскиот совет. Дополнително, СНР презема Одлуки, со кои се дефинираат и спроведуваат активности или позиции на Европската Унија. Имплементацијата на рестриктивните мерки (вклучувајќи санкции) е уште еден многу важен инструмент кој во зависност од нивната природа, се спроведува во рамката на ЗНБП од страна на СНР.

» Декларативни

Во рамката на ЗНБП, Советот може да донесе заклучоци кои може да бидат усвоени од Европскиот совет и СНР. Тие формално би го презентирале ставот на Европската унија и имаат повеќе декларативна тежина од самите декларации и изјави. Последните два вообичаено се обраќаат од страна на Високиот претставник во име на ЕУ како целина.

ЗАКЛУЧОК

Согласно член J.1 од наслов V од Договорот од Мастрихт, Европската унија дефинира и имплементира заедничка надворешна и безбедносна политика која ги опфаќа сите области на надворешната и безбедносната политика чии цели се:

- » Заштита на заедничките вредности, фундаментални интереси, независност и интегритет на Унијата во согласност со принципите на Повелбата на Обединетите нации.
- » Зајакнување на безбедноста на Унијата на сите начини.
- » Зачувување на мирот и зајакнување на меѓународната безбедност, во согласност со принципите на Повелбата на Обединетите нации, како и принципите на Завршниот акт од Хелсинки и целите на Париската повелба, вклучувајќи ги и оние од надворешните граници.

- » Промовирање на меѓународна соработка.
- » Развивање и консолидирање на демократијата и владеењето на правото, како и почитувањето на човековите права и основните слободи.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Меѓународно право и меѓународни односи-Дејвид Армстронг, Тео Фарел, Хелен Ламберт, 2016 година
2. <https://eprints.ugd.edu.mk/21306/>
3. https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/trud_2017/pravilnici/16,11-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%A0%D0%B5%D1%88%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5%D0%A0%D0%B0%D0%B1%D0%A1%D0%BF%D0%BE%D1%80.pdf
4. https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B0_%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%88%D0%BD%D0%B0_%D0%B8_%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%BD%D0%B0_%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0_%D0%A3%D0%BD%D0%B8ja

Вон. проф. д-р Мевљедин Мустафи

Министерство за Внатрешни Работи

Република Северна Македонија

ДИГИТАЛИЗАЦИЈАТА И ДРУГИТЕ СТРАТЕШКИ ПОСТАПКИ КАКО ЧИНИТЕЛИ ВО СОВРШЕНИТЕ ПРИНЦИПИ ЗА СПРАВУВАЊЕ СО ЦАРИНСКОТ КРИМИНАЛИТЕТ

Апстракт: Царината е како основен систем во поширокото размислување на криминализираното мислење на лицата кои што замислуваат, инскенираат и посакуваат да на брз и против законит начин со зло употреба на законските правни акти или пак со не примена на истите остваруваат материална и друг вид добит. Тие секојдневно стануваат по софистицирани, тајни, тесно поврзани и директно влијет во финансискиот систем на Државата, од кој причини и се налага на развојот и усогласување на мерките и постапките за справување со истите. За која цел и е не опходно дигитализацијата која во овој временски период е добар предизвик и ефективен метод во борбата против делата од царинскиот криминалитет се со цел да за извршителите- брзо, навремено, целосно, и ефективно добивање сознанија и по пречување и одкривање со нивно адекватно процесуирање. Па потребно е имплементација на заедничка меѓународна стратегија за бобра против оваа категорија на сторители на царинските казниви дела.

Клучни зборови: Царина, царински криминалитет, казниви дела, криминал, борба против криминални активности, кривичен законик, е-царина, превенција, дигитализација

DIGITALIZATION AND OTHER STRATEGIC PROCEDURES AS FACTORS IN PERFECT PRINCIPLES FOR DEALING WITH CUSTOMS CRIME

Abstract: Customs are kinds of basic system in the wider thinking of the criminalized opinion of people who imagine, stage and wish to achieve material and other kinds of profit in a fast and illegal way by abusing legal acts or by not applying them. Every day they become more sophisticated, more secretive, more closely connected and directly influence the financial system of the state, for which reason it is necessary to develop and harmonize the measures and procedures to deal with them. For what purpose is digitization necessary? Which, in this period of time, is a good challenge and an effective method in the fight against customs crimes, with the aim of the executors - quick, timely, complete, and effective obtaining of knowledge and obstruction and detection with their adequate processing. Therefore, the implementation of a common international strategy for beavers against this category of perpetrators of customs criminal offenses is necessary.

Keywords: Customs, customs crime, criminal offenses, crime, fight against criminal activities, penal code, e-customs, prevention, digitalisation

1. ЦАРИНСКИОТ КРИМИНАЛИТЕТ-КАКО ПОЈАВА ВО ОПШТЕСТВОТО

Царинскиот криминалитет преставува една сотисфицирана форма на извршување на кривичните дела од страна на физичките и правните лица која со својите облици и начин на извршувања преставува добро смислена активност која во нивната крај на цел предвидуваат тоест, пресметуваат остварување против права, имот на добит со постапки и деања со кои што истите и со инкорпорирање на царинските службеници-цариници, шпедитери, полициските службеници им се овозможува остварување на висока против правна, имот на добит каде што истите по натака во процесот на тргување, препродажба или транспорт на стоките кои што се криумчарени, прикриени или пак преку царински измами внесени во трговијата продолжуваат со понатамошните постапки на криминалитетот.¹

Во продолжење ќе образложиме и разјасниме теоретски во врска со причините на сторување на овој вид казниви царински дела и ќе дадеме наш допреност во врска со што по сериозен пристап во врска со сите истражувања и анализи кои се занимаваат со оваа појава.

Познато е дека земјите со понизок степен на развој на самите општества како и тие каде што владеештето на законот е во понизок степен од многу бројни причини преставуваат добротло за развојот и извршување на криминалните активности а особено на тие од областа на царинскиот криминалитет, најчесто криумчарејќи при тоа во многу сотисфицирани форми и методи преку личности структурирани и добро организирани криминални групи кои преку нивни специфични способности, кои ги поседуваат влијаат во многу бројни политички и општествени промени кои се во поолзан на нивна криминална политика и тоа во многу држави од ЕУ, особено од држави од Западни Балкан. Така да, познато е прилагодување на криминални активности на криминалните групи врз основ на местото и условите што таму се прилагодливи. Развојот на новата епока ги усовршува и крим постапките кои што треба да бидат усогласени со новата кибертиничка епока кои им ја олеснуваат нивната функционалност постапување од далечина.²

Развојот на овој вид, царински казниви дела за зема замав особено во последната деценија по појава на пандемијата за КОВИД 19 (каде криминалните структури кои секогаш се спремни), и во тој период врз основа на статистичките податоци зло употребувајќи ги настанатите состојби мерки во кои комуникацијите лични помеѓу самите сторители на дејанијата во својство на физички и правни лица и на царински службеници и други носители на овластени законски постапки беа ограничени, користејќи сајдбер форми на крим обработка на податоци во документацијите со цел олеснување или пак избегнување на финансиските давачки.³

1. Мевледин Д-р Мустафи "Царинските Измами и криумчарења со зло употреба на царинските документи при увозот на стоки", докторска дисертација, Универзитет "Свети Климент Охридски", 2013

2. Berr Claude-Jean, TREMEAU Henry, „National and Municipal Customs Law“ 7th Edition, Editor: Economica, Paris-2006,28

3. Криминологијата е наука со која се анализираат и студираат одредени појави на кои им се пријаѓа со интердисциплинарен, мулти дисциплинарен и мулти методолошки пристап. Криминологијата воедно е феноменолошка и каузално генетска наука, бидејќи ги проучува формите на појавување на објектот на проучување како и изучува причините за појавување на таквите појави следејќи ги во нивниот развој. Криминологијата не е правна наука, туку наука за искуството (емпиричка наука), која се послужува со резултатите од емпиричко истражување како и постигнувањата од емпиризмот, Рагип Халили, Криминологија, Приштина 2012.

2. ОБЈЕКТИВНИ ОКОЛНОСТИ И ПРИЧИНИ ЗА ПОЈАВА НА ОВОЈ ВИД КРИМИНАЛИТЕТ

Со оглед на тоа дека криминогените дејанија во кои што спаѓаат активности и постапки со кои што објективно и покрај тоа што против-правно и незаконито одредени граѓани или пак група многу брзо т.е. фрапантно се стекнуваат со многу голема имотна-материална и друг вид добит, истото влијае негативно во поголемиот слој на самото општество, бидејќи во истите се креира мислење и замисла дека со таквите постапки и дејности, без при тоа да се влага многу труд и работа, без вложување во евентуален бизнис, кои би бил со одреден ризик и без други работни активности т.е. вложен труд, се постигнуваат во категорија на збогатување како горе на именуваните. За развој на овој вид на криминалитет, потребно е поврзаност помеѓу самите извршители на против правни дејанија од областа на царинскиот и други видови криминалитет, со одредени чинители од позиција на власт како што се во прв ред царинските службеници, шпедитери, поврзано со судските, обвинителските, полициските и други структури и служби кои со нивното против правно работење, штитење или пак прикривање и овозможуваат на сторителите, сторување на наведените дела со која нешто се остварува голема против правна, имотна-финанциско-материална корист со која што нешто воедно се оштетува финансискиот систем и се пореметува номалната функционалност на самите органи и институции.⁴

Лесниот граничен пристап, селективниот принцип на контрола, човечкиот фактор, проодноста, електронскиот метод на изготвување и доставување на документацијата како и многу други фактори, преставуваат еден од можните причинители кои ги поттигнуваат и инспирираат сторителите за сторување на казните дела како што се: царинската измама, криумчарењето, прикривањето, фалсификувањето, измамата, и многу други казниви дела со чије сторување извршителите прибавуваат големи материални и други финансиски против правни приходи и со кое нешто воедно се нанесува голема финансиска штета на име неплатени даноци, царина, и друг вид на давачки, согласно позитивните законски одредби.

3. СТРАТЕШКИТЕ ЦЕЛИ ВО БОРБА ПРОТИВ ОВОЈ ВИД НА КРИМИНАЛИТЕТ

Во секое едно општество во кое владее правичноста и законитоста, истите се спроведуваат со испочитување и примена на позитивните законски одредби во кои и се опфатени мерки и постапки со кои се превенираат и санкционират сторувањето на овие многу битни казниви дела за кои во САД, во многу држави од ЕУ, и др. држави се предвидени нај строги казни дури и построги од тие што се за кривични дела против животот и угледот на човекот. Земјите од Западен Балкан како и РСМ преставуваат една јака траса и добро тло за организиран криминал и особено за царинските казниви дела, трговија со дроги, оружје, криумчарење на мигранти, и други казниви дела. Средствата материалниот добит кој што се остваруваат од овој вид на сторување на казниви дела се многу високи и по натака истите се настојува да се инвестираат многу често во законити, јавни бизнис зделки. При тоа заедничко презентирани мерки и постапки, кои се во координација со органи, институции, и тела, кои би допринеле за подобрување на ефективностата и сузбивање на овој вид на криминалитет се: Развојот на техничко технолошките-материалните и техничките средства –т.е. основот за борба против

4. д-р Миладин Крстаноски „криминалитет и детекција“, Охрид 2007 година.

сајбер криминалот, кое нешто се остварува особено со размена на информации, современа техника за контрола во граничните премини т.е модернизирање на истите, совршено електронско евидентирање, модерни видео надзор средства, обука на човечките ресурси соодветно на потребите, вклучување на програми и системи на координирани контроли, на пример на стоки во контајнери со цел нивно спречување за криумчарење,измами и др. против законити дејаниа, и соодветни постапки во кои би се следеле активности на поврзани субјекти со правни и физички лица кои своите активности ги исвршуваат преку трговија, царински малверзацији, со кои остваруваат висока материална добит и учествуваат во постапки за помагање, реализација или други активности на противправна имотна добит а чија цел се финансирање на терористички акти.⁵

Во ова стратешка цел спаѓа и борбата против сивата економија како еден од клучните ризици во општеството, која се сузбива со ефикасно навремена и заснивани мерки и постапки, кое нешто се постигнува со соодветна анализа, за овој вид на сторители, водење на регистер со цел евидентирање на сомнени сторители, откривање и нивно процесуирање со соодветни поднесоци. При тоа, потребно е користење на систем за интероперабилност (Размена на информации за сторители со други органи,служби и тела).

4.ДИГИТАЛИЗАЦИЈАТА И ТЕХНИЧКО ТЕХНОЛОШКИОТ МЕТОД НА ЦАРИНСКОТО РАБОТЕЊЕ КАКО ФОРМА ЗА СПРАВУВАЊЕ СО ЦАРИНСКИОТ КРИМИНАЛИТЕТ

Дигитализацијата преставува една посовршена форма на примена на технички средства и технологија при царинското работење и обработка на документите и податоците во врска со предметите и стоките, во самите царински декларации и други царински документи кои се процесуираат во електронска форма со кое нешто се овозможува повластено е-функционалност и примена на програми и други методи за обработка на царински документи при импорт-експорт на стоки, транзит, тарифни квоти и други постапки со кои што се овозможува создавање и дејствување и кординација со еден конфиденцијален центар, каде што се акумулираат сите податоци во еден центар (Disaster Recovery).

Е-ЦАРИНА преставува совршена форма преку која што се обработуваат царинските документи како и документите од акцизна стока-SPDDDA- која се воспостави од Јуни 2019 год. И со кое нешто во електронска форма се следат и извршуваат сите процесни дејанија, вклучително и следење на движењето на акцизните стоки во државава (со оглед на тоа дека царинските стоки преставуваат еден од централните производи кои што се цел за сторување на царинските казниви дела, бидејќи од нив се остварува најголема против правна добит).

Со примена на Е-Царина, принципот на физичко работење го намалува или пак оневозможува влијањето на царинските, шпедитерските чинители да имаат нивно директно влијање и вмешаност при криминалните обиди за избегнување на финансиските давачки.

Со дигитализацијата се остваруваат интерна и меѓународна брза комуникација со која се по пречува и оневозможува постапки на малверзацији при пријавување на вредноста и составот на пријавените стоки на царинење и се оневозможува постапки на избегнување на законито и соодветно плаќење на предвидени давачки кои нешто се сторуваат со прикривање, фалсификување,

5. Стратегија за развој на царинската управа на РСМ за временскиот период 2022-2024 година

измама или друг вид казниво дело каде врз основа на стратегија за развој на ЦУ на РСМ за 2022 до 2024 се остваруваат следните подгодности⁶:

- » Контролите се побрзи и по ефективни,
- » Се врши автоматска распределба на квоти (кои се основен цел на овие дела),
- » Пријем, распределба и обработка во многу брза и ефективна постапка,
- » Зголемена стапка на исплата на царинските давачки,
- » Полесен пристап и контрола за реалните гаранции и следење на нивниот платен биланс,
- » Транзит-компјутерски систем за транзиција (SRKT) од 2014 во согласност со ЕУ.

Сето погоре наведеното овозможува поефективна и по целосна контрола на сите документи и предмети од страна на царинските службеници, кои што се објект и цел на царинските казниви дела и со сторување на кои се инволвираа повеќе можни лица од позиција на самата служба во спрега со сторителите и со тоа се избегнуваше исплата на финансиски средства на име давачки- данок, ддв, царина, и други видови давачки и за истиот износ се оштетувааше финансиски буџетот и државниот систем.

5. МЕЃУНАРОДНА СОРАБОТКА КАКО ЧИНТЕЛ ЗА ДЕТЕКЦИЈА НА ЦАРИНСКИТЕ КАЗНИВИ ДЕЛА ПРИ ЦАРИНСКО РАБОТЕЊЕ

Царинските казниви дела, нивните облици и димензиите на сторување на истите од страна на институциите и државните органи и службеници бараат особено сплотен и заеднички пристап и тоа од страна на сите субјекти во самите држави.

Имено овој вид криминалитет во меѓународна рамка- диоптрија резултира со општа вознемиреност, револт и огорченост од кои причини потребно е сплотено и интегрирано постапување на сите чинители во државите од ЕУ, и нашата земја т.е РСМ, кое нешто се постигнува со лоцирање на причините и точните амиции на сторување на ваквиот вид казниви дела и токму со усогласување и имплементирање на заедничка меѓународна стратегија за борба против оваа категорија сторители кои се добро поврзани и успешно функционираат да се сузбиваат со : усогласување на националните легислативи со тие на Европската Заедница, исполнување на техничките, организациските барања, развојот на административните капацитети, како и кревањето на јавното мислење во врска со казнивоста со сторување на овие постапки-дејаниа, со кои би се усогласувало правната легислатива на РСМ со таа на ЕУ како во аспектот на законодавството, така и во институционален аспект.е и во аспект на капацитетите на ресурсните, кое нешто би со дејствувало со можноста доколку се извршува финансиско материално покривање на техничко технолошките потреби, реедукацијата на човечките ресурси со учество во пројекти, обуки, семинари и др. дообразовни усовржувања, како и на процес на техничко технолошко следење-дигитализација на органите и службениците.⁷

Истите правно ги применуваат одредени (национални)законски одредби кои не се усогласени со меѓународната правна регулатива т.е постои колизија кога супранационалните норми забрануваат дејствија, допуштени во националното право, или статуираат некоја основа за исклучување на противправноста

6. ИБИД

7. Камбовски В. Учество на повеќе лица во казненото дело, Предавања на постдипломските студии по казнено право на Правниот факултет во Скопје учебната 2001/2002 година, Скопје 2001

што не е предвидена во националното право така да со усогласување на законските одредби и зе елиминираат можности за принаоѓање засолниште за не казнување т.е избегнување од одговорноста во домашното законодавство. Постојат различни меѓународни стратегии во борбата против царинските казнени дела во зависност од нивната цел, како и од догматско-јурисдичките или криминално-политичките функции каде заедничка стратегија е несоодвентото влијание на владението на правото на законските процеси која се обврзува со злоупотреба на неетичкото однесување на одредни царински службеници или со „поткупувањето“ на нивното добро однесување – недостаток на интегритет.⁸

ЗАКЛУЧОК

Ефикасното сузбивање на овој облик на организиран криминал не може да се обезбеди само со казнено правни норми. Комплексноста на самата појава налага и комплексен систем на прописи и мерки за нејзино елиминирање.

Инкорпорацијата на Кодексот на Европската царинска унија се изразува целта од Советот на Европа со која се детерминира кривичната и прекршочната одговорност на субјетите кои функционираат во земјите од Европката унија, но и на тие што аспирираат да бидат дел од Европската унија чии аспирации се и на Република Северна Македонија.

Значително е дека законските прописи кои ги опфаќаат делата кои се казниви од доменот на царинското работење, криумчарењето, царинската измама, прикривањето на предмети кои се предмет на криумчарење со царинска измама, фалсификување на исправа и друго, по извршените наши анализи мислиме дека не бил доволно ефикасен, а сето тоа е во спрега со корупцијата, вклучувајќи го тука и работењето на одредени царински службенивци кои со нивното коруптивно дејствување го отежнуваат до одредена мера и оневозможуваат можеме да речеме борбата бротив “фискаланата евазија”, нелегалниот увоз на стоки и производи, увозот со правни субјекти-фирми кои се фиктивни и слично.

Голем проблем при кривичните дела царинска измама, фалсификување исправи и друго претставува испочитувањето на потпишаните меѓудржавни спогодби во областа на царините и наидувањето на несоработката и недавање на побараните информации во врска со вредноста на стоките и предметите, од земјите од каде што потекнуваат, робата која нешто дејствува негативно во процесот на точното утврдување на вредноста на декларираната стока за царинење т.е. плаќање на царинските давачки која појава е најчеста при царинските измами со доставените фактури во врска со вредноста на стоките кои се предмет на царинење.

Внесување на стоките и производите по основ на криумчарење и измама се врши внесување на стоки без контрола на квалитетот, стоките се со неконтролиран и непроверен квалитет, кој може да претставуваат опасност за здравјето и животот на луѓето, воедно тие можат да претставуваат и сериозна безбедност врз граѓаните, и тоа доколку тие во себе содржат радиоактивни материјали, од кои причини и дигитализацијата и другите постапки преставуват основен елемент за утврдување на веродостојноста на актите-царинските документи при царинските постапки.

Модернизазија на царинската служба е приоритетна задача во сите царински премини во Република Северна Македонија, како и усогласување на нашето законодавство со она на Европската унија. Зголемување на бројот на вработените

8. Биљаноска Ј. Царински систем и царинско работење, 2 издание, Охрид 2005

со висока стручна подготовка, модернизација на работата на царинските служби, електронската поврзаност во пирамидален систем, развојот на менаџментот, анализа на ризикот, унапредување и примена на информатичката технологија, стандардизација на царинската постапка и процедура со онаа на ЕУ, подобрување на областа на размена на податоците меѓу царинските администрации со посебен осврт кон земјите кои граничат со Република Македонија, размена на царинските службеници со цел размена на нивните искуства. Сето тоа со цел на олеснување на трговијата, унапредување на инфраструктурата, како и спречување на криумчарењето и царинската измама низ злоупотреба на царинските документи при увоз на стоки со кое нешто се овозможува развојот на организираниот криминал и метаморфирање на истиот во поголем регион.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Арнаудовски Љ. Организиран криминал феномен на денешнинава: теза за расправа, Македонска ревија за казнено право и криминологија, год.7 2000
2. Атанасовски Ж. и Биљаноска Ј. Царинска политика како елемент на трговската политика, Охрид, 2006
3. Будиноски Михајло, туризмологија, Скопје 2006, Истражување на туристичкиот пазар, Скопје 2007
4. Селмани Б.и Мустафи, „Sistemet e siguris“ – Furkan, 2016, Shkupë
5. Селмани Б.и Мустафи, „Sistemet bashkekohore te siguris“, 2022, Evropa-92 – Koçanë
6. EU commission/Macedonia/visa facilitation regime, Reinforcing border management 2008
7. Elezi I. E drejta Penale, Pjesa e posaçme, Tiranë, 2007
8. Закон за акцизи на Р Македонија бр. 6/2005
9. Камбовски В. Организиран криминал, Штип 2005
10. Крстаноски Миладин - Данијела Смилеска, Царинско работење, ФТУ-Охрид 2008 г. Применето царинско работење, ФТУ-Охрид 2008 г.
11. Царинска постапка со основи на царинските деликти, Скопје 2000.
12. Крстаноски М. Царинска постапка со основи на царинските казниви деликти, Студенски збор - Скопје, 2000 година
13. Камбовски В. Спречување на криминалот во царинското работење, Македонска ревија за казнено право и криминологија
14. Камбовски В. Превенција и репресија на перењето пари, Стручно списание правник, ноември 2001, Скопје

КОРИСТЕНИ WEB СТРАНИ

1. www.customs.gov.mk
2. www.finance.gov.mk
3. www.mvr.gov.mk
4. www.pravda.gov.mk
5. www.slvesnik.com.mk
6. www.coomd.org
7. www.fiscus.fgovbe
8. www.ec.europa.eu/taxationcustoms

Вон. проф. д-р Живко Митревски
Факултет за правни науки, МСУ
Република Северна Македонија

РЕШАВАЊЕ НА СПОРОВИТЕ НАДВОР ОД СУДОВИТЕ, ВОНСУДСКА ЗАШТИТА НА ПРАВАТА (АЛТЕРНАТИВНО РЕШАВАЊЕ НА СПОРОВИ)

Апстракт: Постојењето на специфичните конфликти во индустриските односи без оглед на тоа дали станува збор за индивидуални или колективни спорови нужно ја наметна потребата од алтернативно решавање на спорови. Ваквата појава резултираше заради истите долгорочни судски, скапи и неефикасни постапки па се повеќе модерните индустриски односи го практикуваат вонсудското решавање на работните спорови користејќи ги другите алтернативни механизми од типод на медијација, помирување и арбитража. Трудот дава осврт на нормативната рамка на алтернативно решавање на спорови во Република Северна Македонија и компаративен преглед за решенијата во неколку држави.

Клучни зборови: алтернативно, спорови, медијација, посредување, арбитража

COURT PROTECTION OF RIGHTS (ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTIONS)

Abstract: The existence of specific conflicts in industrial relations, regardless of whether they are individual or collective disputes, necessarily imposed the need for alternative dispute resolutions. This phenomenon resulted due to the same long-term, expensive and ineffective court proceedings, so modern industrial relations are increasingly practicing out-of-court settlement of labor disputes using other alternative mechanisms such as mediation, conciliation and arbitration. This paper provides an overview of the normative framework of alternative dispute resolutions in the Republic of North Macedonia and a comparative review of solutions used in several countries.

Keywords: alternative, disputes, mediation, mediation, arbitration

Влијанието на капиталот, а особено се поприсутниот притисок на неолибералната концепција на капиталот, интернационалното прелевање на капиталот, особено на крајот на 20от век нужно влијаеше голем дел од напорите промовирани од меѓународните стандарди на трудот да се инкорпорираат во националните законодавства но и да ја губат својата применливост, а трудовото законодавство се повеќе и повеќе да е предизвик соочен со низа спорови и кршење на правата од работен однос. Водењето на често долгорочни судски, скапи и неефикасни постапки се повеќе и повеќе влијаеше да се пристапува кон вонсудско решавање на работните спорови користејќи ги другите алтернативни

механизми од типот на медијацијата, помирувањето и арбитражата.

Присуството на трета страна на медијатор во преговорите го овозможува полесниот алтернативен начин на разрешување на спорот и обезбедува заштита на правата од работен однос и по пат на спогодба и е еден од почестите механизми за надмнување на спорните односи. Според Законот за медијација, медијаторот "...претставува лице кое има завршена обука за медијатор, истиот е доброволно избран од страните во спорот, поседува квалитети и вештини да им ја олесни комуникацијата на странките и да им помогне самите да дојдат до решение, без право тој да предлага или наметнува решение¹". Всушност оваа можност за решавање на спорот може да биде предложена и од судот доколку во судската постапка истиот оцени дека тој може да се реши и по пат на медијација, а доколку тоа го прифатат или по нивна согласност или судот може да определи медијатор од именикот на медијатори.

Во текот на постапката за медијација најчесто медијаторот ги користи начелата на доброволност (согласност на странките), рамноправност (подеднаква положба на страните), еднаквост (исти можности), неутралност (медијаторот е непристрасен), доверливост (согласност на волјата на страните), правичност, ефикасност (економична и брза постапка), исклучување на јавноста (учество на страните), забрана за користење на информации од постапката.

Задачите на медијаторот се посебно поврзани и со некои негови карактеристики и способности поврзани со комуникациски вештини истиот да е добар аналитичар, добар познавач на техники на преговарање, да има способности за избегнување на конфликти, да ги познава таквите техники, активен слушател, аналитичар и истражувач на проблемите.

Страните во спорот, медијаторот и преговарачите се соочуваат со потребите и интересите, со заштитата на одредени права и интереси, но и со различните опции поврзани со сопствени права и обврски а посебно со интересите. Процесот на медијацијата може да биде најразличен но во основа е успешен ако овозможува задоволување на потребите и интересите меѓу двете страни доколку истите доаѓаат до взаемно прифатливо решение.

За разлика од медијацијата каде улогата на медијаторот е непристрасна, во арбитражата, третата страна или арбитарот носи арбитражна одлука односно пресуда. Во зависност од тоа дали арбитражата е резултат на согласноста спорот да се реши во арбитражна постапка, арбитражата е доброволна или може да биди и задолжителна кога истата е во согласност со закон или управна одлука, па таа е задолжителна арбитража. И во двата случаи одлуката (пресудата) на арбитарот е задолжителна односно обврзувачка.

Според МОТ, арбитражата претставува "процес во кој непристрасно трета страна, како арбитар носи одлука во врска со спорот преку донесување арбитражна одлука(пресуда)²".

Што се однесува до разликите меѓу арбитражата и помирувањето поради обврзувачкиот карактер на одлуката(пресудата) на арбитарот, страните фактички ја делегираат одговорноста на трета страна врз основа на претходно искажаните ставови, мислења на страните околу спорот.

Третиот начин на вонсудско решавање на спорови, односно алтернативно решавање на спорови и овозможување на заштита на правата од работен однос

1. Закон за медијација, Сл. В на РМ бр.188/2013

2. МОТ, Системи за работни спорови: насоки за подобри резултати, Budapest: ILO 2015, www.ilo.org/pubins

е помирувањето. И овој начин на разрешување на споровите е во насока на обезбедување на поекономична и поефективна постапка со избегнување на судски постапки.

Впрочем во оваа насока беше донесена и препораката на МОТ број 92 од 1951 година за доброволно помирување и арбитража според која процедурите на доброволно помирување треба да бидат бесплатни и експедитивни.³

Степенот на развој на индустриските односи нормално дека е различен од земја до земја па и механизмите на индустриската демократија во кој се вклучени и овие постапки се различни па оттаму и различни се пристапите во практикувањето на овие специфични можности и постапки. Слично како и кај арбитражата, доброволниот пристап кон помирувањето е многу поверојатен дека ќе заврши со заеднички договор за двете страни ако се има во предвид и посветеноста за успешна реализација на спорот, а со тоа и на заштитата на правата. Помирувачот во конкретниот случај има многу пошироки можности и поефективна улога. Впрочем доколку самиот процес започне со барање на странките, помирувачот е во далеку поповолна состојба поради самата посветеност на страните за решавање на проблемот и оваа практика во основа е вообичаен пристап и нормален демократски излив на социјално партнерство во земјите каде постои и долгогодишна ваква традиција за решавање на спорови. Постоенето на меѓусебната доверба во процесот меѓу странките и меѓу странките и помирувачот обезбедува многу поверодостоен резултат и вистинска вредност на целиот процес.

Карактеристиките на помирувачот се од исклучително значење во обезбедувањето на успешноста во овие постапки, но од друга страна од исклучително значење е и соодветниот пристап на државата да обезбеди успешен систем на лиценци кои ќе легитимираат кредибилни помирувачи, а истите ќе бидат ставани во функција од државата во решавањето на споровите. Во практиката постојат различни искуства од земја до земја, па така таму каде имаме високо развиени индустриски односи и афирмација на колективното преговарање, најчесто на бипартитна основа страните заеднички делегираат помирувачи. За разлика од овој систем, во други земји се користи или се обезбедува од државата во рамките на трудовата администрација да се води овој процес или да се ангажираат независни административни комисии за помирување. Некои од карактеристиките на медијаторите и арбитражите секако дека треба да ги има и помирувачот истакнувајќи се со својата неутралност, непристрасност, доверливост, независност, стручност и компетентност.

НОРМАТИВНА РАМКА ЗА ВОНСУДСКО РЕШАВАЊЕ НА РАБОТНИ СПОРОВИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Генерално погледнато можноста за вонсудско решавање на работните спорови најнапред е утврдено во Законот за работни односи со сите новели (Сл.В на РМ број 74 од 08.05.2015), Закон за мирно решавање на спорови (Сл.В на РМ број 104 од 11.07.2014-пречистен текст) и Закон за медијација (Сл.В на РМ број 188 од 31.12.2013).

Основата за нормативниот пристап е утврдена во член 182 од Законот за работни односи според кој “во случај на индивидуален или колективен работен спор, работодавачот и работникот можат да се договорат решавањето на спорот

3. МОТ, препорака за доброволно помирување и арбитража број 92 од 1951

да го доверат на посебен орган утврден со закон“⁴.

Законот за мирно решавање на спорови во член 1 став 3 предвидува решавање на работни спорови со медијација “индивидуални работни спорови можат да се решаваат и согласно со Закон за медијација”⁵.

Согласно Законот за медијација член 1 став 2 покрај останатите спорови посебно ги спомнува и работните спорови укажувајќи дека медијацијата се употребува доколку истата одговара на природата на спорните односи, а истата може да помогне за нивно разрешување⁶. Со оглед на тоа што законот дава можност и за медијација и арбитража, странката доколку оцени дека медијацијата не е успешна спорот може да го продолжи во редовна судска постапка дотогаш одлуката на арбитражата е конечна и натаму не може да се води судска постапка. Што се однесува до заштитата на правото од работен однос индивидуалниот работен спор според Законот за мирно решавање на спорови го утврдува само на повреда на правото на неисплата на плата и откажување на договорот за вработување. Според Законот за мирно решавање на спорови член 5 “во постапката за мирно решавање на работниот спор учествуваат страните на спорот и помирувачот, односно арбитарот во согласност со овој закон. Помирувачот, односно арбитарот е должен да постапува независно, неутрално и непристрасно во однос на страните или предметот на спорот”.

Всушност на овој начин се утврдуваат страните во спорот, но и основните начела на независност, неутралност и непристрасност во постапката како и на помирувачот, односно арбитарот, а во член 5 се утврдува и начелото на доброволност.

Законот следејќи ја практиката од други земји ги определува и ингеренциите на надлежното министерство за труд и социјална политика. Во член 8 од законот се определува дека Министерството за труд и социјална политика:

- » го води регистарот за помирувачи и арбитри
- » обука и стручно усовршување на помирувачи и арбитри
- » изземање на помирувачи и арбитри
- » постапка за одземање на лиценци
- » водење постапка за мирно решавање на работни спорови
- » -евиденција и други работи.

Во законот се утврдува постапката, роковите, определување на помирувачи односно арбитри и надоместокот за помирувачот и арбитарот со тоа што надоместокот за помирувачот и арбитарот се обезбедуваат од буџетот преку посебен трошковник, а во случај на медијација согласно Законот за медијација член 25 секоја страна ги намира своите трошоци од постапката а заедничките трошоци ги намираваат на еднакви делови, освен ако страните поинаку не се договорени.⁷

Во однос на водењето на постапките по индивидуален работен спор, арбитарот закажува расправа во рок од три дена од приемот на предлогот и документацијата и ги известува страните, а во постапката за медијација едната страна испраќа покана до другата страна преку медијатор, а постапката не може да трае подолго од 60 дена.

Разликите се присутни и во водењето на постапките каде арбитарот може да одржи и расправа ако една страна не присуствува, тој ја води расправата, зема изјави, странките на индивидуалниот работен спор се изјаснуваат пред арбитарот,

4. ЗРО (пречистен текст, Сл.В број 74 од 08.05.2015)

5. Закон за мирно решавање на работни спорови(Сл.В на РМ број 104/2014)

6. Закон за медијација (Сл.В на РМ број 188/2013)

7. Закон за медијација (Сл.В на РМ 188/2013)

а странките имаат право и на завршен збор.

Според член 35 од Законот за мирно решавање на спорови арбитарот донесува решение во рок од 30 дена од отворање на постапката, а решението е конечно и тоа е најголемата разлика во однос на постапката за медијација бидејќи по однос на ова решение не може да се води дополнителна судска постапка, во однос на заштитата на правото од работен однос се избегнува повеќестепеноста и оддолговлекување на постапката. Впрочем ваквото решение е предвидено и во член 183 став 3 и 4 од ЗРО каде јасно законодавецот навел дека против одлуката на арбитражата не е допуштен спор пред надлежен суд.

Индивидуалните работни спорови како беше спомнато а со тоа и заштитата на правата од работен однос се реализираат и во постапка и начела утврдени и во Законот за медијација која како покажуваат и поголем број на искуства можат да се решаваат понатаму доколку овој процес не успее и со арбитража.

Специфично е што изнесените податоци во постапката за медијација понатаму не можат да се користат во други постапки, а тоа е во контекст на начелото на исклучување на јавноста, а согласно член 9 став 2 овие податоци се чуваат и како тајна. Инаку покрај ова начело и во оваа постапка се имплементираат начелото и на доверливост, неутралност, рамноправност и доброволност.

Што се однесува до помирувањето тоа е исклучиво карактеристично за колективните работни спорови кои според член 2 став 1 од Законот за мирно решавање на работни спорови “се смета спор по повод склучување, измена, дополнување или примена на колективен договор, остварување на правата на синдикално организирање и штрајк⁸”. Постапката во овој случај започнува со предлог од едната страна со барање во рок од 5 дена до другите учесници да се изјаснат дали е прифатливо учество на помирувач.

Во член 17 став 2 од Законот се утврдуваат и надлежностите на помирувачот, органот надлежен за помирување а во член 21-23 е утврдена постапката за помирување. Помирувачот во постапката за помирување на колективен спор им помага на страните да изнајдат заедничко решение за решавање на спорот натаму им укажува на страните на предлозите кои не се во согласност со закон и други прописи, им дава стручна и друга помош на страните на независен, неутрален и непристрасен начин и им помага на страните да постигнат спогодба, без право да наметне решение во спорот, во согласност со принципите за мирно решавање на работните спорови.

Во овој закон постојат и доста специфични решенија во однос на учеството на помирувачот во дејности кои се од посебен општествен интерес и тоа за случаи на штрајк или спор на дејности од општ интерес или дејности во кои прекилот на работата би можел да го загрози животот или здравјето на луѓето или да нанесе штета од поголеми размери па така според член 18 став 1 во тој случај страните во спорот се должни веднаш да пристапат кон мирно решавање на колективниот спор.

Во овој случај според член 18 став 2 постапката за мирно решавање завршува во рок од 10 дена од поднесување на предлогот за мирно решавање. Особеностите во овие случаи кај споровите во дејности со посебен општествен интерес се специфицирани и во член 19 став 1 каде што страните во спорот се должни да поднесат предлог за помирување уште наредниот ден од денот на настанување на спорот, а ако тоа не го направат должни се за тоа да го известат

8. Закон за мирно решавање на работни спорови (Сл.В на РМ 104/2014)

Министерството за труд и социјална политика кое од своја страна во рок од 2 дена самото може да покрене постапка за помирување и определува помирувач од регистарот. Според член 19 став 3 помирувачот ја започнува постапката за мирно решавање на спорот веднаш наредниот ден по прием на предлогот и документацијата а за тоа ги известува страните од спорот.⁹

Кај колективните спорови специфичен е и органот надлежен за помирување бидејќи според член 20 од законот се води пред одборот за помирување кој пак е составен од еднаков број на претставници од страните во спорот а помирувачот учествува без право на одлучување. Исто така специфика е што помирувачот покрај предложената документација од страните има право и одвоено да прибави информации и други податоци од претставници на страните во спорот. Заедничкиот одбор ја заклучува расправата во рок од 20 дена од денот на отворањето на расправата и донесува препорака за начин на решавање на спорот согласно член 23 од законот. За препораката потребно е да гласаат сите членови на одборот а препораката не ги обврзува страните во спорот, но доколку страните во спорот ја прифатат препораката склучуваат спогодба за решавање на спорот со тоа што според член 25 став 2 од законот ако предмет на спорот е колективен договор, спогодбата претставува составен дел на колективниот договор а ако не е спогодбата има сила на судско порамнување.

Секако во контекст на заштитата на правата од работен однос се поставуваат повеќе прашања во однос на степенот на заштитата особено кај колективните работни спорови кои во основа пак по своето влијание имаат и непосреден ефект и врз индивидуалните права па поради специфичниот карактер на ваквиот вид на спорови се наметнати и горенаведените решенија.

Ваквото решавање на работните спорови во однос на заштитата на правата од работен однос наметнува повеќе прашања и споредби по однос на заштитата во класична судска постапка или во вонсудска постапка. Ваквиот начин и пристап на решавање на работни спорови овозможува многу поактивен однос на странките визави неприкосновената позиција на судијата во водењето на постапката кои во редовната постапка е неприкосновен не само во водењето на постапката туку и во однос на оцената на доказите за разлика што ваквите можности во овие постапки на алтернативно решавање на спорови го имаат страните, помирувачот и арбитарот. Натаму економичноста во постапката, ефикасноста но и избегнувањето на судските трошоци исто така ќе овозможуваат многу проактивен однос на интересите и на страните. Давањето на можност преку медијацијата да се заштитат правата, но и давањето на можност доколку не успее таа постапка можноста таа да заврши и во постапка пред редовен надлежен суд уште еднаш дава дополнителна можност на претходна заштита која повторно е во функција за остварување на правата и интересите кои произлегуваат од работниот однос за вработените, а за работодавачите дава дополнителни можности за отстранување и нарушување на социјалниот мир и обезбедување на порелаксирани индустриски односи.

9. Исто како 39

МЕЃУНАРОДНИ КОМПАРАТИВНИ ИСКУСТВА И МЕХАНИЗМИ ЗА АЛТЕРНАТИВНО РЕШАВАЊЕ НА РАБОТНИ СПОРОВИ И ЗАШТИТА НА ПРАВАТА ОД РАБОТЕН ОДНОС

Користењето на други постапки, механизми и институции во решавањето на работните спорови има релативно долга традиција на национално ниво во земјите од Европа и во Европската унија. Најчест термин е употребата на терминот алтернативно решавање на спорови. Секако извориштето на спроведување на овие постапки треба повторно да го бараме во развиените индустриски односи, степенот на развој на социјалниот дијалог, примената на индустриската демократија но и во примената на меѓународните стандарди на трудот, а особено и препораката на МОТ број 92 од 1951 година и посочената Европска социјална повелба донесена од страна на Советот на Европа во 1961 година. На почетокот веднаш истата беше потпишана од 10 земји членки, ревидираната повелба од 1966 година ја потпишаа 34 земји или според податоците од Европската комисија во 2004 година, 44 земји се потписнички на оваа повелба а истата е потпишана и од страна на Република Северна Македонија. Посебен интерес од аспект на трудот е член 3 од Европската општествена повелба за правата на колективно преговарање каде изрично се потенцира дека со цел да се обезбеди ефикасно остварување на правото за колективно преговарање, страните се обврзуваат “да поддржуваат формирање и користење на соодветен механизам за помирување и доброволна арбитража за решавање на работни спорови”.¹⁰

Не помалку значајна е и Повелбата на заедницата за општествени права на работниците од 1989 година каде во член 13 се пропишува “за да се овозможи решавање на работни спорови важно е да се поттикне воведување и користење на посредување и арбитража, во согласност со националните практики и на соодветни нивоа”.¹¹

Всушност карактерот на постапките кои се водат во процесот на алтернативното решавање на спорови во контекст на донесените меѓународни стандарди и посочени акти на Советот на Европа и Европската комисија често пати го наметнуваше и прашањето за ваков пристап на меѓународно ниво и потребата од нова дополнителна норматива која и на меѓународно ниво ќе ги регулира овие постапки. Ова уште повеќе и за Република Северна Македонија ако се имаат во предвид и аспирациите на нашата држава за хармонизација на работното законодавство со европското работно законодавство и до следната примена на меѓународните стандарди на трудот.

Застапувањето на правата од работен однос и заштитата на правата на работниците преку алтернативното решавање на спорови како спомнавме директно е поврзано и со капацитетите и кредибилноста на социјалните партнери, степенот на развој на колективното преговарање, од степенот на развој на социјалниот дијалог и секако од развиената свест за унапредување на индустриските односи и ангажираноста на социјалните партнери и за зачувување на индустрискиот мир.

Во прилог на трудот презентираме и неколку компаративни искуства од пооделни држави од Европската унија и од Југоисточна Европа.

10. Европска општествена повелба за права на колективно преговарање

11. Повелба на заедницата за општествени права на работниците, Совет на Европа, 1989 година

Република Австрија

Во Република Австрија, колективните спорови ги решаваат “самите страни учесници во колективниот работен спор по метод на посредување (медијација), а можат и да ги решаваат регионалните служби за помирување (кои ги има 14), а кои делуваат во состав на централната служба која е востановена од 1973 година”¹²

За разлика од колективните спорови, индивидуалните спорови се во рамките на редовните таканаречени судови за труд и социјална сигурност. Овие судови имаат надлежност да одлучуваат за спорови кои произлегуваат од Законот за работни односи, но само оние кои произлегуваат и се однесуваат за вработени во приватен сектор.

Споровите можат да се поведат исклучиво со согласност на работникот од страна на синдикатите и Комората за труд и тоа за прашања околу договорите за вработување, услови за работа, престанок на работен однос, неисплатени надоместоци, дискриминација, неисплатени плати и слично.

Пред отпочнување на постапката, синдикатите и Комората за труд можат да преговараат преку таканаречена неформална интервенција со работодавачот.

Алтернативното решавање на спорови во Австрија може да се реализира и преку склучување на посебни договори меѓу советот на вработени и работодавачот во кои се предвидува и постапка за разрешување на конфликти со повикување на трета страна во својство на помирувач или медијатор во форма на посебна комисија.

Медијацијата може да се користи за случаи кога станува збор за дискриминација, а постапката е поведена пред федералната канцеларија за социјална заштита. Медијацијата може да биде применета и во случаи на спор околу школување на волонтери или практиканти, а за редовни вработени страните во колективните договори можат да формираат арбитражни одбори.

За сите овие постапки околу алтернативното решавање на спорови постапките за работниците се бесплатни, а ги сноси работодавачот освен за специјалните арбитражни одбори каде трошоците ги сносат социјалните партнери.

Во рамките на алтернативното решавање на спорови, медијаторите се професионалци запишани во регистарот на медијатори со посебно помината обука, додека помирувачите и арбитражите се избираат од редот на експерти во зависност од предметот на спорот.

Република Италија

Во Република Италија системот на алтернативно решавање на спорови е поврзан пред се со колективните спорови. Социјалните партнери преку своите организации поаѓајќи од своите интереси го применуваат таканареченото трансакциско договарање и фокусот најчесто е страните самите да се договараат.

Во случај овој пристап да не успее, медијацијата се реализира преку службите за јавна медијација, ако е локален спор со локални експерти, со неформално миреење и посредување, а во регионалните спорови се вклучуваат претставници од Министерството за труд, а на државно ниво се вклучува и државната власт преку соодветните министри од владата.

12. М.Стојановиќ, Радни спорови: С.Р.Немачка, Аустрија, Република Италија, Република Србија, Family Press, Kragujevac, 2007, str.62

Што се однесува до арбитражата истата е предвидена со Кодексот за парнична постапка од 1942 година, додека со Новелата од 2006 година се промовира и таканречена арбитража управувана со однапред утврдени регулативи.

Во Република Италија постои Комора на арбитража основана од Стопанската комора но и од други лица кои ги даваат услугите за решавање на спорови, а карактеристично е што во Република Италија, односно Арбитражата од Милано и Арбитражната комисија во Венеција даваат и низа меѓународни услуги во рамките на Европската Унија.

За ад хок арбитражата карактеристично е дека составот на арбитри се црпи од специјалисти по право, професори по право и адвокати кои се вклучуваат во зависност од специјализацијата и предметот на спорот. Во алтернативното решавање на спорови посебно се истакнуваат со својата улога социјалните партнери и нивните репрезентативни организации како SGIL од синдикатите (Италијанската генерална конфедерација на трудот) и Конфедерацијата на работодавачи од индустријата.

Романија

Во Романија оваа проблематика се третира во Законот за работни односи од 1990 година според кој во колективните работни спорови помирувањето и арбитражата се задолжителни, а се реализира преку Министерството за труд, социјална сигурност и семејство преку посебно тело за помирување и арбитража составено на трипартитна основа.

Во случаи кога помирувањето не е успешно се свикува и Комитетот за арбитража кој одлучува за 10 дена по неговото свикување.¹³

Република Бугарија

Во Република Бугарија процесот на алтернативно решавање на спорови се реализира преку Националниот институт за помирување и арбитража. Формиран е во 1997 година, а работи на трипартитна основа и претежно се занимава со колективните спорови. Надзорниот совет во рамките на Министерството за труд ги води списоците за преговарачите и посредниците. Странките во спорот по нивно барање по определување на преговарач од Надзорниот совет можат во рок од 14 дена да бараат решение или ако нема согласност да побараат арбитража. Карактеристично е дека и двете страни треба да се согласат за отпочнување на постапка за арбитража.

Република Босна и Херцеговина

Во Република Босна и Херцеговина постои Совет за помирување составен од трите социјални партнери и од експерти кои се именувани од страна на Владата, а списокот се води од Министерството за труд, а исто така постои и структура поврзана со постапка за арбитража.

Белгија

Во Белгија постои заедничка комисија за работни односи и работење, а членови се претставници на синдикатите и на работодавачите, а именувањето се врши и од владата.

13. W.Duvel. /Schomann. S.Clawert и G.Gradev (2003), Работни односи во Југоисточна Европа-законски преглед, ETUI број 78

Постапката се води со помирување, а е во насока на спречување или помирување на споровите помеѓу работодавачите и работниците, вложување на напори да се спречат работните спорови, продолжување на преговори и обезбедување на контакти со здруженија на работници и на работодавачи.

Република Чешка

Во Република Чешка присутно е посредувањето и арбитражата и истото го водат посредници и арбитри кои се наоѓаат во списокот воден во Министерството за труд и социјални работи. Посредувањето може да биде и од лице за кое страните ќе одлучат, а се разбира кое исполнува одредени критериуми.

Арбитарот по завршувањето на постапката донесува и посебно решение, а предмет на споровите се колективни спорови за склучување на колективни договори или спорови поврзани со неисполнување на правата и обврските предвидени со колективните договори.¹⁴

Република Србија

Во Република Србија алтернативното решавање на спорови е регулирано со Законот за мирно решавање на спорови од 2004 година. Според овој закон функционира Републичка агенција за мирно решавање на работни спорови која најнапред има надлежност за колективните спорови. Од 2009 година па натаму оваа агенција ја проширува својата надлежност со вклучување и на арбитража во индивидуалните работни спорови кога се во прашање спорови околу вознемирување на работното место и дискриминација.

Републичката агенција за мирно решавање на работните спорови ги врши следните надлежности:

- » врши избор на помирувачи или арбитри
- » го води именикот на помирувачи и арбитри
- » врши евиденција на постапките за мирно решавање на работни спорови
- » врши едукација на помирувачи и арбитри

Постапката започнува со барање доставено до Републичката агенција од страните, а агенцијата од своја страна има надлежност и да определи помирувач или арбитар доколку страните не се договорат. Ваквото определување во услови кога страните не се договорат кој ќе биде помирувач го прави директорот на Републичката агенција кој од своја страна пак е именуван од владата.

Предлогот за отпочнување на постапката може да биде од двете страни, а може да биде само од едната страна. Доколку предлогот е поднесен само од една страна постои обврска истиот да се достави до другата страна во рок од три дена.

Трошоците во постапката ги покриваат и двете страни. Арбитарот во рок од 30 дена од отварање на постапката може да донесе и решение и во постапки за индивидуален работен спор ако спорот се одржува пред редовен суд, а странките решат истиот да го решаваат и по пат на арбитража и доколку за тоа се договорат при што редовниот суд ја прекинува редовната постапка.

Во случај на водење на индивидуален работен спор, предмет се прашањата околу исплатата на плата, неисплатени надоместоци, исплата на јубилејни награди, исплата на регрес за годишен одмор, отказ на договорот за вработување и слично.¹⁵

14. Исто како 44.

15. Закон за мирно решавање радних спорова (Службен гласник на РС број 125/2004, 104/2009 и 50/2018)

Иако пристапот кон алтернативното решавање на работни спорови како е видно и од компаративниот преглед е различен сепак може да се констатира во овој вид на решавање на спорови, брзината и флексибилноста со вклучените знаења и искуства, намалените трошоци во постапката, но и независноста, непристрасноста се значителни предности во однос на водењето на судски постапки.

Градењето на длабоки традиции во индустриските односи и преку принципите на консензуалност меѓу социјалните партнери исто така допринесуваат дури и во институционализирањето на овие постапки што се покажа посебно како специфична предност.

Овие постапки поврзани со алтернативното решавање на спорови може да се кажи дека не се само помошни институционални механизми и помошни техники во делот на заштитата на правата од работен однос туку дека се истовремено и комплементарни постапки. Формирањето на трипартитните тела во рамките на овие постапки исто така обезбедуваат поширок социјален консензус за решавање на овие спорови и обезбедување на заштита на правата од работен однос.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ

1. Закон за медијација, Сл. В на РМ бр.188/2013
2. MOT, Системи за работни спорови: насоки за подобри резултати, Budapest: ILO 2015, www:ILO.org/pubins
3. MOT, препорака за доброволно помирување и арбитража број 92 од 1951
4. ЗРО (пречистен текст, Сл.В број 74 од 08.05.2015)
5. Закон за мирно решавање на работни спорови (Сл.В на РМ број 104/2014)
6. Закон за медијација (Сл.В на РМ број 188/2013)
7. Закон за медијација (Сл.В на РМ 188/2013)
8. Закон за мирно решавање на работни спорови (Сл.В на РМ 104/2014)
9. Европска општествена повелба за права на колективно преговарање
10. Повелба на заедницата за општествени права на работниците, Совет на Европа, 1989 година
11. М.Стојановиќ, Радни спорови: С.Р.Немачка, Аустрија, Република Италија, Република Србија, Family Press, Kragujevac, 2007, str.62
12. W.Duvel. /Schomann. S.Clawert и G.Gradev (2003), Работни односи во Југоисточна Европа-законски преглед, ETUI број 78
13. Закон за мирно решавање радних спорова (Службен гласник на РС број 125/2004, 104/2009 и 50/2018)

Вон. проф. д-р Живко МитревскиФакултет за правни науки, МСУ
Република Северна Македонија

ЗАШТИТА НА ПРАВАТА ОД РАБОТЕН ОДНОС ПРЕКУ СПЕЦИЈАЛИЗИРАНИ СУДОВИ ЗА РАБОТНИ ОДНОСИ

Апстракт: Современите индустриски односи во делот на заштита на правата од работен однос најчесто практикуваат системот на таканаречени специјализирани работни судови. Трудот е посветен на системот на институционализирање на овие судови, законските решенија, составот на судовите, надлежностите на овие судови, мандатот и надлежностите на советите.

Трудот упатува и на компаративен пристап на системот на работни судови со цел да се идентификува потребата од нивна имплементација во нашето работно законодавство.

Клучни зборови: судови, законодавство, структура, надлежности, совети

PROTECTION OF LABOR RELATIONSHIP RIGHTS THROUGH SPECIALIZED LABOR RELATIONS COURTS

Abstract: The modern industrial relations in the area of protection of labor rights often practice the system of so-called specialized labor courts. This paper is dedicated to the system of institutionalization of these courts, the legal decisions, the composition of the courts, the competence of these courts and the mandate and competence of the councils.

This paper also uses a comparative approach to the system of labor courts in order to identify the need for their implementation in our labor legislation.

Keywords: courts, legislation, structure, competence, councils

Правата од работен однос се неутуѓиви и неограничени и како такви во рамките на секој правен систем уживаат посебна заштита. Едно од тие права секако е и правото на судска заштита, впрочем ваквата заштита ја уредува најнапред и Уставот на Република Северна Македонија каде во член 50 став 1 се прокламира дека:

“Секој граѓанин може да се повика на заштита на слободите и правата утврдени со Уставот пред судовите и пред Уставниот суд на Република Северна Македонија”.

Во став 2 од истиот член се прокламира дека:

“Се гарантира судска заштита на законитоста на поединечните акти на државната управа и на други институции што вршат јавни овластувања”¹

1. Устав на Република Северна Македонија, (Сл.В на РМ број 52/1991-36/2019)

Ваквата уставна прокламација се операционализира и со веќе спомнатата одредба од член 181 од ЗРО:

“Ако работникот смета дека работодавачот не му ги обезбедува правата од работниот однос или крши кое било од неговите права од работниот однос има право да поднесе писмено барање до работодавачот кршењето да го отстрани, односно да ја исполни својата обврска.

Ако работникот смета дека со писмена одлука на работодавачот е прекршено неговото право, има право во рок од 8 дена од врачувањето на одлуката со која било прекршено правото, да бара од работодавачот истото да го отстрани.

Ако работодавачот во натамошниот рок од 8 дена по врачувањето на писменото барање на работникот не ги исполни своите обврски од работниот однос, односно не го отстрани кршењето на правото, работникот може во рок од 15 дена да бара судска заштита пред надлежниот суд.”²

Како е видно од горенаведените одредби една од инстанците со која се обезбедува заштитата на правата од работен однос е пред надлежен суд со тоа што недвосмислено се утврдува и во кој случаи ваквото право може да се искористи, на кој начин и во кои рокови.

Во Република Северна Македонија, заштитата на правата од работен однос согласно со Уставот, Законот за работни односи и Законот за судови член 30 став 2 алинеа 9 се врши во постапка пред Основните судови и согласно истиот закон за овој вид на работни спорови не се организираат посебни судови туку се организираат посебни специјализирани одделенија.³

Анализата на постоењето на систем на работни судови и нивното функционирање секогаш се поврзува со постоење на системи каде што судовите се специјализирани за решавање на работните спорови и се разликуваат од општите граѓански судови по низа прашања како во однос на нивната поставеност во правните системи, составот на судовите, надлежностите, постапките, странките во спорот, временските рокови, трошоците и надлежностите на државата во поглед на нивното конституирање. Функционирањето на специјализираните работни судови преку кои се реализира заштитата на правата од работен однос се од исклучително значење покрај останатото и во однос на зајакнување на позицијата на работното законодавство во правниот систем и се посебно карактеристични и по однос на нивната функционалност во поглед на доследното спроведување на правата на работниците извојувани во вековната борба помеѓу трудот и капиталот.

Компаративниот преглед и анализите на судските системи во повеќето земји во Европа и светот, а со цел да се надмине расчекорот меѓу нормативните решенија и нивна побрза имплементација кога се повредени правата од работен однос и да се обезбеди поекономична и порационална заштита на правата од работен однос прибегнуваат кон примена на системот на специјализирани судови, судови за работни односи или таканаречени работнички судови.

И во овој контекст впрочем она што беше карактеристика и за алтернативното решавање на работни спорови степенот на развој на индустриските односи, примената на индустриската демократија, културата на развиен социјален дијалог, капацитетите на социјалните партнери, како и

2. Закон за работни односи (Сл.В на РМ број 167/2015-пречистен текст)

3. Закон за судовите (Сл.В на РМ број 58/2006-96/2019)

правните традиции но и степенот на влијание на меѓународни стандарди влијаеше врз степенот, динамиката, врз примената на системот на специјализирани судови за работни односи или работнички судови во правниот систем на секоја држава. Целта и улогата на системот на воведување на специјализирани судови е што поефективно да се решат споровите поврзани со работни односи а во таа смисла да се обезбеди и заштитата на правата од работен однос исто така во постапките суштината често пати се поврзува да му се овозможи на страните во спорот и преку составот на специјализираните судови да обезбедат своевиден компромис, да се потенцира можноста за продолжување на социјалниот дијалог помеѓу партнерите и во рамките на водењето на самата постапка и на некој начин да се рефлектира и моќта на социјалното партнерство преку ваквиот вид на специфични постапки.

Појавата и развојот на специјализираните судови можеме да ги побараме и во фактот што нарушувањата на индустриските односи низ историјата предизвикуваа голем број на повреди на правата од работен однос, па оттаму нужно беше и да се бараат соодветни поекономични и поефикасни решенија за водењето на голем број спорови кои произлегуваа од повредата на правата од работен однос.

Примената на специјализираните судови во голем број на земји покажа дека преку ваквиот специфичен систем, преку специфичните постапки и надлежностите кои ги имаат овие судови го актуелизираат проблемот околу унапредувањето на работното законодавство, на работничките права и на желбите на социјалните партнери преку една поефикасна и поекономична постапка на социјалните партнери да го зачувуваат индустрискиот мир.

Системот на специјализирани судови преку постапките што ги води во делот на заштитата на правата од работен однос исто така покажа дека значително придонесува во овозможување на подоследна имплементација на работното законодавство и воведување на нови принципи кои ќе одат во насока на подобрување на применливоста на претходно утврдените права и обврски на социјалните партнери.

Исто така искуствата од воведувањето на специјализираните судови покажаа дека носат значителни предности и дека претставуваат можност за подоследно спроведување и на претходно договорените права и обврски особено утврдени во процесот на колективното преговарање и склучување на колективните договори.

Во основа постојат два концепти, едниот кој работните судови или специјализираните судови ги интегрира во системот на граѓански судови или во вториот истите да бидат издвоени со имплементација на посебни правила, постапки, субјекти и слично.

Разлики постојат во поглед на различните концепти и во составот на судиите, односно во рамките на советите каде што присуството на поротниците е различно иако најчесто тоа се претставници на социјалните партнери односно на синдикатите и работодавачите.

Во одредени системи пак судиите и во овие судови се професионалци како што е примерот во Шпанија, Португалија, Грција додека во други системи покрај професионалниот судија како поротници од социјалните партнери присутни се во правосудниот систем во Финска, Германија, Словенија, Шведска, Белгија, Австрија и Луксембург.

Во рамките на специјализираните судови за работни односи или таканаречени работнички судови, поротниците се номинирани од социјалните партнери односно од синдикатите и работодавачите во поголем број на држави каде што самите социјални партнери ги бираат поротниците.

Во Англија, Франција, Германија, Данска и Финска овие судови се издвоени од системот на граѓански судови, додека на пример во Италија, Австрија, Шпанија и Португалија работните судови, односно судовите за работни односи се интегрирани во редовниот судски систем.

Постојат разлики во правните системи што се однесува до овие специјализирани судови и во делот на едукацијата на советите и учесниците во постапките, а особено во делот на надлежностите кој ја спроведува таа едукација, на кој начин и како се врши и слично. Исто така постојат разлики во правните системи во делот на функционирањето на овие специјализирани судови посебно и во делот на надлежностите и користењето на процедуралните правила дали истите се користат самостојно или со превземање од други закони.

Специјализираните судови односно судовите за работни односи или работничките судови во Финска и Данска имаат исклучиво надлежност за решавање на колективни работни спорови, а за разлика од нив индивидуалните работни спорови се предмет на надлежност во Луксембург, Белгија, Франција и Италија.

Постојат решенија во правосудниот систем на Шведска, Австрија, Грција, Германија, Португалија и Словенија каде работните судови ги имаат во надлежност подеднакво и индивидуалните и колективните работни спорови.

Во делот на постапките што се водат пред специјализираните судови за разлика од редовните судови, истите се понеформални, а во правосудниот систем на Португалија, Германија, Белгија и Франција се воспоставени и посебни правила како и посебни процедури во рамките на постапките пред работните судови.

Многу значајна карактеристика на постапките пред специјализираните судови визави оние во редовните граѓански судови е карактерот на времетраењето на спорот. Анализите направени од Европскиот синдикален институт во Брисел (ETUI) покажаа дека специјализираните судови далеку пократко и поефикасно ги решаваат работните спорови што директно влијае врз поефикасната заштита на правата од работен однос. Во смисла на ова презентираме и неколку карактеристични случаи во поглед на времетраењето во повеќе држави:

Така на пример во Данска во прва инстанца 724 постапки биле решавани во просечен временски период од 86 денови со изостаноци, биле потребни 194 денови за донесување на одлука а една година за донесување на пресуда.

Во Финска 135 случаи кои биле решавани во прва инстанца и 11 на апелација биле решени во временски период од 4 до 5 месеци.

Во Франција 160 илјади случаи во прва инстанца и 55 илјади на апелација, 75% биле решавани во период од една година.

Во Италија во прва инстанца биле решавани 1,012,367 и 126,772 на ниво на апелација биле решавани во период до една година.

Во Словенија 7042 случаи во прва инстанца и 2708 случаи односно спорови биле решавани во процент од 69,2% за една година.

Во Шведска 400 работни спорови и 40% на апелација биле решавани за една година.

Во Англија 98,617 работни спорови во прва инстанца и 938 работни спорови

на апелација во висина од 17% биле решавани во просек од една година.⁴

Слични предности во однос на трошоците за кои се изложени странките во споровите поврзани со заштита на правата од работен однос покажуваат искуствата исто така од земјите во кои се воведени специјализираните судови па така на пример во Данска постапката и изнесувањето на споровите поврзани со работните односи изнесени пред судот за работни односи е бесплатно, а се плаќа скромна такса во случај на пресуда заради отсуство или по актуелен процес, во Финска ваквите трошоци се доста скромни или се обезбедуваат преку јавна правна помош. Во Франција за водењето на спорови поврзани со работен однос не се предвидени судски такси. Во Германија во постапките пред судовите за работни односи, предвидени се исплата на пониски такси од кои минимум 10, а максимум 500 евра со тоа што доколку спорот се реши на пријателски начин не се плаќаат судски такси. Исто така, во Германија секоја од странките си ги плаќа своите трошоци за адвокат а се обезбедува и правна помош. Во Грција во водењето на ваквите постапки поврзани со работни спорови а водени во специјализираните судови се исплаќаат многу помалку трошоци во однос на вообичаените граѓански парници. Во Унгарија пред специјализираните судови, странките при водењето на ваквите спорови трошоците ги плаќаат за адвокатот од страната која го губи спорот со тоа што има можност да не плаќа судска такса вработениот исто така се овозможува правна помош а се овозможува и назначување на адвокат на страната со примање под одредена граница. Во Италија за ваквиот вид на спорови во поглед на трошоците се обезбедува посебна правна помош.

Во однос на претставувањето пред специјализираните судови исто така постојат разлики од земја до земја. Така во Австрија застапувањето во првата инстанца не е мандаторно, можно е истото да биди со адвокат, застапувањето можно е да го врши синдикат, работнички совет и друго лице кое од страна на судијата може да биде оквалификувано како подобно за застапување на страните. Во Белгија застапувањето се врши од страна на соодветната организација на синдикатите, односно на работодавачите оквалификувана како претставничка организација. Во Данска претставувањето се врши од страна на соодветната организација на вработените доколку станува збор за работниците или од страна на работодавачите преку организацијата во која се здружени работодавачите. Карактеристично за претставувањето во Данска е тоа што не се предвидува поединечно застапување на работникот пред судот за работни односи. Во Франција претставувањето се врши кога станува збор за вработени од страна на претставник на синдикатот или од страна на адвокат. Во Германија застапувањето во споровите за работни односи пред специјализираните судови се врши од страна на синдикатот најчесто преку секретарите на синдикатот или дадена е можност тоа да биде направено од страна на адвокати што не е задолжително кога станува збор за прв степен. Во втор степен претставувањето пред Апелационите судови- сојузниот врховен суд за работни односи се врши задолжително преку адвокат. Во Грција претставувањето на странките во судовите за работни односи може да се врши лично, може да се врши преку адвокат а работодавачите можат да бидат застапувани од нивно професионално лице или лице вработено во раководството. Во Унгарија претставувањето на страните во специјализираните судови за работни односи се врши за вработените од страна на синдикатите, а

4. W.Duvel. /Schomann. S.Clawert и G.Gradev (2003), Labour relations in south east Europe – a legal overview in 2003(Работни односи во Југоисточна Европа- правен осврт во 2003 година), извештај 78 на ETUI, Брисел.

за работодавачите од страна на организацијата на работодавачите. Во Италија застапувањето се врши од страна на адвокати, од страна на синдикатите или од страна на други застапници.

Во однос на системот на специјализирани судови во различни земји од Европската Унија постојат разлики и во однос на инстанците пред кои се водат постапките па така во Австрија постојат повеќе инстанци со тоа што работните спорови се водат пред судовите на сојузните провинции, двостепената постапка се води пред повисоките регионални судови, а постои можност истата да продолжи и пред Врховниот суд. Во Белгија постојат повеќе инстанци пред кои се водат ваквите спорови и тоа апелационен – tribunal du travail, cour du travail – porvois de cassation и Chambers sociales de la Cour de Cassation. Во Данска постои само првостепена постапка и нема апелационен суд пред кој би се водела дополнителна постапка, додека во Финска постои двостепеност во постапката. Во Франција предвидена е повеќестепена постапка почнувајќи од постапката пред специјализираниот суд, понатаму пред апелациониот суд а дадена е можност истата да биде продолжена и пред врховниот суд Cour de cassation. Во Германија постои исто така можност за водење на постапките пред овие специјализирани судови во три инстанци и тоа во прв степен пред Судот за работни односи, во втор степен Суд за работни односи на повисоко ниво и во трет степен Сојузен врховен суд за работни односи. Во Унгарија исто така постојат можности за повеќестепеност за водење на постапката пред специјализираните судови и тоа што во прв степен постапката се води пред Судот за работни односи, во втор степен пред Окружен суд (нема специјални судски одделенија, туку специјализирани судии), а во трет степен пред Врховниот суд. Во Италија исто така постои можност за овие работни спорови постапката да се води најнапред пред општиот трибунал, натаму постапката може да се води во втор степен пред Специјализирана секција за труд на апелациониот суд, а во трет степен пред таканаречениот Core di Cassazione.

Во однос на специјализираните судови исто така постојат различни пристапи во делот на обуките и едукацијата на самите состави во судските совети посебно за поротниците делегирани од социјалните партнери. Ваквиот пристап не е случаен туку е резултат на специфичностите на самите спорови, но исто така и на специфичностите на самата постапка. Така во Австрија поротниците се назначуваат за време од 5 години, истите функционираат во рамките на сите три инстанци во кои се водат споровите, а што се однесува до самите обуки, обуките ги добиваат од страна на телото кои ги предложува што значи и од страна на соодветните организации на работниците и работодавачите но и од страна на одговорните власти. Во Белгија сличен е системот на мандатниот период на поротниците од 5 години, истите примаат и соодветни награди за посетувањата, а што се однесува до самите обуки нема разработен специфичен систем на вршење на едукација од страна на државните власти. Сличен е и системот на назначувањето на членовите во Данска, а со оглед на тоа што принципите и процедурите на граѓанските постапки се предвидени за постапките пред специјализираните судови исто така нема некои посебни предвидени обуки. За разлика од нив, во Финска членовите на советите реализираат одредени обуки на почетокот во процедурални и практични работи од страна на судот за работни односи. Во системот на специјализирани судови во Франција во бипартитните предложени судии половина од вработените а половина од страна на работодавачите и поротниците кои се присутни само во првата инстанца телото кое ги предлага

дава специјална обука за законот кој ги третира овие постапки и за процедурите во рамките на специјализираните судови кои се финансирани од јавни извори. Во системот на специјализирани судови во Германија одговорното министерство кое ги предлага поротниците од предложените листи на синдикатите и соодветните асоцијации на работодавачите дава специјална обука за законот и процедурите. Во Унгарија, поротниците кои се присутни во првата инстанца во судовите за работни односи кои во практиката во поголем дел се и пензионирани работници а номинирани од страна на организациите на работниците и организациите на работодавачите, едукацијата се врши преку правни семинари и конференции.

Како е видно од предложените компаративни искуства, разлилен е приодот во делот на органите кои го вршат таквото едуцирање како и изворот на финансирање, но во основа може да се заклучи дека скоро секаде во системите каде функционираат специјализираните судови за работни односи посебен акцент се става на реализација на обуки и едукација со цел да се подигнат капацитетите на советите во кои учествуваат особено поротниците предложени и делегирани од страна на социјалните партнери.⁵

КОМПАРАТИВЕН ПРЕГЛЕД НА СИСТЕМИ НА СПЕЦИЈАЛИЗИРАНИ СУДОВИ

Во Белгија, специјализираните судови за работни односи се интегрирани во редовниот граѓански систем, а воспоставени се со закон од 1967 година. Судат во состав од професионален судија и два поротници по еден од претставниците на работниците и од работодавачите и истите имаат мандат од 5 години и се карактеристични и за прв и втор степен.

Постапките се водат согласно со Законот за заштита на работниците, а надлежни се за индивидуалните спорови поврзани со договорите за вработување, социјалното осигурување, прашања поврзани со безбедност и здравје при работа, прашања поврзани со фискални санкции, надоместоци за индустриски несреќи или за професионални болести.

Во Данска, специјализираните судови за работни односи се издвоени од редовните судови, а воспоставени се согласно Актот за работни судови од 1973 година. Во прв степен составот на судот е во состав од претседател, 5 потпретседатели, а постојат и 12 обични и 31 заменик поротници, 6 редовни поротници и 17 заменици на поротници по препорака од организациите на работодавачите.

Ваквиот состав од 6 редовни поротници и 17 заменици на поротници се исто така присутни по препорака од страна на организацијата на работници. Претседателите се назначуваат од редовните судови, а останатите од Министерството за труд врз основа на препораки дадени до министерството од страна на редовните судии и од страна на организациите на работниците и работодавачите кои ги даваат своите предлози за лицата кои ги застапуваат.

Постапките се водат согласно со редовните граѓански постапки, а предмет се колективните спорови поврзани со интерпретација на колективните договори, неисполнување на колективните договори, прашања дали воопшто постои колективен договор како и спорови кои се однесуваат на законитоста на индустриско дејство предизвикано со цел за добивање на колективен договор.

Што се однесува до трошоците кај специјализираните судови, странките во спорот

5. W.Duvel. /Schomann. S.Clawert и G.Gradev (2003), Labour relations in south east Europe – a legal overview in 2003(Работни односи во Југоисточна Европа- правен осврт во 2003 година), извештај 78 на ETUI, Брисел.

не плаќаат трошоци, изнесувањето пред судот за работни односи е бесплатно освен во случаи кога се плаќа минимална такса во случај кога е донесена пресуда поради отсуство.

Во Германија ваквите специјализирани судови за работни односи се издвоени од системот на редовни судови, а формирани се врз основа на закон од 1926 година. Постојат повеќе инстанци со тоа што во прв степен функционира судот за работни односи, во втор степен постои суд за работни односи на повисоко ниво и во трет степен функционира сојузен врховен суд за работни односи.

Надлежностите на овие специјализирани судови се по однос на решавање на спорови поврзани со индивидуални спорови кои се однесуваат на вработувањето меѓу работникот и работодавачот, а за колективните спорови решаваат по однос на спорови поврзани со колективни договори и функционирањето на работничките совети, односно советот на вработени.

Составот за судење е од професионални судии и поротници од листата на предлози доставени од страна на организациите на синдикатите и од страна на работодавачите. Членовите на советот се избираат за временски период од 5 години со право на реизбор.

Во однос на трошоците секоја од странките ги плаќа своите трошоци, но важно е да се напомене дека за разлика од редовните судски постапки трошоците за водењето на спорите во специјализираните судови се со значително пониски такси кои изнесуваат од минимум 10 до 500 евра. Во случај спогодбено да се реши спорот не се плаќаат судски такси. Во случаи кога предмет на спорот е отказ тогаш се применуваат посебни правила кои предвидуваат забрзана постапка за решавање на спорот а се со цел постапката не само што треба да биде економична туку и ефикасна и поврзана со исклучително кратки рокови.

Во Италија специјализираните судови се интегрирани во редовните граѓански системи, а се формирани со закон од 1928 година. Спорите ги води професионален судија, а во делот на надлежностите истите се однесуваат на индивидуални спорови исто како приватни законски спорови, прашања за социјална безбедност, а предмет се исто така спорови поврзани со социјално осигурување и спорови за државни службеници.

Што се однесува до инстанците основната постапка се води пред основниот трибунал, втората инстанца е специјализирана секција за труд на апелациониот суд, а третата инстанца е таканаречениот *Core di Cassazione*.

Во Унгарија постојат специјализирани судови за работни спорови согласно Законот за труд од 1972 година како судови од прва инстанца и суд за работни односи во Будимпешта. Претходно работните спорови беа регулирани со законот за работни односи од 1967 година. Согласно општествените, економските и политичките промени сосем нов период во регулирањето на оваа материја, а согласно потребите за регулирање на новите индустриски односи донесе еден нов закон за работни односи од 1992 година. Со новиот закон за прв пат беа регулирани и колективните работни спорови визави постоењето на спорови според законот за труд. Кај колективните спорови субјекти може да бидат само синдикатите и советите на вработени и работодавачот односно организациите на работодавачите. Во работниот спор пред специјализираниот суд синдикатот е претставуван од лице кое е овластено за тоа или по овластување на водачот односно лидерот на синдикатот, додека од другата страна е претставувано од менаџер на соодветно ниво. Надлежноста поврзана со колективниот спор

се однесува на колективното преговарање, услови за функционирање на синдикатот, односно оневозможување на работа на синдикатот (користење на простории, користење на административни услуги и слично). Овие колективни спорови (спорови од интерес) можат да ги започнат и работничките совети кога станува збор за склучување на договор за работа со работодавачот, прашања околу изборите за работничките совети и прашања околу информирање и консултирање.⁶ Роковите за поведување на постапка е во рок од 30 дена поврзани со дејствија околу измена и дополнување на договорот за вработување, отказ и прекинување на работниот однос, прашања поврзани со плати, надомест на штети. Всушност станува збор за водење на постапки пред специјализираните судови за спорови поврзани и со законот за труд.

Специјализираните судови функционираат како судови од прв степен, а доколку постапката продолжува пред втора инстанца во тој случај споровите продолжуваат да се водат пред традиционалниот судски систем односно пред окружните (регионални) судови со тоа што во окружните судови постојат специјализирани комисији кои ги работат случаите поврзани со споровите од законот за труд и прашања поврзани со социјална заштита. Судовите за работни спорови како што беше напоменато покрај индивидуалните и колективните работни спорови, разгледуваат и случаи поврзани со прашања околу безбедноста и здравјето како и прашања поврзани со социјалното осигурување. Во Унгарија постојат 20 судови за работни спорови кои се организираат во сите окрузи и еден во главниот град односно во Будимпешта. Составот на судот е од 3 члена од кои претседател е професионален судија и два судии поротници кои ги бира генералното собрание на окружниот совет а истите претходно се номинирани од претставниците на организациите на работниците и организациите на работодавачите. Иако ваквиот состав однадвор погледнато е трипартитен, составот на судот за поединечните работни спорови се определува од страна на претседателот на судот. Во втор степен доколку постои жалба како што беше напоменато со влегувањето на работниот спор во традиционалниот правен систем, советот на апелациониот суд е составен од три професионални судии.

Законот за граѓанска постапка на Унгарија предвидува специјални процедурални правила за работните спорови кои во старт најнапред предвидуваат обид за помирување помеѓу странките во спорот и само доколку помирувањето не е успешно продолжува судскиот спор.⁷ Постапката по спорот се одржува во рок од 15 дена од доставувањето на случајот пред судот а во случаи на враќање на вработен во работен однос овие случаи имаат предност со тоа што судот може да изрекува и времени мерки. Претставувањето на странките се врши од страна на синдикатите и од страна на организациите на работодавачите доколку се овластени од нивните членови. Карактеристично за постапките пред специјализираните судови е и тоа што судот може да одлучува во рок од 15 дена за спорови кои се поврзани со избор за работничките совети, за спорови поврзани со право на склучување на колективен договор како и за прашања поврзани со информирање и консултирање. Што се однесува до трошоците пред специјализираните судови страните можат да бараат изземање од плаќање на судските трошоци но тоа не важи за работодавачите кои ќе ги изгубат споровите. Доколку во спорот се ангажирани и други претставници освен организацијата на

6. Закон за работни односи на Унгарија, дел 4, работни спорови глава 1 колективни работни спорови, член 194-196 и член 63

7. Закон за граѓанска постапка на Унгарија, акт 3 од 1952 година, глава 23 член 349 став 1

работодавачите или организацијата на синдикатите во таков случај адвокатите ќе бидат исплатени од страните кои ги застапуваат.⁸

Специјализираните судови за работни спорови во Швајцарија функционира во различни кантони и истите специјализирани судови се воведуваат некаде по 1883 година па натаму. Така првиот суд за работни спорови кој почива на францускиот модел е оној кој е формиран во 1883 година во Женева, за да понатаму во кантоните во Берн се формира во 1894, во Цирих во 1895, Луцерн 1892 итн. Карактеристично е да се напомене дека последен формиран суд за работни спорови како специјализиран суд е формиран оној дури во 1979 година во кантонот Јура па поради тоа посебно го анализираме и во овој компаративен преглед.

Истиот функционира во прва инстанца, а за сите оние процедури кои не се предвидени според Законот за судот за работни спорови се применуваат и одредби од граѓанската постапка. Надлежност на судот се сите оние спорови кои произлегуваат помеѓу работодавачот и вработените вклучително и за спорови кои се однесуваат помеѓу вработените во јавни институции. Доколку настанат спорови поврзани со надлежноста на ваквите судови, спорот околу надлежноста го разрешува граѓанскиот суд односно кантоналниот суд. Составот на судечкиот совет е во зависност од висината на спорот, па така за спор кој е над 8 илјади франци судот за работни спорови го сочинува претседавач и двајца помошни судии односно судии поротници претставени од работодавачите односно од вработените, доколку станува збор за помал од 8 илјади франци во тој случај постапката односно советот на судот ја води само еден судија односно претседавач на работниот спор. Претставниците во судот на вработените и на работодавачите се поделени во посебни одделенија кои се надлежни за решавање на спорови од различни дејности и по правило се поделени во три групи и оддели како на пример група 1 за машинство, електроника, металургија и слично, група 2 поврзана со дејности во земјоделство, шумарство, дрвна индустрија, група 3 чевларска индустрија, графика, текстил, тутун и други професии. За секој спор се утврдува посебен состав од кој судиите поротници во зависност од дејноста за која се однесува спорот се избираат и претставниците на организацијата на работодавачите и организацијата на работниците.

Карактеристично за овој специјализиран суд е што седниците на судот не се одржуваат во судници што не е само од формален карактер туку и од суштински бидејќи со тоа сака да се избегне таканаречениот судски карактер на овој вид на спорови и се одржуваат во посебни сали за состаноци со тоа што државата е должна да ги обезбеди работните услови и службените простории и персоналот за работата на овие специјализирани судови. Членовите на судскиот совет од организациите на работниците и работодавачите мора да имаат определена компетентност и квалификуваност за учество во овој специјализиран суд. Назначувањата на кандидатите кои се пријавиле по однос на огласот да учествуваат во работата на судот го врши Кантоналниот суд, а списокот од назначените судии поротници се објавува во соодветен службен весник. И во постапката пред овој суд најнапред се прави обид за помирување помеѓу странките а доколку ваквиот обид не е успешен, записничарот кој исто така е посебна карактеристика во водењето на спорови пред овој суд поднесува извештај врз основа на документите од спорот и се врши размена на тужбените барања и размена на пријавата за отпочнување

8. Judit Ivany Czugler, Решавање на работни спорови во Унгарија, Bedta Nacsa и , Bedta Nacsa и Erzesebet Berki: функционирањето на судот за работни спорови, Jogi Tanulmányok (Правни студии) (Будимпешта: ELTE, 2000 година)

на спорот. Расправата започнува со усно изјаснување од страна на страните а изостанокот може да биде оправдан само доколку претставувањето се врши од страна на друг претставник. Во постапката доколку страните сметаат можат да повикаат и нивни претставници од соодветните организации на работодавачи или организации на работници или овластени адвокати. Постапката пред овие судови е јавна врз основа на намалени временски рокови поради карактерот на спорот. По донесувањето на пресудата страните имаат право на жалба за отфрлање на одлуката на претседавачот на судот за работни спорови и истата може да се поднесе во рок од 30 дена од донесувањето на пресудата. Одлуките на судот повторно заради карактерот на спорите се имплементираат 10 дена од денот на нивното донесување.

Што се однесува за трошоците во постапката пред судот за работни спорови истата е бесплатна за спорови кои се однесуваат до 20 илјади франци а на таквата сума се предвидуваат трошоци.

Генерално погледнато ваквиот суд за работни спорови претставува всушност продолжување на традицијата на таканаречени фабрички судови донесени уште во времето на Наполеон.⁹

Специјализирани судови за работни спорови во Луксембург се воспоставуваат со закон од 1979 година. Предмет на надлежност се претежно индивидуалните спорови кои се однесуваат на договорите за вработување и спорите кои произлегуваат од нив помеѓу работниците и работодавачите. Овие судови во делот на инстанцата судат преку работничките трибунали како судови од највисока инстанца за мали жалби. Второстепената постапка се води пред апелациониот суд каде постојат два специјализирани оддели во случаи за работни спорови. Во прва инстанца, советот на судот се состои од судија претседавач и двајца судии поротници со тоа што еден е од страната на работниците, другиот од страната на работодавачите. Назначувањето на членовите на судските совети се врши од страна на Министерството за правда и мандатот трае 4 години, а предлозите се доставуваат од министерот за труд. Постапките се водат врз основа на процедури утврдени во граѓанските судови.

Една од најстарите традиции за воспоставување на судови за работни спорови ја бележиме во Франција каде што уште зародишот на ваквата идеја се јавува во средниот век и за прв пат во Лион, Наполеон го основал ваквиот суд наречен "Conseil de prud'hommes". Надлежноста на судот била да решава спорови кои се појавувале помеѓу поголемите занаетчи и производители и работниците. Ваквата идеја за разрешување на конфликтите кои се јавувале и во тој период и резултатите кои ги покажува нивното работење се проширува и натаму во поголем број на градови во Франција каде што во 1809 година донесен е и посебен указ со кој се овозможува проширување и формирање на вакви судови и во поголем број на градови во другите делови од Франција па така некаде до 1847 година во Франција се бележи формирање на над 75 вакви судови во поодделни градови во Франција. Традицијата на спречијализираните судови во Франција продолжува и со законскиот акт од 1979 година и се карактеристични по тоа што решаваат индивидуални спорови кои се поврзани со договорот за вработување. Како беше напоменато постојат 3 инстанци од кои првата е основниот суд за работни спорови, втората инстанца може да се води во апелациони судови и пред

9. Jean- Claude Prince, Судови за работни спорови во Швајцарија, Суд за работни спорови на Републиката и кантонот Јура на Швајцарија, судови за работни односи и судски ситеми- www.fedee.com/labourcourts.html

врховниот суд. Во текот на постапката најнапред се прави обид за помирување, а за таа цел се формира посебен одбор истиот е заеднички и настојува спорот помеѓу страните да се реши по пат на помирување. Постапката по правило е итна, а во првата инстанца членовите во судскиот совет се претставени и од страна на вработените и од страна на работодавачите. Мандатниот период на истите е за време од 5 години. Во овие постапки заради специфичниот карактер исто така не се предвидени судски такси, а претставувањето на страните се врши од страна на организациите на работниците односно од страна на синдикатот или адвокат но може да биде претставуван и од некој друг член, додека претставувањето од страна на организацијата на работодавачите се врши исто од нив или од ангажиран адвокат.

Специјализираните судови во Финска се издвоени од редовниот граѓански систем, а се воспоставуваат со Актот за работни судови од 1974 година. Надлежност е да судат во спорови од колективен карактер, а се поврзани со функционирањето на прашања поврзани со колективните договори, нивното дејствување вклучително и дали станува збор за законско дејствување на страните согласно со колективното договарање. Специфично е што доколку во предметниот спор колективниот договор предвидувал и претходно мировно решавање, во тој случај пред отпочнување на работниот спор странките можат претходно и мирно да го решат спорот. Процедуралната постапка е слична со процедуралната постапка на регуларните судови, но за разлика од таа постапка се карактеризира со понеформален карактер. Постапките се водат во повеќе инстанции. Во Финска постои еден суд за работни односи со надлежност за целата земја. Составот на советот на овие специјализирани судови е трипартитен од кој претседавачот е неутрален член, а двајца претставници се претставници на репрезентативната организација на работодавачи, односно на репрезентативната организација на работниците. Членовите на советите се назначуваат од редот на репрезентативните организации, додека неутралните членови се назначуваат од страна на министерот за правда. Мандатот на членовите во овие судови е за период од 6 години со право и можност да се врши повторен реизбор. Во однос на трошоците истите се ниски, а можно е да се обезбеди и јавно правна помош.

Од анализата и од компаративниот преглед евидентно е дека степенот на индустриските односи и карактерот на социјалниот дијалог битно влијае врз државата да го креира овој систем, да го развива, да го унапредува со имплементирање на меѓународните работнички стандарди и сериозно да влијае во креирањето и спроведувањето на социјалните политики и пазарот на трудот во секоја држава.¹⁰

Компаративниот преглед на постоење на различни системи на специјализирани судови од земја до земја покажа дека индустриските односи и нивниот развој како и развојот на индустриската демократија е незамислив без елиминирање на конфликтите помеѓу социјалните партнери. Во тие рамки конфликтите кои во основа и продуцираат повреда на правата од работен однос кај вработените нужно бараат ефикасен систем на соодветна заштита која ќе обезбеди многу поконкретна примена на она што претходно го договарале социјалните партнери а посебно преку системот на колективно преговарање и склучување на колективни договори.

10. Adler Stephan(2002) "The role of judges in implementation of social policies" "Меѓународен часопис на компаративен закон за граѓански и индустриски односи", ТОМ 18, прашање 4

Токму заради тоа уште во средниот век а особено со појавата на мануфактурното производство и индустриската револуција се повеќе и повеќе се операционализираше идејата воведена уште од страна на Наполеон за формирање на таканаречени фабрички судови (Tribunaux de fabriques) кои ја формираат идејата покрај останатото и за заштита на правата на работниците во поголемите индустриски градови.

Историски погледнато ваквиот развој на настани после Франција го следеше и Белгија каде во 1018 година повторно се формирани вакви фабрички судови а тоа беше продолжени и во Прусија и во областите на Рајна како и други делови во Германија особено во поголемите индустриски градови.

Појавата на организиранит пристап на заштита на правата на работниците преку организираното синдикално движење уште повеќе го актуелизираше овој процес на воспоставување на специјализирани судови кои овозможуваат заштита на правата на работниците. Појавата на Меѓународната организација на трудот и воспоставените и најчесто ратификувани меѓународни стандарди на трудот, односно конвенции, препораки исто така придонесуваа за натамошен развој и воведување на системот на специјализирани судови за работни спорови или за работни односи во голем број на земји каде што не функционираа во редовниот правен систем.

Постоењето на специјализирани судови за работни односи и неговото воведување беше и како резултат на низа проблеми со кои се соочуваше пазарот на трудот и воочувањето на низа генерални проблеми поврзани со долгото траење на работните спорови и загубите кои се рефлектираа како за работниците поради загубата најчесто на своите работни места, намалените плати, неисполнување и на други обврски, но и за работодавачите оптеретени со низа зачестени работни спорови кои исто така рефлектираат врз работниот процес и продуктивноста.

Нарушувањето на системот на социјална правда преку долго водените постапки без соодветна и реална имплементација на работното законодавство исто така влијаеше врз се поголемиот притисок за воспоставување на еден ваков систем на специјализирани судови.

Итноста на постапката и непостоењето на посебни правила и процедури во рамките на редовните судски постапки поврзани со работните спорови секако дека беа и причините голем дел од и погоре споменатите земји и компаративни правосудни системи да се решат непосредно да започнат процеси на воспоставување на еден друг систем на водење на работни спорови, но и на заштита на правата од работен однос.

Системот на специјализирани судови и неговата потреба несомнено се поврзува и со постоењето на потребата од заштита на работниците од водењето на скапи судски процеси, од барањата за воведување на такви судски такси кои сепак ќе овозможат нормално водење на постапката или уште повеќе со елиминирање на судските такси ќе се обезбеди уште поголема можност поактивно да бидат заштитени правата од работен однос. Различниот пристап во делот на судските трошоци прикажан и преку компаративниот приказ дава доволно можност да се утврди дека сепак ваквиот пристап кон реализација на социјалната правда е далеку поефикасен и овозможува поголема заштита на правата на работниците.

Специјализираните судови за работни односи анализирајќи го компаративниот преглед во различни држави и различни правосудни системи исто така покажува дека допринесуваат до ефикасно спроведување на пресудите

од страна на специјализираните судови за разлика од долгите процедури и спроведувањето на пресудите од страна на редовните односно граѓанските судови. Карактеристиките на транзиционите процеси во голем дел од земјите од Југоисточна Европа вклучително и во Република Северна Македонија во процесот на транзицијата покажаа дека пресудите од страна на редовните граѓански судови често пати не можеа да се спроведуваат и заради тоа што голем дел на правни субјекти како резултат на стечајните постапки и нивното бришење од централниот регистар не го овозможуваа брзото спроведување кое ќе овозможеше ефикасна заштита на правата од работен однос. Анализите на спроведувањето на пресудите во голем дел на држави вклучително и во нашата покажа дека многу тешко доаѓаше до реализација на пресудите особено во делот на спроведување на пресудата за враќање на работникот на своето работно место или на примање на неисплатени плати со оглед на тоа што во меѓувреме често пати се случуваше правниот субјект кој требаше да ја спроведи пресудата односно работодавачот веќе не егзистирал во правниот промет односно како резултат на голем дел на стечајни постапки веќе не бил впишан и во Централниот регистар. Исто така како сериозен проблем се манифестираше и проблемот околу инсолвентноста на самите претпријатија кои заради блокирање на сметки не можеја да ги реализираат пресудите кои беа во корист на работниците кои овозможуваа заштита на правата на работниците поврзани со исплатата на заостанатите плати. Исто така долгото траење на постапките пред редовните граѓански судови беше поврзано и со големо оптеретување во делот на судските трошоци кои често пати не можеја да бидат временски исплатувани од страна на вработените или од страна на синдикатите па заради тоа доаѓаше до сериозни проблеми околу функционалноста на самата судска постапка и неможноста во соодветен временски период да бидат завршени и реализирани веќе започнатите судски постапки.

Во Република Северна Македонија најчесто идејата за воведување на специјализирани судови за работни односи се промовираше од страна на синдикатите, меѓутоа за жал не постоеше ниту константа во ваквиот приод ниту пак посериозни анализи кои би можеле да ги реализираат ваквите идеи за воведување на специјализирани судови за работни односи иако во текот на овој цел транзиционен период ваквата идеја повремено се манифестираше во повеќе наврати. Очигледно е дека потребите од посериозна анализа и во делот на финансиските реперкусии кои можат да влијаат врз реформите на правосудниот систем во Република Северна Македонија треба да бидат земени во предвид при афирмацијата на идејата за воведување на вакви специјализирани судови за работни односи иако очигледно е дека се повеќе и повеќе анализите покажуваат дека потребно е и на овој план да се направи еден посериозен реформски пристап во делот на правосудниот систем во Република Северна Македонија.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Устав на Република Северна Македонија, (Сл.В на РМ број 52/1991-36/2019)
2. Закон за работни односи (Сл.В на РМ број 167/2015-пречистен текст)
3. Закон за судовите (Сл.В на РМ број 58/2006-96/2019)
4. Закон за граѓанска постапка на Унгарија, акт 3 од 1952 година, глава 23 член 349 став 1
5. Judit Ivany Czugler, Решавање на работни спорови во Унгарија, Bedta Nacsa и , Bedta Nacsa и Erzesebet Berki: функционирањето на судот за работни спорови, Jogi Tanulmányok (Правни студии) (Будимпешта: ELTE, 2000 година)
6. W.Duvel. /Schomann. S.Clawert и G.Gradev (2003), Labour relations in south east Europe – a legal overview in 2003(Работни односи во Југоисточна Европа- правен осврт во 2003 година), извештај 78 на ETUI, Брисел.
7. Jean- Claude Prince, Судови за работни спорови во Швајцарија, Суд за работни спорови на Републиката и кантонот Јура на Швајцарија, судови за работни односи и судски ситеми- www.fedee.com/labourcourts.html
8. Adler Stephan(2002) "The role of judges in implementation of social policies" "Меѓународен часопис на компаративен закон за граѓански и индустриски односи", ТОМ 18, прашање 4

Вон. проф. д-р Живко Митревски

Факултет за правни науки, МСУ
Република Северна Македонија

ВЛИЈАНИЕТО НА МЕЃУНАРОДНАТА ОРГАНИЗАЦИЈА НА ТРУДОТ ВО ЗАШТИТА НА ПРАВТА ОД РАБОТЕН ОДНОС И СТАНДАРДИТЕ ЗА МИРНО РЕШАВАЊЕ НА РАБОТНИТЕ СПОРОВИ

Апстракт: Идејата за формирање на меѓународно работно законодавство е израз на низа социјални движења за заштита на работничките стандарди најчесто преку МОТ (ILO).

Трудот посочува на значењето на повеќе темелни документи поврзани со решавање на индустриски спорови, заштита и слично особено преку мирното решавање на спорови.

Клучни зборови: индустриски, спорови, стандарди, конвенции, МОТ

THE INFLUENCE OF THE INTERNATIONAL LABOR ORGANIZATION IN THE PROTECTION OF LABOR RIGHTS AND THE STANDARDS FOR PEACEFUL SETTLEMENT OF LABOR DISPUTES

Abstract: The idea of establishing an international labor legislation is an expression of a series of social movements for the protection of labor standards, mostly through the International Labor Organization (ILO).

This paper points to the importance of several fundamental documents related to the resolution of industrial disputes, protection and the like, especially through the peaceful resolution of disputes.

Keywords: industrial, disputes, standards, conventions, ILO

Идејата за формирање на меѓународно законодавство во рамките на работните односи е израз на револуционерната борба на низа социјални движења особено на синдикатите што особено се манифестира на крајот на 19от и почетокот на 20от век. Незаменлива улога и фактор во креирањето на меѓународната политика во доменот на работните односи и креирање на меѓународни стандарди на трудот секако дека има Меѓународната организација на трудот преку донесувањето на низа конвенции, препораки и резолуции за трудот.

Според Уставот на МОТ, улогата и значењето на МОТ се поврзува со поврзување, изнаоѓање на решенија на проблемите на работниците поврзани со трудот и социјалната заштита и подобрување на севкупната положба на работниците на нивните работни и животни услови.¹ МОТ како организација во фокусот на своето

1. Устав на МОТ, Париз 1919

дејствување ја става и борбата за социјална правда, подобрување на животниот стандард, услови за работа и подобар достоинствен и хуман живот. МОТ е прва организација во историјата на човештвото која проблемите од областа на трудот, конкретно положбата на работниците ги уредува на меѓународен план. Нејзиното формирање беше резултат на еволуцијата на социјалните идеи за меѓународна заштита на работниците истакнати во текот на 19от век.²

Нормативната заштита на правата од работен однос во голема мерка како спомнавме зависи од степенот на развој на индустриските односи, индустриската демократија и во голема мерка од социјалниот дијалог кој ќе детерминира низа нормативни механизми поткрепени со примена на меѓународните стандарди на МОТ за низа прашања па и за оние поврзани со решавање на индустриските спорови, заштитата и слично. Токму поради тоа, повеќе темелни документи на МОТ директно влијаат врз поттикнување и развој на низа процеси поврзани со зачувувањенаиндустрискиотмир, градењенаможности за институционализирани и кредибилни социјални партнери како странки во постапките и споровите.

Заштитата на правата од работен однос според компаративните искуства од земјите со повисоко развиени индустриски односи и традиција на примена на индустриската демократија покажува дека истата можеме да ја поврзуваме и со развојот на социјалниот дијалог поединечно од земја во земја. Во оваа насока развојот на социјалниот дијалог како и поголемата традиција во делот на колективното преговарање и договарање обезбедува и далеку порелаксирана атмосфера во делот на обезбедување на поефикасна и поефективна заштита на правата од работен однос со примена на вонсудско решавање на судови, специјализирани судови како и други развиени форми кои се поврзуваат со социјалниот дијалог.

Според МОТ, социјалниот дијалог се утврдува дека е дијалог што ги вклучува сите видови преговори, консултации или со едноставни зборови размената на информации од и помеѓу претставниците на владата, работодавачите и на работниците за прашања од етнички интерес. Според тоа, влијанието на развојот на социјалниот дијалог во елиминирањето на споровите е неспорно и директно е насочено кон градење на заеднички социјален консензус па и консензус во остварување на заедничката политика за спроведување на претходно договорените права и обврски вклучително и на заштитата на права од работен однос која не само што е правно нормирана од државата, туку истата е и предмет на преговарање и договарање помеѓу социјалните партнери.

Токму поради ова од особено значење се некои меѓународни стандарди кои особено ги потенцираме:

- » Конвенција број 144 за трипартитни консултации за промовирање на спроведувањето на меѓународните стандарди на трудот (1976 год).
- » Препорака број 152 за трипартитни консултации за промовирање на спроведувањето на меѓународните стандарди на трудот и национална акција во врска со активностите на МОТ(1976 год.)
- » Препорака број 113 за консултација и соработка на власта и организациите на работодавачите и работниците во стопанските гранки и на национално ниво
- » Конвенција број 87 за слободата на здружување и заштита на правото на организирање (1948 год.)
- » Конвенција број 98 за примена на принципите за правото на

2. Pesic.R, "Medjunarodna organizacija rada", Zavod za naucno istrazuvacki rad, Novi sad, 1969, str.7

- организирање и колективно договарање (1949 год.)
- » Конвенција број 154 за промовирање на колективното договарање (1981 год.)
- » Препорака број 163 за промовирање на колективното договарање (1981 год.)
- » Препорака број 92 за доброволно помирување и арбитража

Конвенција број 144 за трипартитните консултации за промовирање на спроведувањето на меѓународните стандарди на трудот.

Според оваа Конвенција, земјите кои ја имаат ратификувано оваа конвенција се обврзуваат да ги почитуваат процедурите кои ќе обезбедат ефективни консултации за прашања од доменот на активностите на МОТ, а карактерот и формата на процедурите ќе бидат утврдени во секоја земја според националната практика, по консултација со репрезентативните организации.

Претставниците на работодавачите и работниците слободно ќе бидат избрани од своите репрезентативни организации согласно чл. 3 од Конвенцијата. Според истиот член, работодавачите и работниците ќе бидат претставени на исто рамниште во секое тело преку кое се одвиваат консултациите. Според член 4, властите се обврзуваат да превземаат и административна и финансиска поддршка за реализација на целите од Конвенцијата, како и за учесниците во спроведување на процедурите предвидени со Конвенцијата. Ваквата Конвенција обезбедува широка можност за промовирање и примена на меѓународните стандарди на трудот кои особено се релевантни и во делот на спроведувањето на постапките и процедурите околу заштитата на правата од работен однос како и имплементирањето на меѓународните стандарди на трудот во областа на работното законодавство.³

Препорака број 152 која се однесува на трипартитните консултации и промовирање на примената на меѓународните стандарди на трудот и националната активност што се однесува на работата на МОТ

Во смисол на активна промоција и имплементација на Конвенцијата број 144, Препораката посебно ги разработува процедурите и консултациите со социјалните партнери во врска со спроведување на Конвенцијата бр.144, па така посебно се потенцираат и се наведуваат можностите преку какви органи и тела може да се врши реализација на конвенцијата, а во контекст на темата посебно е значаен член 3(1) кој упатува на тоа дека претставниците на работодавачите и работниците за остварување на целите и постапките утврдени со оваа Препорака слободно ќе бидат избрани од своите репрезентативни организации. Во истиот член, се упатува и на обврската за соодветно оспособување на учесниците со цел за ефикасно претставување на нивните функции со потенцирање дека согласно чл. 3(4) власта ќе ја превземе врз себе одговорноста за административната поддршка и финансирање на процедурите реализирани во оваа Препорака, вклучувајќи го финансирањето на програмите за оспособување каде што е потребно.⁴

Препорака број 113 за консултација и соработка на власта и организациите на работодавачите и работниците во стопанските гранки на национално ниво

И оваа Препорака оди во насока на доследно имплементирање на Конвенцијата број 144 јасно утврдувајќи дека консултациите и соработката

3. Конвенција број 144 за трипартитни консултации за промовирање на спроведувањето на меѓународните стандарди на трудот (1976 год).

4. Препорака број 152 за трипартитни консултации за промовирање на спроведувањето на меѓународните стандарди на трудот и национална акција во врска со активностите на МОТ(1976 год.)

треба да бидат во насока на стимулирање на социјалните партнери и на законите и прописите кои ќе овозможуваат консултација и соработка на социјалните партнери.

Според член 4 “ваквата соработка има за цел забрзување и јакнење на меѓусебното разбирање и добрите односи меѓу власта и синдикалните и работодавачките организации”. Следејќи ги овие насоки, во точка 5 се определуваат и насоките кои имаат за цел:

1. “заедничко разгледување на прашањата од заеднички интерес и договарањето мерки што треба да ги превземат
2. соодветен начин власта да ги прифати и поддржи мислењата на организацијата на работниците и работодавачите во поглед на:
 - » Подготовка и примена на закони кои се однесуваат на нивните интереси
 - » Формирање и функционирање на национални тела кои ќе бидат одговорни за организираното вработување, стручно образование и преквалификување, **заштита на работниците, заштита при работа**, продуктивноста, социјалната сигурност и благосостојбата”⁵

Како е видно од Препораката, трипартитните консултации помеѓу социјалните партнери потпомогнати од страна на државата и државните власти покрај останатото посебно предвидуваат и функционирање и формирање на национални тела кои ќе бидат насочени кон заштитата на работниците и заштитата при работа.

КОНВЕНЦИЈА БРОЈ 87 ЗА СЛОБОДА НА ЗДРУЖУВАЊЕ И ЗАШТИТА НА ПРАВО НА ОРГАНИЗИРАЊЕ (1948 ГОД.)

Оваа Конвенција е една од темелните конвенции која ја овозможува слободата на организирање на работниците и работодавачите, го овозможува формирањето на нивните организации независно од државните власти и во основа во начело ги утврдува сите инструменти и гаранции кои ги промовира МОТ во голем дел од останати конвенции и препораки. Оваа Конвенција утврдува повеќе начела кои го потенцираат автономниот пристап за здружување и за основање на организации па според тоа не се предвидуваат никакви разграничувања помеѓу субјектите кои го вршат организирањето, следно, автономниот карактер во поглед на организирањето не е поврзано со никакви претходни условувања од страна на државата или барање на претходни гаранции, а автономноста е потенцирана и со тоа што организациите на работниците и работодавачите самостојно и по сопствен избор можат да одлучуваат за приклучување кон соодветните организации.

Ваквата Конвенција повторно оди во насока на промоција на слободата на правото на организирање која во себе го опфаќа и правото на колективно преговарање кое од своја страна дава можност и за автономно регулирање покрај нормативното од страна на државата и на заштитата на правата на работниците.⁶

5. Препорака број 113 за консултација и соработка на власта и организациите на работодавачите и работниците во стопанските гранки на национално ниво

6. Конвенција број 87 за слобода на здружување и заштита на право на организирање (1948 год.)

КОНВЕНЦИЈА НА МОТ ЗА ПРАВОТО НА ОРГАНИЗИРАЊЕ И КОЛЕКТИВНО ДОГОВАРАЊЕ БРОЈ 98 ОД 1949 ГОД.

И оваа Конвенција оди во насока на унапредување на колективното преговарање а е специфична по тоа што забранува дискриминација поради членство во синдикатите или поради манифестирање на синдикални активности.

Особено е важен член 4 каде што е пропишано дека “соодветни мерки според национални услови треба да бидат превземени, ако е потребно, за да се поттикне и унапреди развојот и пошироко користење на процедурата на доброволни преговори, по пат на колективни преговори помеѓу работодавачот и организацијата на работодавачите, од една страна и организацијата на работниците, од друга страна со цел по овој пат да се одредат работните услови”.⁷

КОНВЕНЦИЈА НА МОТ БРОЈ 154 ЗА КОЛЕКТИВНО ПРЕГОВАРАЊЕ ОД 1981 ГОД.

Оваа Конвенција ја следи насоката на поттикнување на процесите на колективно преговарање утврдувајќи го и поимот што се подразбира под колективно преговарање во член 2 исто така го потенцира значењето и на преговарањето со работничките претставници понатаму се утврдуваат и мерките прилагодени на националните услови кои одат во насока на поттикнување на колективното преговарање. Во контекст на трудот посебно во рамките на овие мерки утврдени во член 5 значајно е што во член 5 став 2 под д) се потенцираат органите и постапките за решавање на работничките спорови кои ќе се уредат на начин кој ќе придонесе за поттикнување на колективното преговарање. Исто така претходно во истиот член под в) посебно се потенцира потребата од мерки кои ќе поттикнуваат утврдување на процедурални правила договорени помеѓу организацијата на работодавачи и работници.

Во рамките на Конвенцијата посебно значаен е и член 6 кој предвидува дека “Одредбите на оваа Конвенција не го исклучуваат дејствувањето на системот на работните односи во кои колективното преговарање се спроведува во рамките на мировен или арбитражен механизам или во установи во кои странките во колективно преговарање учествуваат доброволно”.⁸

ПРЕПОРАКА НА МОТ БРОЈ 163 ЗА КОЛЕКТИВНО ПРЕГОВАРАЊЕ ОД 1981 ГОД.

И оваа Препорака се однесува на поттикнување на колективните преговори а уште во првата глава методи на примена се споменува дека “Одредбите од оваа Препорака можат да се преименуваат по пат на државни закони или уредби, колективни договори, арбитражни одлуки, или на друг начин во согласност со националната практика”.⁹

Во вториот дел од Препораката се утврдуваат средствата за поттикнување на колективното преговарање, а е значајно по тоа што во овој оддел средства за поттикнување на колективното преговарање во точка 8 е предвидено дека “ако се појави потреба, треба да се превземат мерки прилагодени на националните услови со кои постапките за решавање на работните спорови би им помогнале на странките сами да го пронајдат решението за спорот, без оглед дали соодветниот спор настанал во тек на преговорите за договор или е во врска со толкувањето

7. Конвенција на МОТ за правото на организирање и колективно договарање број 98 од 1949 год.

8. Конвенција на МОТ број 154 за колективно преговарање од 1981 год.

9. Препорака на МОТ број 163 за колективно преговарање од 1981 год.

и примената на договорот, или е опфатен со Препорака за решавање на тужби, 1967 година". Фактички оваа Препорака упатува и на Препораката за решавање на тужби број 130 според која и секој работник без оглед дали делува колективно или поединечно има право да доставува и приговори без притоа да бидат превземени какви и да било санкции против него или да трпи каква и да била штета без оглед каков исход ќе има дадениот спор. Во делот на основите за приговорот тоа можат да бидат сите оние дејствија кои се насочени против одредбите на важечки колективен договор или на договор за вработување или други закони и прописи кои важат за определена гранка или дејност.

ПРЕПОРАКА БРОЈ 92 НА МОТ ЗА ДОБРОВОЛНО ПОМИРУВАЊЕ И АРБИТРАЖА

Оваа Препорака е од особено значење за алтернативното решавање на спорови и е фактички продолжување на Препораката број 91 која се однесуваше за колективните спогодби. Значајно е по однос на тоа што во неа се утврдува поставување на повеќе механизми кои одат во насока на доброволното помирување помеѓу странките во споровите и има цел преку овие механизми да го обезбедува социјалниот мир, да го обезбедува и на овој начин неопходниот социјален консензус за избегнување на поголеми работни спорови помеѓу социјалните партнери и на некој начин да влијае врз сочувување на индустрискиот мир и релаксирање на индустриските односи.

Според оваа Препорака:

1. "Механизми за доброволно помирување, соодветни на националните услови, треба да бидат ставени на располагање за да се помогне во превенција и решавање на индустриски спорови меѓу работодавачите и работниците.
2. Кога механизмите за доброволно помирување се конституирани на заедничка основа тие треба да содржат еднакво застапеност на работодавачите и работниците.
3. (1) Постапката треба да биде бесплатна и експедитивна; временските рокови за постапките како што е пропишано од страна на националните закони или прописи треба да биде одредена однапред и да се сведе на минимум (2) Треба да се донесат одредби според кои што постапката треба да се отпочне, или по иницијатива на која било од страните во спорот или по службена должност од страна на орган за доброволно помирување.
4. Ако спорот е доставен на постапка за помирување, со согласност на сите засегнати страни, втората страна треба да се охрабрува да се воздржи од штрајкови и застој додека помирувањето е во тек и
5. Сите договори/спогодби кои што страните можат да ги постигнат во текот на постапката за помирување или како резултат на тоа треба да се направи во писмена форма и да се сметаат за еднакви на договори склучени на вообичаен начин."¹⁰

Исто така оваа Препорака регулира и прашања во врска со однесувањата на засегнатите страни за време додека траат постапките за доброволно помирување и арбитража па така во делот 2 доброволна арбитража во ставот б се утврдува дека "ако некој спор е поднесен на арбитража за конечно решение со согласност на сите засегнати страни, втората страна треба да се охрабрува да се воздржи од штрајкови

10. Препорака број 92 на МОТ за доброволно помирување и арбитража

и застој додека арбитражата е во тек и да ја прифати арбитражната одлука.”

Во контекст на целите што се сака да се постигнат со вонсудското односно алтернативно решавање на спорови без оглед дали станува збор за помирување, посредување или арбитража со оваа Препорака страните во постапката се поттикнуваат да не превземаат репресивни мерки како од страна на работниците така и од страна на работодавачите, па во таа смисла се поттикнуваат работодавачите и работниците да апстинираат од штрајкови или одбивање на работодавачот да ги пушти работниците на работа додека трае постапката, па така во делот 3 во став 7 е предвидено дека “ниту една одредба на оваа Препорака не може да се толкува како ограничување на кој било начин на правото на штрајк”.

Препораката исто така предвидува дека склучениот договор треба да се составува во писмена форма и дека е еквивалентен односно има исто значење и сила во поглед на утврдувањето на правата и обврските со она што е предвидено во рамките на колективен договор.

ЕВРОПСКА СОЦИЈАЛНА ПОВЕЛБА НА СОВЕТ НА ЕВРОПА ОД 1961

Еден од позначајните документи во рамките на Советот на Европа е Европската социјална повелба. Како е познато Советот на Европа формиран од 1949 година е исклучително значајна организација насочена кон обезбедување на социјален напредок и хармонизирање и усогласување на социјалните политики во Европа. Како организација во чии рамки се одвива меѓупарламентарната соработка и организација која е посебно насочена кон прифаќање и спроведување на основните слободи и права на човекот, покрај останатото посебно се фокусира и на анализирање и унапредување на социјалната проблематика. Во овој домен, а посебно врз основа на влијанието на МОТ околу спроведување на социјалните права во Турен во Франција во 1961 година донесена е оваа повелба со тоа што во 1988 донесен е и посебен протокол на социјалната повелба.

Република Македонија член е на Советот на Европа од 1995 година па во оваа смисла и за нашето законодавство од посебно значење е и овој меѓународен стандард. Од аспект на трудот во рамките на Европската социјална повелба и Европската општествена повелба за правото на колективно преговарање во член 6§3 во рамки на остварување на правото на колективно преговарање странките се обврзуваат да поддржат и соодветна машинерија за доброволни преговори. Во член 3 исто така како беше напоменато странките се обврзуваат да поддржуваат формирање и користење на соодветен механизам за помирување и доброволна арбитража за решавање на работни спорови.

И за оваа и за другите повелби на Советот на Европа значајно е да се напомене дека истите се предмет на контрола од страна на Европскиот комитет за општествени права. Ваквиот комитет покрај останатите надлежности го проверува спроведувањето на решенијата од повелбите, а земјите кои се набљудуваат мора да спроведуваат различни постапки, механизми и мерки за спроведување или за надминување на состојбите со неспроведување на она што е пропишано во повелбите. Контролата се врши врз основа на националните извештаи, а доколку домицилната држава не спроведува некои решенија или не се придржува, Комитетот на министри доставува препораки до таквата држава за промена на состојбите. Во овој контекст значајно е да се напомене дека голем дел на држави и во рамките на своите работни законодавства предвидува голем број на измени се со цел законодавствата да бидат усогласени во согласност со

повелбата, а особено со ревидираната општествена повелба.

Членувањето на Република Северна Македонија во рамките на Советот на Европа и во рамките на спроведувањето на низа препораки и решенија од соодветните повелби, а во смисла на хармонизација на нашето законодавство овозможи да се отвори поширок простор за обезбедување на дополнителна заштита на правата на работниците и преку алтернативното решавање на работните спорови и преку воведување на систем на специјализирани судови за работни односи кои како неминовност се повеќе се наметнуваат.

Користена литература:

1. Устав на МОТ, Париз 1919
2. Pesic.R, "Medjunarodna organizacija rada", Zavod za naucno istrazuvacki rad, Novi sad, 1969, str.7
3. Конвенција број 144 за трипартитни консултации за промовирање на спроведувањето на меѓународните стандарди на трудот (1976 год).
4. Препорака број 152 за трипартитни консултации за промовирање на спроведувањето на меѓународните стандарди на трудот и национална акција во врска со активностите на МОТ(1976 год.)
5. Препорака број 113 за консултација и соработка на власта и организациите на работодавачите и работниците во стопанските гранки на национално ниво
6. Конвенција број 87 за слобода на здружување и заштита на право на организирање (1948 год.)
7. Конвенција на МОТ за правото на организирање и колективно договарање број 98 од 1949 год.
8. Конвенција на МОТ број 154 за колективно преговарање од 1981 год.
9. Препорака на МОТ број 163 за колективно преговарање од 1981 год.
10. Препорака број 92 на МОТ за доброволно помирување и арбитража

Вон. проф. д-р Елизабета Спироска

Факултет за правни науки, МСУ
Република Северна Македонија

Вон. проф. д-р Мирјана Ристовска

Проф. д-р Светлана Вељановска

Вон. проф. д-р Никола Тунтевски

Доц. д-р Иле Масалковски

Универзитет “Св. Климент Охридски” – Битола
Република Северна Македонија

ФУНКЦИОНАЛНА АНАЛИЗА НА НАРОДНИОТ ПРАВОБРАНИТЕЛ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА (I ДЕЛ)

Апстракт: Овој труд настана во рамките на научно-истражувачкиот проект „Функционална анализа на народниот правобранител во Република Северна Македонија“ и претставува дел од истоимената монографијата која што е посветена на ова прашање. Структурата на оваа истражувачка монографија е аналогна на основните цели на истражувањето: историски развој на институцијата Народен правобранител, правна рамка на институцијата Народен правобранител во правото на Европската Унија, Народниот правобранител во правото на Република Северна Македонија, емпириска анализа на функционалноста на Народниот правобранител во Република Северна Македонија и заклучни согледувања и препораки. Во третиот дел, кој што се разгледува во продолжение, опфатени се правната основа, организационата поставеност, условите за избор и престанок на функцијата Народен правобранител, како и надлежностите на оваа институција.

Клучни зборови: народен правобранител, Република Северна Македонија, избор, надлежност

FUNCTIONAL ANALYSIS OF THE OMBUDSMAN IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA (PART I)

Abstract: This paper was created within the scientific-research project “Functional analysis of the Ombudsman in the Republic of North Macedonia” and is a part of the monograph dedicated to this issue. The structure of this research monograph is analogous to the basic objectives of the research: historical development of the institution of the Ombudsman, legal framework of the institution of the Ombudsman in the the European Union, the Ombudsman in the law of the Republic of North Macedonia, empirical analysis of the functionality of the Ombudsman in the Republic of North Macedonia and conclusions and recommendations. In the third part, which is discussed below, the legal basis, the organizational structure, the conditions for the election and termination of the position of ombudsman, and the competences of this institution had been analysed.

Keywords: Ombudsman, Republic of North Macedonia, election, competences

НАРОДНИОТ ПРАВОБРАНИТЕЛ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА: ПРАВНА ОСНОВА, ОРГАНИЗАЦИОНА ПОСТАВЕНОТ, УСЛОВИ ЗА ИЗБОР И ПРЕСТАНОК НА ФУНКЦИЈАТА НАРОДЕН ПРАВОБРАНИТЕЛ И НАДЛЕЖНОСТИ

1. Правна основа

Правната основа на Народниот правобранител се црпи првенствено од Уставот на Република Северна Македонија, а неговиот избор, мандат и надлежности се дефинирани во Законот за Народниот правобранител, како и од меѓународните конвенции и протоколи, ратификувани во нашата држава во согласност со Уставот.

Народниот правобранител доби статус на уставна категорија уште со донесување на Уставот на Република Македонија во 1991 година. Иако тој не беше предвиден во нацртот на Уставот, иницијативата за негово внесување произлезе во текот на самата расправа и по примерот на демократските држави со подолга традиција во заштита на човековите права и слободи, пред сè од скандинавските држави. Како резултат на тоа, во Уставот се внесе членот 77, којшто во вториот став го постулира Народниот правобранител како институција, која што ги штити уставните и законските права на граѓаните, кога им се повредени од органите на државната управа и од други органи и организации, коишто имаат јавни овластувања. Со тоа престана функционирањето на дотогашниот Општествен правобранител на самоуправувањето, како рецидив од претходниот правен поредок.

Со начинот на избор на Народниот правобранител од страна на Собранието на Република Северна Македонија (во понатамошниот текст: РСМ), нашата држава на некој начин се приклони кон шведскиот модел на парламентарен Омбудсман. Со вака воспоставената уставна позиција, на институцијата се гарантира независност од политички влијанија, а со начинот на избор од пратениците, Народниот правобранител посредно ги црпи своите надлежности од граѓаните, чии слободи и права треба да ги промовира, штити и унапредува, што доволно зборува за неговото значење во општеството.¹ Во став 3 од член 77 од Уставот е предвидено Народниот правобранител да се избира за време од осум години, со право на уште еден избор.

Дополнително, во 2001 година, како резултат на Охридскиот рамковен договор и од него произлезените уставни измени во делот на рамноправноста на заедниците, кои живеат во РСМ; со точката 1 на Амандманот XI се замени ставот 1 на членот 77, со што изборот на Народниот правобранител во Собранието на РСМ се врши со мнозинство гласови од вкупниот број пратеници, при што мора да има мнозинство гласови од вкупниот број пратеници кои припаѓаат на заедниците кои не се мнозинство во РСМ. Освен тоа, со точката 2 од истиот амандман се дополни членот 77 од Уставот, со што Народниот правобранител стекна дополнителни ингеренции во заштитата на начелата на недискриминација и правична застапеност на припадници на заедниците во органите на државната власт, органите на единиците на локалната самоуправа и во јавните установи и служби.²

Условите на избор и разрешување, надлежноста и начинот на работата на Народниот правобранител требаше да се уредат со донесување на посебен закон, којшто, согласно член 7 од Уставот на РСМ, требаше да биде донесен најдоцна

1. Устав на РСМ, Службен весник на РМ број 52/91, член 77.

2. Амандман XI на Уставот на РСМ, Службен весник на РМ број 91/01, точка 1 и 2.

во рок од шест месеци од денот на прогласувањена Уставот. Но, наместо за шест месеци, оваа институција дури после шест години успеа да добие конкретна законска форма со донесување на првиот Закон за Народниот правобранител во 1997 година, со што го зазеде своето место во нашиот правен поредок, како една од најзначајните институции за промоција, заштита и унапредување на човековите слободи и права.³

Инаку, Народниот правобранител во Уставот на РСМ се споменува уште на едно место, а тоа е Амандманот XII, со којшто се измени членот 78 од Уставот. Според точка 1 од овој Амандман, каде што се предвидува Собранието на РСМ да основа Комитет за односи меѓу заедниците (како замена на дотогашниот Совет за меѓунационални односи), во којшто на заедниците, споменати во Уставот, им се гарантира правото да ги претставува определен број на пратеници од нивната заедница. Но, доколку некоја од заедниците нема пратеници, Народниот правобранител по консултации со релевантните претставници на тие заедници, ќе ги предложи другите членови на Комитетот. Со тоа, уште повеќе се етаблира неговата улога во доменот на заштита на начелото на недискриминација и соодветна и правична застапеност на припадниците на заедниците, кои не се мнозинство, во органите на државната и локалната власт и во јавните установи и служби.⁴

2. Организациона поставеност на Народниот правобранител

Во РСМ, Народниот правобранител е орган на РСМ, кој ги промовира и штити уставните и законските права на граѓаните⁵. Тоа значи дека овој орган претставува единствена институција на чело со Народниот правобранител и неговите заменици со седиште во Скопје. Со тоа, за разлика од претходниот закон, каде што поимот беше даден во потесен облик, со овој закон, поимот за Народниот правобранител е проширен и детално образложен, така што во овој закон е опишано на кој начин може да се повредат правата на граѓаните - со акти, дејствија и пропуштање на дејствија.

Заради полесно извршување на работите од надлежност на Народниот правобранител на локално ниво се организираат подрачни организациони единици – канцеларииво: Битола, Кичево, Тетово, Штип, Струмица и Куманово.⁶ Освен тоа, а во насока на поефикасна и поуспешна заштита на уставните и законските права на граѓаните во одделни области или за одделни групи лица, Народниот правобранител формира Одделенија и тоа:

- » тим за превенција од тортура и друг вид на сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување;
- » посебно одделение за следење на состојбите и заштита на правата на децата како и на лицата со попреченост;
- » посебно одделение за следење на состојбите и заштита од дискриминација и соодветна и правична застапеност на припадниците на заедниците и посебна организациона единица - Народен правобранител – механизам за граѓанска контрола.⁷

3. За волја на вистината, уште од 1993 година беше предложен ваков закон, но истиот „заглави“ во собранискиот лавиринт сè до 1997 година.

4. Амандман XII на Уставот на РСМ, Службен весник на РМ, точка 1.

5. Закон за Народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03 и измените и дополнувањата на Законот за народен правобранител, Службен весник на РМ број 181/16, член 2 став 1.

6. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03, член 44 став 1.

7. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03 и измените и дополнувањата на Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 114/09 и 181/16, член 45.

Треба да се нагласи дека овие одделенија во работењето, од една страна ја применуваат праксата на Европскиот суд за човекови права и стандардите на посебните комитети кои ја следаат конкретната област, но истовремено директно ги применуваат одредбите на конвенциите, коишто се ратификувани од страна на РСМ, како што се: Конвенцијата за правата на детето, Конвенцијата за права на лица со инвалидност и Факултативниот протокол кон Конвенцијата против тортура.

Основен правен акт, со кој се уредуваат надлежностите, начинот на работа, како и условите за избор и разрешување на Народниот правобранител во РСМ е Законот за Народниот правобранител од 2003 година, којшто потоа беше менуван и дополнуван.⁸ Согласно овој закон, Народниот правобранител е самостоен и независен орган, којшто својата функција на заштита на човековите права ја врши исклучиво врз основа и во рамките на Уставот, законот и меѓународните договори ратификувани во согласност со Уставот и притоа никој не смее да влијае врз неговата работа и врз одлуките кои што ги донесува.⁹ За таа цел, Народниот правобранител и неговите заменици не можат да бидат повикани на одговорност за дадено мислење и преземени дејства, мерки и активности во вршењето на својата функција.¹⁰ Вредности кои ја одликуваат институцијата Народен правобранител се: професионализам; независност и непристрасност; соработка; пристапност; проактивност; недискриминација и транспарентност.

3. Постапка за избор и престанување/разрешување на функцијата Народен правобранител

Во правец на гарантирање на независноста на Народниот правобранител, потврдена и со нашиот Устав, Законот за народниот правобранител ги предвидува следните решенија:

I. Во доменот на постапката за избор и разрешување на Народниот правобранител и неговите заменици, законот пропишува истата да се спроведува од Собранието на РСМ, како највисока претставничка и законодавна власт во државата, коешто три месеци пред истекот на мандатот на Народниот правобранител распишува оглас, на кого може да се пријави секој граѓанин кој, покрај општите услови за вработување, мора кумулативно да ги исполнува следните три основни услови: да е дипломиран правник со работно искуство над девет години на правни работи; со своите активности да се докажал во заштитата на правата на граѓанинот и да ужива углед за вршење на функцијата.

Од пријавените кандидати на конкурсот, надлежната собраниска комисија изготвува предлог, којшто го доставува до Собранието на РСМ, кое што ги избира и разрешува Народниот правобранител и неговите заменици, со мнозинство гласови од вкупниот број пратеници, за што при изборот мора да има мнозинство гласови од вкупниот број пратеници кои припаѓаат на заедниците што не се мнозинство во нашата држава. Оглас за своите заменици распишува самиот Народен правобранител, исто така најдоцна три месеци пред истекот на нивниот мандат и врз основа на пријавените кандидати, тој утврдува предлог, којшто го доставува до Собранието, кое што го врши нивниот избор. Освен општите

8. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03, Одлука У бр. 111/2007 на Уставниот суд и измените на Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 114/09, број 181/16, број 189/16 и број 35/2018, член 1, став 1.

9. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03 и измените и дополнувањата на Закон за народниот правобранител, СБ на РСМ број 181/16, член 3, став 1.

10. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03, член 38.

услови, при изборот на замениците мора да се води сметка за следните посебни услови: завршено високо образование со стекнати најмалку 240 кредити според ЕКТС, односно завршен VII/1 степен образование од областа на правото; работно искуство од најмалку седум години во оваа област; и она што треба посебно да се спомене е препораката, при изборот на заменици да се води сметка за нивната рамноправна полова и национална застапеност.

Начелото на соодветна и правична застапеност на граѓаните кои припаѓаат на сите заедници се применува и во однос на останатите вработувања во оваа институција.¹¹

Народниот правобранител и неговите заменици се избираат за време од осум години¹², со тоа што за Народниот правобранител е изрично наведено дека има право само на уште еден избор,¹³ додека пак за неговите заменици е предвидено „право на повторен избор“.¹⁴ Во правец на неговата поголема независност и поголема стабилност во вршење на неговата функција, треба да се разгледа и можноста за утврдување на подолг мандат, со право на уште еден избор.

II. Финансиската независност на Народниот правобранител претставува дополнителна брана од политичкото влијание врз неговата работа. За таа цел, средствата за работа на Народниот правобранител, Народниот правобранител – механизам за граѓанска контрола, како и за Народниот правобранител – Национален превентивен механизам се обезбедуваат од Буџетот на РСМ, за што Народниот правобранител, предлог пресметката за буџетот ја доставува до Министерство за финансии со кое го усогласува разделот на Буџетот на РСМ, наменет за него. И во целата постапка за донесување на буџетот задолжително присуствува самиот Народен правобранител и може да предлага амандмани.¹⁵

III. Во законот е изрично пропишана неспоивост на функцијата Народен правобранител со вршење на друга јавна функција и професија или со членување во политичка партија.¹⁶ Но, како и за другите домени на општественото живеење, во јавноста е присутно мислењето дека и овде е застапено влијанието на политичките партии, особено околу изборот на Народниот правобранител.

Што се однесува до престанокот на функцијата на Народниот правобранител и на неговите заменици, во овој закон се предвидени во принцип истите услови, како и за престанок на другите јавни функции во РСМ, односно функцијата Народен правобранител престанува ако: тоа сам го бара; е избран или именуван

11. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03 и измени и дополнувањата на Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 189/16, член 43-а.

12. Во Босна и Херцеговина, мандатот на Омбудсманот за човекови права и на неговите заменици изнесува шест години - *Zakon o Ombudsmanu za ljudska prava Bosne i Hercegovine, proglašen Odlukom visokog predstavnika, Službeni glasnik BiH, broj 32/00 usvojenog u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine i objavljen u Službenom glasniku BiH» broj 19/02; i Zakoni o izmjenama i dopunama Zakona o Ombudsmanu za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH», broj 35/04 i 32/06, članak 10, stavak 1.*

13. Во Србија, Заштитникот на граѓаните нема право на реизбор, *Zakon o zaštitniku građana, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 105/2021, član 6, stavak 2.*

14. 3 Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03 и измените и дополнувањата на Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 181/16, член 5 и 6.

15. Закон за народниот правобранител, СБ на РСМ број 60/03и измените и дополнувањата на Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 181/16, број 189/16 и број 35/2018, член 48 и 49.

16. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03 и измените и дополнувањата на Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 181/16, член 8. и дополнувањата

на друга јавна функција; исполнува услови за старосна пензија.¹⁷ Народниот правобранител се разрешува пред истекот на мандатот ако: 1) трајно ја загуби способноста за вршење на функцијата; 2) биде осуден за кривично дело на безусловна казна затвор од најмалку шест месеци.¹⁸ Мандатот на замениците на Народниот правобранител им престанува под истите услови кои што важат и за Народниот правобранител.¹⁹

4. Надлежности на Народниот правобранител

На Народниот правобранител му се доделени три основни надлежности, кои се насочени кон обезбедување на еднаквост и еднакво уживање на слободите и правата од страна на граѓаните и другите лица, согласно член 9 од Уставот:

- » Промоција и заштита на уставните и законските права на граѓаните, кога им се повредени со акти, дејствија и пропуштања од органите на државната или локалната управа и од други органи и организации со јавни овластувања, при што посебно внимание посветува на заштита на правата на децата и лицата со попреченост. Согласно, Деловникот за работа на Народниот правобранител, уставните и законските права на граѓаните се поделени во четири групи и тоа: граѓански слободи и права (полиција, обвинителство, судство, затвори, одбрана); права од социјална заштита и социјална сигурност (социјални права, пензиско и инвалидско осигурување, здравствено осигурување, образование, наука, култура, спорт); економски права и уредување и хуманизација на просторот (имотно-правни односи, урбанизам и градежништво, станбени односи, финансии, царина) и право на работа, еколошки права и права на корисниците на услуги (работни односи, потрошувачки права, животна средина). Дејствата и мерките, кои што се однесуваат на заштита на правата на децата и на лицата со посебни потреби, се преземаат од заменик, овластен од Народниот правобранител и од вработените во Организациската единица за заштита на правата на децата и на лицата со посебни потреби, како и од еден од раководните државни службеници, исто така овластени од Народниот правобранител. Поради посебното значење на овој сегмент од општеството, Народниот правобранител во 1999 година донесе одлука да се формира посебно Одделение за заштита на правата на децата, чие формирање финансиски и технички беше поддржано од Канцеларијата на УНИЦЕФ. За мониторинг на имплементацијата на Конвенцијата за правата на лицата со инвалидност во рамките на Одделот за заштита на правата на децата и на лицата со попреченост се воспостави посебен Механизам за поддршка;²⁰
- » Мерките на заштита од дискриминација и гарантирање на правичната застапеност на припадниците на заедниците во органите на државно и локално ниво, како и во сите јавни установи и служби, исто

17. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03 и измените и дополнувањата на Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 181/16, член 9 став 1.

18. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03 и измените и дополнувањата на Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 181/16, член 9 став 2. и член 10.

19. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03 и измените и дополнувањата на Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 181/16, член 10.

20. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03 и измените и дополнувањата на Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 181/16, член 2, став 1 и 4, член 11 и 11-б, како и член 12 и 15 од Деловникот за работа на народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/2003 и 114/2009.

како и погоре, се преземаат од заменик, овластен од Народниот правобранител и од вработените во соодветното Одделение, како и од еден од раководните државни службеници, овластен од Народниот правобранител. Следењето на почитувањето на овие начела, Народниот правобранител го прави преку податоци од институциите, за кои се однесува ова начело. И во неговите годишни извештаи, ова прашање секогаш посебно се третира за тоа како напредува неговата имплементација, кои се институциите кои не го почитуваат и кои аспекти треба да се запазуваат во иднина. Но, сепак примарната улога за заштита на правото од дискриминација ѝ беше доделена на посебна Комисија за заштита од дискриминација;

- » Превенција од тортура и друг вид на сурово, нечовечно или понижувачко постапување или казнување преку редовни и ненајавени посети на места каде лицата се или може да бидат лишени од слобода, реализира Народниот правобранител - Национален превентивен механизам, којшто изготвува годишен извештај за таквите посети, во којшто се вклучени забелешки и препораки до релевантните органи, со цел подобрување на условите на лицата лишени од слобода, како и предлози и согледувања за постоечкото или нацрт – законодавство.^{21/22/23}

Ваквите надлежности, Народниот правобранител ги спроведува на два начини – превентивно/проактивно и реактивно/контролно.

I. Превентивно/проактивниот пристап се состои од подигнување на свеста кај граѓаните и органите на централната и локалната власт за поголема заштита и унапредување на човековите слободи и права. За таа цел, Народниот правобранител ги применува следните мерки и активности:

- » Воспоставува соработка со надлежните органи, граѓанскиот сектор академската јавност, која треба да резултира со заеднички истражувања на состојбата со почитувањето на човековите права во општеството и собирање на статистички податоци, кога се работи за прашања на еднаквост и недискриминација и за соодветната и правична застапеност на сите граѓани, без разлика на нивната национална припадност, пол и други критериуми. Согласно Законот за ратификација на Факултативниот протокол кон Конвенцијата против тортура и друг вид сурово, нечовечно или понижувачко постапување или казнување,²⁴ предвиден

21. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03 и измените и дополнувањата на Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 181/16, член 2, став 1 и 4, член 11 и 11-б и член 16 и 19 од Деловникот за работа на народниот правобранител.

22. Покрај наведените надлежности, во Хрватска, Народниот правобранител е надлежен и во: здравствената заштита, социјалната грижа, правата на државните и јавните службеници, имотните и станбените права; а со промените на Уставот во 2000 година, на Народниот правобранител му е додадена и заштитата на правата на граѓаните во вооружените сили и службите за безбедност; како и за заштитата на правата на постарите лица. Излагање на Лора Видаковиќ, Народниот правобранител на Хрватска, по повод Конференцијата „20 години Народен правобранител на РСМ, Реферати, страна 283, ISBN 978-608-4715-39-9.

23. Омбудсманот во Германија е неутрален орган кој посредува меѓу поединци, групи и институции и проблемите ги решава преку неформална дискусија. Тој постои и како организационен амбасадор, кој идентификува потенцијални области на конфликт, погрешно работење, административни злоупотреби и обезбедува информации за правата на поединецот. Постојат и корпоративни омбудсмани, како независни консултанти во корпорации, непрофитни организации, државни органи и владини агенции, кои помагаат за подобрување на продуктивноста и работните односи. Во образовните организации, омбудсманот тампон зона помеѓу факултетот, вработените и менаџментот. Преземено од: <http://www.locate-a-ombudsman.com/GermanyOmbudsman.html>

24. Закон за ратификација на Факултативниот протокол кон Конвенцијата против тортура и друг вид сурово,

е моделот на Омбудсман Плус, односно соработка со невладиниот сектор. За таа цел, во негов состав, како механизам за граѓанска контрола учествуваат и три надворешни членови од здруженија, кои се бираат врз основа на јавен оглас, распишан од Собранието и кои покрај другите услови, мора да имаат пет години работно искуство во областа на човековите права, полициското право и правосудството. Начинот на работа на надворешните членови подетално ќе биде утврден со посебна методологија за работа која ќе биде утврдена од сите членови на Народниот правобранител – механизам за граѓанска контрола, а која ќе биде одобрена од Народниот правобранител;²⁵

- » Спроведува едукативно - промотивни активности и кампањи, како за вработените во органите на централната и локалната власт, така и за самите граѓани, преку кои им укажува, ги советува и разменува мислења со нив како да се унапредат човековите права во општеството и нивната заштита;²⁶
- » Во ист правец е соработката со медиумите, пред сè со јавниот радиодифузен сервис, со чија помош врши поширока промоција на значењето на основните човекови права и на опасностите од дискриминација при нивно остварување;²⁷
- » Покренува иницијативи до овластените предлагачи за донесување на нови закони и подзаконски акти или за измена и дополнување на постојните, но и иницијативи за ратификација на нови меѓународни договори и конвенции кои се однесуваат на прашањата за заштита и унапредување на човековите слободи и права;²⁸
- » Во ист контекст, Народниот правобранител може да покренува иницијативи до Уставниот суд на РСМ за оценка на уставноста на законите и уставноста и законитоста на други прописи или општи акти, кога смета дека некој закон е неуставен од аспект на повреда на еднаквоста на граѓаните, односно е спротивен на членот 9 од Уставот;²⁹
- » Со Законот за ратификација на Факултативниот протокол кон Конвенцијата против тортура и друг вид сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување, Народниот правобранител во РСМ доби улога и на Национален превентивен механизам.³⁰ Но, неговата работа започна многу подоцна, односно на 1 април 2011 година. Согласно член 18 точка 3 од овој Протокол „државите пристапнички преземаат обврска да ги стават на располагање потребните ресурси за функционирање на националните превентивни механизми.“ Законот за ратификација на овој протокол, исто така,

нечовечко или понижувачко постапување или казнување, Службен весник на РМ број 165/08.

25. Во тој контекст во Хрватска функционира Совет за човекови права на Народниот правобранител, како советодавно тело кое разгледува и предлага стратешки насоки на унапредување на човековите права и слободи, обезбедува континуирана соработка во областа на човековите права и слободи меѓу Народниот правобранител, граѓанското општество, академската заедница и медиумите и разгледува други прашања за унапредување на човековите права и слободи. Zakon o pučkom pravobranitelju Hrvatske, Narodne novine Hrvatske br. 76/12, članak 31.

26. Закон за народниот правобранител, СБ на РСМ број 60/03 и измените и дополнувањата на Закон за народниот правобранител, СБ на РСМ број 181/16 и СБ на РСМ број 35/18, член 11-а и 11-д.

27. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03 и измените и дополнувањата на Закон за народниот правобранител, СБ на РСМ број 181/16, член 2, став 3.

28. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03 и измените и дополнувањата на Закон за народниот правобранител, СБ на РСМ број 181/16 и СБ на РСМ број 35/18, член 2, став 2, член 11-г, став 1, точка 4 и член 30 став 1.

29. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03, член 30, став 2.

30. Закон за ратификација на Факултативниот протокол кон Конвенцијата против тортура и друг вид сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување, Службен весник на РСМ број 165/08.

предвидува дека во соработка и врз претходна согласност на Народниот правобранител, а заради обезбедување на покомплексен пристап при спроведување на превентивните посети, се ангажираат и користат услуги од надворешни соработници, односно експерти од различни области, како и од претставници од високо образовни институции и граѓански организации, со коишто Народниот правобранител има склучено меморандуми за соработка. Со тоа, невладините организации регистрирани кај нас и организациите коишто имаат статус на хуманитарни организации во РСМ, можат да преземаат некои од надлежностите на Националниот превентивен механизам. Со цел воспоставување систем на посети, Националниот превентивен механизам изготви и посебен Правилник за начинот на вршење превенција од тортура и Методологија за начинот на вршење на редовни и последователни превентивни посети на местата каде се, или може да бидат сместени лица лишени од слобода. Со тоа, Народниот правобранител - Национален превентивен механизам се стекна со правото без најава и одобрение да врши редовни и последователни посети во местата каде лицата се или можат да бидат лишени од слобода (казнено – поправни или психијатриски установи), каде што ограничувањето на човековите слободи и права може да дојде до највисок израз и превентивно да ги следи состојбите во овие установи, да укажува на недостатоци во нив и да предлага нивно надминување. За да може да ги спроведе во практика своите надлежности, Законот за ратификација на Факултативниот протокол во член 20 на Народниот правобранител му дава овластувања за: 1. пристап до сите информации за бројот на лица лишени од слобода, како што е дефинирано во членот 4, како и до бројот на места и нивните локации; 2. пристап до сите информации што се однесуваат на постапувањето со тие лица, како и на условите на нивното лишување од слобода; 3. пристап до сите места на лишување од слобода и нивните објекти; 4. можност за разговори со лицата лишени од слобода, без надзор и без сведоци и тоа - лично или со преведувач, ако тоа се смета за неопходно; како и со друго лице, за кое националните превентивни механизми имаат мислење дека може да даде релевантни информации; 5. слобода да ги избере местата кои сака да ги посети и лицата со кои сака да разговара и 6. слобода да контактира со Поткомитетот за превенција на тортура, на истиот да му испраќа информации и со истиот да одржува состаноци. За таа цел раководните службеници и овластените службени лица во тие установи мора да му овозможат непречен увид во објектите и пристап до сите информации, вклучително и класифицирани информации и докази, без оглед на степенот на нивната доверливост; како и можност за разговор со лицата лишени од слобода, без надзор. Целта на овие посети е утврдување на состојбите и испитување на постапувањето кон лицата лишени од слобода, како што е дефинирано во член 4, со цел превенирање и доколку е потребно, зајакнување на нивната заштита од тортура и од друг вид на сурово, нечовечно или понижувачко постапување или казнување. Предмет на испитување и дејствување во однос на оваа категорија лица се: причините за приведување и задржување, начинот и постапката при приведувањето, односот на службените лица, употребата на физичка сила, запознавање со правата и обврските на приведеното лице од страна на службените лица (како

на пример, правото лицето веднаш да биде запознаено за причините за приведување, правото да земе бранител, правото да не може да биде задржано во притвор повеќе од 24 часа, правото во овој рок да биде изведено пред суд, правото да молчи и сл.). Исто така, предмет на испитување и дејствување се и условите за престој и сместување во просториите во кои се држи притвореното лице и неговиот третман за време на притворот. Тој може да дава препораки на релевантните органи, со цел подобрување на постапувањето и на условите на лицата лишени од слобода, земајќи ги предвид релевантните норми на ООН, како и да поднесува предлози и согледувања во врска со постоечкото или со нацрт-законодавството. Раководните и овластените службени лица во овие установи, се должни да ги испитаат укажувањата и препораките и да го известат Народниот правобранител за можните мерки на примена, најдоцна во рок од 30 дена од денот на приемот на посебниот извештај. За спроведените посети Народниот правобранител изготвува извештај кој е составен дел од годишниот извештај, кој јавно го објавува икој содржи детална анализа на состојбите и предлага конкретни мерки за подобрување на недостатоците и отстранување на идентификуваните ризици. Во некои случаи може да изготви и посебни извештаи;³¹

- » Поради напливот на мигранти во периодот после 2016 година, Народниот правобранител доби нова надлежност и стана национален известувач за трговија со луѓе и илегална миграција;
- » Исто така, со годишната програма за 2021 година, Народниот правобранител доби можност и за контрола на областите, каде најчесто постои ризик од коруптивни дејствија, како што се: а) постапката за јавни набавки, каде службено лице не смее да врши влијание во овие постапки; б) делот со човечките ресурси и вработувањето, односно вработените да работаат согласно Устав и закон (начелото на законитост), како и согласно начелата на: еднакви услови за сите учесници, стручност и компетентност, сервисна ориентираност, професионална етика, транспарентност и доверливост, одговорност, спречување на судир на интереси, економично користење на средствата и в) во делот на работењето по предмети – отчетност и транспарентност на секој вработен во државната администрација и судството.³²

II. Реактивно/контролниот пристап почива врз начелото на правичност и се состои од барања на Народниот правобранител до надлежните органи и установи за конкретно постапување за надминување на негативните состојби, кои се спротивни со начелата на заштита и недискриминација на граѓаните; како и за нивно повикување на одговорност во случај на непостапување по неговите барања и препораки. Овој пристап ги опфаќа следните мерки и активности:

- » Народниот правобранител заедно со претставници на надлежни организации (здруженија), обезбедува поддршка и заштита на жртвите и нивните права и интереси во сите постапки пред органите на државната управа, Јавното обвинителство и судовите, а посебно го истражува постапувањето на лица со полициски овластувања и припадници на затворската полиција за кривични дела при вршење на службено

31. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03 и измените и дополнувањата на Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 181/16 и Службен весник на РМ број 35/18, член 2, став 4; член 31, став 1 и 2; член 31-а; член 31-б и член 31-в.

32. Антикоруписка програма на Народниот правобранител на РСМ број 01-1717/23 од 27.07.2021 година.

дејствие или надвор од службата, извршени со употреба на сериозна закана, сила или средства за присилба што предизвикале смрт, тешка телесна повреда, телесна повреда, противправно лишување од слобода, мачење и друго сурово, нечовечно или понижувачко постапување и казнување, доколу со закон е предвидено кривично гонење по службена должност. Во сите овие случаи, ако смета дека е потребно, Народниот правобранител може да предложи повторно спроведување на постапка пред надлежното Јавно обвинителство. За реализација на ваквите надлежности, Народниот правобранител -механизам за граѓанска контрола може да преземе следење и мониторирање на начинот на постапување на сите инволвирани органи, организации и установи, да ги разгледа сите списи на внатрешните полициски истраги и на други внатрешни истраги, спроведени од надлежен орган, со право на увид во предметите, пристап кон сите релевантни документи (медицинска документација, изјави на жртвите и сведоците, како и на сторителите и други сродни документи), да обезбеди материјални и вербални докази, да спроведесопствени интервјуа со жртвите, сведоците и сторителите, да врши посети во органите, организациите и установите, инволвирани во случаите и да предложи повторно спроведување на определена постапка пред надлежниот орган и Јавното обвинителство, како и правна поддршка на жртвите и нивните семејства и да преземе други мерки определени со закон.³³ На барање на Народниот правобранител, претседателот на РСМ, претседателот на Собранието, претседателот на Владата и другите функционери, кои раководат со органите на државната и локалната управа, се должни лично и без одлагање да го примат Народниот правобранител;³⁴

- » Народниот правобранител, по сопствено барање или по барање на странката може да дејствува како пријател на судот (*amicus curiae*), што надлежниот суд треба да му го овозможи. Притоа, Народниот правобранител мора да води сметка да не ги повреди принципите на самостојност и независност на судската власт. За таа цел, Народниот правобранител не постапува по предмети, за кои е во тек судска постапка, освен по барање на странката и во случаи на неоправдано пролонгирање на судските постапки и почитување на принципот за судење во разумен рок, несовесно и неодговорно вршење на работите на судските служби и за заштита на човековите слободи и права. Како пријател на судот, Народниот правобранител учествува во сите фази на постапката, со право да биде информиран за закажаните судски рочишта, да му биде овозможен увид во списите и активно да учествува во постапката, како и да дава предлози и мислења. Судот, надлежен да постапува за предмети, што се водени пред Народниот правобранител, ги зема предвид неговите барања, предлози, препораки или укажувања, дадени до органите. И при овие постапки тој ја применува праксата на Европскиот суд за човекови права, особено за судењето во разумен рок, бидејќи најголем дел од пресудите, кои се донесени од овој суд против РСМ се однесуваат на повреда на членот 6 од Европската конвенција за човекови права³⁵. Стандардите за фер и правично судење се темел

33. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03 и измените и дополнувањата на Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 35/18, членови 11-в и 11-г.

34. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03, член 26.

35. Предмети и пресуди пред Европскиот суд за човекови права: Наумоски против Република Македонија од 2012 година и Стоименов против Република Македонија од 2007 година, Министерство за правда, Биро за

на секоја правна држава, која на своите граѓани настојува да им гарантира еднаков пристап до правдата. Тие ја зацврстуваат довербата на граѓаните во судството и овозможуваат еднаквост на средствата во постапката, пресумпција на невиност и судење во разумен рок;^{36/37}

- » Во постапката пред Народниот правобранител службен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо; како и друг јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните и неговото писмо. Секое лице во комуникација со Народниот правобранител може да употреби еден од службените јазици и неговото писмо, а тој одговора на македонски јазик и неговото кирилско писмо, како и на службениот јазик и писмо што го употребува подносителот на претставката. Со тоа уште еднаш се потврдува начелото на недискриминација и почитување на правата на сите национални заедници;³⁸
- » Постапката за заштита на уставните и законските права на граѓаните пред Народниот правобранител се покренува по негова иницијатива или по претставка, која што може да ја поднесе секое лице, кога ќе оцени дека му се повредени уставните и законски права или начелата на недискриминација или покренува иницијатива за соодветна и правична застапеност на припадниците на заедниците во органите. Народниот правобранител - Механизам за граѓанска контрола покренува постапка по барање на странката – жртва или на член на неговото семејство, по иницијатива на претставници на невладиниот сектор, како и по своја иницијатива по добиени сознанија за можни повреди на правата на граѓаните и на начелото за забрана на тортура од Европската конвенција за човекови права, ратификувана согласно Уставот на РСМ.
- » Претставката која што се доставува до народниот правобранител треба да биде потпишана од подносителот и да содржи: лични податоци за него; врз кои околности, факти и докази се темели; на кој орган, организација, установа или лице се однесува и дали подносителот дотогаш вложил правни средства и кои се тие. Претставката може да се поднесе писмено или усно на записник пред Народниот правобранител и не мора да има пропишана форма, а нејзиниот подносител е ослободен од плаќање такси за постапката.³⁹ Лицата лишени од слобода имаат право претставката да ја достават до Народниот правобранител во затворен плик без проверка од службените лица на установата во која се сместени и да добијат одговор во затворен плик без проверка од службените лица.⁴⁰

застапување на Република Северна Македонија пред Европскиот суд за човекови права. Достапно на: <https://biroescp.gov.mk>.

36. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03 и измените на Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 181/16, член 12 и член 30-6.

37. И Во Босна и Херцеговина, Народниот правобранител не смее да се меша во одлуките на судовите, но може да покрене судска постапка или да интервенира во тековната постапка, кога таквата активност е неопходна во извршувањето на неговите должности, *Zakon o Ombudsmanu za ljudska prava Bosne i Hercegovine, članak 4, stavak 2.*

38. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03, членови 14 и 15.

39. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03, член 16.

40. Закон за народниот правобранител, Службен весник на РМ број 60/03, член 31 став 3.

РЕЗИМЕ

Современото живеење ги прави сите граѓани да бидат зависни од услугите на управата. Поради тоа, се наметнува потребата од механизам, каков што е Народниот правобранител, којшто е законски овластен да постапува по претставките на незадоволните граѓани од работењето на јавната управа и на тој начин да ги штити нивните основни слободи и права.

Народниот правобранител од неговото појавување како институција до денес, има овластувања кои се речиси постојани. Овластувањата на Народниот правобранител се насочени кон спречување на неправилностите и незаконитостите, но и вкупното несоодветно, намерно или ненамерно, самоволно, недолично однесување и постапување извршено во различни области, со кое се повредуваат правата и слободите на граѓаните.

Народниот правобранител како гласноговорник на граѓаните, чии права се повредени, може да биде ефикасен контролен механизам, само доколку е ослободен од политичката контрола, која претендира да доминира особено при изборот и престанувањето/разрешувањето од оваа функција. Народниот правобранител треба да биде институционален одраз на потребата, граѓанинот да не биде препуштен самиот на себе во борбата со бирократските лавиринти. Настојувањата се Народниот правобранител да биде одделен и независен од политичките решенија во една држава. Прашањето е дали и каква идеална комбинација може да се постигне помеѓу правните и политичките решенија, кои се однесуваат на Народниот правобранител?

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Zakon o Ombudsmanu za ljudska prava Bosne i Hercegovine, proglašen Odlukom visokog predstavnika, Službeni glasnik BiH, broj 32/00 usvojenog u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine i objavljen u Službenom glasniku BiH" broj 19/02; i Zakoni o izmjenama i dopunama Zakona o Ombudsmanu za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH", broj 35/04 i 32/06;
2. Zakon o pučkom pravobranitelju Hrvatske, Narodne novine Hrvatske br. 76/12;
3. Zakon o zaštitniku građana, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 105/2021;
4. Антикорупциска програма на Народниот правобранител на Република Северна Македонија број 01-1717/23 од 27.07.2021 година;
5. Деловникот за работа на Народниот правобранител, Службен весник на Република Македонија број 60/2003 и 114/2009;
6. Закон за Народниот правобранител, Службен весник на Република Северна Македонија број 60/03, 114/09, 181/16, 189/16 и 35/18;
7. Закон за ратификација на Факултативниот протокол кон Конвенцијата против тортура и друг вид сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување, Службен весник на РСМ број 165/08;
8. Лора Видаковиќ, Народниот правобранител на Хрватска, по повод Конференцијата „20 години Народен правобранител на РСМ, Реферати, страна 283, ISBN 978-608-4715-39-9;
9. Одлука У бр. 111/2007 на Уставниот суд на Република Северна Македонија;
10. Устав на РСМ, Службен весник на Република Северна Македонија број 52/91.

ПРЕДМЕТИ И ПРЕСУДИ ПРЕД ЕВРОПСКИОТ СУД ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА

1. Наумоски против Република Македонија од 2012 година;
2. Стоименов против Република Македонија од 2007 година.

ИНТЕРНЕТ СТРАНИ

1. www.locate-a-ombudsman.com;
2. www.biroescp.gov.mk.

Вон. проф. д-р Елизабета Спироска

Факултет за правни науки, МСУ
Република Северна Македонија

АДР – КЛАСИФИКАЦИИ И ВИДОВИ

Апстракт: Алтернативното решавање на спорови или АДР методите (или процесите) може да се дефинираат како секој метод/процес или збир на процеси за решавање на спорови, различни од судската постапка. АДР методите може да се класифицираат во различни групи и врз основа на различни критериуми. Целта на овој труд е преку квалитативна анализа да ги претстави основните видови на АДР методи. Трудот се состои од вовед, три дела и заклучок. Воведот ги претставува основните прашања поврзани со АДР методите и нивната класификација. Првиот дел ги анализира олеснувачките АДР процеси; вториот дел ги анализира советодавните АДР процеси и третиот дел ги анализира одлучувачките АДР процеси. Заклучокот претставува сублимиран приказ на резултатите до кои се дошло со анализа на истражуваното прашање.

Клучни зборови: АДР, алтернативно решавање на спорови, класификација, вид.

ADR – CLASSIFICATIONS AND TYPES

Abstract: Alternative dispute resolution or ADR methods (or processes) can be defined as any dispute resolution method/process or set of dispute resolution processes, other than court proceedings. ADR methods can be classified into different groups. Also, ADR classification can be based on different criteria. The purpose of this paper is to analyse the basic types of ADR. This paper consists of an introduction, three parts and a conclusion. The introduction describes the basic issues related to ADR methods and their classification. The first part analyzes the facilitating ADR processes; the second part analyzes the advisory ADR processes and the third part analyzes the decisional ADR processes. The conclusion summarizes the main findings and observes how they relate to the research question.

Keywords: ADR, alternative dispute resolution, classification, type.

ВОВЕД

Алтернативното решавање на спорови (во понатамошниот текст: АДР) или АДР методите може да се дефинираат како секој метод/процес или збир на процеси за решавање на спорови, различни од судската постапка. Во споредба со судската постапка, АДР процесите се помалку формални. Затоа често се нагласува дека АДР е неформален процес за решавање на споровите во споредба со формалниот правен систем. АДР процесите се „помалку формални“, во смисла дека АДР правилата кои се однесуваат на постапките се флексибилни, без формалностите потребни кај судската процедура, обемната писмена документација, или правилата кои се однесуваат на доказите и сл.

АДР методите може да се класифицираат во следниве три групи: директни преговори, медијација и арбитража, односно начините за решавање на спорови кои се заеднички за најголемиот дел од државите. Меѓутоа, АДР услугите се остваруваат преку широк спектар на различни форми кои се управувани од различни групи на процедурални правила. Ова од причина што АДР *eo ipso* претставува динамичен и флексибилен систем, прилагодлив на потребата од подобро решавање на постоечките спорови и заснован на интересите на спротивставените страни. Сите процеси чија што цел е да се справат со тензиите во заедницата или да ги олеснат развојните процеси во заедницата, исто така може да бидат вклучени во рамките на АДР.

Различните АДР модели кои во различен степен се присутни во различни држави, може да се класифицираат врз основа на следните критериуми: вклучување на трета страна или не; задолжителна или доброволна природа; задолжителноста на одлуките за страните односно дали тие имаат за цел консензуални или наметнати решенија; степен на формалност на постапката; поврзаност со судот.¹ Како резултат на претходното постојат и различни класификации на АДР механизмите, кои пак може да се опфатат во следните групи: самостојни² и поврзани со судот³; задолжителни⁴ и доброволни⁵, формални и неформални и основни и хибридни АДР модели⁶. Денес се користат различни АДР механизми за да се поттикне решавањето на споровите. Многу од овие процеси почнаа да се здобиваат со популарност во раните 1970-ти како резултат на фрустрацијата од различните човечки и финансиски трошоци поврзани со судските постапки.⁷

Секој процес има свои предности и недостатоци. Зависно од ситуацијата, еден процес може да биде посоодветен од друг во решавањето на спорот (на пример, зависно од потребата и намерата на странките: дали да се одржат односите, да се воспостави преседан, да се „спаси образот“, да се обезбеди политичка поддршка или да бидат оправдани барањата).⁸

Непосредно пред АДР да ја добијат денешната популарност, не постоеле толку многу алтернативни опции за решавање на споровите како што е тоа случајот денес. Соодветно на тоа, може да се тврди дека имало и јасни граници меѓу различните АДР процеси. За разбирање на границите помеѓу АДР процесите неопходно е да се разбере како секој процес функционира и да се има свест и

1. Види: Lew, Julian DM, Loukas A. Mistelis, and Stefan Kröll. *Comparative international commercial arbitration*. Kluwer Law International, (2003): 9; Kristiaan, Bernauw. *Alternative Dispute Resolution in the European Union* (труд презентираан на конференцијата на RAID: The Importance of Alternative Dispute Settlement, Dresden, 14-15 October 2003); Scott, Brown., Christine, Cervenak., and David Fairman. *Alternative Dispute Resolution Practitioners' Guide*. Center for Democracy and Governance Bureau for Global Programs/ U.S. Agency for International Development. (1998): 4.

2. Кога нема поврзаност со судот, туку спротивставените страни, самостојно, пред поведување на судска постапка, ги употребуваат АДР за решавање на спорот.

3. Во овој случај прашањето за употреба на АДР е условено од судскиот процес, односно по поднесување на тужбата, судија или друг вработен во судот ќе го испита спорот и предлага или наредува, страните да се обидат да ги надминат нивните разлики преку АДР.

4. Употребата на АДР е предвидена како обврска односно, спротивставените страни мора да се обидат да го решат спорот преку АДР моделите.

5. Употребата на АДР зависи од волјата на спротивставените страни.

6. Основни АДР модели се: директните преговори, медијација и арбитража. Хибридни АДР модели се оние во кои одредени елементи на основните процеси се комбинираат за да се создаде широк спектар на нови АДР методи. Хибридни АДР процеси, исто така може да вклучуваат и карактеристики на судската постапка.

7. Johnson, M.E. and Erickson, S.K., 2010. *ADR Techniques and Procedures Flowing Through Porous Boundaries: Flooding the ADR Landscape and Confusing the Public*. *Practical Dispute Resolution*, 5(1).

8. Sander, Frank EA, and Stephen B. Goldberg. "Fitting the Forum to the Fuss: A User-Friendly Guide to Selecting an ADR Procedure." *Negotiation Journal* 10, no. 1 (1994): 49.

разбирање за разликите во текот на поделните процедури, однесувањето на учесниците во процесот и очекуваните резултати од конкретната постапка.

Може да се издвојат три главни типови на АДР процеси: олеснувачки; советодавни и одлучувачки. Во некои случаи, како четврти тип, можна е комбинација меѓу трите главни типови на АДР процеси.

АДР механизмите опишани подолу се типични за државите на англо-саксонскиот правен систем, додека најголемиот дел од државите на европско-континенталниот правен систем сè уште го немаат развиено во доволна мера концептот на „повеќе можности“, во рамките на кој странките на располагање ќе имаат мени на различни видови на АДР. Во повеќето европски држави, како главна АДР постапка покрај арбитражата, се развива медијацијата.

1. ОЛЕСНУВАЧКИ АДР ПРОЦЕСИ

1.1. Медијација

Медијацијата е неформален процес за решавање на спорите во кои трета неутрална страна, позната како медијатор, им помага на спротивставените страни да постигнат заедничко решение. Медијаторот треба да го олесни водењето на преговорите и постигнувањето на договор преку обезбедување насока и поттик, да работи заедно со спротивставените страни и да изнаоѓа креативни начини тие да постигнат заедничко решение.

1.2. Рочиште за порамнување (*Settlement conference*)

Рочиште за порамнување е средба меѓу странките на спорот на која тие се обидуваат да постигнат взаемно решавање на спорот, без продолжување на судската постапка. Рочиште за порамнување може да побара било која од спротивставените страни или може да биде побарано од судот како прелиминарен чекор за да започне судската постапка. На ова рочиште, вообичаено тужителот и тужениот не се присутни, туку секоја од спротивставените страни е претставена од нејзините адвокати. Рочиштето за порамнување многу често се спроведува од страна на судии или друго неутрално лице, во форма многу слична на медијацијата. Ако рочиштето за порамнување не доведе до решение, судијата кој го водел рочиштето не може да претседава со понатамошната судска постапка, туку таа ќе биде водена од страна на друг судија.⁹

Постојат значителни разлики меѓу рочиштето за порамнување и медијацијата кои се важни за се разбере нивната суштината. Процесот на медијација им овозможува на страните пофлексибилен распоред, со побавно темпо на преговорите, поголема флексибилност во логистичките чекори, повеќе можности за побјективно претставување на спорот и поголема вклученост на страните на спорот. Некои од овие предности не може да бидат лесно инкорпорирани во текот на рочиштето за порамнување, па затоа судиите и адвокатите треба истите да ги разгледаат при подготовката за самото рочиште, како и при учество

9. Види: Virginia's Judicial System. "Judicial Settlement Conference Program Procedure". Courts.state.va. Достапно на: http://www.courts.state.va.us/courtadmin/aoc/djs/programs/jsc/jsc_procedures.html. Ontario Superior Court of Justice. "Important Information about your Settlement Conference." Ontariocourts.ca. Достапно на: <http://www.ontariocourts.ca/scj/small-claims-court/conference/>. Court of Quebec. "Settlement Conference." Tribunaux.qc.ca. Достапно на: http://www.tribunaux.qc.ca/mjq_en/c-quebec/Modes_alternatifs_de_reglement_anglais/fs_deppliant_civil_ang.html. Ministry of the Attorney General. "Gude to Getting Ready for Court." Ontario. Attorneygeneral.jus.gov.on.ca. Достапно на: http://www.attorneygeneral.jus.gov.on.ca/english/courts/guides/Guide_to_Getting_Ready_for_Court_EN.pdf

во него, а инкорпорирањето на многу од овие предности е можно само ако тоа го дозволуваат или диктираат околностите.¹⁰ Исто така, бидејќи целта на ова рочиште е избегнување на судење, се прават напори, со секоја од странките на спорот да се разговара за „добрите и лошите страни“ на случајот, и да се преговара за постигнување на некаков вид компромис. Загриженоста за основните потреби и/или основните прашања за односот помеѓу страните на спорот, ако воопшто постои, е сосема мала.

1.3. Мини судење (*Summary Jury Trial*)

Мини судењето е необврзувачки и неформален процес во кој група „поротници“¹¹ слушаат куса верзија на случајот преку презентации од секоја од страните на спорот, и таа група поротници истовремено дава свое размислување во врска со решението на спорот. Понекогаш адвокатите може да ги изведат сите докази без никакви сведоци. Со презентацијата обично претседава судија. Сепак, спротивставените страни можат да се согласат со презентацијата на случајот да претседава трето лице. На крајот на презентациите поротниците се состануваат и донесуваат пресуда. Оваа „пресуда“ спротивставените страни ја користат како појдовна точка за преговорите за решавање на спорот. Овој АДР механизам особено е соодветен за сложени случаи, чие решавање бара долго време. Со цел да им се помогне на спротивставените страни подобро да ги разберат предностите и слабостите на нивната позиција во спорот, страните имаат можност опширно да ги прашуваат „поротниците“ за нивните сомнежи. Ако спротивставените страни не постигнат спогодба, тие одат на суд.¹² *Summary Jury Trial* им овозможува на спротивставените страни да увидат каква улога ќе играат различните прашања пред оној што во иднина би ги оценувал фактите и светлото во ќе се прикажат сведоците пред поротата.

Овој АДР механизам е најефективен пред започнување на судењето, затоа што спротивставените страни имаат доволно време да го проучат својот случај и ќе бидат подготвени што да зборуваат за него. Исто така, ефикасен е ако странките на спорот взаемно го почитуваат судијата или другото лице кое претседава со случајот. Меѓутоа овој АДР метод нема да биде ефективен, ако постојат повеќе прашања за кои треба да се преговара, затоа што најчесто е ограничен временски.¹³

1.4. Омбудсман

Кога станува збор за омбудсманот како АДР механизам, се мисли на омбудсман како индивидуалец ангажиран од страна на една организација со цел поефикасно решавање на спорите меѓу вработените, клиентите и/или други учесници во односите на организацијата.¹⁴ Исто така, овој тип на АДР може да произлезе и од иницијативата на еден претприемач во определена област.¹⁵ Всушност, омбудсманот е институционална категорија, и како таков се остварува во рамките на институциите (владини агенции, организации итн). Иако Омбудсманот е

10. Pyle, Charles R. "Mediation and Judicial Settlement Conferences: Different Rides on the Road to Resolution." *Ariz. Att'y* 33 (1996). Достапно на: http://www.myazbar.org/AZAttorney/Archives/Nov96/nov96_pyle.PDF.

11. Не станува збор за вистинските оние поротници пред кои би бил презентирани случајот во судска постапка, туку за оние поротници кои во англосаксонскиот правен систем се нарекуваат mock jurors.

12. Види: Thomas Bateman III, an Introduction to "The Summary Jury Trial". Достапно на: <http://www.nadn.org/articles/BatemanThomas-TheSummaryJuryTrial-AnIntroduction%28June2010%29.pdf>.

13. Ibid.

14. Како посебно прашање и во друга смисла се поставува и разгледува примената на АДР механизмите од страна на народниот правобранител како посебен орган во една држава.

15. Ваква можност е предвидена со правото на Европската Унија.

назначен од страна на овие ентитети, тој обично има статус на независен орган кога станува збор за решавање на спорот.

Омбудсманот, генерално, има надлежност за однапред определен опсег на случаи и своите одлуки ги донесува врз основа на законските одредби, правила на еднаквост или упатства прифатени во конкретната дејност. Лицата на оваа позиција се назначуваат поединечно со задача да решаваат спорови и истите потребно е да поседуваат стручни знаења и професионални квалификации од областа на која се однесува спорот, како и да уживаат углед во општеството и неизвалкана репутација. Во некои случаи омбудсманот ги упатува спротивставените страни на медијација, а во други случаи ги доставува жалбите до повисоките инстанции. Омбудсманот има надлежност да ги испита поплаките и да разговара со сите релевантни страни. Во секој случај, тој треба да биде независен од оние кои го именуваат и да воспостави врска со оние на кои ги дава неговите услуги.

2. СОВЕТОДАВНИ АДР ПРОЦЕСИ

2.1. Помирување (*Conciliation*)

Како и медијацијата, помирувањето е доброволно, флексибилен, доверлив и на интерес заснован процес. Спротивставените страни бараат да се постигне пријателско решение за спорот со помош на посредник, кој дејствува како трета неутрална страна.

Главната разлика помеѓу помирувањето и медијацијата е тоа што во некоја точка за време на постапката на помирување, спротивставените страни, од третата неутрална страна ќе побараат да им обезбеди необврзувачки предлог за решавање на спорот. Медијаторот пак, спротивно на ова, во повеќето случаи, во зависност од видот на медијацијата, но и како прашање на принцип, ќе се воздржи од ваков предлог.¹⁶

2.2. Мини парница (*Mini trial*)

Мини парницата во суштина претставува структурирана техника за преговарање. Иако дизајнирана како забрзано судење, таа всушност претставува средство спротивставените страни да го слушнат меѓусебното размислување и да се обидат да најдат решение за спорот. Ако не се постигне договор, една од придобивките на мини парницата е тоа што спротивставените страни ќе бидат значително подготвени за евентуалното судење.

Иако постојат многу нејзини варијации, мини парницата во својата најчеста форма вклучува кратка презентација на случајот од секоја од спротивставените страни пред трибунал, составен од високи претставници со овластување да го решат спорот. Со трибуналот претседава неутрално лице избрано заеднички од спротивставените страни. За време на презентациите, неутралното лице може да поставува прашања и да ги коментира доказите. На крајот од расправата, неутралното лице препорачува одреден исход на спорот. Потоа, другите членови на трибуналот се обидуваат да преговараат за решение преку доказите кои биле презентирани за време на мини парницата, а препорачаниот исход служи како основа за преговорите.

16. Sgubini, Alessandra, Mara Prieditis, and Andrea Marighett. "Arbitration, Mediation and Conciliation: differences and similarities from an International and Italian business perspective". Mediate. August, 2004. Достапно на: <http://www.mediate.com/articles/sgubinia2.cfm>.

Мини парницата е соодветна, ако едната или двете страни имаат нереална проценка на сопствената позиција. Мини парницата ќе биде плодна само ако спротивставените страни се во можност да ги разберат комплексните прашања во спорот, но исто така и ако се подготвени да преговараат на креативен и флексибилен начин.¹⁷

2.3. Рана неутрална проценка на случајот (Early neutral evaluation)

Рана неутрална проценка на случајот е процес во кој се ангажира неутрално лице кое дава мислење во врска со предметот на спорот, а често пати дава и оценка на спорот. Третото неутрално лице, всушност е ангажирано од спротивставените страни и нивните застапници со цел да се проценат предностите и слабостите на нивниот случај и да се обезбеди помош во наоѓање заедничко решение за спорот.

Овој неформален процес и помага на секоја од спротивставените страни да го погледне случајот низ призмата на другата страна и истовремено нуди решение за можната одлука на судот.

Препораките на третото неутрално лице се необврзувачки, но влијателни. Неутралното лице, генерално, при оценување на случајот и давањето на странките проценка на силните и слабите страни на нивната положба согласно правните норми, е поактивно отколку медијаторот.¹⁸

2.4. Рана стручна проценка на случај (Early expert evaluation)

Стручната проценка е доверлив и обврзувачки процес кој може да биде ефективно средство за решавање на технички проблем или спор. Тоа е непристрасен и флексибилен процес.

Стручната проценка на спорот се спроведува од страна на независно лице кое има експертиза соодветна на природата на спорот. Експертот е потребно да дејствува фер кон секоја од спротивставените страни и на секоја да и даде разумна можност да биде слушната и да одговори на другата страна.

Стручната проценка на случај е хибрид помеѓу *settlement conference* и медијацијата. Таа е корисна техника која често се применува на почетокот на судските постапки, пред било која од спротивставените страни да има направено значителни трошоци за судската постапка.

2.5. Експерт за изнаоѓање на факти (Fact finding expert)

Експерт за изнаоѓање на факти е процес во кој трета неутрална страна (експерт или група на експерти), определена или од спротивставените страни или од страна на судот, го истражува проблемот и составува извештај за истиот или пак сведочи во судот.

Овој процес особено е корисен за решавање на комплексни научни и фактички спорови. Неутралниот експерт спроведува независно истражување за причината на недоразбирањето. Експертот разговара со спротивставените страни, собира дополнителни информации, а потоа им ги презентира на страните неговите наоди и можните решенија за спорот. Наодите и препораките на експертот

17. Види: Zack Jr, James G. "Resolution of disputes: The next generation." AACE International Transactions. 1997.

18. Види: American Arbitration Association. "Early Neutral Evaluation: Getting an Expert's Assessment". Adr. Достапно на: https://www.adr.org/aaa/faces/services/disputeavoidanceservices/earlyneutralsevaluation;jsessionid=ytYJThrQhQT2HGPWWkBbbKm1r0Bt4n3YzHp44x6JpJGS5wMTVqFR!1121530366?_afLoop=240775991973233&_afWindowMode=0&_afWindowId=null#%40%3F_afrWindowId%3Dnull%26_afrLoop%3D240775991973233%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dyx2gwkyx_4

не се обврзувачки, но се вклучени во преговорите меѓу спротивставените страни и нивните застапници. Експертот за изнаоѓање на факти обично не учествува директно во процесот на преговори. Овој механизам често се користи во спорови кои настануваат во јавниот сектор.¹⁹

2.6. Стручна одлука (Expert determination)

Стручна одлука е АDR механизам кој означува надгледување на процесот на утврдување на фактите во судските постапки. Негова цел е да се справи со комплексни технолошки или научни прашања за кои судечките судиите можеби не се квалификувани, било поради нивното (не)искуство или временско ограничување. Тие, исто така може да ги надгледуваат и постапките за постигнување на спогодба или за извршување на веќе постигната спогодба. Накратко, лицата ангажирани при стручната одлука се квази-судии со конкретно дефинирани должности, со цел судот да се ослободи од функции кои излегуваат надвор од неговите основни надлежности.²⁰

2.7. Преговарање

Ова е наједноставниот вид на АDR. Кога две лица имаат спор тие може директно меѓу себе да преговараат за негово решавање. Предностите од овој механизам за инволвираните страни се дека тој е целосно приватен, брз и евтин. Доколку спротивставените страни не можат сами да го решат спорот, тие може да овластат адвокати кои ќе преговараат во нивно име. Дури и кога преговорите во раната фаза на спорот нема да успеат и ќе започне судска постапка, адвокатите обично ќе продолжат да преговараат во име на нивните странки. Во многу случаи ова резултира со постигнување решение надвор од судот.

Без оглед на видот на преговорите, експертите препорачуваат кон и во преговори да се пристапи со став на соработка наместо конкуренција. Тие нагласуваат дека поентата на преговорите е да се постигне договор, а не победа.²¹

3. ОДЛУЧУВАЧКИ АDR ПРОЦЕСИ

3.1. Арбитража

Арбитража е метод на решавање на спорови кој подразбира користење на приватни ентитети познати како „арбитражен суд“. Арбитражниот суд обично се состои од еден или тројца арбитри. Негова примарна улога е да го примени законот и да донесе одлука т.н. „арбитражната одлука“. Во принцип, арбитражните одлуки се конечни и обврзувачки. Тие може да се соочат со предизвикот пред државниот суд само под исклучителни околности. На пример, тоа се однесува на случаите во кои што странките не дале валидна согласност спорот односно споровите да се решаваат со арбитража. Арбитражните одлуки може да се извршуваат во повеќето држави во светот.

19. Види: Stone, Katherine VW. "Alternative Dispute Resolution." 2004.

20. Boserup, Viggo. "Expanded Use of Special masters." JAMS ADR Blog. August 1, 2013.

21. Види: Young, Mark, and Erik Schlie. "The rhythm of the deal: Negotiation as a dance." Negotiation Journal 27, no. 2 (2011): 191-203.

3.2. Медијација/Арбитража (Мед/Арб)

Мед/Арб како хибриден метод бил замислен да им помогне на спротивставените страни, нивните спорови да се обидат да ги решат прво преку медијација, а прашањата кои што не можеле да ги решат со медијација, да ги решаваат преку арбитража. Она што ја прави мед/арб уникатна е тоа што истото трето неутрално лице прво дејствува како медијатор, а потоа како арбитер. Ова е класичен модел: прво медијацијата е завршена, а потоа следи арбитража за нерешените прашања.²²

3.3. Приватно судење

Приватното судење ги нуди сите предности на судската постапка, меѓутоа во приватна и доверлива атмосфера. Често пати странките на спорот, особено кога како странки се појавуваат деловни субјекти, бараат дискреција со цел да се избегне јавното откривање на чувствителни деловни информации или тајни. Приватното судењето, вообичаено е регулирано со правилата кои се однесуваат на судската постапка односно оние правила кои би се применувале на решавањето на спорот доколку по однос на истиот би била поднесена тужба пред суд. Меѓутоа, сите документи поднесени пред судечкиот трибунал во приватното судење се чуваат во тајност, а заштитата на чувствителните бизнис информации е згарантирана. Исто така, спротивставените страни имаат можност од списокот на неутрални професионалци, да го изберат судијата кој што ќе го води спорот. Во некои спорови присутни се комплексни правни и технички прашања и затоа е во интерес на спротивставените страни да имаат арбитер со експертиза од областа на која што се однесуваат спорните прашања. На крајот на приватното судење, судијата избран од спротивставените страни донесува извршна пресуда. Слично на официјалната судска постапка и одлуката на приватното судење е предмет на жалба по која исто така, може да се постапува во приватен амбиент. Со овој вид на судење, спротивставените страни имаат можност да ги зачуваат чувствителните информации како доверливи, а да ги избегнат судските одложувања и трошоци.²³

Покрај горе опишаните постојат и многу други видови на АДР, како што се: FOA²⁴ односно конечна понуда за арбитража²⁵, пресудување²⁶, договарање неутрален слушател²⁷. Исто така, во рамките на пооделни индустриски гранки, се применуваат и видови на АДР специфични за таа област.²⁸ Во контекст на соодветната употреба на различните АДР методи треба да се истакне дека секогаш кога спротивставените страни се вклучени во сензитивни, чувствителни

22. Garsia Alvaro, Jose Antonio. „Med/ARB: the “Gambly” of ADR“. ADR Commercial Journal. June, 2012. Достапно на: <http://aryme.com/docs/adr/2-4-183/>.

23. Diathesopoulos, Michael D. “The alternative forms of dispute settlement and the essential difference between these and arbitration.” (2012); 2. Достапно на: <http://ssrn.com/abstract=2026606>; “Resolution of disputes: The next generation.” AACE International Transactions, 1997.

24. Се нарекува уште и Висечка арбитража или Безбол арбитража.

25. Во FOA (Final Offer Arbitration) секоја од страните доставува до арбитерот посебена сопствена конечна понуда. За разлика од стандардната арбитража, арбитерот ја избира понудата која што е најблиска до неговата евалуација без да биде употребено дискреционото право на независна проценка. Тоа обично ги следи неуспешните преговори и последните понуди на странките ги дефинираат границите на арбитражаната награда. Овие механизми најчесто се применуваат во работни спорови или спорови за надомест на штета.

26. Пресудувањето (Adjudication) најчесто се употребува во споровите од градежништвото и инженерингот. Судија обично е експерт (или одбор на експерти) назначен врз договорна или законска основа. Овој механизам е насочен кон донесување интерна привремена одлука со цел да се избегне прекинет на тековната работа или на неодредено време или до донесување на одлука од страна на судовите или арбитрите.

27. Neutral Listener Agreement: страните на спорот, во доверба разговараат за нивните најдобри понуди за решавање на спорот, со неутрална трета страна која, по сопствена проценка, сугерира решенија.

28. На пример: Escrow Bid Documents, Owner/Agency Review Boards, Dispute Review Boards.

односи (како на пример, семејни или бизнис односи) за решавање на спорот препорачливо е да користат било која АДР форма, а со цел да се задржи приватноста на чувствителните информации. Исто така, сметаме дека вреди да се размислува за употреба на било која форма на АДР доколку постои веројатност трошоците на судската постапка да бидат еднакви или да го надминуваат износот на спорот.

ЗАКЛУЧОК

АДР континуумот прикажува спектар на процеси за решавање на споровите почнувајќи од неформални, флексибилни, водени од самите спротивставени страни во кои тие заеднички работат на донесување на взаемно прифатливо решение до формални, нефлексибилни, конкурентни во кои спротивставените страни ги претставуваат сопствените позиции пред трета неутрална страна која го определува исходот на спорот преку вреднување на позициите на странките. Некои АДР механизми ја остваруваат својата улога во рамките на тековната парница, во форма на јавни трибунали, но со дополнителни елементи кои не се карактеристични за официјалните судски постапки: други вклучуваат целосно приватизирана форма на решавање спорови иземајќи било каква потреба од судска надлежност. Речиси сите АДР форми (со исклучок на арбитражата; мед/арб, ако арбитражата е завршена; и приватното судење) во принцип се необврзувачки, спорот ќе биде решен со договор на спротивставените страни, а улогата на третото лица е определена во зависност од формата: проценка, советодавна или олеснувачка, но не и одлучувачка. Секој процес е соодветен за спорови со одредени параметри. Соодветниот метод за секој конкретен случај треба да се определи во зависност од природата на спорот, степенот на конфликтност, потенцијалот за постигнување на компромис и потребата за донесување на дефинитивна одлука.²⁹

Всушност, основната разлика помеѓу АДР механизмите може да се направи според степенот на нивната формалност. Некои користат формални доказни правила, додека други целосно се раздвоени од процедуралните формалности и само ги охрабруваат учесниците едноставно „да ги раскажат своите приказни.“ Слично на ова, некои подразбираат донесување на одлуки врз основа на преседан, додека пак други дозволуваат одлуки само врз основа на фактите и дејствија за секој случај поодделно. Друга разлика, исто така може да се направи и врз основа на тоа дали АДР кулминира со консензуално решение на спорот или решението е наметнато.

Растечки тренд во областта на АДР е замаглување на границите помеѓу различните видови АДР процеси. Ова замаглување на границите иницира низа важни прашања за понатамошниот развој на оваа област, особено за темелните разлики меѓу АДР процесите кои поттикнуваат кооперативно однесување наспроти оние кои го поддржуваат конкурентското однесување. Дури и искусните адвокати не секогаш знаат за сите различни АДР алатки или кога треба да се користи специфичена АДР техника.³⁰

Претходната анализа упатува и на заклучокот дека корисниците на АДР односно јавноста и АДР професионалците особено почетниците мора да го

29. Diathesopoulos, Michael D. op. cit., 5.

30. Одделни автори ја застапуваат тезата дека потенцијалот за конструктивно решавање на конфликтите често зависи од фазите на развој на конфликтот. Така Гласл (Friedrich Glasl) идентификувал девет фази во развојот на конфликтот. Види: Glasl, Friedrich. *Confronting conflict: A first aid kit for handling conflict*. Hawthorn press, 1999.

разберат АДР континуумот, разликите помеѓу АДР процесите, основните принципи водилки на секој процес, продирањето на конкурентните карактеристики меѓу АДР процесите, влијанието на тоа продирање при создавањето на нови видови АДР механизми соодветни за решавање на различни видови спорови, а со цел заштита на она што АДР навистина го нуди и заштита на изборот на корисникот.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. American Arbitration Association. "Early Neutral Evaluation: Getting An Expert's Assessment";
2. Boserup, Viggo. "Expanded Use of Special masters." JAMS ADR Blog. August 1, 2013.
3. Court of Quebec. "Settlement Conference." Tribunaux.qc.ca;
4. Diathesopoulos, Michael D. "The alternative forms of dispute settlement and the essential difference between these and arbitration." (2012);
5. Garsia Alvaro, Jose Antonio. „Med/ARB: the "Gamby" of ADR". ADR Commercial Journal. June, 2012;
6. Glasl, Friedrich. Confronting conflict: A first aid kit for handling conflict. Hawthorn press, 1999;
7. Johnson, M.E. and Erickson, S.K., 2010. ADR Techniques and Procedures Flowing Through Porous Boundaries: Flooding the ADR Landscape and Confusing the Public. Practical Dispute Resolution, 5(1);
8. Kristiaan, Bernauw. Alternative Dispute Resolution in the European Union (труд презентирани на конференцијата на RAID: The Importance of Alternative Dispute Settlement, Dresden, 14-15 October 2003);
9. Lew, Julian DM, Loukas A. Mistelis, and Stefan Kröll. Comparative international commercial arbitration. Kluwer Law International, (2003);
10. Ministry of the Attorney General. "Gude to Getting Ready for Court." Ontario. Attorneygeneral.jus.gov.on.ca;
11. Ontario Superior Court of Justice. „Important Information about your Settlement Conference." Ontariocourts.ca;
12. Pyle, Charles R. "Mediation and Judicial Settlement Conferences: Different Rides on the Road to Resolution." Ariz. Att'y 33 (1996);
13. Sander, Frank EA, and Stephen B. Goldberg. "Fitting the Forum to the Fuss: A User-Friendly Guide to Selecting an ADR Procedure." Negotiation Journal 10, no. 1 (1994);
14. Scott, Brown., Christine, Cervenak., and David Fairman. Alternative Dispute Resolution Practitioners' Guide. Center for Democracy and Governance Bureau for Global Programs/ U.S. Agency for International Development. (1998);
15. Sgubini, Alessandra, Mara Prieditis, and Andrea Marighett. "Arbitration, Mediation and Conciliation: differences and similarities from an International and Italian business perspective". Mediate. August, 2004;
16. Stone, Katherine VW. "Alternative Dispute Resolution." 2004;
17. Thomas Bateman III, an Introduction to "The Summary Jury Trial";
18. Virginia's Judicial System. "Judicial Settlement Conference Program Procedure". Courts.state.va;
19. Young, Mark, and Erik Schlie. "The rhythm of the deal: Negotiation as a dance." Negotiation Journal 27, no. 2 (2011);
20. Zack Jr, James G. "Resolution of disputes: The next generation." AACE International Transactions, 1997.

Д-р Илина Стефановска Здравевска

Република Северна Македонија

ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАТОЦИ НА БРАЧНИОТ ДОГОВОР

Апстракт: Предмет на овој труд е презентирање на предностите и недостатоците на брачниот договор. Брачниот договор е еден од најактулните договори кој добива сè поголема популарност во светски рамки. За него отсекогаш имало приврзаници кои сметаат дека брачниот договор е неопходен за секој брак, но исто толку и противници, кои сметаат дека брачниот договор ја загрозува стабилноста на бракот.

Клучни зборови: брачен договор, брак, имот, слобода на договарањето.

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF THE PRENUPTIAL AGREEMENT

Abstract: The subject of this paper is presentation of the advantages and disadvantages of the prenuptial agreement. The prenuptial agreement is one of the most popular contract that is gaining more and more popularity worldwide. There have always been people that support prenuptial agreement, who believe that prenuptial agreement is necessary in every marriage and just as many opponents who believe that prenuptial agreement threatens the stability of the marriage.

Keywords: prenuptial agreement, marriage, property, freedom of contracting.

ВОВЕД

Промените во современото општество доведоа до драстично менување на значењето на бракот.¹ Јакнењето на економската функција на бракот и истовремено појавата на индивидуализмот резултираа потреба од отстапување на нормите со кои законодавствата ги регулираат имотните односи на брачните партнери. Несомнено е дека начелото на автономија на волјата на брачните партнери добива сè поголемо значење, заради што неопходно е постоењето на договорен брачен имотен режим, со кој брачните партнери имаат слобода во креирање свои правила за регулирање на нивните меѓусебни имотни односи. Тоа единствено е можно само преку склучување меѓусебен брачен договор кој всушност претставува олицетворение на начелото на автономија на волјата. Склучувајќи брачен договор, брачните партнери имаат можност меѓусебните имотни односи да ги уредат согласно нивните потреби, како и истиот да трпи измени за времетраењето на бракот, како што се менуваат нивните потреби и желби. Брачниот договор добива сè поголема популарност и е уреден во многу законодавства, во кои не спаѓа и македонското.

1. Повеќе за промените во бракот во современото општество кај Мицковиќ Дејан, Семејството во Европа XVI-XXI, Блесок: Скопје, 2008.

ПРЕДНОСТИ НА БРАЧНИОТ ДОГОВОР

Издначувањето на жената со мажот придонесе настанување на бројни промени во суштината на брачната заедница. Паралелно со тоа, јакне автономијата на волја и сè повеќе доаѓа до израз слободата на договарањето. Заради тоа, за некои парови е сосема неповолно нивните меѓусебни имотни односи во бракот да бидат уредени од страна на законот. Токму тоа е и најголемата предност на брачниот договор, односно самостојното уредување на имотните односи на брачните партнери. Во отсуство на брачен договор, тие би биле уредени од страна на законот.

Во прилог на брачниот договор говори и фактот што самиот брак е *sui generis* договор кој го сочинуваат повеќе договори во кои одредбите се однапред пропишани од страна на државата.² Во таа смисла авторката Алисон А. Марстон изјавува „Многу парови не сфаќаат дека доколку не состават свој предбрачен договор, државата ќе им обезбеди, а тие ќе немаат влијание врз условите пропишани од државата и судот.“

Се забележува дека во државите каде брачниот договор не е регулиран, лицата кои веќе имаат неуспешен брак зад себе, го одложуваат склучувањето на втор брак, токму поради неможноста да ги заштитат своите финансиски интереси. За нив единствен услов како би пристапиле во брак, е со склучување на брачен договор. Заради тоа заштитата на своите финансиски интереси се вбројува во позитивните карактеристики на брачниот договор.

Грижата за домот и семејството е ангажман кој не може да се претвори во пари и заради тоа, брачниот партнер кој останува дома се смета дека материјално не придонесува. Дотолку повеќе, а особено на нашите простори, грижата за домот и семејството, покрај грижата за заедничките деца вклучува и грижа и за старите и изнемоштени родители со кои живеат во заедница. Додека пак, другиот брачен партнер би имал повеќе можности материјално да придонесува за брачната заедница, токму поради привилегијата за отсуство од домот. Заради тоа, брачните партнери имаат потреба однапред да ги договорат меѓусебните имотни права и обврски.

Склучувањето на брачниот договор може да резултира со подобро запознавање на партнерите, а благодарение на таа искреност брачните партнери си докажуваат еден со друг дека бракот го склучуваат од љубов и не се таканаречени ловци на богатството. Ова придонесува поголема стабилност на бракот.

Како предност на брачниот договор се смета заштитата на посебниот имот на брачниот партнер од долговите на другиот брачен партнер. Имено, во споредбената пракса се забележуваат многубројни случаи на бракови без склучени брачни договори во кои вредноста на посебниот имот на еден од брачните партнери значително се намалила поради намирување на долговите на другиот брачен партнер.

Особено значајна предност на брачниот договор, е неговата можност за модификации во текот на траењето на брачната заедница, за разлика на униформните решенија кои ги нуди законот. Имено, потребите, желбите и интересите на брачните партнери се менуваат, заради тоа од особена важност е можноста за поинакво уредување на имотните односи од решението кое го нуди законот или од она што било претходно договорено меѓу нив.

Во случај на развод на брак со склучен брачен договор, драстично се

2. Во таа смисла и Allison A. Marston во "Planning for love: The politics of prenuptial agreements, Stanford Law Review, Vol, 49:887. Достапно на: https://www.calabresebudner.com/downloads/resources/PLANNING_FOR_LOVE_THE_POLITICS_OF_PRENUPTIAL_AGREEMENTS.pdf, пристапено на 15.03.2020.

намалени трошоците од постапката. Имено, познато е дека постапките за развод на бракот траат долго, а особено, доколку имотните односи на брачните партнери не им биле регулирани со брачен договор. Тука, може да настанат паралелно повеќе одвоени постапки како што се: постапка за утврдување на заедничкиот имот стекнат во брак, постапка за делба на заедничкиот имот; постапка за статусот на брачниот дом; постапка за определување на висината за издршка, како за децата, така и за необезбедениот брачен партнер итн. Брачниот договор би ги елиминирал сите овие постапки, а со тоа не би настанале и трошоците.

Предностите од брачниот договор особено се изразени во следниве ситуации: при склучување на втор брак заради заштита на интересите на децата од претходниот брак; доколку едниот брачен партнер е значително материјално побогат од другиот брачен партнер или пак очекува наследство со поголема вредност; доколку еден од брачните партнери поседува долгови; доколку брачниот партнер се откажува од својата кариера на сметка на одржување на домот и семејството и доколку партнерите планираат проширување на семејството. Но, и покрај овие ситуации каде се најмногу изразени предностите од брачниот договор, сепак, брачниот договор практично е погоден за сите лица, бидејќи и кога во моментот на склучување на бракот еден од брачните партнери нема имот, тоа не значи дека во иднина нема да стекне.

НЕДОСТАТОЦИ НА БРАЧНИОТ ДОГОВОР

Додека приврзаниците на брачниот договор од нашите простори често ја употребуваат старата изрека „чиста сметка, долга љубов“, противниците на брачниот договор пак, истиот го нарекуваат „убиец на романтиката“.

Еден од главните недостатоци на брачниот договор е неговата карактеристика за нерамноправноста на страните. Имено, брачниот договор не се одликува со еднаквост на брачните партнери. Најчесто една страна е во помалку повољна положба спрема другата страна од договорот.

Имајќи ја предвид високата цена за состав на брачен договор, трошоците за составување на брачниот договор е значаен недостаток на брачниот договор. Имено, многу парови не сакаат да подлежат на трошоци за составувањето на брачен договор, особено кога се работи за склучување на брачен договор пред стапување во бракот, кога имаат трошоци за подготовка на свадбата. Голем дел пак, не можат воопшто да си дозволат склучување на брачен договор, токму поради високата цена. За таа цел, некои се одлучуваат сами да го состават, за на крај сепак голем дел од паровите во случај на развод повторно да завршат на суд, со поништен брачен договор, поради непочитување на императивните прописи при составувањето на брачниот договор.

Брачниот договор, а особено кога е склучен пред стапување во брак може да влијае на подоцнежната стабилност на бракот. Во таа смисла, светски познатата адвокатка и медијаторка Лори Израел на веб страната од нејзината компанија набројува 10 причини поради кои предбрачниот договор влијае негативно на брачното здравје:³

1. Изоставување на некои околности;⁴

3. "Why Prenups Are Bad for Your Marital Health" by Laurie Israel, достапно на <https://ivkdlaw.com/the-firm/our-articles/pre-nuptial-agreements-and-lawyering/why-prenups-are-bad-for-your-marital-health/> пристапено на 15.03.2020.

4. Имено според Лори Израел, секој договор е размена на еднакви вредности, освен предбрачниот договор, бидејќи предбрачниот договор не мора да има еднаквост во давањата. За пример на нееднаквост во давањата Лори ја посочува обрвската на еден од брачните партнери за грижата за домот, поради која

2. Предбрачните договори ги менуваат меѓусебните чувства на брачните партнери;⁵
3. Предбрачните договори се неправедни;⁶
4. Некои предбрачни договори водат до непотребни крајности;⁷
5. Предбрачните договори обезбедуваат доживотно лоши спомени;⁸
6. Ги влошува односите на брачниот партнер со роднините на другиот брачен партнер;⁹
7. Предбрачните договори можат да ја променат суштината на самиот брак;¹⁰
8. Претставува најзначајниот договор во животот на секој, а немаат претстава за последиците;¹¹
9. Поттикнуваат манипулација и алчност, наспроти отвореност и дарежливост;¹²
10. Луѓето склучуваат предбрачни договори поради незнаење дека и согласно законот може да постигнат спогодба во постапката за развод на бракот.¹³

ЗАКЛУЧОК

Брачниот договор (*pacta nuptialia*) е двостран договор со кој страните на договорот ги уредуваат меѓусебните имотни односи по повод бракот во форма пропишана со закон. Тој е најпопуларниот договор од граѓанското право и е уреден во сè повеќе законодавства, во кои не спаѓа и македонското. За него отсекогаш имало приврзаници кои сметаат дека брачниот договор е неопходен за секој брак, но исто толку и противници, кои сметаат дека брачниот договор ја загрозува стабилноста на бракот.

Приврзаниците и противниците на брачниот договор мора да се согласат за една работа во врска со брачниот договор, а тоа е дека брачниот договор претставува израз на слободната волја на страните на договорот за уредување на меѓусебните имотни односи, со која се докажува дека не постојат тајни меѓу нив. Времето ќе покаже во секој конкретен случај дали страните на договорот без разлика дали се одлучиле да склучат или не брачен договор, погрешиле во изборот.

брачниот партнер ја жртвува својата кариера, а најчесто не се зема предвид при составувањето на брачен договор

5. Според Лори, брачниот договор го намалува чувството на посветеност на брачната заедница. Партнерите почнуваат меѓусебно да се сметаат за себични и негрижливи. Лори смета дека брачните партнери од бракови со склучени брачни договори се повеќе загрижени за парите отколку брачните партнери кои немаат склучено брачен договор.

6. Имено, според Лори, брачните договори често содржат одредби кои се неправедни за брачниот партнер кој се грижи за домот и семејството.

7. Непотребно екстремните одредби од брачниот договор водат до пропаѓање на бракот, смета Лори.

8. Според Лори учеството при составувањето на брачен договор е тешка и чувствителна обврска која неретко предизвикува солзи и лоши чувства за еден од брачните партнери кои ќе останат запаметени долго.

9. Брачниот партнер ги менува своите позитивни чувства кон родителите на брачниот партнер кои предложуваат склучување на предбрачен договор, смета Лори.

10. Лори потсетува дека бракот подразбира заедништво и делење во сите сфери од заедничкото живеење. Финансиите и придонесувањето се значајни за секој брак, така да, доколку се одземе тоа, може да доведе до пропаѓање на бракот.

11. Младите партнери често не ја разбираат суштината на бракот, а со склучување на предбрачен договор се откажуваат од права кои во иднина ќе им се неопходни.

12. Предбрачните договори подразбираат режим на посебен имот, па брачните партнери бараат начини имотот кој ќе го стекнат да го сместат во својот посебен имот. Штитејќи се себеси, предизвикуваат бракот да постане дисфункционален, смета Лори

13. Лори потсетува дека бракоразводното право постои со причина. Постојат толку многу различни бракови, колку што постојат и луѓе. Лори изјавува дека законот има начини да се справи со сите различности. Таа додава дека согласно законот во постапката за развод ќе се постигнат фер резултати, за разлика од брачниот договор во кој начелно постои неправедност.

Д-р Илина Стефановска Здравевска
Република Северна Македонија

БРАЧНИОТ ДОГОВОР ВО РУСКОТО ЗАКОНОДАВСТВО

Апстракт: Предмет на овој труд е преглед на регулативата на брачниот договор во руското законодавство. Брачниот договор е единствен начин на самостојно уредување на имотните односи помеѓу брачните партнери.

Брачниот договор во руското законодавство е воведен во 1995 година, како резултат на развојот на пазарната економија. Тој е уреден со Граѓанскиот Законик на Русија и со Семејниот Закон на Русија. Русија важи за една од државите со најголема слобода на субјектите при склучување на брачен договор.

Клучни зборови: брачен договор, брак, имот, слобода на договарањето.

PRENUPTIAL AGREEMENT IN RUSSIAN LEGISLATION

Abstract: The subject of this paper is an overview of the regulation of the prenuptial agreement in the Russian legislation. Prenuptial agreement is the only way of regulation of the property relations between the spouses by their will. Prenuptial agreement in the Russian legislation was introduced in 1995, as the result of the development of the market economy.

Prenuptial agreement is regulated by the Civil Code of Russia and by the Family Law of Russia. Russia is considered as one of the countries with the greatest freedom of the subjects when concluding prenuptial agreement.

Keywords: prenuptial agreement, marriage, property, freedom of contracting.

ПОТЕКЛОТО НА БРАЧНИОТ ДОГОВОР ВО РУСКОТО ЗАКОНОДАВСТВО

Во Руската Федерација во периодот од 18 тиот до 20 тиот век при регулирањето на имотните односи помеѓу брачните партнери се применуваше законски режим на брачните партнери, а тоа беше режимот на посебен имот на брачните партнери. Ваквото уредување на имотните односи помеѓу брачните партнери траеше сè до 1926 година, кога режимот на посебен имот беше заменет со режим на заеднички имот, но сепак без право спогодбено да го променуваат законскиот брачен имотен режим. Развојот на пазарната економија во деведесеттите години од 20 тиот век придонесе да станат сè повеќе видливи недостатоците од системот каде брачните партнери не беа во можност да склучат брачен договор.¹ Заради тоа, во 1995 година руското законодавство го воведо брачниот договор. Воведувањето на брачниот договор е последната поголема реформа во семејното законодавство на Русија.

1. Така и Masha Antokolskaia, National Report: Russia, Commission on European Family Law, page 3.

ПРЕГЛЕД НА РЕГУЛАТИВАТА НА БРАЧНИОТ ДОГОВОР ВО РУСКОТО ЗАКОНОДАВСТВО

Имотните односи помеѓу брачните партнери во Русија се уредени со Граѓанскиот Законик на Русија² како генерален закон и со Семејниот Закон на Русија³ како специјален закон.⁴

Русија спаѓа во државите каде се применуваат законски и договорен брачен имотен режим при регулирањето на имотните односи помеѓу брачните партнери, меѓутоа приматот го има договорниот брачен имотен режим. На тоа ни укажува одредбата од членот 33 став 2 од Семејниот Закон на Русија каде е пропишано дека законскиот брачен имотен режим ќе се применува, доколку не е поинаку договорено помеѓу нив со брачен договор. Показател на примарноста на договорниот брачен имотен режим е и одредбата од членот 256 став 1 од Граѓанскиот Законик на Русија каде е пропишано дека имотот стекнат од брачните партнери за време на брачната заедница, е нивен заеднички имот, освен во случаевите кога се применува друг брачен имотен режим врз основа на договор помеѓу брачните партнери.

Широката примена на договорниот брачен имотен режим во руското законодавство го претставува правото на брачните партнери меѓусебно да склучат брачен договор. Согласно членот 40 од Семејниот Закон на Русија брачниот договор е дефиниран како спогодба помеѓу идни брачни партнери или спогодба помеѓу брачни партнери со која ги уредуваат имотните права и обврски во брачната заедница, како и во случај на престанок на брачната заедница.⁵ Од ваквото дефинирање на брачниот договор, произлегува дека тој може да се склучи пред стапување во брак и за времетраењето на брачната заедница. Доколку договорот е склучен пред стапување во брак, тој стапува на сила од денот на регистрација на бракот.⁶

Во Семејниот Закон е пропишана и формата на брачниот договор, односно тој се склучува во писмена форма и подлежи на заверка од нотар.⁷ Генералните одредби кои ги регулираат договорите, а кои се однесуваат и на брачниот договор се уредени во Граѓанскиот Законик и тоа во: Глава 27 каде се дефинирани договорите и нивните елементи, Глава 28 каде е уредено склучувањето на договорите и Глава 29 која го уредува раскинувањето и измената на договорите.

Содржината на брачниот договор е уредена со Семејниот Закон. Имено, согласно членот 42 став 1 од Семејниот Закон брачните партнери со склучување на брачен договор можат да го изменат законскиот брачен имотен режим на начин што можат да воспостават режим на заеднички имот, режим на поделен имот, како и режим на посебен имот, што ќе се простира на целиот заеднички

2. Граѓанскиот кодекс Российской Федерации, N. 51-ФЗ от 31.11.1994, N. 14-ФЗ от 26.01.1996, N. 146-ФЗ от 26.11.2001, N. 230-ФЗ от 18.12.2006. С изменениями и дополнениями от: 26.01.1996, 20.02.1996, 12.08.1996, 24.10.1997, 08.07.1999, 17.12.1999, 16.04.2001, ... 27.12.2019.

3. Семейный Кодекс Российской Федерации, N. 223-ФЗ от 29.12.1995, С изменениями и дополнениями от 15.11.1997, 27.06.1998, 02.01.2000, 22.08.2004, 28.12.2004, 03.06.2006, 18.12.2006, 29.12.2006, 21.07.2007, 24.04.2008, 30.06.2008, 23.12.2010, 04.05.2011, 30.11.2011, 12.11.2012, 07.02.2013, 25.11.2013, 05.05.2014, 04.11.2014, 20.04.2015, 13.07.2015, 28.11.2015, 29.12.2015, 30.12.2015... 28.04.2023.

4. Карактеристично е тоа што Граѓанскиот Законик ги уредува само заедничкиот и посебниот имот на брачните партнери, и тоа, на истиот начин како што се уредени и во Семејниот Законик. Во таа смисла, Семејниот Закон како специјален закон е во согласност со Граѓанскиот Законик како генерален закон.

5. Член 40 од Семейный Кодекс Российской Федерации *Op. cit.*

6. Брачниот договор склучен пред граѓанската регистрација на бракот, стапува на сила на денот на граѓанската регистрација на бракот. Член 41 став 2 од Семейный Кодекс Российской Федерации *Op. cit.*

7. Брачниот договор се склучува во писмена форма и подлежи на нотарска заверка. Член 41 став 3 од Семейный Кодекс Российской Федерации *Op. cit.*

имот или за определени делови од заедничкиот имот, како и за нивниот посебен имот. Исто така, договорот може да се однесува на постојниот или на идниот имот на брачните партнери. Брачните партнери имаат право со брачниот договор да ги дефинираат нивните права и обврски во врска со меѓусебната издршка, на начин што ќе учествуваат во меѓусебните приходи и заедничко снесување на семејните трошоци, имаат право да го утврдат имотот кој ќе се смета за посебен имот во случај на престанок на брачната заедница, а имаат и право во брачниот договор да вметнат и други одредби само доколку се однесуваат на нивните меѓусебни имотни односи. Исто така, брачните партнери, во брачниот договор можат да вметнат и одредени услови и рокови.⁸

Брачниот договор согласно руското законодавство може во секое време да биде изменет или раскинат со спогодба на брачните партнери. Спогодбата за изменување или раскинување на брачниот договор се склучува во иста форма како и самиот брачен договор. Во отсуство на спогодба меѓу брачните партнери, одлуката за измената или раскинувањето на брачниот договор ќе ја донеси судот согласно основите за измена и раскинување на договорите пропишани во Граѓанскиот Законик. Едностраното отповикување на брачниот договор не се зема предвид.

Брачниот договор престанува да произведува правни дејствија и со развод на бракот, со исклучок на одредбите кои се однесуваат на уредување на имотните односи по престанокот на бракот.⁹ Исто така, брачниот договор престанува да важи доколку истиот во целост е поништен од страна на судот. Имено, судот може да прогласи ништовност на брачниот договор во целост или на одредени одредби од брачниот договор, според прописите за ништовност на договорите уредени во Граѓанскиот Законик на Русија или на барање на еден од брачните партнери, доколку условите во брачниот договор, го ставаат во исклучително неповолна положба, како и поради причините за ништовност на брачниот договор утврдени со Семејниот Закон. Брачниот договор престанува да важи и со смрт на еден од брачните партнери.

Карактеристично за семејното законодавство на Русија е тоа што се пропишани одредби за гаранција на правата на доверителот на еден од брачните партнери при составувањето, измената или раскинувањето на брачниот договор. Имено, во членот 46 од Семејниот Закон е утврдено дека брачниот партнер е должен да го извести својот доверител во случај на склучување, измена или раскинување на брачен договор. Брачниот партнер кој што не го известил својот доверител за склучувањето, измената или раскинувањето на брачниот договор, ќе одговара за својот долг, независно од содржината на договорот. Дотолку повеќе што, доверителот има право да бара измена или отповикување на некои од условите од договорот кој го склучил со еден од брачните партнери, согласно правилата пропишани во Граѓанскиот Законик на Русија за измена или раскинување на договорот поради променети суштествени околности.¹⁰

Русија важи за една од државите со најголема слобода на субјектите при склучување на брачен договор. Речиси не постојат задолжителни одредби кои се

8. Правата и обврските кои произлегуваат од брачниот договор може да бидат ограничени од определени околности или пак условени од настапување или ненастапување на определени услови., член 42 став 2 од Семейный Кодекс Российской Федерации Op. cit.

9. Член 43 став 3 од Семейный Кодекс Российской Федерации Op. cit.

10. Суштествената промена на околностите кои произлегуваат од договорот е основ за негова измена или поништување, освен ако нешто друго не е договорено меѓу странките или пак произлегува од содржината на договорот, член 451 од Гражданский кодекс Российской Федерации Op. cit.

применуваат надвор од избраниот договорен режим.¹¹ Слободата на договорите е потенцирана во членот 421 од Граѓанскиот законик со кој е утврдено дека сите физички и правни лица имаат слобода да склучуваат договори. Дозволено е да се склучуваат договори кој не се уредени со закон, како и договори кои содржат елементи од други договори (мешани договори). Сепак, волјата на брачните партнери мора да биде во рамките на пропишаните граници согласно руското законодавство. Посебните граници на слободата на договарањето се пропишани во Семејниот Закон и се однесуваат на склучувањето на брачниот договор. Додека пак, општите граници на слободата на договарањето се пропишани во Граѓанскиот Законик и се однесуваат на сите договори, вклучувајќи го и брачниот договор.

Посебните граници на слободата на договарањето се утврдени во членот 42 став 3 од Семејниот закон. Имено, при склучување на брачен договор брачните партнери или идните брачни партнери не можат да предвидат одредби со кои би се ограничувала правната или деловната способност на некој од нив, не можат однапред да се откажат од правото на судска заштита, не можат со договорот да ги уредуваат личните и неимотни односи помеѓу нив, не можат да ги уредат правата и обврските кон децата, не можат да предвидат одредби со кои би се ограничило правото на издршка на необезбедениот брачен партнер со инвалидитет, како и други услови со кои се става еден од брачните партнери во исклучително неповолна положба или се спротивни на основните принципи на семејното право. Доколку брачниот договор содржи одредби кои се спротивни на посебните ограничувања, судот ќе ги прогласи за ништовни. Во посебни ограничувања спаѓаат и останатите одредби за поништување на брачниот договор. Имено, во членот 44 од Семејниот закон е утврдено дека брачниот договор ќе се смета за ништовен во целост или во дел врз основа на причините за ништовност на правните дела утврдени со Граѓанскиот Законик. Судот исто така, може да го прогласи брачниот договор за ништовен во целост или во дел на барање на еден од брачните партнери, доколку условите предвидени со него го ставаат еден од брачните партнери во исклучително неповолна положба, како и поради причините за ништовност на брачниот договор утврдени со Семејниот Закон.¹²

Општите граници на слободата на договарањето на субјектите на брачниот договор можат да се извлечат од основните начела од Граѓанскиот Законик на Русија за вршење на граѓанските права каде е предвидена слобода во стекнувањето и вршењето на граѓанските права, но да не е спротивно на закон.¹³ Во таа смисла, субјектите на брачниот договор не можат со брачен договор да уредат нешто што е спротивно на закон. Општи граници за вршење на граѓанските права се пропишани и во членот 10 став 1 од Граѓанскиот законик. Со него е утврдено дека се забранети дејствија кои се вршат единствено со намера да му се причине штета на друг, како и друга злоупотреба на правото.¹⁴ Во таа смисла, субјектите на брачниот договор не можат да ги уредат нивните меѓусебни имотни односи на начин со што би му се причинило штета на други лица. Оттука произлегуваат веќе споменатите права на доверителот на брачниот партнер да бара делба на имотот, да се извести за склучениот договор, како и право во негова корист да се изменат **одредени одредби од договорот.**

11. Така и Masha Antokolskaia op. cit. page 4.

12. Член 44, став 2 од Семейный Кодекс Российской Федерации Op. cit.

13. Физичките и правните лица стекнуваат и ги вршат граѓанските права согласно нивната волја и интерес. Тие се слободни да востановуваат права и обврски кои не се спротивни на закон. Член 1 став 2 од Семейный Кодекс Российской Федерации Op. cit.

14. Член 10 став 1 од Гражданский кодекс Российской Федерации Op. cit.

343.85:004]:355.45(470+571)

Плотникова Татьяна Владиславовна, канд. юрид. наук, доцентИнститут права и национальной безопасности, ТГУ имени Г.Р. Державина
Российская Федерация

ПРИМЕНЕНИЕ ПЕРСПЕКТИВНЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ И ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ПРЕСТУПНОСТИ В ПРИЗМЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Аннотация: Необходимость защиты национального информационного пространства России вызвано стремительным развитием криминогенной ситуации, развернувшимся противостоянием в сфере безопасности, усилением давления на нашу страну со стороны иностранных государств совершающих недружественные действия. Современная законодательная регламентация требует разработки таких законодательных актов, которые позволили бы внедрению современных технологий и продуктов для оптимизации контроля над информационными потоками и обеспечения защиты информационных ресурсов и объектов, а также стимулировали цифровые инновации в национальной информационной инфраструктуре. Создание таких законодательных акта является задачей огромной важности, поскольку количество новых технологических разработок непрерывно растет, а государство заинтересованно в том, чтобы наиболее перспективные идеи находили практическое применение.

Ключевые слова: национальная безопасность, информационное пространство, борьба с киберпреступностью, информационная безопасность, предотвращение цифровых преступлений.

THE USE OF ADVANCED INFORMATION AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN CRIME PREVENTION ACTIVITIES IN THE PRISM OF ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF THE RUSSIAN FEDERATION

Abstract: The need to protect the national information space of Russia is caused by the rapid development of the criminogenic situation, the unfolding confrontation in the field of security, increased pressure on our country from foreign states committing unfriendly actions. Modern legislative regulation requires the development of such legislative acts that would allow the introduction of modern technologies and products to optimize control over information flows and ensure the protection of information resources and facilities, as well as stimulate digital innovations in the national information infrastructure. The creation of such a legislative act is a task of great importance, since the number of new technological developments is constantly growing, and the state is interested in making the most promising ideas find practical application.

Keywords: national security, information space, fight against cybercrime, information security, prevention of digital crimes.

Национална безопасност государства теснейшим образом связана с состоянием информационной сферы и жизнедеятельности общества. Противодействие преступности в информационном пространстве, а также угрозами применения новых информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) против охраняемых уголовным законом общественных отношений, является основной задачей государства по обеспечению национальной безопасности. Необходимость защиты национального информационного пространства России вызвано стремительным развитием криминогенной ситуации, развернувшимся противостоянием в сфере безопасности, усилением давления на нашу страну со стороны иностранных государств совершающих недружественные действия. Объективным ответом, безусловно, должно стать создание механизмов, которые стимулировали бы развитие отечественного информационно — коммуникационного пространства, способного защитить общество от угроз, возникающих в информационной сфере. Поэтому государство проводит активную политику направленную на развитие информационного общества, формирование национальной цифровой экономики и борьбы с киберпреступностью.

Современная законодательная регламентация требует разработки таких законодательных актов, которые позволили бы внедрению современных технологий и продуктов для оптимизации контроля над информационными потоками и обеспечения защиты информационных ресурсов и объектов, а также стимулировали цифровые инновации в национальной информационной инфраструктуре. Создание таких законодательных акта является задачей огромной важности, поскольку количество новых технологических разработок непрерывно растет, а государство заинтересованно в том, чтобы наиболее перспективные идеи находили практическое применение.

На наш взгляд возможным путем в реализация системного подхода обеспечения защиты информации и безопасности России является необходимость перехода к автаркии информационной системы. Об этом свидетельствует недавнее послание Президента Федеральному Собранию. Эффективность развития страны и ее экономической системы во многом зависит от способности России контролировать информационные потоки. Во многом это возможно только при использовании современных информационных технологий. Россия располагает необходимыми технологиями, позволяющими обеспечить надежность и безопасность собственных информационных систем. Но главное – наша страна обладает государственной волей, позволяющая выработать в стране новые подходы к информационной безопасности. Это и есть то новое качество, которое определяет способность страны двигаться вперед в эпоху перемен.

Правоохранительная деятельность всегда сопряжена с необходимостью обеспечивать информационную защищенность информационных ресурсов, определяющих национальную безопасность.

Национальная безопасность – это состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества и государства от внутренних и внешних угроз. В настоящее время безопасность информационных активов приобретает стратегическое значение, поскольку позволяет сделать общество и государство менее уязвимыми для различных враждебных посягательств.

Поэтапное формирование современной информационной среды делает необходимым законодательное закрепление новых концептуальных подходов к обеспечению информационной защиты. Реализация стратегических национальных

приоритетов и инноваций как приоритетного пути технологического развития требует особую правовую защиту и юридическое оформление возникающих правовых отношений. Поэтому правовое положение инновационных информационных систем в Российской Федерации регламентируются в рамках особых законодательных норм.

На законодательном уровне регулирование таких отношений возможно с помощью государственных стандартов (ГОСТ) в области информационной безопасности, описывающих порядок и принципы проектирования, создания и эксплуатации информационных и телекоммуникационных систем. Однако такой подход, по нашему мнению, не в полной мере соответствует характеру новых информационных систем (ИС). В силу этого единственным механизмом правового регулирования на сегодняшний день можно считать ФЗ «Об экспериментальных правовых режимах в сфере цифровых инноваций в Российской Федерации».

В правовой науке уже достаточно давно существует мнение, что подобные правовые режимы необходимо использовать в деятельности по противодействию преступности. Согласно этому мнению само существование такого закона будет юридически корректным и правомерным для внедрения инновационных технологий в правоохранительную практику.

Информационные технологии могут использоваться как для обеспечения национальных интересов, так и для создания угроз национальной безопасности государства.

Деятельность применение преступниками искусственного интеллекта, действительно разнообразна: высокотехнологичная преступность включает в себя разные методы и сферы применения преступниками искусственного интеллекта¹.

По мнению Величко М.Ю, «возникновение данных угроз на фоне медленного и недостаточного развития российской законодательной базы связано, прежде всего, с бурным развитием рыночных отношений, интеграцией России в глобальные мировые социально-политические отношения. Все это требует переосмысления и разработки новых механизмов организации противодействия национальной и транснациональной преступности, а также нейтрализации внутренних и внешних угроз»²

Следует учесть, что, по противодействию преступности необходимо бороться передовыми средствами, а конкретнее – внедрять цифровые технологии и искусственный интеллект в качестве мер борьбы. Как отмечает Суходолов А.П., Бычкова А.М., «Искусственный интеллект — это программно-аппаратный комплекс, обеспечивающий поддержку и/или принятие результативных решений в динамичной, неустойчивой среде в установленное время на основе заведомо неполной, нечеткой и не имеющей полной доказательственной базы информации»³.

Искусственный интеллект может применяться в трех направлениях для военных, гражданских и криминальных целей.

Но, не только преступность берет на свое вооружение передовые технологические решения, но и наше государство принимает соответствующие правовые и управленческие решения, которые направлены на то, чтобы

1. Суходолов А. П. Искусственный интеллект в противодействии преступности, ее прогнозировании, предупреждении и эволюции / Всероссийский криминологический журнал. 2018. № 6. 753-766 с.

2. Новикова А. В. Общественно-политический процесс и информационная безопасность Забайкалья как защищенность национальных интересов 2022. Т. 28. № 5. с. 70–76..

3. Суходолов А.П., Бычкова А.М. Искусственный интеллект в противодействии преступности ,ее прогнозировании, предупреждении и эволюции. 2018. С. 754-755.

систематизировать и обозначить направление ее развития .

В современном мире повышается спрос на защиту систем информации, разрабатывается рынок защиты систем информации ,можно сказать, что в Российской Федерации данный процесс реализуется достаточно хорошо .

В данный момент в России взят курс на реализацию национальных интересов в информационной сфере.

Безусловным мнением ученых является то, что разработка современных моделей противодействия преступности, ее прогнозирования и предупреждения с использованием цифровых технологий и искусственного интеллекта, является главным направлением в государстве. В связи с этим конечным результатом данного проекта является теоретическое обоснование необходимости применения Big Date в правоохранительной деятельности и проведение анализа показателей криминогенной обстановки в сфере информационных преступлений исходя из данных, приведенных порталом правовой статистики генеральной прокуратуры российской федерации за период времени 2020-2022 годы.

Развитие информационных технологий оказало огромное влияние на все стороны жизни общества. Пользователи компьютеров в огромных количествах осуществляют сбор, обработку и хранение информации, однако это может служить и орудием преступлений. В этом аспекте роль правоохранительных органов представляется весьма существенной. Правоохранительные органы должны обеспечивать высокий темп развития новых технологий и пресекать преступления, совершаемые с их использованием.

Возникновение понятия киберпреступность связано с активным внедрением информационных технологий в различные сферы человеческой деятельности, которое сопровождалось бурным ростом сети Интернет, позволивший осуществить информационную революцию, и дал широкий доступ к информации. Одновременно возникли и многие новые виды преступной деятельности, создающих угрозу как для отдельных граждан так и для государства. На международном уровне начала обсуждаться проблема борьбы с преступлениями в области информационных и коммуникационных технологий. Понятие «киберпреступности» вошло в документ Конгресса ООН «Венская декларация о преступности и правосудии: ответы на вызовы XXI века», став термином, обозначающим конкретные виды преступлений, обозначающим любое преступление, которое может совершаться с помощью компьютерной системы или сети, в рамках компьютерной системы или сети или против компьютерной системы или сети⁴. Позднее термин стал широко использоваться в научной и юридической литературе. Т. М. Хусяинов отмечает, что в отечественной литературе, посвященной проблемам киберпространства, следует понимать термин «киберпреступление» как весь спектр преступных действий в сфере информационных технологий. Вместе с тем, важным представляется и вопрос о том, какие противоправные деяния в этой области необходимо относить к преступлениям. На этот вопрос дает свой ответ М. Е. Батухтин: «киберпреступление – это любое преступление в электронной сфере, совершенное при помощи компьютерных средств или виртуальной сети, или против них».

Говоря о правовом регулировании преступлений с использованием компьютерных технологий в уголовном законодательстве Российской Федерации, не следует забывать о том, что понятия «преступления в сфере компьютерной

4. Аносов А. В. Деятельность органов внутренних дел по борьбе с преступлениями, совершенными с использованием информационных, коммуникационных и высоких технологий : учебное пособие : в 2 ч. М. : Академия управления МВД России. 2019. Ч. 1. 208 с.

информации» и «преступления, совершаемые с использованием компьютерных технологий» не идентичны по своему смысловому составу. В связи с этим следует считать преступления в сфере компьютерной информации частью противоправного деяния осуществляемых с помощью компьютерных технологий. Также необходимо отдельно рассмотреть остальные преступления с использованием компьютерных технологий, закрепленные в иных главах УК РФ.

Угроза преступлений в сфере компьютерной информации для общества заключается в том, что незаконный доступ или изменение компьютерной информации может повлечь повреждение государственных и муниципальных систем, а также привести к вещественному ущербу и жертвам среди граждан.

Таким образом, термин киберпреступление можно распространить на любые преступные действия в области компьютерной информации. Поэтому правильнее говорить о преступлении, направленном против любого лица, действовавшего в киберсфере. Следовательно, под «киберпреступлением» понимается любое преступление, совершенное с помощью компьютера или информационного средства, с целью причинения вреда объекту преступного посягательства. Важно отметить, что киберпреступления не ограничиваются получением неправомерного доступа к информации, их предметом могут быть денежные средства, информация, оружие, наркотические средства и т. д.

Роль правоохранительных органов в предупреждении правонарушений с применением технических средств является, на наш взгляд, весьма важной, поскольку именно они первыми начинают реагировать на возникающие угрозы. Важная роль в реализации мер по защите интересов общества и государства принадлежит Федеральной службе безопасности, которая осуществляет контроль за использованием компьютерных систем и информационных технологий. К основным задачам ФСБ по противодействию преступности связанной с использованием информационных и телекоммуникационных технологий, относится: противодействие деятельности иностранных разведок и иных служб иностранных государств; противодействие работе политического аппарата иностранных государств, размывающего социальные ценности и влияющего на настроения населения; участие в формировании и реализации государственной и научно-технической политики в области обеспечения информационной безопасности, в том числе с использованием инженерно-технических средств и СКЗИ; организация работы с криптографическими и инженерно-техническими методами безопасности ИС, а также систем шифрованной, засекреченной и иных видов специальной связи в России и ее учреждениях, находящихся за рубежом; лицензирование и сертификация отдельных видов деятельности, предусматривающих допуск к государственной тайне. Помимо деятельности ФСБ в этой области, активное участие в реализации правительственной политики по информационной и национальной безопасности принимают органы Министерства внутренних дел. На сегодняшний день полиция осуществляет активную борьбу с преступлениями, которые причиняют существенный вред наиболее уязвимым общественным отношениям такие как:

- » распространение через Интернет материалов экстремистского характера, подпадающее под признаки ст. 282 1 и 282 2 Уголовного кодекса РФ (далее – УК РФ);
- » сбыт наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов, совершенный с использованием информационно-телекоммуникационных сетей, включая сеть Интернет,

- квалифицуруемый по признакам п. «б» ч. 2 ст. 228 1 УК РФ;
- » мошенничество в сфере компьютерной информации (ст. 159 6 УК РФ);
- » распространение или оборот с помощью сети Интернет порнографических материалов, подпадающий под признаки п. «б» ч. 3 ст. 242, п. «г» ч. 2 ст. 242 1 УК РФ.

Известны и другие виды киберпреступлений, представляющих высокую общественную опасность, включая организацию через Интернет заказных убийств и склонение к самоубийству.

Около 250 000 сайтов с противоправным контентом насчитывается в России. С их помощью распространяется не только вредоносная информация, но и пропагандируется экстремистская и террористическая деятельность. Большую популярность приобретают интернет-преступления, организованными преступными сообществами и организованными группами. Причем возможно создавать криминальные сообщества на удаленном расстоянии, они абсолютно анонимны и маскируются легальным бизнесом.

Неурегулированной остается проблема причастности к телефонным мошенничествам лиц, отбывающих наказание.

Контент, последствиями которого являются самоубийства подростков.

Распространение порнографии и еще не криминализованный спам.

Вербовка подростков осуществляется на бессознательном уровне.

Распространение персональных данных.

Наркопреступность в сети Интернет⁵.

Виртуальная валюта.

Управление «К» - Подразделение МВД России, осуществляющее борьбу с преступлениями в сфере информационных технологий, а также с незаконным оборотом радиоэлектронных средств и специальных технических средств. Управление является одним из самых засекреченных. Управление «К» МВД России в пределах своей компетенции осуществляет выявление, предупреждение, пресечение и раскрытие:

1. Преступлений в сфере компьютерной информации:

- » неправомерный доступ к охраняемой законом компьютерной информации;
- » создание, использование и распространение вредоносных компьютерных программ;
- » нарушение правил эксплуатации средств хранения, обработки или передачи компьютерной информации либо информационно-телекоммуникационных сетей;
- » мошенничество в сфере компьютерной информации.

2. Преступлений, совершаемых с использованием информационно-телекоммуникационных сетей (включая сеть Интернет) и направленных против здоровья несовершеннолетних и общественной нравственности:

- » изготовление и распространение материалов или предметов с порнографическими изображениями несовершеннолетних;
- » использование несовершеннолетнего в целях изготовления порнографических материалов или предметов.

3. Преступлений, связанных с незаконным оборотом специальных технических средств, предназначенных для негласного получения информации.

5. Матвеев А.А. Три проблемные точки пересечения прав интеллектуальной собственности и прав человека // Интеллектуальная собственность. Промышленная собственность. 2022. №4. 14-23 с.

4. Преступлений, связанных с незаконным использованием объектов авторского права или смежных прав.⁶

Таким образом роль правоохранительных органов в борьбе с киберпреступностью очень серьезна, и ей занимаются соответствующие службы как ФСБ, МВД и другие структуры. Каждая из структур нацелена на пресечение какой-то конкретной преступной активности. Работа каждой отдельной службы отличается по характеру, направленности и масштабам.

Основными направлениями их деятельности соответственно, одними из первоочередных задач обеспечения информационной безопасности являются организация деятельности и координация взаимодействия сил обеспечения информационной безопасности, совершенствование их правового, организационного, оперативно-разыскного, разведывательного, контрразведывательного, научно-технического, информационно-аналитического, кадрового и экономического обеспечения. Оперативно-разыскная деятельность, так же, как и другая, деятельность сыска, тесно взаимосвязана с безопасностью информации осуществляя непосредственную аналитическую работу.

Аналитическая деятельность как вид обеспечения безопасности информации нацелено на сбор, анализ и изучение существующей информации о угрозах безопасности и попытках посягательства. Для выявления угроз безопасности могут использоваться самые разные методы и средства, но решающее значение в аналитической работе все больше зависят от технических возможностей сотрудников. Возникающие задачи требуют более совершенные методы сбора и анализа информации, человеческий мозг уже не может справиться с ними в полной мере. В силу этого ему на помощь должны прийти технические средства. Технические средства способны увеличить скорость анализа материалов, расширить поле анализа, уменьшить вероятность ошибки и сделать вывод в кратчайший срок.

Такие средства обеспечивают эффективную обработку всех видов собранной информации в наиболее короткие сроки. Современное обеспечение национальной безопасности в информационной сфере определяет новые требования к использованию перспективных платформ информационных и цифровых технологий, появлению новых направлений и технологий в этой области. Определяющим критерием для них становится производительность и величина обрабатываемой за раз информации. Это обуславливает необходимость использования Big date технологий в правоохранительной деятельности.

Каждое государство считает актуальной и приоритетной задачей обеспечение информационной безопасности своей страны и граждан. Развитие информационных технологий служит основой для укрепления системы национальной защиты информационной сферы. Важнейшей задачей специалистов по информационной борьбе и обеспечению информационной открытости является разработка новых методов работы с информационными ресурсами, а также повышение эффективности уже используемых подходов. Гибридная война, которую развязали против России США и их союзники на сегодняшний день имеет такую же мультипликационную эффективность, как и ядерное оружие, поэтому использование информационных инструментов неизбежно. Уже сегодня мы видим как из бывших советских республик, западные

6. Днепроvский В.В. Методы информационного противоборства в инструментариим терроризма // Вестник ЧГУ. 2022. №2. 7 с.

страны, формируют информационные кластеры, способные противостоять России. В этих целях уже сейчас необходимо централизовать усилия по развитию и совершенствованию аналитических и специальных методов информационного противодействия. Поэтому мы считаем необходимым использования Big Data как инструмент, с помощью которого можно обеспечить сбор и анализ информации для правильной оценки происходящих в информационном пространстве процессов. Big Data («большие данные») в информационной безопасности – механизм использования технологии больших данных, при котором для решения задач обеспечения безопасности накапливаются и анализируются данные, полученные из разнородных (структурированных и неструктурированных) источников и отличающиеся большим объемом и скоростью обновления. Данные могут поступать из информационных и бизнес-систем, систем управления и связи, с устройств и датчиков.

В качестве инструмента обеспечения информационной безопасности большие данные обладают огромным потенциалом, а их использование приобретает особую актуальность в связи с распространением облачных сервисов и взаимосвязанных устройств. Увеличение объемов поступающей информации при условии их своевременного и точного анализа позволяет получить более объективное представление о процессах информационной безопасности, повысить осведомленность о наличии либо отсутствии угроз и об их характере и, как следствие, предпринимать более эффективные меры по их ликвидации.

Данное решение имеет ряд преимуществ перед традиционными способами проверки информации. Система Big Data способна не только собирать в себе данные, но и одновременно осуществлять мониторинг всех информационных потоков за определенный период времени. Это позволяет полностью сконцентрировать ресурсы службы на постоянной оценке обстановки. Основными задачами системы станут: сбор информационных данных; контроль за достоверностью информации; оценка информационных данных по степени общественной опасности; анализ вредоносных информационных воздействий; фиксация факта противоправности; ограничение доступа к этим данным; удаление из информационных сетей; сообщение в правоохранительный орган о факте противоправного действия. Big Data позволит осуществлять постоянный мониторинг информационного пространства, включая социальные сети и блогосферу, самостоятельно определяя степень достоверности информации или ее опасность. Такой процесс минимизирует нагрузку на подразделения информационно-аналитического обеспечения, повысит конфиденциальность, основанную на неприкосновенность частной жизни и тайне переписки.

Информация, которая может представлять угрозу национальной безопасности России или может нанести ущерб политическим или экономическим интересам нашей страны, будет направляться сотрудникам аналитической группы незамедлительно и без специального запроса. Для этого в каждой аналитической группе будет заведен файл, с зашифрованной служебной информацией. Члены аналитических групп будут ознакомлены с содержимым этого файла и принимать решения по поступающей к ним информации. Впоследствии, на основе похожих принимаемых решений система Big Data будет самостоятельно действовать по предотвращению, блокировке или удалению угрозы. Планируется, что система сможет предотвращать серьезные политические и экономические кризисы, это произойдет в результате математической оценки оперативных угроз.

Однако применение данной системы возможно только при соблюдении особых процедурных норм, таких как введение особого административно-правового режима, помимо этого необходимо принять соответствующие правовые акты, определяющие функции и полномочия новой службы. Таким образом, возникновение подобного механизма информационного контроля и анализа станет возможным только при наличии государственной инициативы и ее согласования с правоохранительными органами, а правоохранительные органы также должны совершенствовать свои формы противодействия возникающим угрозам, связанных совершенствованием информационных и цифровых технологий.

Д-р Јагода МитревскаМеѓународен Славјански Универзитет
Република Северна Македонија

ДИПЛОМАТИЈА - ЗНАЧАЕН ФАКТОР ВО ПРЕГОВОРИТЕ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА СО ЕВРОПСКАТА УНИЈА

Апстракт: Дипломатијата е значаен фактор во меѓународните односи, инструмент на надворешната политика на една држава. Дипломатијата преставува умевање и знаење каде што меѓународните проблеми се решаваат на мирен начин. Република Северна Македонија има интензивна и ефективна дипломатија во решавање на билатералниот проблем со Република Бугарија како услов за влез во ЕУ. Билатералната и мултиратералната дипломатија на Република Северна Македонија е во насока на компромисни решенија на реал политика на државничка стратегија. Глобалната дипломатска сцена доживува секојдневни промени така што неизбежно е приспособување на дипломатијата кон ново настанатите ситуации за државата да биде што поуспешна во меѓународната заедница. Под силна дипломатија се разбира развиена дипломатска активност сегде низ светот, а најмногу со соседските земји. Сепак Македонија покажа како се води мирољубива добрососетска и активна политика со сите земји во регионот и светот.

Клучни зборови: Дипломатија, билатерална и мултилатерална, надворешна политика, меѓународни односи, ЕУ, НАТО, Р. С. Македонија.

DIPLOMACY - AN IMPORTANT FACTOR IN THE NEGOTIATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA AND THE EUROPEAN UNION

Abstract: Diplomacy is a significant factor in international relations and serves as an instrument of a state's foreign policy. Diplomacy represents the skill and knowledge of resolving international problems through peaceful means. The Republic of North Macedonia has an intensive and effective diplomacy in resolving the bilateral issue with the Republic of Bulgaria as a condition for EU accession. The bilateral and multilateral diplomacy of the Republic of North Macedonia is oriented towards compromising solutions within the framework of a state's strategic realpolitik. The global diplomatic scene undergoes daily changes, necessitating the adaptation of diplomacy to new situations for the state to be more successful in the international community. Strong diplomacy refers to developed diplomatic activity worldwide, especially with neighboring countries. However, Macedonia has demonstrated how to conduct a peaceful, goodwill-oriented, and active policy with all countries in the region and the world.

Key words: Diplomacy, bilateral and multilateral, foreign policy, international relations, EU, NATO, Republic of North Macedonia.

Дипломатијата е инструмент кој има посебно место во современите меѓународни односи. Основна функција на дипломатијата е да ја претстави државата во странство преку промоција на нејзините цели и интереси. Дипломатијата ја спроведува надворешната политика и воспоставува меѓународни односи така што ја брани политиката на својата држава. Нејзините цели се насочени во застапување и претставување на својата држава во странство, штитење на својата држава, информирање и развивање односи со другите држави преку процес на преговарање.

Билатералната и мултилатералната дипломатија ја застапуваат надворешната политика и извршуваат дејности кои се во интерес на земјата. Сепак, дипломатијата има многу повеќе значења меѓу кои:

- » Способност и знаење за преговарање со други држави,
- » Надворешно претставување на државите,
- » Водење на државни работи преку службени односи со други меѓународни организации и држави,
- » Содржина и облик на односи меѓу државите кои се формираат и се одржуваат преку службени контакти, и преку кои се усогласуваат интересите на државите постигнувајќи одредени договори,
- » Професија и кариера на застапувањето и претставувањето на држави во односите со други држави, припадноста на лицата кои ја вршат таа дејност.

Дипломатијата истовремено е и учесник во креирањето на надворешната политика. Таа е општествена категорија што е директно врзана за надворешната политика и активен чинител во тој процес при што ја пренесува, објаснува, преговара и застапува надворешната политика на една држава.¹

Дипломатијата претставува умевање и знаење каде што меѓународните проблеми се решаваат на мирен начин. Таа е основа за хармоничен развој на меѓународните заедници каде што задолжително се почитуваат меѓународните конвенции и меѓународното право. Дипломатите се оние што наоѓаат заедничко решение кога интересите на некои држави на меѓународен план се конфронтираат, и тоа го прават користејќи традиционални методи и средства. Исто така, тие се занимаваат со управување на односите меѓу државите и другите меѓународни организации. Така што можеме да заклучиме дека основната функција на дипломатијата е советување, имплементирање и обликување на надворешната политика.²

Главната задача на дипломатите е да ја претстават својата држава пред странски држави и организации од меѓународно ниво, и да ги остварат своите цели и интереси. Зависно од тие интереси кои можат да бидат различни, се одредуваат надворешните политички приоритети на дипломатското дејствување. Дипломатското дејствување е динамичен процес со широк спектар на активности, чии приоритети се менуваат во согласност со промените на меѓународната и внатрешната политика. Дејствата на дипломатијата треба да бидат во функција на вредностите на меѓународните односи како што е решавањето на меѓународните проблеми по мирен пат, јакнењето на демократијата, развивањето на меѓународната соработка и почитувањето на меѓународното право. Глобалната дипломатска сцена доживува секојдневни промени така што неизбежно е

1. Тоновски Ѓ. Меѓународни односи, Скопје 2004 год. стр 234 и 235

2. Стефанов Г., Видин Б., Захаријева Ј. и Пантев П., Меѓународни односи, Кратка енциклопедија, Софија 2001., стр 97

приспособувањето на дипломатите кон новонастанатите ситуации за државата да биде што поуспешна во меѓународната заедница.

Од друга страна, преговарањето како процес е применлив во официјални и неофицијални околности, и се користи поради унапредување на односите помеѓу преговорите и субјектите. Со преговарањето започнува и крајот на судирите и започнува започнувањето на соработка. Тоа е основно средство на дипломатијата и на начините за мирно решавање на конфликтите и судирите. Преговарањето како вештина може да се користи како стратегија во различни ситуации.

Дипломатското преговарање е најизразено во меѓународните односи.³ Современата меѓународна заедница е составена од голем број на субјекти на меѓународното право и меѓународните односи, каде секој од нив е носител на некој свој интерес кој е понекогаш спротивен во однос на интересот на другиот субјект. Кога меѓународната заедница не е во состојба да ги отстрани причините за спротивните интереси тогаш настанува спор кој може да се реши на два начина: или преку сила или по мирен пат. Според меѓународното право во насилни средства спаѓаат репресалиите и војна, додека во мирни средства спаѓаат дипломатските преговори и судски средства. Надворешната политика на една земја е продолжување на политиката надвор од нејзините граници и се реализира како активност која е организирана на органите на државата кои што делуваат како извршители на дејства и одлучување на зададени одлуки од државните органи.⁴ Под силна дипломатија се подразбира развиена дипломатска активност насекаде низ светот, а најмногу во соседните држави. Дипломатската активност не треба да сопре во ниту еден момент од функционирањето на државните органи. Дипломатската активност претставува непрестана дејност која се работи постојано. Под постојано се подразбира влијание на дипломатијата и нејзиното продолжување по ист терк и во моменти кога државата е ослабната, и кога е стабилна и чекори по вистински пат. Со самото тоа, преку дипломатијата, со функционирањето на дипломатските органи по претходно зададените задачи, ќе си продолжи влијанието и остварувањето на надворешната политика на државата од каде се испратени истите.

Република Северна Македонија ако сака да има ефективни преговори за влез во Европската Унија, треба да има ефективна и развиена дипломатија пред се, и така ќе чекори беспрекорно кон иднината без проблеми. Целта на органите на државата е извршување на дипломатските активности, но исто така и извршување на дадените задачи од органите на државата од каде што се испратени. На тој начин, надворешната политика ќе чекори по вистинскиот пат и ќе функционира на начинот кој што е планиран. Со ефективната дипломатија, државните органи ќе ги согледаат сите проблеми кои можат да и наштетат на нормалното функционирање на државата и со нивното неутрализирање ќе се олесни и нејзиното функционирање. Сепак, координираноста меѓу државата и дипломатските органи кои дејствуваат во нејзино име надвор од границите, треба да функционира на највисоко ниво, беспрекорно и целосно. Тоа е потребно поради народот и државата, за нивно добро, за одлуките кои се донесени во институциите во државата навремено се решат преку дипломатските органи. Во спротивност, неорганизираноста и некоординираноста лошо ќе влијаат врз државата.

3. Методија Дојчиновски и Фердинанд Оџаков, Разузнавачки операции и асиметрични закани, Соларис Принт, Скопје, 2010

4. Тања Запрова Достинова & Љупчо Сотирски, Дипломатска организација дејност и професија, Штип, 2014, 29 стр.

Тука треба да се спомне Министерството за надворешни работи како важен фактор помеѓу власта и дипломатските претставништва низ целиот свет. МНР е главен преносител на задачите кои им се дадени на дипломатските претставници на една држава. Министерот за надворешни работи е главен дипломат кој јавно ги искажува намерите за текот на надворешната политика која е насочена кон актуелни прашања, но исто така и го координира функционирањето на дипломатските органи. Сепак, концептите според кои ќе функционираат дипломатските претставништва, можат да бидат сменети со поинакви принципи на делување, поради секојдневното менување на политиките на големите сили. Тие вршат постојан притисок за промена на методите и начините.⁵ Тука многу е битна умешноста на дипломатските органи за неприметно сменување на теркот на нивното функционирање, се со цел да се продолжи нормалното делување на нивната надворешна политика, без додатни забелешки од домашната страна каде тие се присутни како дипломатски органи.

Дипломатијата како институт е основен инструмент за ефикасна соработка помеѓу земјите, но исто така и за разбирањето меѓу државите и решавањето на нивните спорови на мирен начин со мирни средства, без разлика на нивните различни општествени и уставни системи.

Промените кои се случуваат во меѓународното општество имаат влијание врз дипломатијата, и дадоа придонес да се развијат нови форми на дипломатија. Денес постојат:

- » Постојана (постојани дипломатски односи) и привремена –ad hoc дипломатија;
- » Билатерална и мултилатерална дипломатија.

Во денешно време, во кодификацијата на дипломатското право се постигнати значајни резултати. Усвоени се конвенции коишто ги регулираат дипломатските односи, специјалните мисии и конзуларните односи. Исто така, усвоена е и Конвенцијата за спречување и казнување кривични дела на лица кои се под меѓународна заштита, а тука спаѓаат и дипломатските агенти. Преговарањето е важна техника на дипломатијата затоа што успешната дипломатија зависи од успешното преговарање. Дипломатското преговарање е многу важно како средство за мирно решавање на спорите помеѓу државите. Во овој процес, дипломатот функционира како специјалист во преговарањето. Тој треба да влијае врз другите, да има моќ да убедува преку конверзациските вештини кои ги поседува, да има познавања од меѓународната политика, да поседува мудрост кога треба да се повлече или да ги засили напорите во процесот на преговарање. Тој мора да знае како да направи компромис меѓутоа да не ги навреди националните интереси.

Вообичаено дипломатот има тројна улога во преговарачкиот процес:⁶ тајно договарање кое бара од него дискреција, постојаност, објективност, организациони способности, тактичност и знаење, асистирање на политичарите кога преговараат, што бара од него и стратегиски преглед на ситуацијата, политичка проценка и организациски вештини, преземање на одговорноста за проблемите кои нараснуваат во текот на имплементацијата на договорите постигнати во текот на преговарачкиот процес. Дипломатот во процесот на преговарање мора да биде способен за акција, да биде прагматичен, да има

5. Владимир Ортаковски & Марија Миленковска, Меѓународно јавно право, Факултет за безбедност, Скопје, 2014, 235стр.

6. Alain Plantey, International Negotiation in the Twenty-First Century (New York: Routledge-Cavendish, 2007) p.482.

трпеливост и силни нерви да го изнесе процесот до крај. Вистинскиот дипломат преговарач е човек од акција, кој врз основа на проценката на ситуацијата презема акција и оди напред.⁷ Сепак, вклучувањето на резидентните амбасадори во преговарачкиот процес го намалува несаканиот публицитет што го следи секој специјално назначен преговарач, го анулира локалниот сентимент и предизвикот прерано да се затворат преговорите, или да се направи брза отстапка со цел да се запази рокот на специјалниот преговарач за неговото враќање во државата.

Процесот на преговарањето започнува пред самото чин на преговарањето. Пред време се испитуваат важните елементи кои потоа ќе придонесат во составувањето на резултатот. Најпрво, треба да се утврди целта која што треба да се постигне. Исто така, важни елементи се и околностите што ја одредуваат преговарачката позиција на почетокот а и после тоа, поддршката на меѓународната заедница, економската и политичката стабилност или нестабилност на државите итн. Позициите на оние што преговараат може да се движат на исто ниво или да се во корист на едната страна.

Република Македонија се од осамостојувањето, покажала збунетост и неодлучност кога се во прашање донесени одлуки кои влијаат врз нејзината историја и врз многу идни генерации. Во периодот од 1990 до 1991 година, во Македонија не се размислувало многу за надворешната политика. Единствена преокупација тогаш биле избегнување на меѓурепублички судири на север, решавање на ситуацијата со Југославија и осамостојувањето. Внатрешната политика во Југословенската федерација оставала многу мал простор за надворешното афирмирање на македонскиот интерес и идентитет. Реализацијата на надворешните одлуки ја воделе тесни политички кругови, а требало да ја води стручна служба во рамки на државата, без оглед на материјално техничките средства со ограничен буџет. Во периодот на стекнување самостојност, многу одлуки и реакции биле непрецизни и задоцнети, како на пример, повикот на претседателот на првата Влада на Република Македонија, Никола Кљусев, од 21 јануари 1992 година, кој бил упатен кон македонскиот кадар на службите на Сојузниот секретаријат за надворешни работи и дипломатските претставништва во Југославија. Преку овој повик се барало дали дипломатскиот персонал ќе се стави во служба на Македонија, од каде што оние кои не одговорија позитивно се правдале дека ваков повик бил можен само ако македонската самостојност е признаена меѓународно. Оттука, може да се види дека не постоело чувство во овој кадар, за да се одбрани рамноправниот статус на Македонија на федерално ниво. За разлика од овој македонски тест, дипломатскиот персонал на Словенија, во летото 1991 година, бил повикан да се врати дома и да и служи на татковината.

Сето ова довело до попис на дипломатскиот персонал и покажал дека од 103 Македонци, само 53-ца сакале да се вратат во македонската дипломатија. Сепак на крај, се вратиле само триесетмина во Скопје.⁸ Несакајќи да се впуштат во една неизвесна ситуација, од друга страна напуштајќи го комодитетот на привилегиран живот, стекнат имот, мешани бракови, останатите го продолжиле тој рок само со телефонско потврдување на готовноста да се стават на располагање на македонската дипломатија. За да им излезе во пресрет, а пред сè и од огромната потреба за вакви кадри, Владата двапати го пролонгирала рокот, па оние коишто не се јавиле и ниту писмено не го оправдале своето отсуство, автоматски не биле

7. Geoff Berridge, *Diplomacy, Theory and Practice* (New York: Palgrave, 2001) p. 119.

8. Габер В., „За македонската дипломатија“, Скопје, 2002

примени во составот на службата. Меѓутоа, покрај сè, може да кажеме дека во тешките моменти на стекнување независност и самостојност на нашата млада држава, искуството на сите македонски дипломати од федералната дипломатска служба, можело во голема мера да ги олесни и забрза процесите за меѓународно признавање и интеграција на Република Македонија во Меѓународната заедница. На овој начин, се оптоваруваленапоритена Македонија да воспостави дипломатски односи со другите држави, особено со соседите, со големите сили, со членките на ЕУ, но и со членките на ОН, така што од 1992 до 1993 година, Македонија се наоѓа во незавидна ситуација како сама и изолирана.⁹ Меѓутоа, повеќето од нашите партнери беа свесни дека ваквата ситуација на долгорочен план, би значела ризик и опасност од нови конфликти во регионот. Поради тоа, Македонија мораше да прифати многу компромиси што се однесуваа на суверенитетот, како би покажала добра волја во надворешната политика. Главниот компромис беше направен во 1993 година, по повод приемот во Обединетите нации, каде прифаќањето на привремената референца БЈРМ (FYROM - Former Yugoslav Republic of Macedonia) беше услов за прием.

Сепак, Македонија покажа како се води мирољубива, добрососедска и активна политика со сите земји во регионот и пошироко. Позицијата на меѓународно ниво се подобри по приемот во ОН и склучувањето на привремена спогодба со Грција во 1995 година. Подоцна, Македонија се пријавува за членство во НАТО и ЕУ. Сите овие години се водеа политики за прием на нашата држава во овие две организации. Првата води со плод. По толку години од осамостојувањето, Македонија станува членка на НАТО на 27 март 2020 година како 30-та членка. Сепак се поставува прашањето дали вредеше? Од осамостојувањето, Македонија се одрече од многу работи, го смени државното знаме, се откажа од името Македонија на меѓународно ниво, направи многу отстапки а се со една цел да стане полноправна членка на НАТО и ЕУ. На 17 јуни 2018 година е потпишан договорот од Преспа каде што Македонија го менува своето сопствено државно име во Република Северна Македонија а Грција ги укинува блокадите за нашата земја во НАТО и ЕУ и Македонците ги признава како граѓани на Северна Македонија и го признава македонскиот јазик.

Но, сепак тука не завршува сагата на Македонија во дипломатијата и преговорите на меѓународно ниво. Следната држава која поставува кочници во приклучувањето на Македонија во ЕУ е Бугарија. Македонија паѓа на тоа ниво што треба на сите соседски држави да им ги исполнува желбите. Затоа и прашањето дали вреди по секоја цена да станеме членка на ЕУ или НАТО? Многу дадовме а малку зедевме. Дипломатските претставници на Македонија се оние што требаат да ги штитат државните интереси и интересите на државјаните на Македонија, тоа им е единствена задача. Сепак, не испадна така во многу ситуации. Оттука и незадоволството на Македонскиот народ кон секоја политичка партија. Останува прашањето, што може друго Македонија или Македонските дипломатски претставници да направат за конечно да се исполни последната цел – полноправно членство во ЕУ. Македонија како мала држава е неопходно да влезе во конфедеративниот модел на сојуз на држави на ЕУ од економската и геополитичката состојба во светот.

9. Мирчев Д., „Macedonian Foreign Policy 1991-2006, Скопје, 2006

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Тоновски Ѓ. Меѓународни односи, Скопје 2004 год. стр 234 и 235
2. Стефанов Г., Видин Б., Захаријева Ј. и Пантев П., Меѓународни односи, Кратка енциклопедија, Софија 2001., стр 97
3. Методија Дојчиновски и Фердинанд Оџаков, Разузнавачки операции и асиметрични закани, Соларис Принт, Скопје, 2010
4. Тања Запрова Достинова & Љупчо Сотироски, Дипломатска организација дејност и професија, Штип, 2014, 29 стр.
5. Владимир Ортаковски & Марија Миленковска, Меѓународно јавно право, Факултет за безбедност, Скопје, 2014, 235 стр.
6. Alain Plantey, International Negotiation in the Twenty-First Century (New York: Routledge-Cavendish, 2007) p.482.
7. Geoff Berridge, Diplomacy, Theory and Practice (New York: Palgrave, 2001) p. 119.
8. Габер В. „За македонската дипломатија“, Скопје, 2002
9. Мирчев Д. „Macedonian Foreign Policy 1991-2006, Skopje, 2006

Вон. проф. д-р Мевљедин Мустафи

Министерство за Внатрешни Работи

Република Северна Македонија

ПРЕДИЗВИЦИТЕ ОД ОРГАНИЗИРАНИОТ КРИМИНАЛ ВО ГЛОБАЛНАТА БЕЗБЕДНОСТ

Абстракт: Безбедноста е уставна категорија во правната држава, која ги обврзува државните органи и институции да ја исполнат оваа обврска за граѓаните, за кои безбедноста е основно неотуѓиво право. Организираниот криминал оваа прашање ја става во прашање.

Заштитата на глобалната безбедност претставува еден од основните предизвици на современото општество при вреднувањето на елементите кој ја составуваат состојбата на глобалната безбедност, потребно е да се откријат тенденциите и целите на носителите на законувањето со посебно и како превентивна целина во перспектива на меѓународните спогодби.

Анализирано од аспект на безбедноста и криминалистичкиот аспект, организираниот криминал има тенденција да ја одржува постоечката состојба, каде што го спречува или не овозможува развојот на одредена државна економија, особено во земјите или државите каде што не функционира правната држава.

Клучни зборови: безбедноста, основна безбедност, глобална безбедност, државен закон, органите, државни институции за граѓаните, организиран криминал, обврски, сè поголемо зголемување, опасност

THE CHALLENGES OF ORGANIZED CRIME IN GLOBAL SECURITY

Abstract: Security is a constitutional category in the judicial state, which obliges the state organs and institutions to fulfill this obligation towards citizens, for whom security is a fundamental and compulsory right. Organized crime this obligation puts into question.

The ensuring of global security constitutes one of the basic challenges of contemporary society. In the assessment of the elements that form the state of global security, it is necessary to discover the tendencies and goals of the bearers of the threatening activity, separately and as a preventive whole in the perspective of international agreements.

Analyzed from a security and criminal point of view, organized crime tends and acts to preserve the existing condition, which prevents the development of a particular state economy, especially in countries where the rule of law does not function.

Keywords: Security, security fundamental right, global security, legal state, organs, state institutions, citizens, organized crime, liability, growing, more and more, dangerousness

1 . БЕЗБЕДНОСТА, НЕГОВАТА УЛОГА И ПРЕДИЗВИЦИТЕ ОД КРИМИНАЛОТ ВО ПОШИРОКИ РАЗМЕРИ

Организираниот криминал денес претставува најголема закана за човековата цивилизација, ги урива и ги повредува основните права и човековите слободи и се претставува како непосредна закана за функционирањето и развојот на политичкиот систем на општеството, со што се создава и ја зголемува несигурноста на поединецот и на општеството генерално и загрозување на националната безбедност. И системот за безбедност, преку низа носители и субјекти, се обидува да ја исполни функцијата и да ги оствари своите задачи за постигнување, одржување и подобрување на безбедносната ситуација, со посебен акцент на заштитата на граѓаните и личната сигурност на нивниот имот. Од ова можеме да заклучиме дека колку е повисока безбедноста во државата, толку потешко ќе биде можноста за криминалот и другите криминални отстапувања во општеството.¹ Нашиот регион влезе на нов пат, на европеизацијата и координацијата меѓу сите меѓународни безбедносни актери. Геополитичката анализа во регионот се состои во заклучокот дека сè уште постојат опасности кои претставуваат закана не само за Балканот туку и за европската безбедност. Исто така, нашата земја и регионот се изложени на нови предизвици и ризици како што се тероризмот, зголемувањето на бројот на оружје за масовно уништување, илегалната миграција, организираниот криминал, дрогата и трговијата со луѓе, како и постоењето на некои замрзнати конфликти кои можат да станат активни меѓу националностите или самите балкански држави.

Предизвиците за безбедноста во регионот се од различна природа, и не само од воена, па затоа нивното справување бара колективни придонеси и од регионалните држави така и од меѓународната заедница, во соработка со воените и цивилните актери, на посебен начин за да се отстрани или да се избегнува од старите балкански конфликти. Следејќи ја оваа логика, на нашиот регион му се наметнува потребата од воспоставување заеднички напори за проектот за безбедност и стабилност. Сите политики и стратегии на земјите од регионот во нивното основање ги поставија зачувувањето на важните вредности на граѓаните, како што се слободата, територијалниот суверенитет, интегритетот и суверенитетот на границите, демократскиот поредок, заштитата на здравјето, животот, правата и основните слободи на луѓето. Сите овие се поврзани со кредибилитетот на државата врз основа на способноста да се исполнат обврските на земјата кои потекнуваат од трактати меѓународните договори, како и способноста да се решат критичните ситуации за справување со закани за насилство и агресија.

Затоа, безбедноста и одбраната се во фокусот на вниманието на државата кон нејзините граѓани во регионот. Концептот на колективна безбедност може да биде комплициран. Тоа е еден однос со повеќе значења во меѓународните врски. Основната дефиниција на колективната безбедност е редовен светски систем во кој тежината на целата меѓународна заедница ќе биде фрлена против било каква агресија преземена од секоја држава, како што е предвидено во Декларацијата на Обединетите нации.

1. Д-р Башким Селмани и Д-р Мевледин Мустафи „Безбедносни системи- Sistema Security“, стр.14-19. Фуркан ИСМ, 2016 година

2. МЕЃУСЕБНА СОРАБОТКА И ДРУГИ ПОСТАПКИ КОИ ЈА ЗГОЛЕМУВААТ УЛОГАТА НА БЕЗБЕДНОСТА КОН ЗАКАНИТЕ НА ИСТАТА

Размена на податоци, меѓународна и билатерална соработка

Бидејќи интелигенцијата треба да се адресира се повеќе и повеќе на глобалните и транснационалните прашања, па затоа ова доведе до проширување на односите меѓу службите на интелигенцијата на различните земји. Придобивките кои произлегуваат од размена на интелигенцијата се јасни: размена на разузнавачки информации се предуслов за донесување навремени и точни одлуки врз основа на безбедни информации. Покрај тоа, избегнувајќи дуплирање на напорите, им овозможува на државите да заштедат значителни ресурси. Интелигенцијата се разменува билатерално и мултилатерално.² Стратешката анализа на регионалното безбедносно опкружување се спроведува во неколку основни димензии кои се однесуваат на проценката на ситуацијата од политичките и стратешките точки на секоја земја. Секоја земја во нашиот регион која го разгледува ова гледиште има за цел да ги утврди најсложените предизвици во една динамична геополитичка средина за промени. Стратешките димензии на безбедносната средина се од особена важност и се карактеризираат во секоја земја од нашиот регион, во зависност од околностите. Се уште постојат жешки прашања на Балканот каде што може да се споменат Босна и Херцеговина, северна Митровица во Косово, како и продолжување на проблемот на Албанците во Прешево, Бујановац и Медвеѓа, како и етничките проблеми во Македонија.

Билатералната соработка вообичаено вклучува размена на интелигентни информации и на анализи за прашања од заеднички интерес. Таквата соработка функционира на концептот на компензација, бидејќи државите не се спремни да разменуваат информации кои можат да ги откриваат ресурсите и методите без да бидат сигурни дека ќе имаат конкретна корист. Меѓутоа, земјите со помалку или со ограничени интелигентни извори не се секогаш способни да создадат капацитети кои можат да се споредат со оние на големите услуги, така што тие можат да го исполнат својот реципроцитет во други форми, како што е ставање на располагање на достапноста до регионите и обезбедување на јазици за да се олесни работата на услугите со кои тие соработуваат, за да не бидат обврзани самостојно да ги креираат овие активности.³

Мултилатералната соработка се одвива како одговор на следните предизвици: Воспоставување сили за одржување мировни коалиции и воени операции кои бараат широка поддршка на интелигенцијата од воените времиња; Меѓународните прашања, како што се криминалот и тероризмот, каде успехот на одредена земја е исто така успех и за другите земји, а тоа ги мотивира многу земји да обезбедат уште поголем пристап до информациите; Мултилатералните мрежи можат да бидат клучни во развивањето на договори за соработка, современи технологии и бази на податоци како и меѓусебна правна помош. Некои национални организации, како што се ЕУ, се во процес на развивање на

2. Резолуцијата 1267 од 15 октомври 1999 година, со која Советот за безбедност, врз основа на кредибилитетот на идентификација и контрола на финансиските текови кои го нахрануваат меѓународниот тероризам, се најважните и најуспешните инструменти за борба против него, го формира Комитетот за санкции против Талибанците и Ал Каеда и вовеле економски санкции за замрзнување на средствата и други финансиски приходи што доведоа до Ал Каеда; Њујоршката Конвенција 9 декември 1999 година.

3. Види; Requena Espada, Giménezsalinas Framis, A.& De La Corte Ibáñez, L. 'New Methodology For The Research On Organized Crime: The Spanish Experience' tek ECPR SGOC Newsletter volume 9, issue 3, декември 2011, аксесиран. http://sgocnet.org/site/wp-content/uploads/2014/05/SGOC_Vol9_3.pdf, стр.5-7.

над национални механизми за интелегентни активности, но во моментов таквите механизми сè уште зависат од инпутите што ги добиваат од националните служби на интелигенцијата.

3. ЛИЧНИТЕ ПОСТАПКИ НА ОДГОВОРНОСТА И ЈАВНА ПРИФАТЛИВОСТ

Општо земено, службите на интелигенцијата ги исклучуваат случаите кога нивните чувствителни функции го прават невозможно или неразумно да се однесуваат како други државни служби во нивниот пристап кон транспарентноста и одговорноста и во нивната интеракција со јавноста. Особено една важна улога во овој поглед имаат парламентите. Тие треба да обезбедат дека законот јасно и недвосмислено ги дефинира улогите и одговорностите на интелегентните служби и дека тие се целосно одговорни за избраната влада и парламентот и работат во рамките на државната законска рамка. Што се однесува до интелегентните служби и одговорните извршни агенции, тие можат да ја зголемат нивната одговорност и јавната прифатливост на два различни начини. Тие треба да бидат сигурни дека службениците на интелегентните служби ги поседуваат потребните професионални квалификации и дека имаат соодветна обука во смисла на основна етика. Тие треба да обезбедат дека не треба да се злоупотребува потребата од тајност со цел да не се информира локалната јавност. Во време кога повеќе не е потребно или веројатно дека постоењето на агенциите или нивните капацитети се чуваат во тајност, таквите чекори не само што ќе им помогнат на интелегентните служби да станат поефективни, да им помогнат да го подобрат својот имиџ. Освен тоа, медиумите, невладините организации и јавното мислење имаат потреба да бидат информирани и треба да се информираат за активностите на интелегентните служби и да можат да го сторат тоа, без страв од санкционирање кога станува збор за безбедноста опасностите од организиран и софистициран криминал како и досега во историјата на националниот и меѓународниот криминал.

4. ГЛОБАЛНИТЕ ИНИЦИЈАТИВИ ПРОТИВ ОРГАНИЗИРАНИОТ КРИМИНАЛ

Организираниот криминал е меѓународен феномен, па и решението за борба против него мора да биде меѓународно, вклучително и меѓусебна помош меѓу земјите и усогласување на законите за полесно и побрзо откривање на сомнителни операции, спроведување на законот, казнување и заплenuвање или одземање на средства од нелегално потекло депонирани низ целиот свет. Сите нивоа треба да бидат поврзани со цел да се усогласат истите правила како превентивни и регулаторни. Постои регулаторна мрежа која започнува од меѓународно ниво за да стигне до регионално, потоа национално и на крајот да се врати во меѓународно.⁴

Во оваа мрежа, меѓународната заедница има задача и одговорност да поставува минимални стандарди за примена на нормите, а потоа и помош и асистенција на регионалните тела за примена на овие стандарди во соодветните региони. Потоа, регионите функционираат во земјите кои се дел од него, така што тие можат да го вклучат во нивното стандардно минимално законодавство за борбата против организираниот криминал воопшто и да ги стават во пракса.

4. Прекуграничниот криминал на Балканот ризикува и сериозно влијае на некои земји да генерираат несигурност и анархија, манифестација на насилство и да создадат ризик од прекин на снабдувањето со енергија. Справувањето со овие ризици и закани е главна одговорност на државите во регионот. Тие треба да бидат свесни за нивното постоење и да бидат обврзани да развиваат внатрешни и надворешни политики за да се справат со негативните појави во нивните граници. Земјите во нашиот регион повеќе од кога и да е денес треба активно и ефикасно да соработуваат, да промовираат мерки наменети за зголемување на довербата во регионот и исполнување на обврските поврзани со намалување на таквите ризици.

Bazilea I не е правен документ и нејзиното спроведување зависи само од добрата волја и релевантното законодавство на земјите-членки и потпишувачи на договорот.

5. ДЕФИНИРАЊЕ И ОСНОВИТЕ СТАНДАРДИ НА ПОСТАПУВАЊЕ ПРИ ОДРЕДУВАЊЕ НА ОДГОВОРНОСТА ОД МЕЃУНАРОДНАТА ЗАЕДНИЦА

Секако, како и во земјите со многу строги закони или дури и оние каде ваквите мерки се речиси непризнаени, овој договор има за цел да ја прошири идејата дека првиот чекор во борбата против перењето пари е интегритетот на банките и активноста на огромните власти, што треба да биде повнимателно во спречувањето на можноста за соработка на финансиските институции со криминалните организации да им помогнат на овие лица во постигнувањето на целите на перење пари.

Овој договор има за цел само да ги зајакне меѓународните закони и стандарди во однос на доброто функционирање на банкарскиот и финансискиот систем. Првата конкретна иницијатива во борбата против перењето пари беше донесена на Конференцијата на Обединетите нации за проектирање на Виенската конвенција на 20 декември 1988 година, во врска со злоупотребата на дрога и недозволена трговија, каде што учествуваше ЕУ. Тука за прв пат, беше спомнат на органски начин аспектот на конфискација на вредноста. Државите учеснички беа сензибилизирани како во поглед на разгледување на домашното законодавство со цел да се овозможи секвестрација и одземање на приходите од наркотици,⁵ како и посеопфатна и плодна соработка во меѓународниот аспект во овој сектор.

Конвенцијата на Обединетите Нации, потпишана од 80 држави, во суштина е наменета да има најпробивни инструменти за борба против меѓународна трговија со дрога и да ги реинвестираат придобивките од овие трговии. Виенската конвенција освен што предвидува можност за екстрадиција за држави-потписници, но исто така обезбеди можност за конфискација на приносите од трговија со дрога, иако идентификуван во друга земја, по можностите на засегнатата држава да бара извршување серија на претходни дејствија. Ова беше ново правно прашање. Исто така, беше предвидено обврската на страната барател да ја обезбеди потребната асистенција за да се овозможи одземање на имотот, освен за случајот со кој се исклучува законот за банкарска тајна.

Имајќи предвид дека станува збор за чин кој има за цел да даде одговор за еден криминален феномен, различен од другите, вклученоста не можеше да биде само секторски, а примената на предвидените мерки ограничена само на расчистувањето на приходот кои произлегуваат од производство, одгледување, трансформација на која било форма на трговија со дрога, како и од организирање, управување и финансирање на такви активности. Во ова Конвенција, исто така, се зеде во предвид и меѓународната соработка преку обезбедување на специфични правила во врска со кривични дела со умисла, каде се вклучени и перењето пари, правила кои тврдат дека решавањето на проблемот со дуплирање на криминалот на почетокот, направајќи ги помалку проблематични функционирањето на механизмот за екстрадиција.

Исклучувајќи ја политичката природа на криминалот, како причина да се дозволи негирање на екстрадицијата или било која друга форма на правна помош,

5. Меѓусекторска стратегија за борба против организиран криминал, нелегално шверцување и тероризам, 2013-2020 и Акционен план 2013-2016, одобрена од ДКП бр. 663, датум 17.7.2013

законодавството го елиминира една од најчестите пречки кои се појавија најчесто во случаите на меѓународно воени злосторства. Од друга страна, е вклучено можноста да се припише криминал за перење пари на фискална природа која би ја исклучила од каква било форма на правна соработка. Со цел да се направат Конвенциските норми што е можно поефективни, посебно внимание и третирање на аспектот на замрзнување, одземање и конфискација на нелегални средства, е дадено на надворешната држава, во која се наоѓаат таквите средства, можноста да бараат примена на мерки за привремено одземање, како и трајна конфискација. Така наречените закони за конфискација на вредноста овозможуваат одземање и конфискација на средствата и другите приноси од правно потекло за еквивалентен противвредност на оние кои се со нелегално потекло.

6. КОНФИСКУВАЊЕ И ЗАПЛЕНУВАЊЕ НА ИМОТИ-ИЗВРШУВАЊЕ ВО МЕЃУНАРОДНИ РАЗМЕРИ КАКО ОСНОВ ЗА СПРЕЧУВАЊЕ НА ФИНАНСИСКАТА ГЛОБАЛНАТА БЕЗБЕДНОСТ

Во 1990 година, на 8-ми Конгрес на Обединетите Нации, посебно внимание беше посветено на проблемот на тивката меѓународна соработка во врска со извршувањето на заплenuвање и конфискација на важни приход од криминалното потекло, во странски територии. Во овој поглед е одобрено, со една резолуција во 1991 година, модел на трактатот кој за цел има правната помош во кривичната материја, со која Асамблејата ги повика сите држави за да се зајакне меѓусебната соработка во борбата против транснационален криминал на поефикасен начин.

Овој Трактат не го ограничува својот делокруг само за меѓусебна помош меѓу правните органи, но, исто така, вклучува барања за соработка во криминален аспект поднесени од страна на полициските органи, без да поминат низ магистратури. Првиот Трактат законски рестриктивен во борбата против криминалот е Конвенцијата на Обединетите Нации против транснационалниот организиран криминал, кој беше парафиран во Палермо на 15 декември 2000 година.

Трактатот предвидува дека владите ширум светот треба: да го криминализираат припадноста во организации со криминални карактеристики, перење пари, корупција или пречки над законодавните власти; да преземат мерки за утврдување на одговорноста на фирмите во случај на вмешаност во криминални организации; да преземат мерки за борба против перење на валкани пари и други приходи од криминални активности; итн. По долги разговори меѓу 120 држави беше одлучено дека земјите- членки треба да криминализираа четири типа на криминал:

Слика 1.

Во согласност со оваа Конвенција земјите треба да: „воспостават соодветни процедури за да им се овозможи на финансиските институции да ги одобрат постапките за контрола; да го побијат банкарската тајна за да се овозможи спречување и утврдување на активностите во врска со перење на валканите пари; да не дозволуваат отворање на анонимни банкарски сметки или со лажни номинации; да креираат посебни услуги за собирање, анализирање и ширење на информации за финансискиот криминал. Владите треба да ги одземат приноси од криминал или имот во еднаква вредност и да ги идентификуваат, замрзнување и конфискација на имот“. За прв пат во еден меѓународна Конвенција приватните фирми и големите компании можат да се казнуваат за одговори за учеството или добивањето на бенефиции од тешки кривични дела во кои се вклучени криминални организации или се вршеа активности поврзани со перење пари. Конвенцијата, исто така, го казнува корупцијата која во некои земји придонесе за очигледно ширењето на организираниот криминал. Уште во 90-та меѓународните организации се соочуваа и дискутираа за феноменот на финансирање на меѓународниот тероризам и средствата што ги финансира.⁶

Конвенцијата ги казнува сите терористички акти и ги квалификува како криминал активностите кои на било кој начин, директно или индиректно, незаконски или намерно се обезбедува или собира средства со цел да бидат употребени или со знаење дека тие ќе се користат, во целост или делумно за да се изврши; еден акт што претставува криминал под или како што е утврдено од страна на еден од Трактатите приложени, или попрецизно, секој акт со намера да предизвика смрт или сериозни повреди на лице или на секое друго лице кое не учествува активно во ситуации на вооружен конфликт, кога, целта на овој акт по својата природа или контекст е заплашување на населението или обврска на владата или меѓународна организација да преземе или да не преземе дејство. Што се однесува на борбата против финансирањето на тероризмот, оваа Конвенција е важен услов за државите да преземат мерки, во согласност со нивното законодавство, за идентификација, откривање, замрзнување или секвестрација на сите употребени средства, или наменети за користење, да се извршат терористички дејствија.⁷

Во овој контекст, земјите се повикаа да, користат мерки и да се спречи отворањето на сметки во кои наменетиот или корисникот не се идентификувани или ниту се идентификуваат, се предвидат мерки за да обезбедат финансиски и банкарски брокер за да се потврди идентитетот на субјектите кои ги вршат операциите, бараат упорно од посредниците да преземат мерки за да се потврди постоењето и структурата на правни лица, нивните клиенти, од увид во службените регистри, доказ за нивното поставување, проверување особено за податоците врз името, правната форма, локацијата, диригенти и силата на нивната фирма, ги обврзуваат банкарските и финансиските посредници да сигнализираат редовно и навремено надлежните органи за сложените операции, необични или од голема вредност, особено кога тие немаат економски причини или очигледно правни,

6. Најважните мерки преземени од Обединетите нации за борба против овој феномен, пред атентатот на 11 септември 2001 година се: Резолуција бр. 51/210 од декември 1996 година, со кое Генералната Асамблеа ги повикува сите држави да преземат мерки за спречување и забрана на финансирање на терористи и терористички организации;

7. Резолуцијата 1267 од 15 октомври 1999 година, со која Советот за безбедност, врз основа на предпоставките на идентификување и контрола на финансиските текови кои го поттикнуваат меѓународниот тероризам, се најважните и најуспешните инструменти за борба против него, формира Комитет за Санкции против Талибанците и Ал Каеда и воведи економски санкции за замрзнување на средствата и други финансиски приходи што водат до Ал Каеда; Њујоршката Конвенција 9 декември 1999 година

без страв дека за овој потег тие може да бидат и одговорни за кршење на правилата или нормите на тајност, да обезбедат дека финансиските институции ги чуваат, најмалку пет години, сите релевантни податоци за внатрешните или меѓународните операции.

По нападите од 11 септември, Советот за безбедност на Обединетите нации со Резолуцијата бр. 1373 од 28 септември 2001 година, ги осуди терористичките напади врз Њујорк и ги повика земјите -членки за да ги спречат и да се борат против финансирањето на тероризам. Почнувајќи и одитност да се спротивставаат терористичките акти, и на финансискиот аспект, оваа Резолуцијата предвиде дека државите треба да ги преземат потребните мерки за да ги казнуваат криминалните активности за собирање на средствата за употреба во терористичките напади, замрзнување на капиталот и на другите финансиски активности, на економските ресурси на секој што врши или учествува во терористички акти, како и олеснување на било кој начин на нивното извршување, забранет капитал или другите економски или финансиски ресурси, како и другите финансиски услуги се достапни за овие луѓе, да се поттикне размена на информации на различни нивоа врз основа на два или повеќе договори.

7. БИЛАТЕРАЛНИ ИЛИ МУЛТИЛАТЕРАЛНИ ДОГОВОРИ, ШЕНГЕНСКИОТ ДОГОВОР. КАКО ЧИНИТЕЛИ ВО ЗГОЛЕМУВАЊЕ НА, ШЕНГЕНСКИОТ ДОГОВОР. КАКО ЧИНИТЕЛИ ВО ЗГОЛЕМУВАЊЕ НА БЕЗБЕДНОСТА ПРОТИВ КРИМИНАЛОТ

По развојот на политичката ситуација во Авганистан и имајќи во предвид потребата да се овозможи на земјата да се започне процесот на економскиот развој, а исто така имајќи ја поддршката од меѓународната заедница. Советот за безбедност ја усвои на 20 декември 2002 година, Резолуцијата нр. 1452, за да се овозможи, според одредени специфични процедури, елиминирање на некои замрзнати средства. Резолуцијата предвидува дека во случај кога се потребни одредени финансиски средства за да се справат со основните трошоци, неопходно е да се информираат за потребата од овој фонд Комитетот за санкции против талибанците кој треба да изрази негативно мислење во рок од два дена. Вонредните трошоци треба да бидат изречно одобрени од Комитетот. Други важни резолуции се и: Првиот чекор за усогласување на европското кривично право кои се однесуваат на организираниот криминал беше спроведено во 1957 година, кога во Париз, е усвои Европската Конвенција за екстрадиција, која ја прошири примената на оваа институција до фискален криминал и дисциплинираше и меѓусебното извршување меѓу државите на мерките за заштита што ги ограничуваа личните слободи.

Со Европската конвенција за правна помош во кривичната материја, усвоена во Стразбур во 1959 година, е санкциониран општиот принцип според која секоја земја -членка на Советот на Европа треба заеднички да ја обезбеди најшироката можна правна соработка во сите дејства преземени против злосторствата, со што се презентира меѓународната правна панорама на таканаречениот рогатор кој има за цел да ги извршува актите на казнување и пренесување на докази за криминал, датотеки или документи. Потоа, Европската конвенција за меѓународна валидност на казните поврзани со Аја во 1970 година, отворено се разговараше за аргументот за извршување на конфискација во една странска територија на сума пари или специфичен објект, секогаш во согласност со принципот на реципроцитет.

Вреди да се спомене и Шенгенскиот договор, кој беше изготвен во 1985

година, но извршна дури по 1990 година, во врска со слободното движење на граѓаните и на стоките. Овој договор не предвидува конкретни мерки за перење пари, но има за цел да ги отстрани внатрешните граници на обединета Европа и ефективните мерки за да ја гарантираат безбедноста на државите. Во јуни 1980 година, Комитетот на Министрите на Советот на Европа во својот годишен извештај одлучи дека банкарскиот систем со соработка на сите банки со полициски и судски органи можаат да играат многу важна и ефективна улога во однос на феноменот на перење пари. Од ова се формира Препораката бр. 80-10 во оваа област на дејствување, која е упатена до сите европски земји. Дисциплината која првпат беше воведена со Виенската конвенција, имаше понатамошен развој и проширување на Конвенцијата на Советот на Европа Конвенција на Стразбур, потпишана во Стразбур на 8 ноември 1990 година, во врска со перење пари, секвестрација и конфискација на средства добиени од нелегални активности. Тука е презентирани идентификацијата на таканаречените умислени злосторства, злосторства кои претходат перење пари. По важните иницијативи, земајќи го предвид фактот на Изјавата од Вазиле 1988 за фактот дека банките и другите финансиски институции и несвесно можат да бидат помошна платформа во активностите за перење пари, Европската унија разви неколку воени стратегии⁸ за да го спречи влезот во внатрешноста на нелегален или незаконскиот капитал.

ЗАКЛУЧОК

Посебен проблем е фактот што резултатите од превентивната активност се инхибитор во однос на репресивната активност. Така, овие последни се сметаат за по соодветен критериум за спречување и борба против безбедносниот криминалот. Во суштина, примена на по соодветни, по практични и добро планирани мерки и постапки во процесот на предвремено детектирање, откривање и евентуално попречување преставуваат голем исчекор во оваа време бидејќи со секојдневен фрапантен развој на техничко технолошките капацитети на самата технологија која впрочем и се користи во секојдневието за негативни цели т.е во загрозување на јавната сигурност на самите граѓани со дејаниа на организиран криминал па се до терористичките акти кои се со голема заканувачка реална можност кон голанасната безбедност на оштеството, меѓународната и интер државната соработка претставува еден основна можност за навремено и соодветно справување со ваквите закани кон безбедноста во поширока смисла. На ова ниво зборуваме за четири начини на имплементација на репресивните мерки. Тука пред се мислиме во споделувањето на податоците, информациите, и сите други показатели кои наведуваат кон закана на националната или пак глобалната безбедност врз основа на институционалната соработка, меѓународната соработка, усогласување на постапки, мерки и други законски акти во врска со откривање и разјаснување на казниво однесување и како и фаќање на сторителите на кривични дела. Се разбира, од друга страна исто така е неопходно да на овој начин се реализира целта на спречување со казнување во модерната кривична постапка. Во овој контекст, земјите се повикаа да, користат мерки и да се спречи финансиските можности да со криминални финансиски дејаниа сторителите се стекнуваат со големи износи материални и друг вид

8. На крајот, се презентирани некои специфични објаснувања, со цел да се постигнат соодветни и конкретни резултати во решавањето на организираниот криминал во земјата врз основа на информациите што се разгледуваат, на анализата направена врз горенаведените прашања и конкретните предлози на интервјуираните експерти.

добра кои понатака истите ги користат и во цели со кои се загрозува глобалната и националната сигурност на државите и самите нас граѓани.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Ергин Чапан, "Терористички и самоубиствени напади", Тирана 2004
2. Д-р Башким Селмани и Мевледин д-р Мустафи "Безбедносни системи-систем за безбедност" Фуркан ИСМ.Шкуп, 2016
3. David C. Извештај што претставуваат терористичките организации (Inside Terrorist Organizations)
4. Коле Красниќи, "Меѓународен тероризам" Тирана, 2005 година
5. Демоли Хаки, "Тероризам" Приштина, 2002
6. Д-р Башким Селмани, Право на човекови права - Прв приватен универзитет, ФОН „ Скопје, 2009
7. Д-р Назми Малиќи, Политички системи Прв приватен универзитет „ ФОН“ - Скопје, 2006
8. Д-р Феузула Бериша, Негирање на човековите права и слободи во Косово во периодот 1990-1996 (со историски изглед од 1912 година Приштина, 2000 година.
9. Д-р Zejnulla Груда, Меѓународна заштита на човековите права, Книга I-III Четврто издание (дополнет) стр. 9-52 Универзитет "ФАМА" - Приштина 2007
10. Д-р Башким Селмани, Право на човекови права - Прв приватен универзитет, ФОН „ Скопје, 2009
11. Baefsky, Anne F. 2002. How to Complain to the UN Human Rights Treaty System. Transnational Publishers.
12. Benedek, Wolfgang (ed.). 1999. Human Rights in Bosnia and Herzegovina, Theory and Practice. The Hague: Martinus Nijoff Publishers.
13. Benedek, Wolfgang and Alice Yotopoulos-Marangopoulos (eds.). 2003. Anti-Terrorist Measures and Human Rights, Kulwer Law International (upcoming).
14. Michel Fromont, Најголемите надворешни системи на правото & Превод Едмент Џабија и Клеопарта Колека, Папирус, Тирана, 2009
15. Mark W.Janis&Richard S.Kay& Anthonz W.Bradlei, Европски закон за човекови права, учебник Приштина, 2002
16. Alfredson, Gundumur et. Al. 1999. The Universal Declaration of Human Rights. Oslo: Scandinavian University Press.
17. Alston, Philip and James Crawford (eds.). 2000. The Future of UN Human Rights Treaty Monitoring. Cambridge: Cambridge University Press.
18. Д-р Башким Селмани, Право на човекови права - Прв приватен универзитет, ФОН „ Скопје, 2009
19. Д-р Александар Дончев, "Современи безбедносни системи" Прв приватен универзитет ФОН-Скопје, 2007 година.
20. Д-р Башким Селмани, Право на човекови права - Прв приватен универзитет, ФОН „ Скопје, 2009
21. Коле Красниќи, "Меѓународен тероризам" Тирана, 2005 година
22. Д-р Назми Малиќи, Политички системи Прв приватен универзитет „ ФОН“ - Скопје, 2006
23. De Mello, Sergio Vieira. 2003. Statement to the Opening of the Fifty-Ninth Session of the Commission on Human Rights of 17 March 2003; Report of the UN High Commissioner for Human Rights and Follow-Up to the World Conference on Human Rights, UN Doc. E/CN.4/2003/14 of 26 February 2003.
24. Демоли Хаки, "Тероризам" Приштина, 2002

Доц. д-р Стојан Трошански
 Факултет за правни науки, МСУ
 Република Северна Македонија

НОВАТА ДЕФИНИЦИЈА НА 21-ВИ ВЕК ЗА ПОИМОТ МЕНАЏМЕНТ НА УПРАВУВАЊЕ СО ЧОВЕЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛИ (МУЧП)

Апстракт: Постојат многу дефиниции за управување со човечки ресурси со различен степен на сложеност. Меѓутоа, бидејќи не постои такво нешто како универзален модел на МУЧР, не постои дефиниција за него што може да ги покрие сите негови можни карактеристики.

Предмет на овој труд претставува новата дефиниција на 21-ви век за поимот менаџмент на човечки потенцијали (МЧП).

Кога терминот МУЧР за прв пат стана популарен, имаше одредени критики за него бидејќи ги означува луѓето како ресурси, како да се кој било друг производствен фактор што треба да се искористи во економска вредност. Според мене, и покрај ова објаснување, терминот е несоодветен затоа што постои многу посоодветен израз што може да се употреби, а тоа е зборот „потенцијал“. Во новата дефиниција, содржана е оваа промена за прв пат во научната литература.

При изработката на овој труд се користеа методот на анализа на содржина и историскиот метод.

Клучни зборови: човечки ресурси; човечки потенцијали; дефиниција; Четврта индустриска револуција; 21-ви век

THE NEW DEFINITION FOR THE TERM OF HUMAN POTENTIAL MANAGEMENT (HPM) OF THE 21ST CENTURY

Abstract: There are many definitions of human resource management with varying degrees of complexity. However, since there is no such thing as a universal model of HRM, there is no definition of it that can cover all of its possible characteristics.

The subject of this paper is the new definition for the concept of human potential management (HPM) of the 21st century.

When the term HRM first became popular, there was some criticism of it because it labeled people as resources, like any other factor of production to be exploited for economic value. In my opinion, despite this explanation, the term is inappropriate because there is a much more appropriate expression that can be used, which is the word "potential". The new definition contains this change for the first time in the scientific literature.

The method of content analysis and the historical method were used in the preparation of this paper.

Key words: human resources; human potentials; definition; Fourth Industrial Revolution; 21st century

ВОВЕД

Управувањето со човечките ресурси поседува свој хронолошки развој што е директно засегнат од развојот на капиталистичкиот систем како таков и неговите основни принципи, меѓу кои акумулацијата на капиталот се смета за еден од главните. Во нашиот случај, ова се однесува на акумулацијата на капиталот во организациите (големи и мали), на сметка на етиката и моралноста при управувањето со човечките ресурси (Трошански, 2023: 2).

Терминот „човечки ресурси“ прв пат се појави во 1980-тите во САД. Наспроти позадината на зголемениот притисок врз фирмите поради глобализацијата и технолошкиот развој, академиците од голем број научни дисциплини започнаа да гледаат на луѓето и начинот на кој тие се вработени и управуваат во организациите од нова перспектива. Ова размислување еволуираше во она што стана познато како управување со човечки ресурси (O`Riordan, 2017: 6).

Менаџментот на управување со човечки ресурси се занимава со сите аспекти на тоа како луѓето се вработени и раководат во организациите. Целите на менаџментот со човечки ресурси се идентификувани како:

- » поддршка на организацијата во постигнувањето на нејзините цели преку развивање и имплементирање стратегии за човечки ресурси што се интегрирани со деловната стратегија;
- » придонесување за развој на култура со високи перформанси;
- » осигурување дека во организацијата има талентирани, вешти и ангажирани луѓе што ѝ се потребни нејзе;
- » креирање позитивен однос за вработување помеѓу раководството и вработените и клима на взаемна доверба;
- » поттикнување примена на етички пристап во управувањето со луѓето (Трошански, 2023: 13).

Од 1990-тите, терминот „стратегиски човечки ресурси“ стана попопуларен наместо едноставниот термин „човечки ресурси“. Според некои автори, ова резултирало со нерамнотежа во многуте улоги што ги има менаџментот и се очекува да ги извршува со поголем акцент – „да се биде стратегиски“ и „деловен партнер“, на сметка на тоа да се биде „партнер на луѓе“ што активно се ангажира и ги слуша потребите и грижите на менаџерите и вработените воопшто (O`Riordan, 2017: 6).

Дејвид Гест, професор по организациска психологија и МУЧР на Кралскиот колеџ во Лондон, пред две децении го наведуваше фактот дека сè уште ни недостасува кохерентна теоретска основа за класификација на политиката и практиката за управување со човечки ресурси, проблем што станува поочигледен кога ќе почнеме да го разгледуваме емпириското истражување (Guest, 1997: 266).

1. ДЕФИНИЦИИ ЗА ПОИМОТ МЕНАЏМЕНТ НА УПРАВУВАЊЕ СО ЧОВЕЧКИ РЕСУРСИ

Постојат многу дефиниции за управување со човечки ресурси со различен степен на сложеност. Некои од позначајните се:

- » „Управувањето со човечки ресурси претставува стратегиски, интегриран и кохерентен пристап кон вработувањето, развојот и благосостојбата на луѓето што работат во организациите“ (Armstrong, 2016: 7);
- » „Управувањето со човечки ресурси е процес преку кој менаџментот ја гради работната сила и се обидува да создаде човечки перформанси

- што ѝ се потребни на организацијата“ (Voxall and Purcell, 2016: 7);
- » „Карактеристичен пристап кон управувањето со вработувањето кој се стреми да постигне конкурентска предност преку стратегиско распоредување на високопосветена и способна работна сила, користејќи низа културни, структурни и кадровски техники“ (Storey, 1995: 5);
 - » „Загрижени за вработување, развој и наградување на луѓето во организациите и водењето на односите помеѓу менаџментот и работната сила“ (Armstrong, 1999);
 - » „Планирање, организирање, насочување и контрола на набавката, интеграцијата, одржувањето и репродукцијата на човечките ресурси за да се постигнат индивидуалните организациски и општествени цели“ (Edwin, 1979);
 - » „Менаџерска перспектива што ја аргументира потребата да се воспостави интегрирана серија на кадровски политики за поддршка на организациската стратегија“ (Buchanan & Huczynski, 2004: 679);
 - » „Процесот на стекнување, обука, проценка и компензација на вработените и грижа за нивните работни односи, здравјето и безбедноста и грижата за правичност“ (Dessler, 2020).

Постојат и други начини на дефинирање на овој поим. Една друга опширна дефиниција за МУЧР гласи:

- » „Управување со човечки ресурси претставува процес на регрутирање, селекција, воведување на вработените, обезбедување ориентација, пренесување обука и развој, оценување на перформансите на вработените, одлучување за компензација и обезбедување бенефиции, мотивирање на вработените, одржување соодветни односи со вработените и нивните синдикати, обезбедување безбедност на вработените, благосостојба и здрави мерки во согласност со законите за работни односи на земјата и конечно следење на наредбите / пресудите на Вишиот и Врховниот суд, доколку ги има“ (Whatishuman-resource, No.d.).

Меѓутоа, бидејќи не постои такво нешто како универзален модел на МУЧР, не постои дефиниција за него што може да ги покрие сите негови можни карактеристики. Основните премиси зад МУЧР за кои се согласуваат речиси сите автори се:

- » тоа е карактеристичен пристап кон управувањето со луѓе што им служи на интересите на современите организации;
- » тоа е тесноповрзано со деловната стратегија на организацијата;
- » критична задача за управување со човечки ресурси е усогласување на системите за персонал и управување со перформансите на човечки ресурси со деловната стратегија;
- » луѓето се најважниот имот на организацијата бидејќи помагаат да се генерира конкурентска предност, затоа управувањето со луѓето е централна стратегија на организацијата;
- » тоа е организациска функција што се занимава со прашања поврзани со луѓето, како што се компензација, вработување, управување со перформансите, развој на организацијата, безбедност, благосостојба, придобивки, мотивација на вработените, комуникација, администрација и обука;

- » тоа е исто така стратегиски и сеопфатен пристап за управување со луѓето и културата и околината на работното место;
- » ефективниот МУЧР им овозможува на вработените ефикасно и продуктивно да придонесат за целокупната насока на компанијата и за остварување на целите и задачите на организацијата (FutureLearn, No.d.).

3.ЕВОЛУЦИЈА НА ТЕРМИНОТ „ЧОВЕЧКИ РЕСУРСИ“ ВО ТЕРМИНОТ „ЧОВЕЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛИ“

Кога терминот МУЧР за прв пат стана популарен, имаше одредени критики за него бидејќи ги означува луѓето како ресурси, како да се кој било друг производствен фактор што треба да се искористи во економска вредност. Сепак, Vohall и Purcell (2016: 4) го сметаат ова како погрешно разбирање (толкување) на терминот. Тие сугерираат дека терминот „човечки ресурси“ не се однесува на луѓето, туку на нивното знаење, вештини и енергии што ги користат во нивните секојдневни улоги: „Луѓето не се човечки ресурси. Напротив, луѓето се независни агенти што поседуваат човечки ресурси, а тоа се талентите што можат да ги распоредат и развијат на работа и што ги носат со себе кога ќе ја напуштат организацијата“ (нагласување на авторите) (O`Riordan, 2017: 10). Според мене, и покрај ова објаснување, терминот е несоодветен затоа што постои многу соодветен израз што може да се употреби, а тоа е зборот „потенцијал“. Овој израз, за разлика од изразот „ресурс“, дава поширока природа на целата слика и воедно уште од старт не доведува до дополнителни дилеми. Терминот „човечки потенцијали“ би требало да го замени терминот „човечки ресурси“, затоа што терминот „потенцијали“ не ја менува и формално суштината на човекот како природно суштество што поседува најразвиена свесност на светот за разлика од сите други живи суштества. Со јазикот на филозофијата кажано, неговата божествена природа само по себе го одвојува од останатиот живот на земјата и го изразува неговиот внатрешен умствен и духовен потенцијал во секое поле од животот. Единствената причина за соодветноста и оправданоста на терминот „човечки ресурс“ можеме да ја најдеме во природата на капиталистичкиот систем што денеска е застапен во светот, кој, како и сите природни ресурси на планетата Земја, така и човекот како единка го смета за ресурс што има своја употребна вредност. In ultima linea, она што сакам да нагласам е тоа дека ставот што го бранат Vohall и Purcell за оправданоста на терминот „човечки ресурси“ можеби има некоја друга мистериозна причина што ја знаат само тие. Начинот на кој ја вршат анализата по тоа прашање ме наведува на таков сомнеж (Трошански, 2023: 30).

4.НОВАТА ДЕФИНИЦИЈА НА 21-ВИ ВЕК

Наизглед можеби делува необично, но само еден човек е најодговорен за технолошкиот развој во познатата историја на човештвото, а тоа е Никола Тесла. Со неговото име се поврзуваат голем број научни откритија што придонесоа технолошки да го развијат денешниот модерен свет. Позади целокупната технологија денес стои Никола Тесла, т. е. неговиот научен опус. Благодарение на неговата научно-истражувачка работа, ние го живееме денешниот развиен свет (Трошански, 2019: 2).

Неговите научни откритија, поточно неговиот концепт на Телаутоматика, го трасираше патот за технолошкиот развој на целокупната цивилизација, преточена во денешната четврта индустриска револуција (4ИТ-технологии на четвртата

индустриска револуција). Со самото тоа, овие негови пронајдоци придонесоа на индиректен начин да допрат и до прашањето за местото и еволуцијата на менаџментот на човечки ресурси во денешни рамки.

Терминот „четврта индустриска револуција“ е кованица на основачот на Светскиот економски форум, Клаус Шваб, што подразбира „технолошка револуција што ги замаглува линиите помеѓу сферите на физичкото, дигиталното и биолошкото“. Технологиите како вештачка интелигенција, автономни возила и интернет на нештата постануваат дел од нашиот секојдневен живот. За разлика од првите две индустриски револуции, третата и четвртата имаат свои сличности, каде што четвртата на еден начин го „вмрежува“ човекот со вештачката интелигенција (What is the Fourth Industrial Revolution? – CNBC Explains, 2019).

Поимот „трансхуманизам“ е најсоодветен кога е во прашање четвртата индустриска револуција. Но, оваа нова револуција е пред голем предизвик што води кон две развојни насоки. Тие две развојни насоки се наречени со следното име:

- » процес А – „целосен трансхуманизам и дигитализација“; и
- » процес Б – „ера на аналого-дигитална високоморална Теслианска цивилизација“.

Процесот на целосен трансхуманизам кој на еден погруб начин би подразбирал целосна контрола врз животите на луѓето, нивното однесување, контролата на нивните емоции, желби и животни амбиции, би претставувал само воведен дел од процесот што ќе следува, а тоа е ерата на Теслианската цивилизација. Како и во секоја еволуција па така и во оваа, текот на времето постепено ги „нивелира“ сите недостатоци што истите ќе ги исфрли на површина, за потоа тие да бидат отстранети, и да остане само квалитетот на сметка на квантитетот. Со други зборови кажано, евентуалните аспекти на трансхуманистичкиот процес како неодржлив, на некој начин мора да постои. Преку него ќе испливаат на површина сите елементи што не се во симбиоза со природните космолошки закони и принципи, па како последица на тоа истите ќе отпаднат во понатамошниот процес на развој. Со јазикот на информатичарите кажано, тоа е исто како кога се програмира одредена нова програма и се остави истата да „учи“ додека се оформи како таква (Повеќе за ова види во книгата „МЕНАЏМЕНТ НА ЧОВЕЧКИ РЕСУРСИ И ЧЕТВРТАТА ИНДУСТРИСКА РЕВОЛУЦИЈА - Новата аналого-дигитална ера“).

Во оваа пригода, останува уште да ја презентирам новата дефиниција на 21-ви век за поимот менаџмент на човечки потенцијали. Таа по својата содржина е од Теслиански карактер, која гласи:

- » „Управување на човечки потенцијали (УЧП) претставува стратегиски пристап во кој се интегрирани сите неопходни аналого-дигитални процеси на создавање една високоразвиена, морална и технолошки образувана работна сила што пред сè поседува природни потенцијали за целите што ѝ се потребни на една организација и општествени цели воопшто.“ (Трошански, 2023: 143).

А сега, да ја расчлениме оваа дефиниција за поединечно да ги објасниме нејзините составни компоненти:

- » „Управување на човечки потенцијали“ – се мисли на терминот „потенцијали“, затоа што четвртата индустриска револуција става посебен аспект на човечките вештини и потенцијали. Исто така, терминот „ресурс“ веќе не фигурира во дефиницијата и истиот е

- заменет со терминот „потенцијал“ што опфаќа многу пошироки аспекти што детално се објаснети претходно – аналоген аспект;
- » „претставува стратемиски пристап“ – кој опфаќа строго разработено стратемиско планирање засновано на длабоки квантитативни и квалитативни анализи;
 - » „во кој се интегрирани сите неопходни аналогно-дигитални процеси на создавање една високоразвиена, морална и технолошки образувана работна сила“ – овде се мисли на интеграцијата на меките и тешки (технички) вештини што треба да ги поседуваат вработените во новата технолошка ера. Првите се однесуваат на природните потенцијали на човекот од кој понатака произлегуваат меките вештини што се развиваат низ процесот на обука за одредена работна позиција. Овие првите се дел од аналогниот аспект. Вторите или дигитални се однесуваат на процесот на развивање на техничките вештини (информатичка писменост) за вработениот да може најдобро да одговори на дадените работни задачи што му ги налага организацијата во која што работи;
 - » „која пред сè поседува природни потенцијали за целите што ѝ се потребни на една организација и општествени цели воопшто“ – во овој дел повторно е посебно нагласен аналогниот аспект во процесот на создавање квалитетна работна сила, затоа што човекот е биолошки природен организам што поседува природно вродени и неограничени потенцијали. Ова не соодветствува со трансхуманистичкото поимање на човекот како хибрид во кој треба да бидат „имплантирани“ технички средства за негово т.н. полесно функционирање во приватниот и професионален живот. За овој тип на човечко суштество, трансхуманизмот го користи изразот „Човек 2.0“ (Human 2.0) – како наследник и „усовршена“ верзија на обичниот човек 1.0.

Неопходноста од формулирање нова дефиниција за поимот управување на човечки потенцијали е почетната точка од која треба да се започне со системска анализа и проучување на оваа проблематика. Само доколку пристапиме навремено, ќе бидеме во чекор со новиот технолошки развој и предизвиците што ни ги носи новото време! (Трошански, 2023: 144).

ЗАКЛУЧОК

Менаџментот на човечки ресурси е обработуван како практично така и теоретски во последните децении. Анализата што била спроведувана од страна на оние што го истражуваа прашањето на човечките ресурси сега се наоѓа пред нов предизвик – четвртата индустриска револуција (4ИР). Тие ќе треба да одговорат на тој предизвик сега. Човечките ресурси се директно засегнати со процесот на автоматизацијата и технолошкиот развој. Проблемот со „рекомпонирање“ на менаџментот на човечки ресурси (потенцијали) е веќе предмет на длабока анализа. Неопходноста од анализа од ваков карактер ја воочив непосредно по презентирањето на новиот план за четвртата индустриска револуција од страна на водечките структури што го започнаа овој глобален процес (Трошански, 2023: 4).

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Трошански, С. (2023). МЕНАЏМЕНТ НА ЧОВЕЧКИ РЕСУРСИ И ЧЕТВРТАТА ИНДУСТРИСКА РЕВОЛУЦИЈА Новата аналогно-дигитална ера, Скопје.
2. Armstrong, M. (1999). A handbook of HR management practice (7th ed.). Kogan Page.
3. Armstrong, M. (2016). Armstrong's Handbook of Strategic Human Resource Management, London: Kogan Page
4. Boxall, P. and Purcell, J. (2016). Strategy and Human Resource Management, London: Palgrave Macmillan
5. Buchanan & Huczynski Organizational Behaviour: An Introductory Text 5th EDITION
6. CNBC, (2019). What is the Fourth Industrial Revolution? - CNBC Explains, Elizabeth Schulze.
7. Dessler, G. (2020). Human resource management (16th ed.). Pearson Education Limited.
8. Edwin, B. F. (1979). Personnel Management (6th ed.). McGraw-Hill.
9. FutureLearn.(No.d.).HumanResourceManagementDefinitions.Пристапено преку: (<https://www.futurelearn.com/info/courses/introduction-to-international-human-resources-management/0/steps/95804>)
10. Guest, D. E. (1997). Human resource management and performance: A review and research agenda. International Journal of Human Resource Management, 8(3), 263-276.
11. .O` Riordan, Joanna. (2017). The practice of human resource management.
12. Storey, J. (1995). Human resource management: A critical text. Cengage Learning EMEA.
13. Whatishumanresource. (No.d.). What is Human Resource Management? - HRM Definitions - Functions - Objectives - Evolution of HRM from Personnel Management. Пристапено преку: (<https://www.whatishumanresource.com/human-resource-management>)

М-р Ерика Пешкоска

Факултет за правни науки, МСУ

Република Северна Македонија

КОМПАРАТИВЕН ПРЕГЛЕД НА ГРАЃАНСКА И КРИВИЧНА ПОСТАПКА

Апстракт: Граѓанското законодавство претставува збир на норми кои ги уредуваат имотните односи на правните субјекти во определено општество. Обично во правната теорија тоа се нарекува објективно граѓанско право. Целите кои треба да се постигнат со новиот Закон за парнична постапка се во насока на создавањето на законски претпоставки за побрза и поефикасна парнична постапка, како и во насока на натамошно имплементирање на современите достигнувања во областа, со што ќе се овозможи модернизирање на домашното граѓанско процесно законодавство. Новиот систем на кривична постапка не е само едноставна замена на судската истрага со обвинителска. Полициската и обвинителската истрага во новиот систем се надополнуваат, а судската истрага практично се прескокнува, а не е заменува со некаква формална обвинителска истрага. Доказите не се изведуваат, туку само се собираат, а за прв пат се изведуваат на главна расправа, освен во посебно определени случаи каде што може да се организира посебно доказно рочиште. Со тоа претходната постапка се забрзува, а се нагласува и значењето на главната расправа како централен дел на кривичната постапка каде што доказите се тестираат во јавна и контрадикторна расправа, што е есенцијално за едно парнично и фер судење.

Клучни зборови: Граѓанско право, Кривично право, Постапка, Компарација

COMPARATIVE OVERVIEW OF CIVIL AND CRIMINAL PROCEDURE

Abstract: Civil legislation represents a collection of norms that regulate property relations between legal subjects in a particular society. In legal theory, it is commonly referred to as objective civil law. The objectives to be achieved with the new Law on Civil Procedure are aimed at creating legal conditions for a faster and more efficient litigation process, as well as further implementing modern achievements in the field, thereby enabling the modernization of domestic civil procedural legislation. The new criminal procedure system is not simply a straightforward replacement of the judicial investigation with a prosecutorial one. The police and prosecutorial investigations in the new system complement each other, while the judicial investigation is practically bypassed and replaced by a formal prosecutorial investigation. The evidence is not presented but only collected, and for the first time, it is presented at the main hearing, except in specifically defined cases where a separate evidentiary hearing can be organized. This speeds up the preliminary procedure and emphasizes the importance of the main hearing as a central part of the criminal procedure, where the evidence is tested in a public and adversarial trial, which is essential for a fair and just trial.

Keywords: Civil Law, Criminal law, Procedure, Comparison

Правниот поредок на секоја држава се заснова на цврстата врска меѓу неговите правни норми (нормативен елемент на правниот поредок) и стварното однесување на луѓето според тие норми (фактички елемент на правниот поредок. Поимот граѓанско законодавство, како објективно право, е тесно поврзан со поимот граѓанско право (*ius civile*), преземен уште од римското право.¹ Под поимот граѓанска постапка се подразбира посебен начин (метод) на постапување на судовите и другите надлежни органи, кои со учество на странките и другите учесници преземаат низа заемно поврзани и последователни дејствија за да се испита дали постојат претпоставки за давање правна заштита на граѓанските субјективни права и дали таа е основано побарана, а кога ќе се утврди дека заштитата е оправдана, да се определат мерките за нејзиното остварување. Граѓанската постапка е теориска категорија која што претставува генерички поим со кој се означуваат повеќе различни методи за заштита на граѓанските субјективни права. Во таа смисла граѓанската постапка не е единствен процесен феномен, неа ја сочинуваат неколку различни постапки, во кои се дава различен вид на правна заштита, која одговара на конкретната повреда на субјективните права и на конкретната потреба од правна заштита. Во граѓанската постапка се дава заштита на граѓанските субјективни права во случаите кога тие се повредени, оспорени или загрозени. Исто така со граѓанско правната работа се опфатени и правните работи кои произлегуваат од лични (статусни), семејни, работни и трговски односи. Предмет на одделни граѓански постапки е определен со законите со кои се уредени тие постапки.

Во парничната постапка судовите расправаат и одлучуваат за основните права и обврски на човекот и граѓанинот во споровите од личните и семејните односи, од работните и од трговските односи, како и од имотните и од другите граѓанско правни односи, освен ако за некои од наведените спорови со посебен закон не е предвидено за нив судот да одлучува според правилата на некоја друга постапка. Во вонпарничната постапка судовите постапуваат и одлучуваат за личните, семејните, имотните и другите правни состојби и односи кога е тоа определено со закон. Во извршната постапка, извршителите спроведуваат присилно извршување на судска одлука која гласи на исполнување обврска и на одлука донесена во управна постапка која значи исполнување на парнична обврска, освен со друг закон не поинаку определено, како и присилно извршување на нотарски исправи и на други извршни исправи предвидени со закон. Во постапката за обезбедување судот определува и спроведува обезбедување на побарувања со определени средства за обезбедување на побарувањата, под услови пропишани со закон. Правната заштита која се остварува во граѓанската постапка зависи од конкретниот повод за давање на првна помош, правната заштита што се остварува во неа може да биде репресивна или превентивна. Оттука произлегуваат и две функции на граѓанската постапка, репресивна и превентивна функција на граѓанската постапка. Репресивна заштита на правата се дава, по правило и најчесто, во парнична постапка, во која судот најнапред треба да утврди дали постои субјективно право и дали е тоа повредено, а потоа да ги определи мерките за отстранување на настанатата повреда. Но репресивна заштита на правата се остварува и во рамките на постапката за присилно извршување. Станува збор за случаи кога судот претходно утврдил повреда на правото и наредил отстранување на таа повреда, но субјектот на обврската не

1. Р.Максимовски, Граѓанско право-Статии, Практика, Скопје, 2011

постапува согласно со наредбата на судот, така што е потребно надлежниот орган со употреба на сила да ја сообрази фактичката состојба со индивидуалната правна норма. Меѓутоа, до интервенцијата на судот или на друг надлежен орган заради заштита на субјективните права не доаѓа само во случај на нивна повреда, туку и пред нејзиното настанување, а со цел да се спречи евентуална идна повреда на правото. Превентивна функција на граѓанската постапка не се остварува само преку превенцијата на судовите и другите надлежни органи за да се спречат евентуални или идни повреди на правата, туку и со самото постоење на правилата на граѓанската постапка. Егзистенцијата на граѓанската постапка како метод на заштита на граѓанските субјективни права, сама по себе, врз свеста на субјектите на граѓанскоправните односи да го сообразат своето однесување со релевантните материјалноправни норми. Сознанието дека постојат органи и постапки за заштита на правата, дека нивното постапување е поврзано со определени трошоци и со протек на време, и дека со конечниот исход на постапката сепак ќе бидат принудени да го сообразат своето однесување со правните норми, влијае титуларите на субјективните права и носителите на правните обврски да се однесуваат на начин што е определен со правните норми.

Корените на кривичното право лежат во социјално-етичките претстави на вредностите на правната заедница; тие ја градат основата за настанување на правните добра, на правните норми и на законските битија на кривичните дела.² Поимот “кривично право” го употребуваме во двојно значење: еднаш како назив за една гранка од правниот поредок, друг пат како назив за науката што ја обработува таа правна гранка. За означување на оваа гранка од правниот поредок, односно на науката за неа, најчесто се употребуваат изразите “кривично”, односно “казнено право”, иако тие, ни од јазична, а ни од смисловна гледна точка не се синоними.³ Како кривично право се означува делот од правниот поредок што ги утврдува претпоставките за казновост, како и индивидуалните обележја на казновото однесување, кој се казнува со определени казни и, покрај другите правни последици, предвидува особено поправни мерки и мерки за безбедност.⁴ Кривичното право се дефинира како систем од законски правила и норми со кои определени човечки поведенија се прогласуваат за казнени дела, за таквите дела се пропишуваат казни како и други присилни санкции од страна на државата, и се определуваат основните услови за примена на казните и на другите кривични санкции врз сторителите на кривичните дела се со цел за заштита на личните слободи и права на човекот кои се загарантирани со Уставот на Република Македонија. Заштитата на слободите и правата на човекот и на другите основни вредности и применувањето на кривично-правната принуда кога е во мера во која тоа е нужно за спречување на општествено-штетни дејствија, претставуваат основа и граница за определување на кривичните дела и пропишување на кривичните санкции.⁵ Целта на Кривичниот законик е да постигне две функции: статичка и динамичка. Статичката функција е заштита и осигурување на најважните општествени добра и вредности за нивно повредување или загрозување со извршување на кривични дела од страна на поединци или групи, т.е. одржување на постоечки односи. Динамичката функција се состои во следење на динамиката и развојот на општествените односи и учество во нивното

2. Голтдамерова, Архива за кривично право, 2005

3. Ѓорѓи Марјановиќ, стр.2, Македонско Кривично право, 1998

4. Голтдамерова, Архива за кривично право, 2008

5. Чл.2.ст.1, Кривичен законик (интегрален пречистен текст)

менување и подобрување. Функцијата на кривичното право е да ги обезбеди и да ги заштити личните права и слободи на човекот и други прва и општествени вредности кои се загарантирани со Уставот на Р.Северна Македонија и меѓународното право. Според тоа Кривичната постапка (lat. Processus criminalis; fr. Procedure penale; germ. Strafprozess; ital. Procedura penale) претставува збир на дејствија што се преземаат со цел наоѓање на сторителот на кривичното дело, собирање докази, негово обвинување и дејствија на одбраната до донесувањето конечна пресуда и извршување на санкцијата. Кривичната постапка е процесен механизам за имплементација на одредбите од казненото материјално право во однос на основните обележја на делото, одредбите за кривичната одговорност, одмерување на казната т.е. мерката во секој конкретен случај во рамките на пропишаната кривична санкција за стореното кривично дело.⁶ Врз основа на тоа кривичната постапка, иако комплексна од аспект на процесните дејствија, насочена е кон една основна цел – на виновниот сторител на кривичното дело врз основа на законито спроведена кривична постапка да му се изрече кривична санкција. Остварувањето на правото на жалба се врши во последната фаза на кривичната постапка – постапката по правни лекови. За пресудата донесена во прв степен овластените лица можат да изјават жалба во рок од 15 дена од денот на доставување на преписот на пресудата. Навремено изјавената жалба од овластено лице го одложува извршувањето на пресудата. Побивањето на пресудата во кривичната постапка се врши: поради суштествена повреда на одредбите на кривичната постапка; повреда на Кривичниот законик; поради погрешно или нецелосно утврдена фактичка состојба; поради одлука за кривичните санкции, за одземање имотна корист, за трошоците за кривичната постапка, за имотно-правните барања, како и поади олука за објавување на пресудата преку печатот, радиото или телевизијата. Ненавремената и недозволената жалба ќе ја отфрли со решение претседателот на советот на првостепениот суд. Еден примерок од жалбата првостепениот суд ќе достави до противната странка, која во рок од 8 дена од денот на приемот на жалбата може да поднесе до судот одговор на жалба. Жалбата и одговорот на жалбата со сите списи, првостепениот суд ќе ги достави до второстепениот суд. Второстепениот суд ја испитува пресудата во овој дел во кој се побива со жалбата, но секогаш по службена должност мора да испита определени суштествени повреди на Законот за кривичната постапка и ако на штета на обвинетиот е повреден Кривичниот законик, може да одлучи на неколку начини и тоа: да ја отфрли жалбата како ненавремена или недозволена; да ја одбие жалбата како неоснована и да ја потврди пресудата на судот од прв степен; да ја укине првостепената пресуда и предметот да го упати до првостепениот суд на повторно судење и одлука; да ја преиначи првостепената пресуда. Додека пак жалбата за пресудата на второстепениот суд е дозволена до судот што одлучува во трет степен само во следнива случаи: ако второстепениот суд изрекол казна затвор доживотно или ако ја потврдил пресудата на првостепениот суд со која е изречена таква казна; ако второстепениот суд врз основа на одржаниот претрес ја утврдил фактичката состојба поинаку отколку првостепениот суд и врз така утврдената фактичка состојба ја ановал својата пресуда; ако второстепениот суд ја преиначил пресудата на првостепениот суд со која обвинетиот е ослободен од обвинението и изрекол пресуда со која обвинетиот се огласува за виновен. Судската заштита на правата не е хомогена. Во зависност од предметот, задачите

6. Н.Матовски, Г.Л.Бужаровска, Г.Калајџиев, КПП, Скопје, 2011

и целите на правната заштита, јасно се издвоени два основни методи на судење – судење во граѓанските и судење во кривичните работи.

Граѓанската постапка ги проучува основните права и обврски на граѓаните, за личните и семејните односи на граѓаните, како што се работните, имотните и друго граѓанскоправни односи. Кривичната постапка го штити правото, никој невин да не биде осуден, а на сторителот да му се изрече кривична санкција, според одредните пропишано во Кривичниот законик. Во граѓанските работи првозаштитната потреба се идентификува со поединечниот, индивидуалниот правен интерес на титуларот на правото, додека во кривичните работи таа истовремено изразува и поширок општествен интерес за санкционирање на определени противправни дела.⁷ Граѓанската постапка се дели на: парнична, вонпарнична и извршна постапка, додека пак Кривичаната постапка се дели на: атхезиона, мешовита и инквизиторна постапка. Граѓанската постапка остварува однос помеѓу две лица (може да бидат физички и правни лица). Кривичната постапка се води помеѓу државата од една страна (државните органи) и лица од другата страна. Казната во граѓанската постапка е парична, а додека во Кривичаната постапка имаме и парична и казна затвор. Во граѓанската постапка судовите судат во совет, но може да суди и судија-поединец пропишани според нормите од ЗПП. Во Кривичната постапка на првостепено судење, суди судија поединец, во второстепено судење, судат 5 судии и тоа е кога на осуденикот му /и се доделува 15 години казна затвор или доживотен затвор. Во граѓанската постапка, месната надлежност на судот е каде што е настаното или извршено делото, или таму каде што за еден од тужените е месно надлежен некој суд. Во кривичната постапка, месно надлежен е судот каде што е извршено кривичното дело. Од едно противправно дејствије можат да настанат различни правни последици, што може да бидат предмет на разгледување и во граѓанска и во кривична постапка. Кривичниот суд се ограничува на утврдување дали постои кривичното дело и кривичната одговорност на сторителот, а граѓанскиот суд на граѓанскоправните последици од извршеното противправно дејство.⁸

7. А.Јанеевски, Т.Зороска – Камиловска, ГПП, книга прва, Парнично право, Скопје, 2009

8. А.Јанеевски, Т.Зороска – Камиловска, ГПП, книга прва, Парнично право, Скопје, 2009

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Граѓанско процесно право, Д-р. Арсен Јаневски, Д-р. Татјана З.Камиловска
2. Законот за парнична постапка
3. Македонско Кривично право, д-р. Ѓорѓи Марјановиќ
4. Казнено право – Општ дел, Владо Камбовски, Миладин Крстановски
5. Казнено Процесно Право, Никола Матовски
6. Казнено Процесно Право, Н.Матовски, Г.Лажетиќ-Бужаровска, Г.Калаџиќев
7. Јоханес Веселс, Михаел Хетингер, ISBN: 978-608-210-060-9, Табернакул 2009
8. Ј. Фон Штаудингер, Арс Ламина 2015
9. Д-р Вернер Бојлке, ISBN: 970-9989-789-58-8, Датапонс 2009
10. <http://krivicnopravo.blogspot.com/2014/07/1-pojam-funkcija-i-karakteristike.html>
11. <http://healthrights.mk/index.php/>
12. <https://www.akademik.mk/razliki-vo-krivichnata-i-graganskata-postapka>
13. <https://www.pravdiko.mk/category/strucni-statii/>

Харин Вадим Витальевич

ТГУ имени Г.Р. Державина

Российская Федерация

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ МЕДИЦИНСКИМИ РАБОТНИКАМИ

Аннотация: Преступления, которые совершаются медицинскими работниками, выступают наиболее опасной категорией преступлений, связанных с профессиональной деятельностью. Ответственность врача за совершенные им противоправные действия «скрывается» особым статусом данной профессии, особой связью между медицинским работником и врачом. Одним из наиболее характерных правонарушений в медицинской сфере является «врачебная ошибка», при этом в сфере здравоохранения и в юридической сфере к данному понятию относиться по-разному. Помимо этого, преступления, совершаемые медицинскими работниками, имеют еще ряд характерных особенностей, которые рассматриваются в настоящей статье.

Ключевые слова: медицинская сфера, врачебная ошибка, расследование преступлений, особенности преступлений, совершаемых медицинскими работниками

SOME FEATURES OF CRIMES COMMITTED BY MEDICAL WORKERS

Abstract: Crimes committed by medical workers are the most dangerous category of crimes related to professional activities. The responsibility of the doctor for the unlawful actions committed by him is "hidden" by the special status of this profession, the special connection between the medical worker and the doctor. One of the most typical offenses in the medical field is a "medical error", while in the field of healthcare and in the legal field this concept is treated differently. In addition, crimes committed by medical workers have a number of other characteristic features, which are discussed in this article.

Key words: medical sphere, medical error, investigation of crimes, features of crimes committed by medical workers

Преступность в сфере здравоохранения является одним из наиболее опасных и сложных категорий противоправных деяний, которые напрямую связаны с особенностями осуществления профессиональной деятельности. Медицинский работник (врач) – важная, одна из ключевых профессий, связанная со сложной, «своеобразной» деятельностью по восстановлению здоровья и жизни человека. Врач воспринимается в обществе как целитель, человек способный вернуть здоровье, продлить жизнь и предотвратить преждевременную кончину. В связи с этим, между работником медицинской сферы и пациентом зачастую возникают доверительные отношения (пациент добровольно сообщает в том

числе и личную конфиденциальную информацию о себе, о состоянии своего здоровья), которые:¹

- » с одной стороны, способствуют сокрытию следов противоправного деяния (т.е. выступает как увеличивающий латентность фактор);
- » с другой стороны, данное обстоятельство можно рассматривать как повышающее общественную опасность, т.к. объект взаимодействия врача и пациента трактуется как особенная «общественная ценность».

Особенностью противоправных деяний, совершаемых медицинскими работниками, в первую очередь, выступает специальный субъект – медицинский сотрудник. Согласно части 1 статьи 69 Федерального закона от 21.11.2011 г. № 323-ФЗ «Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации»² право на осуществление медицинской деятельности в РФ имеют лица, получившие медицинское или иное образование в РФ в соответствии с федеральными государственными образовательными стандартами и имеющие свидетельство об аккредитации специалиста, полученное в соответствии с Порядком проведения аккредитации специалистов, утвержденным приказом Минздрава России от 02.06.2016 г. № 334н³.

Особенность профессии врача и особенное общественное отношение, в некоторых случаях, приводят к распространению заведомо недостоверной о ложной точки зрения о том, что медики не могут привлекаться к ответственности за «неблагоприятные последствия лечения своих пациентов», которые в большинстве случаев связаны с ошибками и упущениями в рамках профессиональной деятельности. Абсурдность данной позиции подтверждена законодателем - профессиональная деятельность медицинского работника, как и любого другого специалиста, регламентировано соответствующими нормами права, за нарушение которых медик несет ответственность.

Анализируя деятельность медицинского работника, с определённой долей, можно выделить несколько следующие основные негативные последствия такой деятельности:

1. **Несчастные случаи.** Несчастный случай представляет собой непредвиденное событие, определенное стечение обстоятельств, повлекшее нанесение вреда здоровью или смерти человека. Несчастные случаи в медицинской сфере могут быть связаны с несообщением всех обстоятельств своего здоровья пациентом (например, несообщение врачу об аллергических реакциях на определенные препараты и вещества), упущение «драгоценного времени» при сложных обстоятельствах (например, скорая помощь не успела доехать). Как правило, несчастные случаи, хоть и связаны напрямую с профессиональной деятельностью медицинского работника, но не зависят от воли и деятельности последнего – непредвидимая последовательность обстоятельств и действий, при которых врач не смог оказать должный уровень медицинской помощи.

2. **«Врачебные ошибки».** Согласно принятой медицинской трактовки «врачебной (медицинской) ошибки», которая предполагает невиновность медицинских работников и, как следствие, отсутствие уголовной ответственности

1. Ответственность медицинского работника за причинение вреда // URL: https://sakimo.rk.gov.ru/file/sakimo_prokuratura_dok56.pdf

2. Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации: Федеральный закон от 21 ноября 2011 г. № 323-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. 2011. №48. Ст.6724.

3. Об утверждении Положения об аккредитации специалистов: Приказ Министерства здравоохранения РФ от 2 июня 2016 г. № 334н // Бюллетень нормативных актов федеральных органов исполнительной власти. 2016. №30.

за такие деяния. На практике многие медицинские работники и медицинские организации придерживаются данного положения, тем самым, не рассматривая «врачебную (медицинскую) ошибку» вовсе как правовую категорию – скорее, как «возможное производственное стечение обстоятельств». Данные обстоятельства в рамках профессиональной медицинской деятельности неизбежны и непредотвратимы (даже в условиях детальной регламентации каждого действия («шага») медицинского сотрудника). В связи с этим, возможные попытки предупреждения и пресечения данных «медицинских неизбежных обстоятельств» юридическими способами является невозможным – невозможно юридическими средствами и способами контролировать (противодействовать) неюридической категории.

Отталкиваясь, в том числе, от выше представленных положений, ученые-медики в своих научных работах распространяют мнение, что «врачебную (медицинскую) ошибку» никоим образом невозможно трактовать как в качестве преступления, так и в качестве правонарушения. Медицинское положение термина «врачебная ошибка» противоречит четкости юридической сферы, т.е. трактует понятие как добросовестное заблуждение врача, зависящее от несовершенства медицинской науки и ее методов исследования, либо от особого течения заболевания больного, либо от недостатка знаний и малого опыта медицинского работника, либо от объективных трудностей в работе.

Известный научный деятель А.А. Старченко по «врачебной ошибкой» понимает умышленные или неумышленные действие врача, которые могли привести как к ухудшению состояния пациента вследствие усугубления течения болезни, так и привести к возникновению нового заболевания (новой болезни).

Другой научный деятель В.Т. Пальчун под врачебной ошибкой понимает несоответствие медицинской деятельности врача (по лечению пациента) протекающей болезни вследствие оставив необходимых медицинских знаний или халатности медицинского работника, которые приводят к ухудшению состояния здоровья или смерти пациента.

В своих научных изысканиях А.В. Кудачков отмечал, что «врачебная ошибка» на практике выражается в квалификации медицинского работника, когда он избирает неверные средства, методы и препараты для лечения, игнорируя общепринятую медицинскую практику или самонадеянно рассчитывая на положительный результат, что и приводит к омоложению болезни (заболевания), причинение вреда здоровью и смерти человека.

Представленные выше мнения известных научных деятелей с одной стороны показывают объемность и разность трактовок такого, казалось бы, несложного на первый взгляд понятия «врачебная (медицинская) ошибка», а с другой, позволяет более детальном проанализировать все аспекты, признаки и возможные практические проявления «врачебных ошибок».

Аккумулируя мнения известных научных деятелей, можно выработать и представить 3 подхода к пониманию термина «врачебная ошибка»:

1. интерпретация медицинской ошибки как добросовестных действий медицинского работника, отсутствие вины;
2. двойственное понимание врачебной ошибки – возможно правомерное совершение или противоправное;
3. интерпретация врачебной ошибки как деликта, виновного поведения.

Чаще всего медицинские ошибки возникают вследствие несогласованных

действий врачей, нарушения санитарно-гигиенических норм, неправильных дозировок лечебных препаратов, а также неумения обращаться с профессиональным оборудованием.⁴

Термин «врачебная ошибка» в настоящее время активно используется как в юридической, так и в медицинской сфере. Данное понятие представляет собой незлоумышленное заблуждение врача (или любого другого медицинского работника) в ходе его профессиональной деятельности. Главным критерием «врачебной ошибки» выступает отношение медицинского работника к своему деянию (результатам своего деяния) – отсутствие прямого или косвенного умысла. При этом в Уголовном Кодексе РФ⁵ отсутствует прямое закрепление состава, предусматривающего ответственность за «врачебные ошибки». Чаще всего такие деяния квалифицируются по следующим статьям:

- » ст.109 УК РФ «Причинение смерти по неосторожности»;
- » ст.118 УК РФ «Причинение тяжкого или средней тяжести вреда здоровью по неосторожности»;
- » ст.124 УК РФ «Неоказание помощи больному».

Стоит подчеркнуть, что вышеуказанные составы можно трактовать как преступления, связанные с профессиональной деятельности медицинских работников. В целом, проанализировав их, можно отметить следующие общие признаки:

- » специальный субъект данных составов (этим и подчеркивается тот аспект, что данные преступления могут быть совершены не любым субъектом, а лишь определённым лицом, имеющим соответствующие полномочия);
- » выше представленные составы являются материальными, т.е. обязательно наличие наступления общественно опасных последствий и наличие причинно-следственной связи между противоправным действием и общественно опасным последствием. Для медицинских работников реализация «врачебной (медицинской) ошибки» на практике представляет собой халатное исполнение или неисполнение своих обязанностей, которые привели к нанесению вреда здоровью и жизни человека.
- » субъективная сторона выше представленных составов выражена неосторожной формой вины (легкомыслие или небрежность). Данное положение в некоторой степени подтверждает медицинскую трактовку «врачебной ошибки», т.е. неумышленного деяния медицинского работника, когда тот отходит от «канон» оказания медицинской помощи.
- » согласно классификации, в зависимости от степени тяжести выше представленные составы относятся к преступлениям небольшой и средней тяжести;
- » в зависимости от степени общественной опасности, выше представленные составы относят в квалифицированным, т.е. предусматривающих более суровое наказание. Это связано с профессиональным статусом преступников, когда они по долгу своих профессиональных обязанностей должны были осуществлять

4. Шигорева Н.С. Уголовная ответственность медицинских работников за вред, причиненный здоровью пациентов // Информационный портал «Студенческий научный форум». URL: <https://scienceforum.ru/2020/article/2018022725>

5. Уголовный кодекс Российской Федерации: Федеральный закон от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. 1996. №25. Ст.2954.

свою деятельность правомерно, однако не делали этого. В данном аспекте отражается и большая степень их общественной опасности по сравнению с «классическими» (обычными) составами.

Отнесение других составов (кроме ст.109 УК РФ, ст.118 УК РФ, ст.124 УК РФ) к «врачебной (медицинской) ошибке» многие представители научных кругов считают нелогичным и неправомерным, т.к. только данных 3 состава правонарушений по своей сущности можно отнести к профессиональным медицинским правонарушениям. В качестве подтверждения данной точки зрения, можно сказать о том, что другие составы якобы медицинских преступлений имеют общие субъекты (неспециальные). Например, не только медицинские работники, но и обычные физические лица (граждане) могут выступать субъектами в таких деяниях, как:

- » - ст. 105 УК РФ «Убийство»;
- » - ст. 120 УК РФ «Принуждение к изъятию органов или тканей человека для трансплантации»;
- » - ст.121 УК РФ «Заражение венерической болезнью» и др.

Как уже отмечалось, данные составы относят не только к категории «врачебных ошибок», но и в целом к медицинским преступлениям необоснованно, предполагая, что исключительно медицинский работник может выступать субъектом данных преступных деяний.⁶

Стоит отметить, что в сфере здравоохранении, «врачебная ошибка» вне зависимости от последствия данной ошибки трактуется как не уголовное деяние (т.е. не наказуемая юридическая категория), а как организационно-методическая проблема обучения и руководства медицинских специалистов. В связи с этим, обобщение понятий «врачебная ошибка» и «врачебное преступление» (их соединение, подмена и т.д.) в кругу профессиональных медиков и медицинских научных сотрудников, деятелей недопустимы.

Принимая во внимания сложившиеся устои медицинской сферы, медработник не подлежит уголовной ответственности при выявлении совершения «медицинской ошибки», если будет доказано, что в своих действиях он руководствовался сложившимися обычаями и общепринятыми медицинскими традициями практики (апробированные правила, методы, способы и средства реализации медицинской деятельности). Если же будет доказано, что медработник отступил от «устоявшихся правил», то он подлежит ответственности.

3. Целенаправленная деятельность медицинского работника, связанная с нарушением закона (категория «профессиональные преступления» - «преступления, совершаемые медицинскими работниками»). Здесь особенностью выступает умысел работников здравоохранения, который направлен на нарушение действующего законодательства. Сюда можно отнести такие деяния, как:⁷

- » ст. 229 УК РФ «Хищение либо вымогательство наркотических средств или психотропных веществ, а также растений, содержащих наркотические средства или психотропные вещества, либо их частей, содержащих наркотические средства или психотропные вещества»;
- » ст. 235 УК РФ «Незаконное осуществление медицинской деятельности или фармацевтической деятельности»;

6. Некоторые особенности привлечения к уголовной ответственности медицинских работников // Информационный портал «Forens-med». URL: <https://www.forens-med.ru/book.php?id=69>

7. Бимбинов А.А. Медицинские преступления: понятие и состояние // Юридический вестник Дагестанского государственного университета. 2018. №4. С.138.

- » ст. 244 УК РФ «Надругательство над телами умерших и местами их захоронения»;
- » ст. 285 УК РФ «Злоупотребление должностными полномочиями»;
- » ст. 290 УК РФ «Получение взятки»;
- » ст. 327 УК РФ «Подделка, изготовление или оборот поддельных документов, государственных наград, штампов, печатей или бланков» и др.

Говоря об особенностях преступлений, совершаемых медицинскими работниками, в первую очередь необходимо отметить, что в юридической сфере (в отличии от медицинской трактовки) такие категории как «врачебные ошибки» и целенаправленная деятельность медицинского работника, связанная с нарушением закона, рассматриваются в едином целом: более того, когда говорят о преступлениях в медицинской сфере особое внимание уделяют именно уголовнонаказуемым «врачебным ошибкам».

Следующей особенностью данных преступлений выступает отсутствие официальных статистических данных (представляемые официальные статистические отчеты о состоянии преступности МВД РФ, Следственного Комитета РФ, Прокуратуры РФ не содержат такую категорию как «врачебные преступления». «преступления, совершаемые медицинскими работниками»). Реальное состояние преступности в медицинской сфере можно оценить лишь по материалам СМИ или уровне обращений граждан (официальная статистика в отчетах правоохранительных органах не фигурирует).

Как отмечает Ермоваев А.С., согласно статистическим данным в правоохранительные органы на каждые направленные 100 жалоб на незаконные действия и бездействия врачей приходится всего лишь от 1 до 8 возбужденных уголовных дел. Из данного количества дел до стадии судебного разбирательства доходят только 1-4 дела, а до обвинительного приговора и вовсе 1-2 дела.⁸

В 2019 году официальные представители Следственного Комитета РФ сообщили об увеличении обращений граждан с жалобами на врачебные ошибки (халатности и некомпетентность врачей): за 2019 год в СК поступило более 6,5 тыс. обращений от граждан о преступлениях медработников, а основании проведенных проверок было выявлено и возбуждено более 2 тыс. уголовных дел.⁹

По данным информационного агентства «Медицинский вестник», которые опирается на информацию с официальной статистической информационной системы «Правосудие» в судах находилась более 150 уголовных дел, где фигурировали медицинские работники, из них были осуждены и признаны виновными около 60 человек, т.е. по факту 1/3 от всего количества дел. В более чем 50-ти случаях фигуранты вообще были оправданы или их дела были прекращены в связи с примирением сторон.¹⁰

Показания социальных опросов граждан, сотрудников медицинских учреждений и даже представителей правоохранительных органов подтверждают «проблемное» состояние медицинской сферы. Так, более 40% опрошенных говорят о том, что здравоохранение в современных условиях выступает наиболее коррумпированность сферой.

8. Ермолаев С. А. Преступления, совершенные медицинскими работниками вследствие ненадлежащего исполнения своих профессиональных обязанностей // Молодой ученый. 2020. № 50 (340). С. 201.

9. СК довел до суда 332 уголовных дела о врачебных ошибках в 2019 году // Информационный портал «РИА новости». URL: <https://ria.ru/20200303/1567774151.html>

10. В 2020 году уголовные дела в России завели почти на 150 медиков // Информационный портал «Радио Свобода». URL: <https://www.svoboda.org/a/31169198.html>

Еще в качестве одной особенности медицинских преступлений, которая способствует сокрытию реального уровня совершаемых преступлений и стимулирует новые – неэффективная деятельность правоохранительных органов ввиду отсутствия методических и эффективных практических рекомендаций, и наработок в данной сфере. Как показывают опросы сотрудников, большое количество следователей и дознавателей не желают принимать к своему производству медицинские преступления (связываться с ними), т.к. не имеют даже методических и организационных представлений об эффективной организации расследования таких противоправных деяний.¹¹

Таким образом, мы можем обобщить особенности преступлений, совершаемых медицинскими работниками:

- » во всей совокупности преступлений, которые совершаются врачами, особое внимание уделяется «врачебным ошибкам»;
- » высокий уровень латентности данных деяний;
- » отсутствуют официальные статистические данные о состоянии «медицинской преступности»;
- » отсутствующая методология и практика расследования правоохранительными органами противоправных деяний в данной сфере (как показывают социальные опросы, большинство следователей никогда не сталкивались с расследованием преступлений в данной сфере).

ЛИТЕРАТУРА

1. Уголовный кодекс Российской Федерации [Текст]: Федеральный закон от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. - 1996. - №25. - Ст.2954.
2. Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации [Текст]: Федеральный закон от 21 ноября 2011 г. № 323-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. - 2011. - №48. - Ст. 6724.
3. Об утверждении Положения об аккредитации специалистов [Текст]: Приказ Министерства здравоохранения РФ от 2 июня 2016 г. № 334н // Бюллетень нормативных актов федеральных органов исполнительной власти. - 2016. - №30.
4. Бимбинов, А.А. Медицинские преступления: понятие и состояние [Текст]/А.А. Бимбинов // Юридический вестник Дагестанского государственного университета. - 2018. - №4. – С. 136-140.
5. В 2020 году уголовные дела в России завели почти на 150 медиков [Электронный ресурс] // Информационный портал «Радио Свобода». – URL: <https://www.svoboda.org/a/31169198.html> (дата обращения: 04.06.2023).
6. Ермолаев, С. А. Преступления, совершенные медицинскими работниками вследствие ненадлежащего исполнения своих профессиональных обязанностей [Текст] / С. А. Ермолаев // Молодой ученый. — 2020. — № 50 (340). — С. 200-203.
7. Некоторые особенности привлечения к уголовной ответственности медицинских работников [Электронный ресурс] // Информационный портал «Forens-med». – URL: <https://www.forens-med.ru/book.php?id=69> (дата обращения: 04.06.2023).

11. Огнерубов Н.А. Специфика преступлений, совершаемых медицинскими работниками в сфере профессиональной деятельности: криминологический анализ // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. 2014. № 2. С. 34.

8. Огнерубов, Н.А. Специфика преступлений, совершаемых медицинскими работниками в сфере профессиональной деятельности: криминологический анализ [Текст]/ Н.А. Огнерубов // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2014. - № 2. – С. 32-38.
9. Ответственность медицинского работника за причинение вреда здоровью [Электронный ресурс] // URL: https://sakimo.rk.gov.ru/file/sakimo_prokuratura_dok56.pdf (дата обращения: 04.06.2023).
10. СК довел до суда 332 уголовных дела о врачебных ошибках в 2019 году [Электронный ресурс] // Информационный портал «РИА новости». – URL: <https://ria.ru/20200303/1567774151.html> (дата обращения: 04.06.2023).
11. Шигорева, Н.С. Уголовная ответственность медицинских работников за вред, причиненный здоровью пациентов [Электронный ресурс] / Н.С. Шигорева // Информационный портал «Студенческий научный форум». – URL: <https://scienceforum.ru/2020/article/2018022725> (дата обращения: 04.06.2023).

Савина Анна Владимировна, канд. юрид. наук, доцент

ТГУ имени Г.Р. Державина

Российская Федерация

ПУБЛИЧНЫЙ ИНТЕРЕС В ОТДЕЛЬНЫХ СФЕРАХ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация: динамическое развитие социально-экономических отношений все больше переходит в плоскость цифровой среды. Российское законодательство расширяется, трансформируется объект правового регулирования. Все это обусловлено сменой потребностей общества, ставящего в приоритет удобство получения информации, услуг, а также иных благ. Это формирует новый запрос общества к государству о развитии и расширении инструментария правового регулирования. В свою очередь, государство, поддерживая тенденцию социально-экономических преобразований, нуждается в ответной поддерживающей реакции. Особую роль приобретает публичная деятельность государства в условиях новых экономических реалий. В статье рассматриваются аспекты финансовой деятельности, публичной финансовой деятельности. Автором осмысляются понятия «интерес», «публичный интерес». Уделяется внимание вопросам цифровизации и роли публичного интереса в сфере цифровой экономики. Статья содержит размышления о национальных цифровых валютах, их роли для современного государства. В заключении формулируются основные признаки публичного интереса соответствующие современной реальности.

Ключевые слова: публичный интерес, публичная финансовая деятельность, финансы, криптовалюта, публичные фонды денежных средств, правовые гарантии, правовая безопасность, правовая определенность.

PUBLIC INTEREST IN CERTAIN AREAS OF LEGAL REGULATION OF THE DIGITAL ECONOMY

Annotation: The dynamic development of socio-economic relations is increasingly moving into the digital environment. Russian legislation is expanding, the object of legal regulation is being transformed. All this is due to the change in the needs of society, which prioritizes the convenience of obtaining information, services, and other benefits. This forms a new request from society to the state for the development and expansion of legal regulation tools. In turn, the state, supporting the trend of socio-economic transformations, needs a supportive response. The public activity of the state acquires a special role in the new economic realities. The article deals with aspects of financial activity, public financial activity. The author comprehends the concepts of "interest", "public interest". Attention is paid to the issues of digitalization and the role of public interest in the digital economy. The article contains reflections on national digital currencies, their role for the modern state. In conclusion, the main features of public interest corresponding to modern reality are formulated.

Key words: public interest, public financial activity, finance, cryptocurrency, public funds of funds, legal guarantees, legal security, legal certainty.

Современное общество преодолевает важный рубеж смены эпох. Завершается один период исторического развития, параллельно рыночной экономике стремительно развивается цифровая экономика. Происходит формирование многополярного мира, совершенствуются социальные формы постиндустриального общества. В условиях таких преобразований возрастает роль взаимного доверия общества и государства. Особую ценность приобретает сбалансированность прав и обязанностей гражданина, а также гарантий удовлетворения публичных интересов со стороны государства.

Современная архитектура финансового права отличается высокой динамикой возникновения новых институтов, расширения сферы публичной финансовой деятельности. Вместе с тем, в финансово-правовой науке отмечается, что происходит существенный сдвиг в методологии регулирования финансовых отношений посредством расширения диспозитивных начал¹.

Публичная финансовая деятельность – достаточно широкое понятие. Ее можно рассматривать как самостоятельную категорию, обладающую рядом признаков, а можно определять через сферу полномочий специализированных органов власти, такую деятельность осуществляющих.

Несомненно, векторы осмысления данного понятия разнообразны, тем более в меняющихся современных реалиях. Обратимся к традиционным воззрениям на определение понятия «финансовая деятельность».

Н.И. Химичевой, Е.В. Покачаловой было отмечено: «Финансовая деятельность государства – это осуществление им функций по планомерному образованию (формированию), распределению и использованию фондов (финансовых ресурсов) в целях обеспечения реализации задач социально-экономического развития, обороноспособности и безопасности страны, а также деятельности государственных органов. Финансовая деятельность муниципальных образований представляет собой осуществление функций по планомерному образованию (формированию), распределению и использованию муниципальных (местных) денежных фондов в целях реализации социально-экономических задач местного значения и обеспечения финансовыми ресурсами деятельности органов местного самоуправления»².

Е.Ю. Грачева отмечает: «Финансовая деятельность государства представляет собой организационную деятельность уполномоченных органов и субъектов по образованию, перераспределению и использованию централизованных и децентрализованных фондов денежных средств в целях эффективного функционирования государства и муниципальных образований и выполнения ими стоящих перед ними задач»³. Ученые видят обоснованность применения термина «публичная финансовая деятельность».

Ценно замечание Е.Ю. Грачевой, которая подчеркивает факт воздействия финансовой деятельности государств и его органов на субъектов, действующих на праве частной собственности. Ученый пишет: «Публичный характер данного вида государственной деятельности в отношении хозяйствующих субъектов, функционирующих на праве частной собственности, проявляется в определении «правил игры» в сфере финансов», т.е. устанавливаются определенные условия участия всех хозяйствующих субъектов вне зависимости от формы собственности

1. Андриевский К.С. Финансово-правовые режимы: дисс. ... д.ю.н. М.: 2022. С.5

2. Финансовое право: учебник / отв. Ред. Н.И. Химичева, Е.В. Покачалова. 6-е изд., перераб. И доп. М.:Норма. ИНФРА-М, 2017. С. 87.

3. Финансовое право : учебник / под ред. Е.Ю. Грачевой. Москва : Проспект, 2012. С.5

в создании централизованных государственных фондов денежных средств»⁴.

Главной отличительной чертой финансовой деятельности органов государственной власти и местного самоуправления является ее социальная направленность на общественные потребности, интересы общества. Задачи публичной финансовой деятельности разнообразны.

Как уже было отмечено, финансовая деятельность носит публичный характер. Поэтому видится целесообразным обратиться к понятию «публичный интерес». В последние годы наблюдается тенденция увеличения количества публикаций, в которых объектом исследования является данное понятие. Такой факт обусловлен развитием публично-правовых интересов, увеличением потребностей общества, поиском оптимизированных подходов к эффективному управлению государством. С.В. Рыбакова справедливо отметила: «Категория «интерес» непосредственным образом связана с категорией «потребности»⁵.

Ю.А. Тихомиров выделяет правовые формы выражения интересов: «нормативные дефиниции интересов, закрепление приоритета интересов, опосредованное установление соотношения интересов в виде правовых актов разной юридической силы и различных компетенций субъектов права, закрепление определенной последовательности юридических действий-сроков, использование способов учета общественного мнения и позиций разных субъектов права, применение самостоятельных средств выражения публичных и частных интересов в тех или иных отраслях законодательства»⁶.

Р.В. Ткаченко отмечает: «Обусловленное объективными потребностями общества в инновационном развитии видоизменение финансовой системы страны предъявляет качественно новые требования к организации публичной финансовой деятельности в Российской Федерации»⁷.

С.В. Рыбакова пишет: «Как финансовая, так и все иные сферы деятельности современного Российского государства имеют своим вектором публичный интерес»⁸.

Н.А. Поветкина называет публичный интерес в финансовой сфере «ключевым и первостепенным», уточняя, что «деятельность государства в сфере формирования доходов бюджетов пронизана идеей приоритета публичных интересов»⁹.

А.Д. Селюков отмечает: «Национальное законодательство не обеспечивает адекватным образом запросы общества, понятие «публичный интерес» практически в нем не указывается, что сказывается на недостаточной разработанности и практической реализации проблем целеполагания большинства актов законодательства».

В Постановлении Пленума Верховного Суда РФ от 23.06.2015 г. № 25 публичный интерес определяется как «интересы неопределенного круга лиц, обеспечения безопасности жизни и здоровья граждан, а также обороны и

4. Финансовое право в вопросах и ответах : учебное пособие / Е.Ю. Грачева, М.Ф. Ивлиева, Э.Д. Соколова; отв. ред. Е.Ю. Грачева. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Проспект. 2017. С.8.

5. Рыбакова С.В. Правовое регулирование участия кредитных организаций в финансовой деятельности государства (опыт современной России): монография/ С.В. Рыбакова; под ред. Н.И. Химичевой; Федеральное агентство по образованию, ГОУВПО «Тамб. Гос. Ун-т им. Г.Р. Державина». Тамбов : Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2009. С. 101.

6. Цит. по: Рыбакова С.В. Указ. соч. С. 102.

7. Ткаченко Р.В. Бюджетное регулирование в системе финансового обеспечения инновационного развития общества : дисс. ... д.ю.н. М.: 2022. С.4

8. Рыбакова С.В. Указ. соч. С. 98

9. Поветкина Н.А. Правовой режим иммунитета бюджета: теоретико-правовой анализ // Журнал российского права. 2015. № 5. С. 101—110; Она же. Финансовая устойчивость Российской Федерации. Правовая доктрина и практика обеспечения : монография / под ред. И. И. Кучерова. М. : ИЗИСП, Контракт, 2016. 344 с.

безопасности государства, охраны окружающей природной среды»¹⁰.

По утверждению А.А. Нечай, публичные финансы связаны с удовлетворением всех видов публичного интереса и возникают в процессе образования, управления, распределения (перераспределения) и использования средств публичных фондов и осуществления контроля за этими процессами. Автор также выделяет виды публичных финансов, объединенные в подсистему, включая в их состав: 1) публичные финансы государства; 2) публичные финансы субъектов Федерации; 3) публичные финансы органов местного самоуправления всех видов; 4) публичные общественные финансы¹¹.

Роль публичных финансов для развития государства в современных условиях невозможно переоценить. Указом Президента РФ от 21.07.2020 № 474 «О национальных целях развития Российской Федерации на период до 2030 года»¹² определены важные ориентиры развития России на ближайшие несколько лет. Среди таких ориентиров выделяется сфера цифровой трансформации. Отметим, что концепция цифрового развития в России нашла свое отражение в программе «Цифровая экономика Российской Федерации», утвержденной Распоряжением Правительства РФ от 28 июля 2017 года №1632-р.

При этом, в указанной программе категория «публичный интерес» особо приоритетна. Например, в разделе V программа закреплено: «Управление развитием цифровой экономики невозможно без согласования интересов всех заинтересованных в развитии цифровой экономики сторон и объединения организационных, трудовых, финансовых ресурсов государства и бизнеса». Наряду с этим (в разделе IV), понятие «государственный интерес» видится отделимым от интересов личности и бизнеса.

Очевидно, что развитие цифровых технологий в мире не могли не затронуть сферы финансов.

Н.В. Омелёхина рассматривает цифровизацию с содержательной точки зрения в двух сущностях: как особый код, используемый для обозначения тех или иных существенных явлений и процессов, происходящих в действительности (цифровой способ фиксации информации) – отражение действительности; как способ создания тех или иных явлений или осуществления тех или иных процессов с использованием ИТТ – преобразование действительности¹³.

Хотелось бы поддержать это суждение и применить его к анализу некоторых аспектов правового регулирования отдельных видов отношений в цифровом пространстве. При этом разные государства по-разному преобразовывают и отражают действительность. В качестве примера следует привести подходы к правовому регулированию криптовалют и установлению национальных валют в некоторых государствах. Например, в России важным направлением финансовой деятельности государства в цифровой среде является регулирование вопросов, связанных с обращением цифровой валюты. Этот процесс регулируется Федеральным законом от 31 июля 2020 г. № 259-ФЗ «О цифровых финансовых активах, цифровой валюте и о внесении изменений в отдельные законодательные

10. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 23.06.2015 № 25 «О применении судами некоторых положений раздела I части первой Гражданского кодекса Российской Федерации». См.: СПС «КонсультантПлюс».

11. Нечай А. А. Правовые проблемы регулирования публичных расходов в государстве : дис. ... дд.ю.н. Киев:2005. С. 10, 15–16

12. Российская газета. 2020. № 159.

13. Омелёхина Н.В. Цифровизация бюджетной сферы как предмет правового воздействия // Журнал российского права. 2020. № 8. С. 130

акты Российской Федерации». В положениях Закона содержатся условия осуществления оборота цифровой валюты. В этом процессе усматривается три этапа: организация выпуска, выпуск и организация обращения цифровой валюты. ЦБ РФ в данном процессе обладает особым статусом. При этом, примечательным видится следующий факт: отсутствие точной формулировки «цифровая валюта» в Законе.

При осмыслении понятия и положений названного закона усматривается большая связь данной категории с криптовалютой, нежели чем с национальной валютой РФ – рублем (и соответственно, цифровым рублем), идея выпуска которого анонсировалась Банком России в 2020 году. Финансовая деятельность в России, так или иначе, сводится к децентрализации финансов, последние все больше приобретают коммерциализированные формы. Все большее создание цифровых финансовых экосистем подталкивает центральные банки мира к эмиссии цифровых национальных валют.

Существуют примеры выборочной легализации криптовалют. Например, в Республике Беларусь была введена модель «цифрового офшора» Президентским Декретом от 21 декабря 2017 г. № 8 «О развитии цифровой экономики», предполагающая специальный порядок правового регулирования криптовалют, который легализует ICO (Initial Coin Offering), криптовалюты и смарт-контракты на отдельно взятой территории Парка высоких технологий. Отмечается, что благодаря принятию этого документа Республика Беларусь стала первой в мире юрисдикцией с комплексным правовым регулированием бизнесов на основе цифровой технологии блокчейн.

Сложность в выработке стратегии правового регулирования отношений, связанных с оборотом криптовалют, состоит в том, что наделение последних признаками денег, так или иначе, может усилить процессы вывода капиталов в офшоры, с чем в последнее десятилетие в России ведется активная борьба.

Р.А. Гуляев подчеркивает: «На фоне кризисных процессов и потери доверия к традиционным экономическим институтам растет интерес к криптовалютам»¹⁴.

Учеными отмечается, что криптовалюты могут негативно влиять на другие публичные интересы, например, на систему налогообложения¹⁵.

Как отмечают авторы антологии «Криптоанархия, кибергосударства и пиратские утопии» под ред. П. Ладлоу, «чем больше наших сделок проходит в закодированном виде, становится все легче и легче вести бизнес без присмотра традиционного национального государства. В итоге речь пойдет не только о процветании «незаконных» коммерческих операций (по меньшей мере, их станет проще осуществлять), но и о том, что государству станет все труднее взимать налоги. Ведь действительно может появиться вполне сложившаяся теневая экономика, которая в конечном счете обгонит по размерам и жизнеспособности легальную экономику, контролируруемую государством»¹⁶.

Следует согласиться с Т.Э. Рождественской и А.Г. Гузновым, которые отмечают, что выбор метода правового регулирования обращения цифровых валют – это вопрос правовой политики, формируемой как результат баланса между различными интересами и представлениями о путях общественного

14. Гуляев Р.А. Криптовалюты: сущность, эволюция и становление в качестве средств платежа // Государственное управление. Электронный вестник. 2018. № 70. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriptovalyuty-suschnost-evolyutsiya-i-stanovlenie-v-kachestve-sredstva-platezha> (дата обращения: 06.06.2023).

15. Рождественская Т.Э., Гузнов А.Г. Цифровая валюта: особенности регулирования в Российской Федерации // Правоприменение. 2021. Т. 5. № 1. С.63

16. Ludlow P. Cryptoanarchy, cyber states and pirate utopias. Moscow, Ul'traKul'tura Publ., 2005. (In Russ.). С. 39.

развития¹⁷.

Так, видится, что вопрос публичного интереса в сфере инновационного развития должен основываться не только на запросе общества, который государство должно удовлетворить, но и в защите государственных ценностей.

Например, на одном из совещаний по вопросу использования цифровых технологий в финансовой сфере Президент РФ указал на важность опоры на международный опыт, выстроивания такой регуляторной среды, которая позволит систематизировать отношения в этой сфере, защитить, безусловно, интересы граждан, бизнеса, государства, дать правовые гарантии для работы с инновационными финансовыми инструментами.

Контекст данного поручения видится достаточно содержательным с позиции осмысления публичного интереса в сфере инновационного развития. Как уже отмечалось выше, в программе «Цифровая экономика Российской Федерации» используется устойчивое выражение «интересы граждан, бизнеса, государства».

Таким образом, можно отметить, что понятие «публичный интерес» вполне допустимо считать собирательным понятием, включающим в себя интересы граждан, бизнеса и государства. При этом реализация и защита таких интересов должна сопровождаться правовыми гарантиями со стороны государства, чтобы максимально обеспечить баланс таких интересов. Как отметил Г.Г. Артюнян (Председатель Конституционного суда Р. Армения), основами правовых гарантий в стране являются правовая безопасность и правовая предсказуемость, что необходимо для стабильного развития и укрепления конституционной демократии государства¹⁸.

В докладе указанного автора также озвучены важные тезисы, например, важность приоритетного гарантирования правовой безопасности в государстве, гарантирования конституционной безопасности, необходимость выявления конституционно-правовых гарантий в стране, а также конкретизации функциональной обязанности органов публичной власти в деле противостояния вызовам правовой безопасности.

Осмысляя все вышеизложенное, хотелось бы резюмировать, что публичный интерес связан не просто с гарантиями соблюдения прав и законных интересов граждан, бизнеса и государства, но и с гарантиями правовой безопасности¹⁹.

17. Рождественская Т.Э., Гузнов А.Г. Указ. соч. С.67.

18. См.: Стенограмма выступления на Международной конференции «Конституционное правосудие: доктрина и практика» 16 мая 2017 года, г. Санкт-Петербург. <https://ksrf.ru/ru> (дата обращения: 02.06.2023).

19. Нередко используется как синоним словосочетания «правовая определенность».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ludlow P. *Cryptoanarchy, cyber states and pirate utopias*. Moscow, Ul'tra-Kul'tura Publ., 2005. 600 p. (In Russ.).
2. Андриевский К.С. Финансово-правовые режимы: дисс. ... д.ю.н. М.: 2022. 503 с.
3. Гуляев Р.А. Криптовалюты: сущность, эволюция и становление в качестве средств платежа // Государственное управление. Электронный вестник. 2018. № 70. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriptovalyuty-suschnost-evolyutsiya-i-stanovlenie-v-kachestve-sredstva-platezha> (дата обращения: 06.06.2023).
4. Нечай А. А. Правовые проблемы регулирования публичных расходов в государстве : дис. ... дд.ю.н. Киев:2005. 579 с.
5. Омелёхина Н.В. Цифровизация бюджетной сферы как предмет правового воздействия // Журнал российского права. 2020. № 8. С. 127-140.
6. Поветкина Н. А. Правовой режим иммунитета бюджета: теоретико-правовой анализ // Журнал российского права. 2015. № 5. С. 101—110 ; Она же. Финансовая устойчивость Российской Федерации. Правовая доктрина и практика обеспечения : монография / под ред. И. И. Кучерова. М. : ИЗИСП, Контракт, 2016. 344 с.
7. Рождественская Т.Э., Гузнов А.Г. Цифровая валюта: особенности регулирования в Российской Федерации // Правоприменение. 2021. Т. 5. № 1. С. 58-67.
8. Рыбакова С.В. Правовое регулирование участия кредитных организаций в финансовой деятельности государства (опыт современной России): монография / С.В. Рыбакова; под ред. Н.И. Химичевой; Федеральное агентство по образованию, ГОУВПО «Тамб. Гос. Ун-т им. Г.Р. Державина». Тамбов : Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2009. 250 с.
9. Ткаченко Р.В. Бюджетное регулирование в системе финансового обеспечения инновационного развития общества : дисс. ... д.ю.н. М.: 2022. 553 с.
10. Финансовое право : учебник / под ред. Е.Ю. Грачевой. Москва : Проспект, 2012. 576 с.
11. Финансовое право в вопросах и ответах : учебное пособие / Е.Ю. Грачева, М.Ф. Ивлиева, Э.Д. Соколова; отв. ред. Е.Ю. Грачева. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Проспект. 2017. 200 с.
12. Финансовое право: учебник / отв. Ред. Н.И. Химичева, Е.В. Покачалова. 6-е изд., перераб. И доп. М.:Норма. ИНФРА-М, 2017. 800 с.

614.177-089.888.11:340.13(470+571)

Нелли Александровна Иванова, канд. юрид. наук, доцент

ТГУ имени Г.Р. Державина

Российская Федерация

Эльвира Александровна Гурулева, канд. юрид. наук, доцент

ФГБОУ ВО «Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации»

Российская Федерация

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРИМЕНЕНИЯ ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ РЕПРОДУКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РОССИИ

Аннотация: Тема применения вспомогательных репродуктивных технологий до сих пор остаётся одной из самых проблемных и дискуссионных как в Российской Федерации, так и в некоторых других странах. Её значимость связана с тем, что всё больше людей из-за проблем с репродуктивным здоровьем не могут самостоятельно зачать ребенка. Данное обстоятельство усугубляет проблему низкой рождаемости в Российской Федерации. Цель статьи – выявить и проанализировать проблемы применения вспомогательных репродуктивных технологий в России. Методологическая основа представлена такими методами, как анализ, синтез, сравнение; частнонаучными методами: юридико-догматический, метод толкования правовых норм. Сделан вывод о необходимости принятия единого нормативного правового акта, который регулировал бы сферу применения вспомогательных репродуктивных технологий. Закрепление положений, касающихся сферы применения искусственной репродукции человека в различных нормативных правовых актах России, порождает множество правовых коллизий и правовых пробелов, что приводит к нарушению прав лиц, участвующих в программах вспомогательных репродуктивных технологий, а также детей, родившихся с помощью таких технологий.

Ключевые слова: Вспомогательные репродуктивные технологии, суррогатное материнство, ребенок, родство.

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF THE USE OF ASSISTED REPRODUCTIVE TECHNOLOGIES IN RUSSIA

Abstract: The topic of the use of assisted reproductive technologies is still one of the most problematic and debatable both in the Russian Federation and in some other countries. Its significance is due to the fact that more and more people, due to problems with reproductive health, cannot conceive a child on their own. This circumstance exacerbates the problem of low birth rates in the Russian Federation. The purpose of the article is to identify and analyze the problems of using assisted reproductive technologies in Russia. The methodological basis is represented by such methods as analysis, synthesis, comparison; private scientific methods: legal-dogmatic

method of interpretation of legal norms. It is concluded that it is necessary to adopt a single regulatory legal act that would regulate the scope of application of assisted reproductive technologies. The consolidation of provisions relating to the scope of artificial human reproduction in various regulatory legal acts of Russia gives rise to many legal conflicts and legal gaps, which leads to a violation of the rights of persons participating in assisted reproductive technology programs, as well as children born using such technologies.

Keywords: Assisted reproductive technologies, surrogate motherhood, child, relationship.

Снижение репродуктивного потенциала населения является актуальной проблемой не только в России, но и во всем мире. По данным доклада, опубликованного в апреле 2023 года Всемирной организацией здравоохранения (ВОЗ), бесплодием страдает около 17,5% взрослого населения, то есть примерно каждый шестой человек в мире¹. В России трудности с зачатием испытывает каждая четвертая–пятая семейная пара. По данным Национального медицинского исследовательского центра акушерства, гинекологии и перинатологии им. академика В.И. Кулакова Минздрава, бесплодны 4–4,5 млн супружеских пар². Неспособность к деторождению может быть обусловлена наличием проблем репродуктивного здоровья как у одного, так и у обоих родителей. Невозможность иметь детей по различным причинам усугубляет демографическую проблему, связанную с низким уровнем рождаемости в России. По данным Росстата рождаемость в 2022 году снизилась по сравнению с 2021 годом на 6,9%.³

Президентом Российской Федерации В.В. Путиным была поставлена цель по достижению устойчивого роста численности населения к 2030 году⁴. Для этого в России применяют различные методы по повышению рождаемости. Увеличивается размер материнского капитала, оказывается финансовая поддержка многодетным семьям с детьми до 7 лет, внедряются специальные программы и стратегии по повышению рождаемости и защите репродуктивного здоровья граждан.

Решением проблем бесплодия в определенной степени следует считать применение вспомогательных репродуктивных технологий (далее – ВРТ), развитие которых идет быстрыми темпами. Они уже показали свою результативность, но их вклад по рождаемости составляет обычно не более 3-5% ежегодно. Следует отметить, что применение ВРТ сопряжено с целым рядом сложностей не только технологического характера, но и правового, а также этического характера. Вопросы применения ВРТ находятся на стыке нескольких отраслей права. Затрагиваются семейное, гражданское, медицинское, конституционное и другие отрасли права.

Понятие вспомогательных репродуктивных технологий определено, главным образом, в п.1 ст. 55 Федерального закона от 21.11.2011 №323-ФЗ «Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации»: «Вспомогательные

1. ВОЗ: бесплодием страдает каждый шестой человек в мире // URL: <https://www.who.int/ru/news/item/04-04-2023-1-in-6-people-globally-affected-by-infertility> (дата обращения: 05.06.2023).

2. <https://profile.ru/society/besplodnye-popytki-pochemu-rossiyane-hotyat-no-ne-mogut-rodit-1258735/> (дата обращения: 05.06.2023).

3. Росстат представляет данные о естественном движении населения в декабре 2022 года // URL: <https://rosstat.gov.ru/folder/313/document/197667> (дата обращения: 05.06.2023).

4. Указ Президента РФ от 21 июля 2020 г. № 474 «О национальных целях развития Российской Федерации на период до 2030 года // Собрание законодательства Российской Федерации. 2020. № 30. Ст. 4884.

репродуктивные технологии представляют собой методы лечения бесплодия, при применении которых отдельные или все этапы зачатия и раннего развития эмбрионов осуществляются вне материнского организма (в том числе с использованием донорских и (или) криоконсервированных половых клеток, тканей репродуктивных органов и эмбрионов), а также суррогатное материнство»⁵.

Отношение ученых, а также государственных, общественных и религиозных деятелей к возможности применения ВРТ неоднозначно. Исследователи обращают внимание на комплекс сложных проблем, возникающих при применении ВРТ⁶. Русская Православная Церковь не одобряет применение ВРТ, так как ребёнок, по понятию Русской Православной Церкви, это олицетворение единства брачного союза, сочетание двух людей в рождённом от них двоих человеке, поэтому единственная ВРТ, к которой Русская Православная Церковь относится со снисхождением – это искусственная инсеминация, при условии, что она проходит с использованием половых клеток мужа в тело жены.

Международные акты признают право человека на использование и применение ВРТ. Одним из таких документов является Всеобщая декларация о биоэтике и правах человека⁷. В Конвенции о защите прав и достоинства человека в связи с применением достижений биологии и медицины 1997 г. также закрепляется данное право, но вместе с этим запрещается их применение, если они используются с целью выбора пола будущего ребёнка⁸. Это возможно только в случае предотвращения генетических заболеваний.

В Российской Федерации нормативную правовую базу, определяющую применение ВРТ, представляют Конституция РФ⁹, Семейный кодекс РФ¹⁰, Федеральный закон «Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации», Федеральный закон «Об актах гражданского состояния»¹¹, Приказ Министерства здравоохранения РФ № 803н «О порядке использования вспомогательных репродуктивных технологий, противопоказания и ограничения их к применению»¹².

5. Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации: Федеральный закон от 21.11.2011 №323-ФЗ: [Принят Государственной Думой 1 ноября 2011 года; Одобрен Советом Федерации 9 ноября 2011 года] (ред. от 08.06.2020) // Собрание законодательства Российской Федерации. 2011. № 48. Ст. 6724.

6. Аминова Ф.М. Правовое регулирование отношений, возникающих в результате применения ВРТ в Таджикистане: проблемы и перспективы: специальность 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право»: диссертация на соискание учёной степени доктора юридических наук; Таджикский национальный университет. Душанбе, 2022. С. 169; Богомяглова Е.С., Ломоносова М.В. Вспомогательные репродуктивные технологии: к вопросу о новых формах социального неравенства // ЖССА. 2017. №3. С. 17; Исупова О.Г. Роды как ценность в интернет-дискурсе субфертильных женщин о донорства яйцеклеток и суррогатном материнстве // Журнал исследований социальной политики. 2014. № 3. С. 385.

7. Всеобщая декларация о биоэтике и правах человека Принята резолюцией Генеральной конференции ЮНЕСКО по докладу Комиссии III на 18-м пленарном заседании 19 октября 2005 г. URL: <https://cyberpedia.su/21x124a0.html> (дата обращения: 05.06.2023).

8. Всеобщая декларация о биоэтике и правах человека Принята резолюцией Генеральной конференции ЮНЕСКО по докладу Комиссии III на 18-м пленарном заседании 19 октября 2005 г. URL: <https://cyberpedia.su/21x124a0.html> (дата обращения: 05.06.2023).

9. Конституция Российской Федерации: [Принята всенародным голосованием 12.12.1993] (с учетом поправок, внесенных Законами РФ о поправках к Конституции РФ от 30.12.2008 № 6-ФКЗ, от 30.12.2008 № 7-ФКЗ, от 05.02.2014 № 2-ФКЗ, от 21.07.2014 № 11-ФКЗ, от 14.03.2020 № 1-ФКЗ) // Российская газета. 2020. № 144.

10. Семейный кодекс Российской Федерации: Федеральный закон от 29.12.1995. № 223-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации- 1996. № 1. Ст. 16.

11. Об актах гражданского состояния: Федеральный закон от 20.11.1997. № 143-ФЗ: [Принят Государственной Думой 22 октября 1997 года. Одобрен Советом Федерации 5 ноября 1997 года] (ред. от 15.05.2023) // Собрание законодательства Российской Федерации. 1997. № 47. Ст. 5340.

12. О порядке использования вспомогательных репродуктивных технологий, противопоказаниях и

Федеральным законом от 19.12.2022 № 538-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» в России установлен запрет на применение суррогатного материнства иностранными гражданами и лицами без гражданства. Возможность воспользоваться услугами суррогатного материнства сохраняется у российских граждан, состоящих в браке (в том числе при наличии гражданства РФ у одного из потенциальных родителей), и одиноких женщин, имеющих гражданство РФ. Предусматривается, что суррогатной матерью может быть только женщина, имеющая гражданство РФ. Также закреплено, что ребенок, рожденный на территории России суррогатной матерью, приобретает гражданство РФ по рождению. Положения о гражданстве ребенка применяются в отношении случаев, если суррогатная мать в день вступления в силу запрета на пользование услугами суррогатного материнства для иностранцев уже вынашивает ребенка либо родила его¹³. Предпосылками такого нововведения стали возбужденные правоохранительными органами уголовные дела по ст. 127.1 УК РФ – Торговля людьми. «Заказчиками» детей являлись иностранные граждане и апатриды¹⁴.

К сожалению, нормативные правовые акты Российской Федерации, посвященные ВРТ, не охватывают в должной мере полный спектр вопросов, которые возникают в сфере применения ВРТ. Можно заметить, что до сих пор существует множество спорных и неурегулированных ситуаций. Одной из проблем применения ВРТ следует считать сложности, связанные с растворением биологического родства в социальном родстве. В обществе отсутствует единое мнение о том, какое родство (кровное или социальное) должно иметь приоритет. Применение ВРТ обостряет вопрос, связанный с реализацией права ребенка, насколько это возможно, знать своих родителей, закрепленного в ст.7 Конвенции ООН «О правах ребенка»¹⁵. Исследователи обращают внимание на сложности отношений между родителями и детьми, рожденными с помощью ВРТ¹⁶. В учёном сообществе было высказано неоднозначное мнение по поводу соблюдения прав биологических и фактических родителей, в особенности в вопросах, касающихся суррогатного материнства. Кроме того, исследователи обращают внимание на проблему коммерциализации родительства¹⁷.

Ряд сложностей, связанных с применением ВРТ, возникает в связи с определением правового положения эмбриона. Согласно ст. 2 Федерального закона от 20 мая 2002 г. № 54-ФЗ «О временном запрете на клонирование человека» эмбрион человека - зародыш человека на стадии развития до восьми недель¹⁸.

ограничениях к их применению: Приказ Министерства здравоохранения РФ от 31 июля 2020 г. № 803н // Официальный интернет-портал правовой информации" (www.pravo.gov.ru). 2020 . № 0001202010190041. (дата обращения: 03.06.2023).

13. О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации: Федеральный закон от 19.12.2022 № 538-ФЗ: [Принят Государственной Думой 20 декабря 2022 года; Одобрен Советом Федерации 23 декабря 2022 года] // Собрание законодательства Российской Федерации. 2022. № 13. Ст. 1961.

14. Криминологические аспекты суррогатного материнства URL: https://trunov.com/nauchnye_i_uchebno_metodicheskie_trudy/nauchnye_publicacii_advokatov_kollegii/kriminologicheskie-aspekty-surrogatnogo-materinstva-nauchnyj-zhurnal-evrazijskij-sojuz-4-38-2021/ (дата обращения: 05.06.2023).

15. Конвенция о правах ребёнка (одобрена Генеральной Ассамблеей ООН 20.11.1989) (вступила в силу для СССР 15.09.1990) // Сборник международных договоров СССР. 1993. Выпуск XLVI.

16. Ткач О.А. «Наполовину родные»? Проблематизация родства и семьи в газетных публикациях о вспомогательных репродуктивных технологиях // Журнал исследований социальной политики. 2013. Т. 11. № 1. С. 53.

17. Дадаева Т.М., Баранова В.В. Вспомогательные репродуктивные технологии в репродуктивном поведении городской молодежи (опыт пилотажного исследования) // Регионология. 2019. № 1 (106). С. 140.

18. Федеральный закон от 20 мая 2002 г. № 54-ФЗ «О временном запрете на клонирование человека» // Собрание законодательства Российской Федерации. 2002. № 21. Ст. 1917.

Одни учене полагает, что человеческий эмбрион и плод не имеют какой-либо ценности, до рождения ребенок является чем-то абстрактным и потому может быть произвольно лишен жизни в любой момент до появления на свет. Другие связывают возникновение у эмбриона права на жизнь с его имплантацией в матку. Третьи считают, что право на жизнь у эмбриона появляется при достижении определенного уровня развития, на определенном гестационном сроке или же при достижении жизнеспособности, даже если она поддерживается с помощью оборудования для жизнеобеспечения¹⁹.

Закрепление права на жизнь нерожденного ребенка содержится в Декларации прав ребенка, которая провозглашает, что ребенок нуждается в специальной охране и заботе, включая надлежащую правовую защиту, как до, так и после рождения²⁰ Преамбула Конвенции о правах ребенка гласит: «ребенок нуждается в охране, включая надлежащую правовую защиту, как до, так и после рождения»²¹.

По российскому законодательству эмбрион не является субъектом гражданских правоотношений и к объекту гражданских правоотношений эмбрион в полной мере также не относится, в силу того, что статья 128 ГК РФ, содержащая перечень объектов гражданских прав, не называет эмбрион в числе таковых. Право распоряжения эмбрионами в России на законодательном уровне четко не регламентируется. Данный вопрос вызывает определенные сложности особенно в ситуациях длительного хранения криоконсервированных эмбрионов в связи с расторжением брака супругов, инициировавших создание эмбриона. Бывшие супруги после развода часто не могут прийти к общему решению о судьбе эмбрионов, поэтому обращаются в суд. Показательным является следующий пример из судебной практики. М обратился в суд с иском о расторжении договора хранения и утилизации оставшихся замороженных эмбрионов в связи с разводом и отсутствия намерения использовать эмбрионы. Суд отказал ему в этом, указав, что ранее при обращении в клинику мужчина подписал договор на ЭКО, информированное добровольное согласие. В подписанном М согласии был отражен пункт, касающийся судьбы замороженных эмбрионов в случае расторжения брака. Стороны выбрали «судьба эмбрионов определяется женой». Суд пришел к выводу, что доказательств, свидетельствующих о том, что при заключении оспариваемого договора оказания медицинских услуг были нарушены его права, истец М не представил. Доводы истца о том, что договор подлежит расторжению в связи с существенным изменением обстоятельств, из которых стороны исходили при заключении договора, суд признал несостоятельными. По мнению истца, существенным изменением обстоятельств является расторжение брака и как следствие, в случае проведения процедур экстракорпорального оплодотворения (ЭКО), ИКСИ, переноса эмбрионов в лечебном и естественном циклах в рамках указанного договора бывшей супруги М, у последней может возникнуть право требования алиментов и иных платежей. Вместе с тем, суд заключил, что заявление об информированном согласии фактически и было направлено на закрепление прав и обязанностей сторон по отношению к

19. Свитнев К.Н. Статус эмбриона: правовые и морально-этические аспекты // Правовые вопросы в здравоохранении. 2011 №7. С. 48-56.

20. Декларация прав ребенка (Принята Резолюцией 1386 (XIV) на 841-м пленарном заседании Генеральной Ассамблеи ООН 20.11.1959) // URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childdec (дата обращения: 03.06.2023).

21. Конвенция о правах ребёнка (одобрена Генеральной Ассамблеей ООН 20.11.1989)(вступила в силу для СССР 15.09.1990) // Сборник международных договоров СССР. 1993. Выпуск XLVI.

эмбрионам на случай расторжения брака. Таким образом, ранее подписанное соглашение определило решение суда, М в удовлетворении исковых требований было отказано²².

На наш взгляд, в российском законодательстве необходимо закрепить право любой из сторон отозвать свое согласие на имплантацию эмбриона до момента их переноса в тело женщины. Аналогичная норма применяется, например, в Великобритании. Родительство должно возникать только на добровольной основе.

Проблемой в сфере применения ВРТ на сегодняшний день является отсутствие обязательного правового сопровождения, разъяснения всем участникам правоотношений их правового статуса, обязанностей второй стороны, возможных последствий и рисков.

Заслуживает внимания мнение Митряковой Е.С., которая считает, что эмбрион человека следует на законодательном уровне отнести к объектам особого рода, ограниченным в обороте, то есть права на него должны принадлежать лишь его генетическим родителям. Она справедливо отмечает, что в случае признания эмбриона субъектом правоотношений, будут запрещены любые действия, производимые с ним, в том числе, искусственное прерывание беременности, ЭКО, суррогатное материнство и так далее.²³

Сложным в современной России является решение вопроса об установлении материнства в отношении ребенка, рожденного суррогатной матерью. Нормы п. 1 ст. 48, ст. 51 СК РФ, ст. ст. 14, 16, 17 ФЗ «Об актах гражданского состояния» закрепляют приоритет согласия суррогатной матери на установление происхождения ребёнка от его биологических родителей (лиц, указанных «в качестве потенциальных родителей в договоре о суррогатном материнстве»). На практике встречаются случаи злоупотребления суррогатной матерью своим правом на преимущество в решении вопроса об установлении происхождения ребёнка, рождённого с помощью суррогатного материнства²⁴.

При этом отметим, что Верховный Суд РФ уже предпринимал попытки разрешения этого спорного момента, что нашло своё отражение в Постановлении от 16.05.2017 №16 «О применении судами законодательства при рассмотрении дел, связанных с установлением происхождения детей». Так, Верховный суд указал, что «судам следует иметь в виду, что в случае, если суррогатная мать отказалась дать согласие на запись родителями указанных выше лиц (потенциальных родителей), то данное обстоятельство не может служить безусловным основанием для отказа в удовлетворении иска этих лиц о признании их родителями ребенка и передаче им ребенка на воспитание. В целях правильного рассмотрения дела суду, в частности, следует проверить, заключался ли договор о суррогатном материнстве и каковы условия этого договора, являются ли истцы генетическими родителями ребенка, по каким причинам суррогатная мать не дала согласия на запись истцов в качестве родителей ребенка, и с учетом установленных по делу обстоятельств, а также положений статьи 3 Конвенции о правах ребенка разрешить спор в

22. Апелляционное определение Московского городского суда от 24.03.2015 по делу № 33-9401 URL: <https://shorturl.at/cluxK> (дата обращения: 05.06.2023).

23. Митрякова Е.С. Эмбрион как субъект правоотношений // Вестник Тюменского Государственного Университета. 2006. № 5. С. 16–19

24. См., например, определение Конституционного Суда РФ от 15.05.2012 № 880-О «Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы граждан Ч.П. и Ч.Ю. на нарушение их конституционных прав положениями п. 4 ст. 51 Семейного кодекса РФ и п. 5 ст. 16 ФЗ «Об актах гражданского состояния» // Справочно-правовая система «КонсультантПлюс». Сайт: URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_131275/ (дата обращения: 05.06.2023).

интересах ребенка»²⁵. Представляется правильным отразить данную позицию Верховного суда РФ в Семейном Кодексе РФ и иных федеральных законах. Во-первых, таким образом защищается право ребёнка знать своих родителей, во-вторых, защищаются права биологических родителей в плане осуществления ими родительских прав и обязанностей, а также в отношении договорных обязательств.

Правовое регулирование вопросов, связанных с применением технологий искусственной репродукции человека, нуждается в совершенствовании. Необходимо принятие единого нормативного правового акта, который регулировал бы сферу применения ВРТ. Фрагментарное закрепление положений, касающихся сферы применения искусственной репродукции человека в различных нормативных правовых актах РФ, порождает множество правовых коллизий и правовых пробелов, что приводит к нарушению прав лиц, участвующих в программах вспомогательных репродуктивных технологий, а также детей, родившихся с помощью таких технологий.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК

1. Аминова Ф.М. Правовое регулирование отношений, возникающих в результате применения ВРТ в Таджикистане: проблемы и перспективы: специальность 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право»: диссертация на соискание учёной степени доктора юридических наук; Таджикский национальный университет. Душанбе, 2022. 321 с.
2. Богомягкова Е.С., Ломоносова М.В. Вспомогательные репродуктивные технологии: к вопросу о новых формах социального неравенства // ЖССА. 2017. №3. С. 17-25.
3. Дадаева Т.М., Баранова В.В. Вспомогательные репродуктивные технологии в репродуктивном поведении городской молодежи (опыт пилотажного исследования) // Регионология. 2019. № 1 (106). С. 138-155.
4. Исупова О.Г. Роды как ценность в интернет-дискурсе субфертильных женщин о донорства яйцеклеток и суррогатном материнстве // Журнал исследований социальной политики. 2014. № 3. С. 381-393.
5. Митрякова Е.С. Эмбрион как субъект правоотношений // Вестник Тюменского Государственного Университета. 2006. № 5. С.16-19.
6. Ткач О.А. «Наполовину родные»? Проблематизация родства и семьи в газетных публикациях о вспомогательных репродуктивных технологиях // Журнал исследований социальной политики. 2013. Т. 11. № 1. С.40-68.

25. Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 16.05.2017 №16 «О применении судами законодательства при рассмотрении дел, связанных с установлением происхождения детей» // Бюллетень Верховного Суда Российской Федерации. 2017. №7.

М-р Стојанче МасевскиИнститутот за безбедност, одбрана и мир – Филозофски факултет Скопје
Република Северна Македонија

БЕЗБЕДНОСТ НА ВОДА, БЕЗБЕДНОСТ НА ХРАНА И ДРЖАВИТЕ

Апстракт: Целта на оваа статија е да ја испита улогата и важноста на природните ресурси за човечките животи. Првенствено, енергијата, храната и водата се основните потреби за секојдневниот живот и опстанокот на човекот. Имајќи предвид дека тие се ограничени, а понатаму се намалуваат како што се зголемува светската популација, импликациите се неизбежни, затоа е неопходно да се посвети поголемо внимание на безбедноста на водата и безбедноста на храната, бидејќи во иднина меѓународните односи, конфликтите и соработката ќе се вртат околу нив. Брзиот раст на светската популација го покренува прашањето за глобалната прехранбена економија. Безбедноста на храната е сложена општествено-политичка состојба на која се носи многу повеќе од култивација и снабдување со храна. Тоа е резултат на односот на човекот со природата и вредноста и перцепцијата на храната во безбедноста на општеството. Истото важи и се однесува на безбедноста на водата. Безбедноста на водата е повеќеслоен проблем, кој оди подалеку од само балансирање на понудата и побарувачката. Постигнувањето на безбеден свет за вода и храна бара рамнотежа помеѓу социјалните, еколошките и економските компоненти. Во следните години и децении, нациите ќе треба да преземат активности за да се постигне и одржува безбедноста на водата и храната и на тој начин да придонесат за развојот на човековата и националната безбедност. На крајот, трудот заклучува дека безбедноста на водата и храната се клучните предизвици за климатските промени бидејќи и двете се многу ранливи на постојано менување на климатските обрасци. Научно-истражувачките методи кои се користат во овој труд се анализа, компаративен метод, квантитативен метод и метод на опис.

Клучни зборови: вода, храна, безбедност, држави, предизвици

WATER SECURITY, FOOD SECURITY AND COUNTRIES

Abstract: The purpose of this article is to examine the role and importance of natural resources for human lives. Primarily, energy, food, and water are the basic needs for daily life and human survival. Given that they are limited, and further they are decreasing as the world population increases the implications are inevitable so it is necessary to pay more attention on water security and food security, because in the future international relations, conflict and cooperation will revolve around them. The rapid growth of the world population raises the issue of the global food economy. Food security is a complex socio-political condition borne of much more than cultivation and supply of food. It is an outcome of man's relationship with nature and the value and perception of food in the security of society. The same goes and implies to water security. Water security is a multi-faceted problem, going beyond mere balancing of supply and

demand. Achieving a water and food secure world requires balance between social, environmental, and economic components. In the coming years and decades, nations will have to take action to achieve and maintain water and food security and thus contribute to the development of human and national security. Ultimately the paper concludes that water and food security are the key challenges under climate change as both are highly vulnerable to continuously changing climatic patterns. Scientific research methods used in this paper are analysis, comparative method, quantitative method and description method.

Key words: water, food, security, countries, challenges

ВОВЕД

Природните ресурси се скапоцени и суштински за човечките животи. Првенствено, енергијата, храната и водата се основните потреби за секојдневниот живот и опстанокот на човекот. Брзиот пораст на населението значително ја зголемува побарувачката на овие ресурси, предизвикувајќи амортизација и трошење на стапките на корисност на овие ресурси. Како резултат на тоа, стекнувањето и зачувувањето на овие ресурси стануваат неопходни за задоволување на идните потреби. Овие ресурси се меѓусебно поврзани и влијаат едни на други, директно или индиректно.¹

Пероне и Хорнбергер сметаат дека за подобро разбирање на можностите, важно е прво да се разбере контекстот на недостигот на ресурси. Проблемите со недостигот на вода, храна и енергија може да се обликуваат на два начина - економски и физички недостиг. Економскиот недостиг настанува кога има недостаток на инвестиции во ресурси и инфраструктура на ресурсите; заедниците со доволно ресурси, но ограничена инфраструктура за пристап до ресурсите се соочуваат со економски недостиг. Физичкиот недостиг, од друга страна, се однесува на апсолутната мерка на количината на ресурсот; тоа се случува кога понудата не ги задоволува барањата на луѓето и животната средина, дури и откако ќе се земе предвид идниот адаптивен капацитет.²

Во погледите на Мисра недостигот на вода и храна се најголемиот проблем на глобално ниво и сериозно ги погодува сушните и полусушните региони/земјите. Климатските промени резултираа со зголемување на глобално просечната годишна температура на воздухот и варијации во регионалните врнежи и се очекува овие промени да продолжат и да се интензивираат во иднина. Влијанието на климатските промени врз квантитетот и квалитетот на подземните водни ресурси е од глобално значење бидејќи 1,5-3 милијарди луѓе се потпираат на подземните води како извор на вода за пиење.³

Водата е основа на животот и неопходност за секого. Сепак, таа станува сè поретка и деградиран природен ресурс за милиони од светското население. Соодветната вода, која е неопходна за различни намени за брзорастечката популација, е еден од главните предизвици во последниве години. Тоа е критично

1. Ahmad, F., Ahmad, S., Zaindin, M. and Adhami, Y.A. (2021). A Robust Neutrosophic Modeling and Optimization Approach for Integrated Energy-Food-Water Security Nexus Management under Uncertainty. *Water*, Vol. 13, Issue 2, pages 1-26

2. Perrone, D. and Hornberger, M. G. (2014). Water, food, and energy security: scrambling for resources or solutions?. *WIREs Water*, Vol. 1, pages 49-68

3. Misra, K. A. (2014). Climate change and challenges of water and food security. *International Journal of Sustainable Built Environment*, Vol. 3, pages 153-165

прашање бидејќи зголемувањето на производството на храна за да се задоволи идното население ќе треба да се постигне со истите водни ресурси. Растечката популација и климатските промени се дополнително оптоварување на глобалната криза со вода.⁴

Понатаму, Мисра смета дека климатските промени почнаа да го покажуваат своето влијание врз водните ресурси и земјоделскиот принос ширум светот. Поголемиот дел од земјите во сушните и полусувите области целосно зависат од врнежите и реките кои потекнуваат од тропските и умерените региони. Вкупниот стрес предизвикан од водата континуирано се зголемува и поради климатските промени се очекува нагло намалување на врнежите во овие региони. Студиите предвидуваат и намалување на фреквенцијата и ескалација на интензитетот на врнежите, што ќе резултира со чести суши и поплави.⁵

Од друга страна за Дрангерт, невидениот раст на светската популација резултира со прекумерна употреба на девствената вода и глобалните хранливи ресурси, додека урбанизацијата и зголемената човечка потрошувачка предизвикуваат огромни количини отпад локално. Постепеното оддалечување од бесцелните урбани испуштања на отпадни води и хранливи материи може, повторно, да ја зајакне врската помеѓу урбаната санитација и земјоделството. Одржливоста бара преиспитување на урбаното управување со отпадните води и биоотпадот и конверзија на денешните линеарни системи во кружни.⁶

1. БЕЗБЕДНОСТ НА ВОДА И ХРАНА

1.1. Безбедност на вода

Безбедноста на водата претставува еден од најголемите предизвици на 21 век. Како што расте популацијата, човештвото се соочува со изгледите за несигурни идни резерви на вода и поради климатските промени и поради зголемените барања за вода. Од една страна, премногу луѓе сè уште немаат пристап до вода за да ги задоволат основните хигиенски и егзистенцијални потреби. Од друга страна, како што се зголемуваат човечките барања за вода и се повеќе се ценат екосистемските услуги, се зголемува конкуренцијата за оскудни водни ресурси; не само меѓу луѓето и животната средина, туку и помеѓу различни сектори на економијата и различни делови од општеството. Концептот за безбедност на водата се појави како одговор на оваа повеќеслојна природа на глобалната криза за вода.⁷

За Брауч, концептот „безбедност на вода“ се појави во 1990-тите и оттогаш е широко користен од научници, невладини организации и владини претставници. „Министерската декларација на Хаг за безбедноста на водата во 21-от век“ наведе дека безбедноста на водата бара: слатководните, крајбрежните и сродните екосистеми да бидат заштитени и подобрани; дека се промовираат одржливиот развој и политичката стабилност, дека секој човек има пристап до доволно безбедна вода по прифатлива цена за да води здрав и продуктивен живот и

4. Mishra, K. B., Kumar, P., Saraswat, C., Chakraborty, S. and Gautam, A. (2021). Water Security in a Changing Environment: Concept, Challenges and Solutions. *Water*, Vol. 13, Issue 4, pages 1-21

5. Misra, K. A. (2014). Climate change and challenges of water and food security. *International Journal of Sustainable Built Environment*, Vol. 3, pages 153-165

6. Drangert, JO. (2021). Urban water and food security in this century and beyond: Resource-smart cities and residents. *Ambio*, Vol. 50, pages 679-692

7. Srinivasan, V., Konar, M. and Sivapalan, M. (2017). A dynamic framework for water security. *Water security*, Vol. 1, pages 12-20

дека ранливите се заштитени од ризиците од опасностите поврзани со водата.⁸ Понатаму, концептот на безбедноста на водата доби зголемено внимание во изминатата деценија, и во политичките и во академските дебати.⁹

Дефинициите за безбедноста на водата имаат тенденција да земат предвид 1 или повеќе од овие 4 домени: достапност, пристап, употреба и стабилност. Достапност се однесува на физичкото постоење на вода „таму надвор“ што треба да се има. Безбедноста на водата може да се замисли и во однос на пристапот (т.е., дали можам да стигнам до неа?). Достапноста е неопходна, но не и доволна за пристап. Пристапот, пак, е неопходен, но не доволен за употреба (дали имам доволно прифатлива и безбедна вода за сите мои потреби?). Конечно, стабилноста (понекогаш се нарекува доверливост), која се однесува на континуитетот на достапноста, пристапот и користењето без промена низ времето, е неопходна за да се обезбеди конзистентна достапност, пристап и употреба.¹⁰

Бакер истакнува дека прашањето за безбедноста на водата е исто така дефинирано како прифатливо ниво на ризици поврзани со водата за луѓето и екосистемите, заедно со достапноста на вода со доволно количество и квалитет за поддршка на средствата за живот, националната безбедност, здравјето на луѓето и екосистемските услуги.¹¹

1.2. Безбедност на храна

Безбедноста на храната е сè поважна за луѓето ширум светот. Достапноста на храната и квалитетот на храната сè уште се големи предизвици за научниците поради промената на климата. Безбедноста на храната секогаш се проучува со ефектите на CO₂ при променливи климатски сценарија. Понатамошните истражувања за безбедноста на храната треба да го интегрираат населението, растителното производство, климатските промени и достапноста на вода, следствено, целосно и систематско оценување на безбедноста на храната.¹²

За Стаупе-Делгадо, безбедноста на храната е право на сите поединци да имаат, во секое време, пристап до соодветна, безбедна и здрава храна со цел да се задоволат потребните хранливи материи и желбата за храна за да се обезбеди витален и хранлив живот. Два убедливи фактори треба да се земат предвид за одредување на безбедноста на храната: количините и потребите на храната. Со други зборови, колку храна може да се произведе под одредена количина на вода и еколошки околности, а да остане економски изводлива?¹³

Во ставовите на Ислам и Вонг, влијанието на почвата, водата и земјоделските култури врз безбедноста на храната ќе се мери со користење на четири компоненти: достапност на храна, економски и физички пристап до храна, искористување на храната и стабилност на снабдувањето со храна. Достапноста на храна се однесува

8. Brauch, G. H. (2007). Environment and security in the Middle East: Conceptualizing environmental, human, water, food, health and gender security. *Integrated Water Resources Management and Security in the Middle East*, pages 121–161

9. Cook, C. and Bakker, K. (2012). Water security: Debating an emerging paradigm. *Global Environmental Changes*, Vol. 22, pages 94-102

10. Young, L. S., Frongillo, A. E., Jamaluddine, Z., Melgar- Quiñonez, H., Pérez-Escamilla, R., Ringler, C. and Rosinger Y. A. (2021). Perspective: The Importance of Water Security for Ensuring Food Security, Good Nutrition, and Well-being. *Advances in Nutrition*, Vol. 12, Issue 4, pages 1058-1073

11. Bakker, K. (2012). Water Security: Research challenges and opportunities. *Science*, Vol. 337, Issue 6097, pages 914-915

12. Kang, Y., Khan, S. and Maa, X. (2009). Climate change impacts on crop yield, crop water productivity and food security – A review. *Progress in Natural Science*, Vol. 19, pages 1665-1674

13. Staupé-Delgado, R. (2020). The water–energy–food–environmental security nexus: moving the debate forward. *Environment, Development and Sustainability*, Vol. 22, pages 6131-6147

на физичкото присуство на храна достапна за конзумирање; економскиот и физичкиот пристап до храна се однесува на поседување способност/ресурси за стекнување храна; Искористувањето на храната се однесува на „соодветната хранлива содржина на храната и способноста на телото да ја користи ефикасно“; а стабилноста на снабдувањето со храна се однесува на способноста да се осигура дека постојано има доволно храна за поединци.¹⁴

Во погледите на Брауч, светскиот самит за храна го дефинираше „во смисла на снабдување со храна - обезбедување на достапност и стабилност на цените на основните прехранбени производи на меѓународно и национално ниво: достапност во секое време на адекватни светски резерви на храна со основните прехранбени производи за да се одржи постојана експанзија на потрошувачката на храна и да ги неутрализира флукуациите во производството и цените. Безбедноста на храната не подразбира самодоволност со храна, цел што е неостварлива во многу сушни и полусушни региони со многу висок пораст на населението. Безбедноста на храната бара и доволна достапност на храна (снабдување) и пристап за да се задоволи побарувачката.¹⁵

Потребен е нов пристап кон безбедноста на храната што нема да ги загрози биодиверзитетот и екосистемските услуги и да го намали влијанието врз климатските промени, што го придвижува вниманието од достапност до пристап и одкалории кон хранливи материи, збогатени со поглед кон иднината (наместо само со оглед на сегашните потреби). Ваквата радикална промена на системот за храна треба да донесе подобри нутритивни резултати со помали трошоци за животната средина, а за да се направи тоа, неопходно е да се напушти конвенционалното размислување за силос со рушење на бариерите помеѓу дисциплините. Како одговор на овие предизвици, безбедноста на храната и поврзаните истражувања се транзиција кон прифаќање на многу поширока перспектива отколку само продуктивноста на храната. Ова вклучува подобрување на сознанијата за меѓусебната поврзаност помеѓу системите за енергија, вода и храна и околната средина (т.н. некусус пристап) што ги поткрепува идните стратешки опции и патишта во однос на безбедноста на храната.¹⁶

Идната безбедност на храната за Ханџра и Куреши зависи од инвестициските одлуки донесени денес за справување со климатските промени, зачувување на вода и енергетски ресурси, развој и усвојување на нови семиња, обновени инвестиции во земјоделска вода, зајакнување на домашното производство на храна, реформирање на меѓународната трговија и диверзификација на производството на храна подалеку од земјоделството. Идната безбедност на храната бара од владите и од јавноста да се справат со прашањата кои се клучни во производството на храна и безбедноста на храната, вклучувајќи го растот на населението, распространетата сиромаштија и разликите во приходите, климатските промени, недостигот на вода, деградацијата на земјиштето и инфлацијата на цената на енергијата и храната. Решавањето на овие испреплетени прашања истовремено е неизбежно за да се спречи гладот во сиромашните нации.¹⁷

14. Islam, S. M. and Wong, T. A. (2017). Climate Change and Food In/Security: A Critical Nexus. *Environments*, Vol. 4, No. 2, Issue 38, pages 1-15

15. Brauch, G. H. (2007). Environment and security in the Middle East: Conceptualizing environmental, human, water, food, health and gender security. *Integrated Water Resources Management and Security in the Middle East*, pages 121-161

16. De Laurentiis, V., Hunt V.L. D. and Rogers, D.F. C. (2016). Overcoming Food Security Challenges within an Energy/Water/Food Nexus (EWFN) Approach. *Sustainability*, Vol. 8, Issue 1, pages 1-23

17. Hanjra, A. M. and Qureshi, E. M. (2010). Global water crisis and future food security in an era of climate change.

2. БЕЗБЕДНОСТ НА ВОДА И ДРЖАВИТЕ

Лаутце и Мантхритхилаке признавајќи дека националната безбедност на една земја е поврзана со степенот до кој таа е способна да ги задоволи сопствените потреби за вода преку внатрешни средства, безбедноста на водата за независност се сметаше за дел од водните ресурси на земјата генерирани внатрешно.¹⁸ Алтернативно, водата е од суштинско значење за производство на енергетски ресурси; игра интегрална улога во производството и на термоелектрична и на хидроелектрична енергија, како и во процесот на рударство и рафинирање на јаглен и други извори на енергија.¹⁹

Дополнително Кук и Бакер сметаат дека широк концепт за безбедност на водите и добро управување со водите може да биде симбиотичен, во смисла дека секој од нив го олеснува другиот: безбедноста на водата поставува цели за добро управување со водата, а доброто управување со водата е неопходно за да се придвижи кон безбедноста на водата на оперативно ниво.²⁰ И покрај фундаменталното значење на водата за човечкиот живот, напорите да се внесе зголемениот недостиг на вода во политичката дебата во голема мера не се наградени.²¹

Прашањата за општествената моќ се централни димензии на дебатите за безбедноста на водата, доколку несигурноста се јавува не само преку лоши одлуки за управување, неоптимални процеси на управување, недоволна наука и еволуирачки притисоци врз животната средина, туку и преку односи на моќ, конфронтација (без разлика дали е насилна или ненасилна) и конкуренција помеѓу политичките и социо-економските интереси во однос на сопственоста и контролата на земјиштето и водата.²² Постигнувањето на безбедноста на водата во променлив контекст не е едноставно или решение „една големина за сите“. Проширувањето на портфолиото на решенија од целосно конструирани системи до системи за управување засновани на градење капацитети, свесност на заедницата, управување со мочуриштата и зачувување на водоносни слоеви, треба да се вклучат природните процеси за да се постигнат посакуваните резултати за да се постигне иднина безбедна за вода за човековата благосостојба. Тоа се однесува на влијанијата на човековите активности врз количината и квалитетот на водата, водните екосистеми и климата, како и контекстот на брзиот економски раст и климатските промени. Може да се заклучи дека безбедноста на водата има повеќекратни и високо меѓусебно поврзани димензии и дека секоја од нив вклучува сложени интеракции помеѓу човечкото општество и природната средина.²³

Човечката зависност од вода за Фалкенмарк не е само техничко прашање што вклучува снабдување со вода и наводнување, туку многу пошироко, бидејќи користењето на земјиштето не зависи само од водата, туку и влијае на водата. Затоа, потребни се надградени концепти за вода како основа за анализи и дискусии на **конфликти. Пристапот на речен слив треба да вклучи** внимание на директните

Food Policy, Vol. 35, Issue 3, pages 365-377

18. Lautze, J. and Manthritilake, H. (2012). Water security: Old concepts, new package, what value?. Natural Resources Forum, Vol 36, pages 76-87

19. Proctor, K., Tabatabaie, M.H. S. and Murthy, S. G. (2021). Gateway to the perspectives of the Food-Energy-Water Nexus. Science of The Total Environment, Vol. 764, Issue 142852, pages 1-49

20. Cook, C. and Bakker, K. (2012). Water security: Debating an emerging paradigm. Global Environmental Changes, Vol. 22, pages 94-102

21. Falkenmark, M. and Lundqvist, J. (1998). Towards water security: political determination and human adaptation crucial. Natural Resources Forum, Vol 21, No. 1, pages 37-51

22. Bakker, K. and Morinville, C. (2013). The governance dimensions of water security: a review. Philosophical Transactions of the Royal Society, Vol. 371, Issue 2002

23. Mishra, K. B., Kumar, P., Saraswat, C., Chakraborty, S. and Gautam, A. (2021). Water Security in a Changing Environment: Concept, Challenges and Solutions. Water, Vol. 13, Issue 4, pages 1-21

и индиректните услуги за слатководни води, како и на екосистемските услуги поврзани со водата, копнените како и водните. Основен предизвик кон помалку неодржлив социо-економски развој е да се изнајдат начини и механизми со кои може да се развие помирување помеѓу активностите и екосистемите нагоре и низводно, како и помеѓу интересите на водата, интересите за користење на земјиштето и еколошките интереси. Појдовна точка за таквиот пристап треба да бидат врнежите над речниот слив.²⁴

2.1. Предизвици за безбедноста на водата

Недостигот на вода е најитниот предизвик за социо-економскиот и човечкиот развој воопшто. Недостигот на вода може да доведе до деградација на екосистемот, влошување на здравјето и уништување на егзистенцијата. Зголемениот човечки притисок ја загрозува способноста да се обезбедат соодветни водни ресурси и функционирањето на екосистемските услуги во сушните и семиаридните региони и се особено ранливи на климатските и промените на земјиштето. Како што расте човечката популација и расте економската активност, деградацијата на водата стана глобална грижа. Лошиот квалитет на водата, што ја прави водата непогодна за употреба, има повеќекратни здравствени и еколошки последици и дополнително ја намалува достапноста на вода. Контаминацијата на површинските и подземните води станува една од најголемите закани за достапната свежа вода.²⁵

Ова зголемување на активностите за истражување и политики за Бакер ја одразува растечката загриженост - особено кај практичарите, кои беа во авангардата на оваа агенда - во врска со ранливоста на луѓето и екосистемот поврзана со водата, особено: (i) закани за системите за снабдување со вода за пиење (на пр., од контаминација, човечкото влијание врз водните екосистеми и недостатокот на пристап до вода, или терористичките напади), што подразбира потреба од засилен мониторинг и подготвеност за итни случаи, како и инвестиции за задоволување на потребите на повеќе од 1 милијарда луѓе ширум светот без пристап до безбедна вода за пиење; (ii) закани за економскиот раст и човечкиот живот од опасности поврзани со водата (на пр., поплави и суши), недостиг на вода, особено во однос на безбедноста на храната и енергетската безбедност, што подразбира потреба од технолошки иновации и зачувување на водата; (iii) закани за екосистемските услуги поврзани со водата поради загадување од точкаст и не-точка извор, како и зголемена потрошувачка на вода, поврзана со зголемено користење на екосистемските услуги и загубата на биолошката разновидност, што подразбира потреба за управување со водата за потребите на луѓето и екосистемот, особено дадени потенцијални „пресвртни точки“ во социоеколошките системи; (iv) зголемена хидролошка варијабилност во контекст на климатските промени (особено зголемена амплитуда и фреквенција на суши и поплави), што имплицира потреба од развој на иновативни стратегии за справување со неизвесноста кои се движат „надвор од инфраструктурата“ за да се вклучат управувањето и социјалното учење како клучни стратегии за поефективно управување со водите.²⁶

24. Falkenmark, M. (2001). The Greatest Water Problem: The Inability to Link Environmental Security, Water Security and Food Security. *Water Resources Development*, Vol. 17, No. 4, 539-554

25. Mishra, K. B., Kumar, P., Saraswat, C., Chakraborty, S. and Gautam, A. (2021). Water Security in a Changing Environment: Concept, Challenges and Solutions. *Water*, Vol. 13, Issue 4, pages 1-21

26. Bakker, K. (2012). Water Security: Research challenges and opportunities. *Science*, Vol. 337, Issue 6097, pages 914-915

Веатер и Гобер истакнуваат дека предизвиците на управувањето со водите се сложени, неизвесни и двосмислени. Како што го зголемуваме стресот врз водните системи, има итни потреби на науката да го подобри нашето разбирање за овие природни системи. Меѓутоа, во ерата сега наречена антропоцен, за да го одрази доминантното влијание на човековите активности врз системот на Земјата, науките за вода мора да се справат со предизвиците за подобро разбирање на човечките димензии на водните системи и да ги интегрираат биофизичките и општествените двигатели и влијанијата на комплексните системи за вода.²⁷

Согласно ставовите на Мисра постојат неколку клучни предизвици поврзани со креирањето политики и стратегии со кои треба да се соочиме. Некои од важните предизвици се како што следува: - (i) Собирање информации и податоци и нивно споделување меѓу земјите поврзани со климатските промени и нивното влијание врз водните ресурси. Неопходно е затоа што управувањето со водните ресурси бара систематски и добро испланирани активности засновани на точни научни податоци. (ii) Мнозинството од земјите имаат различни хидролошки услови, затоа не е можно прилагодување на истите политики и стратегии од секоја земја. Политиките и акцискиот план ќе бидат различни за секоја земја врз основа на нејзините хидролошки услови. (iii) Климатските промени ја зголемија зачестеноста и интензитетот на природните несреќи и сега стана неопходно да се инвестира во проучувањето на овие природни катастрофи и нивните идни влијанија и да се подготви сеопфатен план за минимизирање на нивното влијание врз земјите. (iv) Меѓу сите предизвици, најголемиот предизвик е финансирањето на проекти поврзани со студијата за климатски промени и адаптација на нивната препорака бидејќи овие инвестиции не се профитабилни. (v) Многу сиромашни и земји во развој не се способни/не се колебаат да изградат скапа инфраструктура потребна за да се исполнат предизвиците поврзани со климатските промени поради несовершените информации и податоци за интензитетот на влијанието на климатските промени врз нивната земја. За да се минимизира влијанието на климатските промени врз водните ресурси, неопходно е да се разбере и процени ранливоста на водните ресурси на влијанијата од глобалното затоплување. По разбирањето на овие влијанија треба да се формираат и имплементираат само политики и стратегии. Треба да се направат сите напори за да се претстават идните влијанија преку намалување на емисијата на стакленички гасови.²⁸

3. БЕЗБЕДНОСТ НА ХРАНА И ЗЕМЈИТЕ

Како резултат на зголемениот раст на населението, приходите и урбанизацијата, се предвидува дека побарувачката за храна ќе се удвои во следните 50 години. На пазарите во развој, диетите и целокупниот квалитет на животот ќе се менуваат со изобилството.²⁹ Земјите ширум светот за Стаупе-Делгадо се повеќе се соочуваат со еколошки и општествени притисоци кои се припишуваат на глобалните модели на неодржливо производство и потрошувачка. Додека промените во глобалната клима се сериозна и добро позната грижа за иднината, има и голем број други неодојни прашања кои го загрозуваат напредокот кон одржливиот развој. Дискусиите за безбедноста на храната до неодамна беа главно

27. Wheeler, S. H. and Gober, P. (2015). Water security and the science agenda. *Water Resource Research*, Vol. 51, Issue 7, pages 5406-5424

28. Misra, K. A. (2014). Climate change and challenges of water and food security. *International Journal of Sustainable Built Environment*, Vol. 3, pages 153-165

29. Perrone, D. and Hornberger, M. G. (2014). Water, food, and energy security: scrambling for resources or solutions?. *WIREs Water*, Vol. 1, pages 49-68

фокусирани на агрономијата, гладот и руралниот развој. Првично, безбедноста на храната беше речиси исклучиво гледана како концепт што се однесува на внесот на калории или исхрана, како и достапноста на доволни количини храна за да се избегне глад или неухранетост. Оттука, политичките дебати и раните стипендии за безбедноста на храната најмногу се занимаваат со зголемување на приносите и модернизирање на земјоделското производство.³⁰

Од друга страна пак, Фалкенмарк и Лундвист истакнуваат дека земјите кои не можат да бидат самодоволни во производството на храна, се соочуваат со неопходност од увоз на храна од други земји или региони. Во општа смисла, трансферот на храна, или преку обични трговски договори или други средства, од региони со релативно богати со вода во региони со недостаток на вода изгледа попрактично и поизводливо од преносот на вода. Главниот аргумент за увоз на храна, а не за меѓународни трансфери на вода за производство на еквивалентна храна во земјата, е дека таквите големи трансфери на вода би биле практично неуправливи и екстремно скапи. Потезите кон порационално прилагодување на недостигот на вода и развојот на стратегии за водоинтензивни производи што ќе се тргуваат на меѓународниот пазар, сепак, се попречени од различни причини. За многу земји на југот, комбинацијата на слаби економски и политички системи и зголемените барања за увоз на храна е главна и најпроблематична дилема. Логистичките проблеми и ненадејниот пад на домашното производство на храна се други комплицирачки фактори кои го попречуваат развојот на остварливи меѓународни трансфери на храна. Со оглед на значителните временски доцнења што треба да се очекуваат во можната адаптација на светската трговија и големите пазарни промени, итно е глобалната заедница да ги процени импликациите на оваа фундаментална дилема.³¹

3.1. Предизвици за безбедноста на храната

Зголемувањето на населението заедно со растечката урбанизација и зголемените еколошки проблеми како што се загадувањето и уништувањето на шумите за Ислам и Вонг, би имало штетни ефекти врз производството, дистрибуцијата и потрошувачката на храна. Дополнително, неможноста на производителите на храна да ги задоволат барањата на населението би предизвикала ескалација на цените на храната. Ова, заедно со зголемените појави на катастрофи поврзани со климата и понатамошни климатски промени ширум светот, ќе го влоши проблемот со безбедноста на храната со кој се соочуваат веќе загрозените поединци/популации, како и глобалната заедница.³²

За Мисра управувањето со безбедноста на храната и нејзиниот одржлив развој е еден од најголемите предизвици во светот. Мнозинството од сиромашното светско население живее во земјите од Јужна Азија и Субсахарска Африка, скоро 1,7 милијарди луѓе и од ова, приближно за 860 милиони луѓе таму има безбедност на храна. Земјите не се во можност да им обезбедат доволно количество хранлива храна на овие луѓе за да можат да живеат здраво. Силно се верува дека во светот има доволно храна за да се нахранат сите адекватно, но проблемот е дистрибуцијата и управувањето. Затоа, развојот и имплементацијата на план за безбедност на

30. Staupe-Delgado, R. (2020). The water–energy–food–environmental security nexus: moving the debate forward. *Environment, Development and Sustainability*, Vol. 22, pages 6131-6147

31. Falkenmark, M. and Lundqvist, J. (1998). Towards water security: political determination and human adaptation crucial. *Natural Resources Forum*, Vol 21, No. 1, pages 37-51

32. Islam, S. M. and Wong, T. A. (2017). Climate Change and Food In/Security: A Critical Nexus. *Environments*, Vol. 4, No. 2, Issue 38, pages 1-15

храната е неопходен кој мора да вклучува процедури за справување со закани, манипулации со производи и план за складирање и дистрибуција на производи заедно со процедура за следење. Покрај тоа, треба да има корективна акција што ќе ги спречи производитите да влезат во трговијата.³³

Напротив за Фалкенмарк и Лундвист, две многу различни размислувања се релевантни за дискусијата за производството на храна и безбедноста на храната: едното е количеството што може да се произведе, другото е прашањето за економскиот принос. Еден одлучувачки фактор што ја одредува безбедноста на храната е физичкото ограничување на количините што можат да се произведат под дадени услови на вода и животна средина. Освен тешкотиите поврзани со климата за обезбедување доволно вода, кои постојат во многу тави во сушните и полусушните региони во светот, тука треба да се спомене и дека сè помалку земји имаат можност или способност да развиваат повеќе вода. Другиот важен фактор е економскиот принос, односно побарувачката: има мала причина земјоделецот да произведува храна која никој не може да си дозволи да ја плати или која никој не сака да ја купи. Оттука, додека некои се загрижени за потенцијалот за зголемување на производството од гледна точка на ресурси, други укажуваат на недостатокот на економски стимулации за земјоделците да го зголемат производството и на многу нерамномерната распределба на куповната моќ меѓу потрошувачите, што го ограничува правичниот пристап до храна достапна на пазарот.³⁴

Дополнително, Ислам и Вонг истакнуваат дека употребената енергија (согорување на фосилни горива) и загадувачите кои се ослободуваат за време на производствените процеси може да го влошат проблемот со климатските промени. Трите системи се сложено поврзани и оттаму промените во кој било систем би имале домино ефект врз другите два системи. Првото нешто што треба да се направи е да се започнат суштински промени во еден од системите. Веројатно би било најдобро да не се менуваат сите системи во исто време бидејќи тоа може да резултира со хаос и конфузија што може да ги влоши проблемите во секој систем. Решавањето на проблемот со ефектите од системите за производство на храна кои ги зголемија глобалните јаглеродни отпечатоци и ги влошија климатските промени, може да биде полесно од другите два системи. Тоа е затоа што системите за производство на храна се управувани и контролирани од луѓе. Промената на производните системи за да се усвојат поеколошки производствени процеси е полесна во споредба со справувањето со ефектите од климатските промени врз безбедноста на храната што вклучува не само економски интереси, туку и политички интереси.³⁵

Интересен е и ставот на Сантерамо и Ламанаца за кои губењето и отпадот од храна се меѓу најпредизвикувачките грижи на современото општество. Импликациите на оваа појава за безбедноста на храната ја анимираат општествената дебата. Всушност, додека глобалната побарувачка за храна расте, милиони луѓе ширум светот страдаат од неисхранетост. Концептот на несигурност во храната се однесува не само на гладните луѓе, туку и на несигурноста во однос на макро- и микро-нутриенти: неурамнотежените диети може да придонесат за несигурност во храната. Губењето и отпадот од храна подразбира неефикасно користење на

33. Misra, K. A. (2014). Climate change and challenges of water and food security. *International Journal of Sustainable Built Environment*, Vol. 3, pages 153-165

34. Falkenmark, M. and Lundqvist, J. (1998). Towards water security: political determination and human adaptation crucial. *Natural Resources Forum*, Vol 21, No. 1, pages 37-51

35. Islam, S. M. and Wong, T. A. (2017). Climate Change and Food In/Security: A Critical Nexus. *Environments*, Vol. 4, No. 2, Issue 38, pages 1-15

ресурсите (т.е. вода, енергија, храна). во рамките на земјоделско-прехранбените системи со штетни влијанија врз нивоата на безбедност на храната. Политичките мерки за ограничување на губењето и отпадот од храната во различни фази од производството на храна и синџирите на снабдување се клучни за да се намалат влијанијата врз безбедноста на храната.³⁶

Накратко, за Ислам и Вонг, безбедноста на храната, производството на храна и климатските промени се сите меѓусебно поврзани и испреплетени. Промените на еден фактор би имале негативно влијание врз другите фактори. Земете го на пример недостатокот на безбедност на храната. Ова би довело до пораст на производството на храна, што пак би довело до влошување на климатските промени поради фактори како што се расчистувањето на земјиштето за поддршка на растечките производствени системи.³⁷

ЗАКЛУЧОК

Денес сме сведоци на резултатите од нашата недостаток на способност правилно да го балансираме економскиот раст, социјалниот развој и безбедноста на животната средина. Светот се движи кон опасна ситуација на општествена нестабилност, зголемен хаос и локални пропаѓања.³⁸

За да се постигне свет обезбеден вода, потребна е рамнотежа помеѓу социјалните, еколошките и економските компоненти. Потребна е соодветна интеграција на меки и тврди мерки како што се складирање и транспортирање на вода и заштита на самиот ресурс.³⁹

Клучот за успешна иднина за човештвото е да се изнајдат начини, законодавство и институции кои им олеснуваат на општествата да се справат со нивните еколошки предуслови додека ги задоволуваат општествените потреби за вода за здравје, за создавање приходи и искоренување на сиромаштијата, за храна, за производство на енергија и за еколошки услуги. . Дополнително, од суштинско значење ќе биде да се изнајдат начини за излез од парализата на загадувањето на водата што инаку ќе го попречи и општото снабдување со вода и социо-економскиот развој како таков.⁴⁰

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Ahmad, F., Ahmad, S., Zaindin, M. and Adhami, Y.A. (2021). A Robust Neutrosophic Modeling and Optimization Approach for Integrated Energy-Food-Water Security Nexus Management under Uncertainty. *Water*, Vol. 13, Issue 2, pages 1-26
2. Bakker, K. (2012). Water Security: Research challenges and opportunities. *Science*, Vol. 337, Issue 6097, pages 914-915
3. Bakker, K. and Morinville, C. (2013). The governance dimensions of water security: a review. *Philosophical Transactions of the Royal Society*, Vol. 371, Issue 2002

36. Santeramo, G. F. and Lamonaca, E. (2021). Food Loss–Food Waste–Food Security: A New Research Agenda. *Sustainability*, Vol. 13, Issue 9, pages 1-7

37. Islam, S. M. and Wong, T. A. (2017). Climate Change and Food In/Security: A Critical Nexus. *Environments*, Vol. 4, No. 2, Issue 38, pages 1-15

38. Falkenmark, M. (2001). The Greatest Water Problem: The Inability to Link Environmental Security, Water Security and Food Security. *Water Resources Development*, Vol. 17, No. 4, 539–554

39. Mishra, K. B., Kumar, P., Saraswat, C., Chakraborty, S. and Gautam, A. (2021). Water Security in a Changing Environment: Concept, Challenges and Solutions. *Water*, Vol. 13, Issue 4, pages 1-21

40. Falkenmark, M. (2001). The Greatest Water Problem: The Inability to Link Environmental Security, Water Security and Food Security. *Water Resources Development*, Vol. 17, No. 4, 539–554

4. Brauch, G. H. (2007). Environment and security in the Middle East: Conceptualizing environmental, human, water, food, health and gender security. *Integrated Water Resources Management and Security in the Middle East*, pages 121–161
5. Cook, C. and Bakker, K. (2012). Water security: Debating an emerging paradigm. *Global Environmental Changes*, Vol. 22, pages 94-102
6. De Laurentiis, V., Hunt V.L. D. and Rogers, D.F. C. (2016). Overcoming Food Security Challenges within an Energy/Water/Food Nexus (EWFN) Approach. *Sustainability*, Vol. 8, Issue 1, pages 1-23
7. Drangert, JO. (2021). Urban water and food security in this century and beyond: Resource-smart cities and residents. *Ambio*, Vol. 50, pages 679-692
8. Falkenmark, M. and Lundqvist, J. (1998). Towards water security: political determination and human adaptation crucial. *Natural Resources Forum*, Vol 21, No. 1, pages 37-51
9. Falkenmark, M. (2001). The Greatest Water Problem: The Inability to Link Environmental Security, Water Security and Food Security. *Water Resources Development*, Vol. 17, No. 4, 539–554
10. Hanjra, A. M. and Qureshi, E. M. (2010). Global water crisis and future food security in an era of climate change. *Food Policy*, Vol. 35, Issue 3, pages 365-377
11. Islam, S. M. and Wong, T. A. (2017). Climate Change and Food In/Security: A Critical Nexus. *Environments*, Vol. 4, No. 2, Issue 38, pages 1-15
12. Kang, Y., Khan, S. and Maa, X. (2009). Climate change impacts on crop yield, crop water productivity and food security – A review. *Progress in Natural Science*, Vol. 19, pages 1665-1674
13. Lautze, J. and Manthritilake, H. (2012). Water security: Old concepts, new package, what value?. *Natural Resources Forum*, Vol 36, pages 76-87
14. Misra, K. A. (2014). Climate change and challenges of water and food security. *International Journal of Sustainable Built Environment*, Vol. 3, pages 153-165
15. Mishra, K. B., Kumar, P., Saraswat, C., Chakraborty, S. and Gautam, A. (2021). Water Security in a Changing Environment: Concept, Challenges and Solutions. *Water*, Vol. 13, Issue 4, pages 1-21
16. Perrone, D. and Hornberger, M. G. (2014). Water, food, and energy security: scrambling for resources or solutions?. *WIREs Water*, Vol. 1, pages 49-68
17. Proctor, K., Tabatabaie, M.H. S. and Murthy, S. G. (2021). Gateway to the perspectives of the Food-Energy-Water Nexus. *Science of The Total Environment*, Vol. 764, Issue 142852, pages 1-49
18. Santeramo, G. F. and Lamonaca, E. (2021). Food Loss–Food Waste–Food Security: A New Research Agenda. *Sustainability*, Vol. 13, Issue 9, pages 1-7
19. Srinivasan, V., Konar, M. and Sivapalan, M. (2017). A dynamic framework for water security. *Water security*, Vol. 1, pages 12-20
20. Staupe-Delgado, R. (2020). The water–energy–food–environmental security nexus: moving the debate forward. *Environment, Development and Sustainability*, Vol. 22, pages 6131-6147
21. Wheeler, S. H. and Gober, P. (2015). Water security and the science agenda. *Water Resource Research*, Vol. 51, Issue 7, pages 5406-5424
22. Young, L. S., Frongillo, A. E., Jamaluddine, Z., Melgar- Quiñonez, H., Pérez-Escamilla, R., Ringler, C. and Rosinger Y. A. (2021). Perspective: The Importance of Water Security for Ensuring Food Security, Good Nutrition, and Well-being. *Advances in Nutrition*, Vol. 12, Issue 4, pages 1058-1073

М-р Мартина Бизимоска

Меѓународен Славјански Универзитет
Република Северна Македонија

ЗАДОВОЛСТВОТО ОД РАБОТА ВО РАБОТНАТА СРЕДИНА

Апстракт: Научната работа е важен процес што влијае на нивото на развој на општеството. И образованието како и научното истражување се тесно поврзани со човечкиот развој како индивидуа и како општество, па дури и самото човештво. Тоа, за жал, претставува долгорочен процес, што значи дека резултатите од постигнатото ќе почнат да се појавуваат долго време после одредена активност. Во овој аспект, науката претставува инвестиција во новите генерации и во нивната удобност за живот, знаење и развој на лични вештини.

Високото задоволство што доаѓа од научната работа може да послужи како дополнителна мотивација за тоа што последователно се пренесува во достигнувања.

Јасно е дека задоволството од работата е пријатна или позитивна емоционална состојба како резултат на проценката на сопствените достигнувања на работа. Задоволството од работата е знак за тоа како вработените ја перцепираат својата работа, оценувајќи ја преку ефективност, можност да ги користат своите ресурси и способности и чувството на исполнетост од извршената работа.

Клучни зборови: Задоволство од работа, универзитетска средина, организациска култура, среќа, стрес, мотивација, посветеност.

JOB SATISFACTION IN THE WORKING ENVIRONMENT

Abstract: Scientific work is an important process that affects the level of development of society. Both education and scientific research are closely linked to human development as an individual and as a society, and even to humanity itself. Unfortunately, this is a long-term process, which means that the results of what has been achieved will begin to appear long after a certain activity. In this respect, science is an investment in the new generations and in their comfort for life, knowledge and development of personal skills.

The high satisfaction that comes from scientific work can serve as an additional motivation for what is subsequently transferred to achievements.

It is clear that job satisfaction is a pleasant or positive emotional state as a result of evaluating one's own achievements at work. Job satisfaction is a sign of how employees perceive their work, evaluating it through effectiveness, ability to use their resources and abilities and a sense of fulfillment from the work done.

Keywords: Job satisfaction, university environment, organizational culture, happiness, stress, motivation, commitment.

ВОВЕД

Постојат тврдења дека повеќето организациски промени пропаѓаат поради конфликт помеѓу предложената промена и постоечката култура. Покрај тоа, многу напори за промена не ги постигнуваат своите цели поради тенденцијата од страна на многу менаџери и консултантите да ги игнорираат културолошките прашања во контекст на Водечка промена на Џон Котер (1996), една од најпознатите и најтрајните книги во полето на управување со промените. Сепак, пред да го направам тоа, сакам да бидам многу јасна. Не мислам дека идеите на Котер за промена во една организација се погрешни. Всушност, мислам дека повеќето од неговата целокупна стратегија е на место. Единствено во неговата неволност да ја обрати кон организациската култура како еден составен дел од процесот и организацијата, постои еден вид немарност.

Пристапот на Котер е како еден вид прирачник за готвење на организациски промени. Моделот е многу популарен веројатно поради неговиот пристап, чекор по чекор. Сепак, и тој си има свои критики. Најистакнатата од овие критики е тоа што често недостигаат детали за техниките и пристапите (Apelbaum, Hebashi, Malo, Shafk 2012). Ова е особено точно кога се однесува на совети кои тој ги дава околу прашања кои се поврзани со една организациска култура. Тука ќе ги разгледаме сите осум чекори. Притоа, ќе разработиме како донесувањето на културната перспектива на секој чекор го проширува нечие разбирање на целокупното влијание на секој од нив.

Осумте чекори во моделот за промена на Котер се:

1. Воспоставување на чувство за итност;
2. Создавање на водечка коалиција;
3. Развивање на визија и стратегија;
4. Комуницирање на визија за промена;
5. Овозможување на широко дејство на вработените;
6. Генерирање на краткорочни победи;
7. Консолидирање на добивки и производство на поголема промена
8. Прицврстување на нови пристапи во културата.

Задоволството од работата во една средина зависи од повеќе фактори и различни влијанија имаа улога во тоа како би се одвивал еден работен ден, а потоа и целосен процес. Но постоењето на квалитетна работна средина и опстојување на високото ниво на соработка и почитување во универзитетската средина и тоа како зависи од видот односно нивото на организациската култура во истата.

1. ТЕОРЕТСКИ ПОГЛЕД НА ЗАДОВОЛСТВОТО ОД РАБОТАТА

1.1. Историски поглед на поимот „задоволство од работата“

Во однос на прашањето, или поконкретно, за признаената и важна тема во организациското поведение „Задоволство од работата“ како конструкција, повеќе од шеесет години се водат разни дискусии, размислувања, проучувања, разни истражувања од различни науки, како на пример: психологија, социологија, економија и организациските науки. Значаен придонес за проучувањатето на задоволството од работата се сретнува во книгата на Фредерик Тејлор (основоположникот на научниот менаџмент) „Приципите на научното управување“ (1911 г.). Елтон Мејо (основоположникот на школата за „човечките односи“) во неговата книга („Социјалните проблеми на индустриската организација“,

1933 г.) донесува заклучоци врз основа на значајниот експеримент – Хоторн, со кој експеримент ја открил новата ера во теоријата на управувањето преку концепцијата „социјален човек“: „Ефикасноста од работата се определува не само од техничките, економските и организациските фактори, туку пред сè од низата социјални фактори, како што се почитување на личното достоинство, признание на постигнувањата, пријателски меѓусебни односи, а врз поведението на луѓето во работниот процес значајно влијание имаат и припадноста кон неформалната група, воспоставените неформални норми и авторитетот на лидерот“. Во текот на 1935 год. (Норрск, 1935, 47) задоволството од работата се разгледува и дефинира како „комбинација од психолошки, физиолошки и еколошки услови“ како причина за вработените да бидат задоволни од работата. Во 1939 год., одредени автори (Roethlisberger, Dickson, 1939; Roethlisberger, 1941,) ја објаснувале врската помеѓу задоволството од работата и работното докажување, како резултат од Хоторновите експерименти – проучувањата од 1930 год. Креаторот на Теоријата за поставување на целите, Едвин Лок (Locke, 1969, 309-336; 1976, 1297 – 1350) го објаснува задоволството од работата како „пријатна, позитивна емоционална состојба или однос, како резултат од оценката на работата или доживувањата на работното место или искуството“. Задоволството од работата е резултат на разбирањето дека работата одговара или дозволува исполнување на важните вредности.

Личните мотиватори, карактеристиките и стремежите на човекот, и во каков степен се задоволени од работата, исто така вршат влијание врз ефективноста на работата. Во таа смисла одредени автори (Schultz, Schultz, 1998) истакнуваат дека „задоволството од работата опфаќа позитивни и негативни чувства и ставови на луѓето кон личната работа и тие чувства и ставови зависат и се поврзани со работната карактеристика, но исто така и во голем степен се поврзани и со личните карактеристики, како на пример: возраст, пол, здравје, социјалните взаемни односи.“

Задоволството од работата (Spector, 1979) претставува „како луѓето се чувствуваат на нивните работни места и од различните аспекти на работното место. Тоа е и најголемиот степен до кој луѓето ја сакаат или не ја сакаат нивната работа“. Како испреплетена конструкција, задоволството од работата ги вклучува внатрешните и надворешните фактори. Во оваа смисла и познатите научници (Herzberg, Mausner, Snyderman, 1959) ги идентификуваат присутните надворешни и внатрешни фактори за вработените поврзани со наградите од работата, како на пример: постигнувањето, работата, одговорноста, напредокот и др. Надворешните фактори се резултат од надворешните награди поврзани со околната средина, меѓуличните односи, условите за работа и др.

Но, секогаш е потребно да се има едно нешто предвид кога станува збор за задоволството од работата – тоа без сомнение е средината во која се извршува работата (работната дејност), или околноста во кои се работи во организацијата како „фактор на стабилизација“ (Илиев, 2001, 52), а тоа е организацијата и нејзината организациска култура. Од разбирањето и познавањето на аспектите на организациската култура, видот на организациската култура со која располага организацијата, зависи и нивото на мотивацијата во организацискиот систем.

Оптимизирањето на соодносот помеѓу организациската култура и задоволството на вработените придонесува за зголемување и подобрување на услугите на вработените кон клиентите, бизнисот и општеството во целина, како и нивната желба да дадат придонес за успех на организацијата.

1.2. Карактеристики, теории и детерминанти на задоволството од работата

Една од главните карактеристики на идентитетот на повеќето луѓе е работата. Кога станува збор за вообичаеното и секојдневното прашање: „Што работиш?“, повеќето луѓе одговараат со нивната должност, или според искажаното „Работата на секој, без разлика дали тој се занимава со литература, музика, архитектура или што и да е друго, е неговиот автопортрет“. Феноменот работа (труд) постои и постоел и во минатото, еволуирајќи преку трите бранови на економија – земјоделска, индустриска и информациска. Ставот за работа е прашање кое преку поимот „однос“ можеме да го разбереме како став, опис на позициите, приодот на дадена личност кон елементите од нејзината активност или аспекти на околниот свет (однос кон трудот). Албер Ками напишал: „Без работа с во животот се расипува, но кога работата е бездушна, животот се задушува и умира“. Ставот за работа е прашање кое треба да се смета за причина што тоа е едно од најшироките истражувања на темата во индустриската (организациската) психологија, во науката за управување и управување со човечките ресурси, задоволството од работата зазема централна улога во теориите за мотивација. Односот кон работата, чиј краен резултат е задоволство од работата, како и различните истражувања на оваа тема се стремат кон подобрување на индивидуалниот живот на работникот и на организациската ефикасност.

Извори на задоволство во работата можат да бидат различни физички или социјални услови во кои човекот работи, начинот на неговата организација, карактеристиките на работниот процес, постигнатите резултати, можностите за реализација на конкретни истакнати способности. Задоволството од работата не е „виц“, не е „чудо“, туку поими и мотивациски фактори кои ги засегаат целите и поведението, кои опишуваат колку еден работник е задоволен (среќен) од сопствената работа.

Стремежот кон среќата (pursuit of happiness) претставува неутуѓиво право кое е наведено во Американската декларација за независност. Среќата се карактеризира со обидот за почести позитивни емоционални, отколку негативни состојби (Bradburn, 1969), или како „некои кои напредуваат кон важните цели во животот“ (Diener et al., 1999). Според класичниот принцип – „колку може повеќе среќа за колку што е можно повеќе луѓе“. Американскиот речник „Вебстер“ ја дефинира среќата како „пријатни чувства кои произлегуваат од насладувањето на доброто“. Или како што е опишано за потрагата по среќата (места и луѓе) во различни култури во книгата „Географија на Блаженството“.

Но, што значи да си среќен од сопствената работа – да наоѓаш „смисла“ во тоа што го правиш? Идентификацијата со трудот како последица од когнитивниот процес на споредба помеѓу трудот како дејност и Јас-перцепција (Илиева, 2009) мотивацијата за труд и теориите за мотивација, претставуваат „прелудија“ кон реализација и остварување на нови хоризонти (потреби) – нов сон на секој вработен – и тоа е потрагата по „смислата“ во работата како позитивен став насочен кон подобрување на задоволството од работата. Познатиот австриски психијатар и невролог Виктор Франкл напишал: „Смислата се појавува само тогаш, кога луѓето ги поврзува она кое го прават, со она, што е важно за нив“, или како што има напишано и Фридрих Ниче: „Ако имаш свое 'Зошто' во животот, ќе се справиш со ново настанатото 'Како' – парафразирано според Кројц и Фостер (2009), ова значи – „Кој не наоѓа смисла, негодува против својот живот и незадоволството од работата“.

Во „Добри работни денови“ („A Good Day's Work“ – Penna)¹ напишале: „(добар работен ден) ... не е индивидуално, организациско или општествен (социјален) проблем – тој е трите работи. Добрата работа е индивидуално одговорна, организациско продуктивна и општествено корисна. Само корелација помеѓу овие три нивоа ... води кон ... навистина добра работа“. Или „Индивидуалноста“ означува осет за „себе си“ – и кон просторот да бидам „себе си“ – баланс помеѓу мојата работа и животот без работа, – хармонија помеѓу моите лични вредности и тие на мојата организација“. Организациските проблеми означуваат:

- » чувство за заедништво за време на работата;
- » можност да се почувствувам како дел од нешто поголемо од мене;
- » можност да придонесам за успехот на организацијата;
- » менаџер или лидер кој создава смисла за мене.

Општествените (социјалните) вклучуваат:

- » можност за придонесување кон општеството;
- » работа за организацијата со силно чувство за корпоративна одговорност.

Поимот „однос“ можеме да го разбереме како став, опис на позициите, природот на дадена личност кон елементи од нејзината активност или аспекти на околниот свет (однос кон трудот, работата). Или по дефиницијата на Фишбејн и Ајзен (Паунов, 2009, 95) „односот (размислување, ставот) е стекната склоност за одржлива поволна или неповолна реакција кон некој предмет“. За разлика од вредностите која е поглобална и постојано влијае врз однесувањето во различните ситуации, овде станува збор за фактор на однесување, поврзан со одредена ситуација или одреден предмет. Вредностите и односите обично – но не секогаш – се во хармонија.

Поимот „задоволство“ се поврзува со позитивните искуства на индивидуата, групата или општеството, но по постигнувањето на важни за нив цели – резултат од задоволување на тековните потреби. Неговото истражување започнува под притисок на практиката и потребата општеството да го открие овој феномен кај одредени групи или поединци.

Трудот (работата) е основната дејност на човекот и преку него тој ги задоволува основните потреби. Во зависност од личните цели, вредностите и резултатите од работата, може да се набљудува поголема или помала мера на задоволство. Се смета дека задоволството може да биде дефинирано како збирен однос кон одделни аспекти на работните активности – нејзината содржина, услови, ситуација и може да биде разгледувано како когнитивно-афективен процес.

Теоретската база или основата на концепцијата за задоволството од работата претставува во суштина теоријата за вредностите од Едвин Лок. Според таа теорија, задоволството од работата (Janicijevic, 2004) постои во степен до кој луѓето се задоволни од крајниот резултат на работата. Колку повеќе индивидуата добива од крајниот резултат кој лично таа го цени, тогаш таа ќе биде задоволна. Врз задоволството од работата не влијае само висината на наградата, туку и видот на наградувањето кое се добива, т.е. дали за вложениот труд вработениот го добива соодветното наградување кое самиот тој го почитува или уважува. Според оваа теорија, вработените кои добиваат помала плата, не треба да бидат незадоволни, доколку платата која ја добиваат, за нив не е и суштински (главен) фактор на задоволството (на пример: кај одредени вработени можеби напредокот во обуките или развојот на кариерата е поважен (суштински) фактор

1. Повеќе за тоа: Penna – Global HR Service Group. Достапно на: www.penna.com

на задоволството во работата). За да можеме да го предвидиме нечие задоволство од работата, неопходно е да се земат предвид не само задоволството од одредени аспекти на работата со која се занимава индивидуата, но потребно е да се земат предвид и очекувањата од работата. На вкупното задоволство од работата влијаат и несоодносите или отстапувањето по однос на одделните аспекти од работата, а не висината на задоволството со тие аспекти сами по себе. Луѓето вообичаено ги поврзуваат висината на несоодносот помеѓу очекувањата и задоволството во општа смисла кон тие аспекти, во кои постои голема несоодветност помеѓу очекувањето и задоволството и апсолутниот сооднос на задоволството има тенденција кон намалување.

Во голем дел од литературата за задоволството од работата се поставува акцент на внимание врз факторот „пол“ или дали признакот „пол“ како индивидуална демографска карактеристика има влијание врз задоволството од работата.

Во истражувањата спроведени во јавниот сектор (на пример од истражувањата извршени од: Busch & Busch, 1977, Haddleston et al, 2002, Mason, 1997), констатирано е „нешто што има влијание врз задоволството од работата е специфичноста на работата, а не полот на вработените“. Други автори од истото истражување го прифаќаат мислењето дека „мажите и жените во определени ситуации имаат различно ниво на задоволство од работата“ (Busch, Busch, 1978, 438–448). Интересно е и следното мислење дека „специфичните и професионалните карактеристики имаат влијание врз задоволството од работата, а не полот сам по себе“. Во таквиот контекст Масон (1997, 163–173) истакнува „разликите во задоволството од работата се должат не на полот, туку на други варијабли, како на пример, соработката на работното место“.

Јавниот менаџмент, јавната политика и политичката наука во еден мултидисциплинарен истражувачки проект се заложиле да ги испитаат разликите помеѓу мажите и жените за време на работата, а идејата била да се бара фактот дали мажите и жените работат на различен начин.² Истражувањата покажале дека и кај двата пола постои различно лидерство, управување, стил на комуникации, жените почитуваат помала хиерархија и работа во група.³ Разбирање на улогата на жените во јавната служба е истакнато како еден од клучните прашања во јавната администрација и во политичко-научните истражувања (Guy, 1993, 285–292). Овие автори ги објаснуваат разликите помеѓу мажите и жените и каков пристап тие имаат во работата. Друга значајна длабинска анализа за задоволството од работата и како влијаат индивидуалните карактеристики на задоволството од работата е спроведена од Стајнс (во Demmke, 2005) во кој заклучува: „индивидуалните карактеристики не се од големо значење што се однесува до задоволството од работата“. Структурата и елементите се позначајни. Стајнс стигнува до заклучокот дека „инвестирањето во политиката на човечките ресурси и во можностите за развој во кариерата доведува и до поголемо одобрување од раководството“. Според Стајнс „задоволството од работата на вработените се разликува и од работодавачот“.

Врската на односот помеѓу „задоволството и незадоволството“ со личните цели, вредностите и потребите ја определува неговата блискост со мотивација,

2. Повеќе за тоа: What do Women Want? Men, Women, and Job Satisfaction in the Public Service, David W. Pitts, Elizabeth M. Jarry, Vicky M. Wilkins, Sanjay K. Pandey. [online] Georgia State University Andrew Young School of Policy Studies: Достапно на: <https://www.issuelab.org/resource/what-do-women-want-men-women-and-job-satisfaction-in-the-public-service.html>. [Посетено 14 Април 2021].

3. Ibidem

акција и активност за постигнување на овие цели и остварување на важни вредности и потреби. Искуството на односот се одвива во одредено време, така што може да се разгледува и како психичка состојба со различно времетраење. Во оваа врска можеме да зборуваме за истражување на степенот на задоволството. Друг аспект на задоволството може да биде причинско-последичната врска со појавите како што се активност и ефикасност во работата, отсуства, промени во интензитетот на работната мотивација или неговата содржина, долгорочни промени во психичката состојба или во здравствениот статус.

Во теориите на задоволство од работата во литературата за организациските науки и менаџмент, постојат неколку различни ставови за тоа кои се претходниците на теориите за задоволството од работата и кои се составните делови на теоријата на задоволство од работата. Според литературата што тие ја истражувале, познати истражувачи⁴ (Kinicki, Kreitner) изработуваат класификација во три категории:

Табела 1. Класификација на теориите за задоволство од работата

1. Ситуациони теории	Задоволството од работата е резултат од природата на работата или од други аспекти на организациската средина.
2. Диспозиционите теории	Задоволството од работата е засновано на внатрешно-индивидуалните лични карактеристики на индивидуата.
3. Интерактивни теории	Задоволството од работата е резултат од меѓусебното дејство на ситуационите и диспозиционите карактеристики на индивидуата.

Во контекст на таа класификација и други истражувачи (Kinicki, Kreitner, 2003) изразуваат несогласност со констатацијата дека одредени значајни теории не се земени предвид или воопшто не е водена дискусија за нив, како на пример теоријата на Фредерик Херцберг. Од оваа размислување ќе дадеме кратко објаснување за некои теории кои заслужуваат внимание и предлагаат солидна основа на задоволството од работата. Според „Двофакторната теорија“ од Херцберг (која подетално се разгледува во наредните глави во книгата), постојат надворешни и внатрешни услови на работа чиј недостаток доведува до незадоволство кај луѓето. Ако тие услови се недоволни, тоа не значи дека луѓето не се мотивирани. Овие фактори Херцберг ги нарекува незадоволителни или хигиенски. Според оваа теорија, во отсуство или недоволен степен на присуство на хигиенските фактори, кај човекот се јавува незадоволство од работата. Според Херцберг, неопходни се условите кои се нарекуваат „мотиватори“ кои се еквивалентни на потребите од повисокото ниво на Маслоу. Ова се фактори кои ги мотивираат луѓето да работат ефективно.

Портер и Лоулер (1968) разјаснуваат во нивната теорија како делува односот помеѓу задоволството од работата и извршувањето (исполнувањето) на работата. Во овој модел има пет варијабли: вложен напор, перцепции, добиени резултати, награди и степен на задоволство (подетално за нив во следните глави во книгата). Според овој модел, резултатите постигнати од страна на вработените зависат од три варијабли: вложен напор, способноста и карактеристиките на

4. Повеќе за тоа: Judge, T. A., Klinger, R. Job satisfaction, Subjective Well-Being at work. Достапно на: <http://psycnet.apa.org/record/2008-00541-019>. [Посетено 7 Мај 2021].

личноста, како и свеста за нивната улога во процесот на трудот. Задоволството е мерка за тоа колку е важна наградата. Оваа оценка ќе влијае врз перцепцијата на човекот и во идните ситуации. Заклучокот на оваа теорија е дека резултатите од работата доведуваат до задоволство. Овој заклучок е во контрадикторност со размислувањето на многу раководители кои сметаат дека понезадоволните работници работат подобро. Портер и Лоулер, напротив, веруваат дека чувството на остварена (реализирана) работа води до задоволство и очигледно помага во подобрување на резултатите.

Моделот на работните карактеристики е теорија, која ја нагласува улогата што одредени аспекти на работата ја имаат и влијаат врз мотивацијата за работа. Според Хакман и Олдман (1979, 256), вработените мора да искушат три важни психички сосостојби за да бидат мотивирани, а петте основни карактеристики придонесуваат за опстанокот на овие ментални состојби од страна на работниците. Со цел да ја потврдат нивната теорија, тие изработија прашалник за мерење на петте клучни карактеристики наречени „Прашалник за дијагноза во работата“ и алтернативни инструменти како што е „Прашалникот за работните карактеристики“. Истражувањата покажале позитивна корелација помеѓу присуството на главните работни карактеристики и задоволството и самопотврдената мотивацијата на вработените.

Детерминанти на задоволство од работата – задоволството од работата како комплексна конструкција е тесно поврзана со другите компоненти на организациското однесување (поведение). Овие составни компоненти или елементи, одредени научници (Kinicki, Kreitner, 2003) ги нарекуваат „последници од задоволството од работата“. Детерминанти или корелати на задоволството од работата, кои се најповеќе разработени и применувани во литературата се: ангажирање во работа; продуктивност и ефикасност; задоволство и извршување на работата; перцепција на стресот; напуштање на работата и отсутвата; менталното и физичкото здравје; мотивација и др.

КОНСУЛТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Argyris, C., (2003) *A Life Full of Learning*. Organization Studies, Sage, London,
2. Baligh, H. (2006.) *Organizational structure*, Springer
3. Barzelay, M. & Campbell, C. (2003.) *Preparing for the Future: Strategic Planning in the U.S. Airforce*. Washington D.C.: Brookings Institution Press
4. Beer, M. & Nohria, N. (2000.) *Breaking the code of change*, Harvard Business School Press, Boston Massachusetts,
5. Bolman, L. & Deal, T. (2008.) *Reframing Organizations: Artistry, Choice, and Leadership*. San Francisco: Wiley & Sons, Inc
6. Bowers, D. G. (2002.) *Survey-Guided Development: Using Human Resources, Measurement in Organizational Change*, *Journal of Contemporary Business* 1,
7. Cameron, E. & Green, M. (2004.) *Making sense of change management: a complete guide to the models, tools and techniques of organizational Change*, London, Sterling, V: Kogan Page,
8. Cameron, K. & Quinn, R. (2011.) *Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework*. San Francisco: JoseyBass
9. Cameron, K.S. and Quinn, R.E. (2006.) *Diagnosing and Changing Organizational Culture*, Reading, PA: Addison-Wesley,
10. Child, J. (2005.) *Organization: Contemporary principles and Practices*. Blackwell, Oxford

11. Cummings, T.G. & Worley, C.G. (2005.) Organization development and change, 8th edition, Ohio, Thomson South-Western
12. Denison, D. R., Hooijberg, R., Lane, N., & Lief, C. (2012.) Change in Global Organizations: Aligning Culture and Strategy. San Francisco: Jossey Bass.
13. Dess, G. Lumpkin, G.T. Eisner A., Strategijski menadžment, Data status
14. Đuričin, D. Janošević, S. Kaličanin, Đ. (2011.) Menadžment i strategija, CID Ekonomski fakultet Beograd
15. Evans, J. R. & Lindsay, W. M. (2008.) The Management and Control of Quality: Managing for Quality and Performance Excellence. USA: Thomson South Western
16. Fincham, R. & Rhodes, P. (2005.) Principles of organizational behavior, Oxford, Oxford University Press,
17. French W.L., C. H. Bell (2005.) Organization development and transformation: managing effective change (6th ed.), Mc-Grew Hill, Irwin,
18. Gagliardi, P. (2006.) The creation and change of organizational cultures: Conceptual framework, Organization Studies
19. Gorcheles, L. Marien, E. West Ch. (2004.) The manager guide to distributin channels, McGraw-Hill
20. Gustavsen, B., B. Hofmaier, M. (2006.) Ekman Philips & A. Wikman, Concept-driven development and the organization of the process of change: an evaluation of the process of change, Vol. 3, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia,
21. Gruneberg, M. (1979.) Understanding Job Satisfaction, London
22. Hirschhorn, L. (2000.) Changing Structure Is Not Enough: The moral meaning of Organizational Design. In Beer, M. & N. Nohria (Ed.) Breaking the Code of Change, Harvard Business School, Boston, Massachusetts,
23. Hong, P., Hong, S.O., Roh, J.J. and Park, K. (2012.) "Evolving benchmarking practices: a review for research perspectives", Benchmarking: An International Journal, Vol. 19 Nos 4/4
24. Howell, J. P. & D. L. (2006.) Costley Understanding Behaviors for Effective Leadership, 2nd ed. Pearson Education Inc., New Jersey
25. Jacobs, R. (2002.) Institutionalizing organizational change through cascade training, Journal of European Industrial Training,
26. Janićijević N. (2011.) Uticaj organizacione kulture na performanse preduzeća, Ekonomske ideje i praksa, Ekonomski falultet Univerziteta u Beogradu
27. Janićijević, N. (2007.) Upravljanje organizacionim promenama, Ekonomski fakultet, Beograd
28. Jones, G. R. (2004) Organizational theory, design, and change (4th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall
29. Kerzner, H. Belack, C. (2010.) Managing complex projects. Hoboken, N.J: Wiley.IS
30. Jacobs, R. L. (2002.) Institutionalizing organizational change through cascade training, Journal of European Industrial Training,
31. Janićijević N. (2011.) Uticaj organizacione kulture na performanse preduzeća, Ekonomske ideje i praksa, Ekonomski falultet Univerziteta u Beogradu
32. Janićijević, N. (2007.) Upravljanje organizacionim promenama, Ekonomski fakultet, Beograd
33. Jones, G. R. (2004.) Organizational theory, design, and change (4th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.,
34. Kerzner, H. Belack, C. (2010.) Managing complex projects. Hoboken, N.J: Wiley,IS

35. Kreier, R., Kinicki A. *Organizational Behavior*, McGraw-Hill, Boston,
36. Kumar, S. Chandra, C. (2001.) "Enhancing the effectiveness of benchmarking in manufacturing organizations", *Industrial Management and Data Systems*
37. Lee, P.Y., Zzailani, S. and Soh, L.K. (2006.) "Understanding factors for benchmarking adoption: new evidence from Malaysias", *International Journal of Benchmarking*, Vol. 13
38. Lončarević, B. Mašić B. (2007.) *Boljanović – Đorđević J., Menadžment – principi, kocepti i procesi*, Univerzitet Singidunum, Beograd
39. Martin, J. (2002.) *Organizational Culture: Mapping the Terrain*. London
40. Mašić, B. (2010.) *Menadžment*, Univerzitet Singidunum, Bograd
41. Richman, L. (2011.) *Successful project management*. 3rd ed. Saranac Lake, N.Y American Management Association
42. Robert, M. (2000.) *Donnelly organizational culture and response*, USA
43. Saraph. (2003.) – *total quality index – a benchmarking tool for total quality management*, Tavana
44. Schein, E. (2010.) *Organizational culture and leadership: A dynamic view*, San Francisco: Jossey-Bass, (4th ed)

Проф. д-р Јанко Бачев
 Факултет за правни науки, МСУ
 Република Северна Македонија

АСПЕКТИ НА МЕЃУНАРОДНИОТ КРИВИЧЕН ТРИБУНАЛ ЗА ПОРАНЕШНА ЈУГОСЛАВИЈА - ОКОЛУ ДИЛЕМАТА ЗА ПРАВНАТА ОСНОВА НА ТРИБУНАЛОТ

Апстракт: Распадот на Социјалистичка Федеративна Република Југославија во почетокот на деведесетите години од минатиот век беше проследен со крвави судири на етничка и религиозна основа. Согласно ова, во 1993 беше основан Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија како ад-хок тело на ОН, со цел да ги гони сторителите на воени злосторства на територијата на поранешна Југославија. Но, Трибуналот предизвикува внимание од аспект на меѓународното право во однос на тоа дали е воспоставен врз меѓународна правна основа. Затоа, прашањето што го отворам тука е за недостаток на правна основа, односно, да ја изложам идејата за Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија во светлината на меѓународното право.

Клучни зборови: Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија, недостаток на правна основа, Трибуналите во Нирнберг и Токио.

ASPECTS OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA - ABOUT THE DILEMMA FOR THE LEGAL GROUNDS OF THE TRIBUNAL

Abstract: The collapse of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia in the early nineties of the last century was followed by bloody clashes on ethnic and religious grounds. Accordingly, in 1993 the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia was established as an adhoc body of the UN, with the aim of prosecuting the perpetrators of war crimes on the territory of the former Yugoslavia. However, the Tribunal raises concerns from the point of view of international law as to whether it is established on an international legal basis. Therefore, the question that I open here is about the lack of legal basis, that is, to expose the idea of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia in the light of international law.

Keywords: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, lack of legal basis, Nuremberg and Tokyo Tribunals

I

После Втората светска војна на меѓународната сцена се појави Југославија како нов државно-правен ентитет во која федерализмот, а подоцна и социјалистичкото самоуправање беа основни карактеристики на општествено-политичкото уредување. За време на полувековното постоење Југославија изгради респектабилна позиција во меѓународната политика, којашто наспроти блоковската поделеност ќе има водечка улога како еден од иницијаторите на

Движењето на неврзаните, со што, на светот во целина ќе му понуди алтернатива што не би се состоела во политика на сојузи и сила, туку со заеднички напори да се обезбеди мир, меѓународна безбедност и развој на сите народи. Меѓутоа, промените во Југославија со уставните амандмани од 1988 година со кои се вовеле капиталистички систем и партиски плурализам не беа доволни да се надминат постојните општествени кризи и сериозните меѓунационални спорови и спречување на нејзина дисолуција. Доброводената надворешна политика на неврзување што ќе и овозможува на Југославија успешно да балансира помеѓу двата спротивставени блокови предводени од САД и СССР, на крај се покажаа како недоволни да ги разрешат внатрешните етнички и верски спротивставености кои кулминираа кон крајот на 80-тите години на минатиот век, доведувајќи до распадот на СФРЈ преку крвави етнички војни.

Гледано од формално-правен аспект, тогашните европски заденици (ЕЗ) интензивно се занимавале со разрешување на кризата во Југославија. Почнувајќи од март до ноември 1991 земјите-членки на ЕЗ усвоиле повеќе декларации за Југославија каде што ја утврдиле својата позиција. Ангажманот на ЕЗ започнал со апелите, несогласувањата и проблемите во рамките на Југославија да се решат по мирен пат и со договор помеѓу сите југословенски републики, потоа продолжувајќи со посреднички иницијативи, пружање на добри услуги и дипломатски активности за мирољубиво разрешување на кризата.

Меѓутоа, подоцна драстично се промени ставот на ЕЗ под притисок на Германија водена од историските предрасуди спрема Југославија и притоа надвладае германскиот став и решителност докрај да ја истераат работата со растурањето на Југославија, кое, всушност, започна со германското унилатерално признавање на Словенија и Хрватска на 23 декември 1991 година. Тука заслужува да се спомене изненадувачкото однесување на останатите членки на ЕЗ, кои не презеле ништо иако биле свесни дека ќе дојде до крвопролевање со таквото унилатерално однесување на Германија кое во годините потоа се потврди од најрелевантни и компететни учесници во настаните.

Така на пример, поранешниот американски државен секретар, Ворен Кристофер, на 18 јуни 1993 година во интервју за Ју-Ес-тудеј што го пренесе и германскиот Ди-велт, истакна дека Германија е главниот виновник за ескалацијата на југословенската криза, односно, во текот на целиот процес на признавањето, а пред се - за време на прераното признавање (на Словенија и Хрватска) беа сторени тешки грешки, за што особена одговорност носат Германците. Поранешниот француски министер за надворешни работи, Ролан Дима, во изјава што ја пренесе Зидојче цајтунг од 21 јуни 1993 година, критикувајќи ја ЕЗ поради признавањето на Словенија и Хрватска, укажа на избрзаниот и ненадеен начин, со што беше трасиран патот кон распадот на Југославија, а одговорноста на Германија и Ватикан за забрзување на кризата е очигледно енормна. Уште еден непосреден учесник во овие случувања, тогашниот холандски премиер Руд Луберс, кој во 1997 година зборуваше за тоа дека германскиот канцелар Кол по пат на притисок го изменил ставот на ЕЗ дека не би требало да се признае независноста на Хрватска со цел да се избегне понатамошното распламтување на граѓанската војна, притоа уште додавајќи: „Министерот за надворешни работи, Ван Ден Брук и јас, без разлика што и да правевме, сепак останатите Европејци можеа само да се чудат, но Германија самостојно реши докрај да ја истераат работата. Тоа беше катастрофално“. Значи, војната во поранешна Југославија покажа дека ЕЗ во тоа

време падна уште на првиот сериозен тест за нејзината способност да се однесува како меѓународен арбитар. Притоа, Германија ја искористи поволната ситуација да ја покаже новостекнатата сила со обединувањето и да се ослободи самата себеси од поствоените присилувања (од втората Светска војна) на надворешно-политички и воен план. Во оваа насока, тогашниот германски министер за надворешни работи и поранешен директор на германската шпионска служба, Клаус Кинкел, во својата статија „Германската надворешна политика во светлината на новиот поредок“, објавена во Франкфуртер алгемајне цајтунг од 19.03.1993 година, вели дека нивна задача е да остварат нешто во што порано двапати претрпеле неуспех. Меѓутоа, тука само би додал дека не постои човек кому не му е јасно кога Германија двапати претрпе неуспех, односно, според мене, задачата е јасна - остварувањето на тоа што не успеа да го оствари во текот на двете светски војни, а останува само прашањето - дали тоа да се реши со стари или со нови средства.

Во светлината на сите овие настани, токму на иницијатива на германскиот министер Клаус Кинкел дојде до основање на Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија.

II

Советот за безбедност на Обединетите нации на својата 3217-та седница од 25 мај 1993 ја усвои Резолуцијата 827 со која во точката 2 се предвидува воспоставување на Меѓународен трибунал со единствена цел, гонење на лица одговорни за сериозни прекршувања на меѓународното хуманитарно право извршено на територијата на поранешна Југославија во периодот од 1 јануари 1991 година до датумот што треба да го утврди Советот за безбедност на ОН по враќањето на мирот, вообичаено нарекуван Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија. Седиштето на трибуналот е во Хаг, Холандија, согласно пропишаното во резолуцијата дека седиштето се определува со посебен аранжман склучен меѓу Обединетите нации и Холандија.

Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија претставува не-постојан суд, односно, ад-хок тело на Обединетите нации за гонење на лица одговорни за сериозни прекршувања на меѓународното хуманитарно право извршено на територијата на поранешна Југославија. До престанувањето со работа (31 декември 2017) за време на 24-годишната работа Трибуналот процесуираше 161 обвинети од кои во најголем дел беа од воениот и политичкиот врв на Србија и Република Српска а беа обвинети и двајца Македонци. Со престанувањето на Трибуналот со работа, нерешените случаи ги презеде т.н. Механизам за меѓународни кривични судови.

Воспоставената пракса со формирањето на меѓународни кривични судови да им судат на поединци доведе до проширување на субјектите во меѓународното право. Така, покрај државите како најстари, најбројни и најзначајни субјект како и меѓународните владини организации како субјекти кои се појавија на почетокот на XX век, со меѓународните кривични судови се појави и поединецот во ограничени случаи да поседува меѓународен субјективитет. Поточно, поединецот како субјект на меѓународното право се појави, главно, по Втората светска војна со судењето на воените злосторници во Германија и Јапонија. Така, меѓународните кривични судови во Нинберг и Токио судеа воени злосторници поради извршени тешки кривични дела во Втората светска војна.

Сега, во поново време, таков меѓународен кривичен суд е Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија кој им судеше на поединци од просторите на поранешна Југославија за воени злосторства. Меѓутоа, се чини дека основано може да се проблематизира легалноста на Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија поради недостаток на правна основа за негово воспоставување како меѓународен кривичен суд.

Имено, веќе спомнав дека Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија е воспоставен со резолуција на Советот за безбедност како еден од главните органи на Обединетите нации. Меѓутоа, меѓународно правно опсервирано изворот на судската надлежност може да биде само меѓународен договор, а не резолуција, како што тоа го има констатирано и поранешниот генерален секретар на Обединетите нации, Бутрос Бутрос Гали, во својот извештај до Советот за безбедност од 3 мај 1993 година. Во овој контекст, важно е да се истакне дека актите со кои формално-правно беа фундаментирани веќе спомнатите меѓународни кривични судови во Токио и Нирнберг по Втората светска војна, беа мултилатерални меѓународни договори.

Така, со Договорот за гонење и казнување на главните воени злосторници од Европската ооска и Повелбата на меѓународниот воен трибунал како анекс документ поврзан со овој договор, се воспостави судот во Нирнберг, Германија. Договорот и Повелбата се донесени и потпишани во Лондон на 8 август 1945 година од владите на Обединетото Кралство на Велика Британија и Северна Ирска, Соединетите Американски Држави, Република Франција и Сојузот на Советските Социјалистички Републики. Дополнително, во периодот септември-декември 1945 година во согласност со членот 5 од договорот пристапуваат и владите на Австралија, Белгија, Чешкословачка, Данска, Етиопија, Грција, Хаити, Хондурас, Индија, Луксембург, Холандија, Нов Зеланд, Норвешка, Панама, Парагвај, Полска, Уругвај, Венецуела, Југославија. Договорот е депониран во Секретаријатот на ОН на 15 март 1951 во согласност со членот 102 од Повелбата на ОН.

Меѓународниот кривичен трибунал во Токио е основан со Специјалниот Проглас на Врховниот командант на Сојузничките сили од 19 јануари 1946 година како Меѓународен воен трибунал за Далечниот Исток. Поврзан документ со Специјалниот Проглас е Повелбата со која (член 1) основан е Меѓународниот воен трибунал за Далечниот Исток за праведно и брзо судење и казнување на главните воени злосторници на Далечниот Исток. Со неа (Повелбата) се определува дека постојаното седиште на Трибуналот е во Токио а подетално се уредуваат и прашањата во врска со организацијата и функционирањето на овој трибунал основан за судење на јапонските воени злосторници. Генерално, трибуналот во Токио беше моделиран според претходно основаниот трибунал во Нирнберг за судење на германските нацистички водачи за нивните воени злосторства. Според актите за основањето на трибуналите во Нирнберг и Токио нивните надлежности се протегаат за три видови злосторства, и тоа: злосторство против мирот, воени злосторства и злосторства против човечноста.

Меѓутоа, во 1993 година за првпат по Нирнбершкиот и Токискиот преседан, за поранешна Југославија беше одговорено со основање на меѓународен *ad hoc* кривичен трибунал со резолуција, а не со меѓународен договор. Многу е веројатно дека креаторите на Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија свесно оделе на основање на Трибунал со резолуција преку Советот за безбедност на ОН кој има 15 членки како полесно изводливо, отколку со

меѓународен мултилатерален договор преку Генералното собрание на ОН каде во тој момент има 190 членови на Светската организација.

Затоа, може да се изведе заклучокот дека е спорна легалноста на Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија поради недостигот на правна основа за неговото основање земајќи предвид дека е формиран со резолуција наместо со мултилатереален меѓународен договор. Следствено, еден меѓународен суд може да има авторитет ако актот за негово основање е донесен „легис артис,, и само ако е од општа природа. На Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија му недостасуваат и двата елемента. Актот за основање е од индивидуална природа, а то значи дека е политички акт.

Важно е да се постави и прашањето зошто за 24 годишното постоење, Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија не направи обид да ја расчисти дилемата околу неговата легалност со искористување на своето овластување од Повелбата на Обединетите нации (член 96) да побара одобрение од Генералното собрание и да се обрати до Меѓународниот суд на правдата за советодавно мислење со прашањето - Дали Резолуцијата на Советот за безбедност со која беше основан Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија е во согласност со Повелбата на ОН или не?

Меѓутоа, Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија го направи спротивното, односно, си даде себе си за право сам да одлучува за тоа дали е воспоставен врз правна основа или не, и како што можеше да се очекува, заклучи дека е легален иако не значи дека тој заклучок е точен, ниту дека тој имаше право да донесе таков заклучок. Овој трибунал, како и ниеден друг суд, не е овластен сам да суди за својата легалност и неговата одлука по ова е правно безвредна. Патем, судовите се овластени да одлучуваат за својата надлежност, за тоа дали се компетентни за одредено прашање или не, меѓутоа, прашањето на надлежноста на еден суд и прашањето на неговата легалност се две потполно одвоени прашања. Прашањето за легалноста е постаро во однос на прашањето за надлежноста, затоа што ако судот не е легален, тогаш прашањето за неговата надлежност е беспредметно.

Конечно, елементарниот правен принцип претпоставува еднаквост, па се поставува прашањето зошто не се формираат судови за сите војни кои се водат ширум светот, иако нема принципиелни причини, дека такво нешто со формирање на *ad hoc* кривични трибунали, кога би било легално, би можело да се примени за сите војни. Оттука, Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија претставува тешка дискриминација против југословенските републики и газење на конвенцијата за забрана на сите форми на дискриминација.

III

До денешно време Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија предизвикува политички контроверзи околу постоењето на пристрасност и селективност во обвинувањата и судењата и во овие рамки и во однос на осудените и ослободени од обвиненија лица од различните југословенски републики во војните на територијата на поранешна Југославија.

Меѓутоа, покрај ова, во трудот правам обид за расчистување на правните контроверзи во обидот за оценка на постоењето на задоволителна меѓународно правно-призната основа за воспоставувањето на Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија. Така, одредениот проблем од кој се тргнува во

овој труд околу легалноста на Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија се заснова на солидна фактографска подлога. Од изложената анализа докажувам дека кај Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија постои недостиг на меѓународно правно призната - основа за воспоставувањето на на Трибуналот.

Не е спорно дека распадот на Југославија беше проследен со крвави судири на етничка и религиозна основа, не е спорно дека треба одговорност за поединци доколку вршеле воени злосторства, но, силната медиумска кампања во насока на измама на светската јавност, со кршење на меѓународното право и Повелбата на ОН се чини дека се во насока на инверзија на злосторникот и жртвата при дисолуцијата на Југославија. Односно, основањето на Меѓународниот кривичен трибунал за поранешна Југославија по секоја цена иако не го задоволува меѓународното право дава основа за изведување на заклучокот дека овој суд беше со цел да се покријат натрупаните грешки на една политика на западот која имаше решавачко влијание во настаните во и околу распадот на поранешната југословенска федеративна заедница.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Agreement by the Government of the United States of America, The Provisional government of the French Republic, The Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics for the prosecution and punishment of the major war criminals of the European Axis, London, August 8, 1945, United Nations, Treaty - Series No. 251/1951, p.280
2. Charter of the International Military Tribunal, London, August 8, 1945, United Nations, Treaty - Series No. 251/1951, p. 284
3. Special Proclamation for establish of an International Military Tribunal for the Far East, Tokiyo, January 19, 1946 - United Nations, Multilateral Agreements 1946-1949, Treaties and Other International Acts - Series 1589, p. 20
4. Charter of the International Military Tribunal for the Far East, Tokiyo, Januari 19, 1946 -United Nations, Multilateral Agreements 1946-1949, Treaties and Other International Acts - Series 1589, p. 21
5. Resolution, UN Security Council (For established International criminal tribunal for the former Yugoslavia), United Nations, Security Council, S/RES/827 (1993) / 25 May 1993
6. United Nation Charter, United Nations - General Assembly of he United Nations

Проф. д-р Јанко Бачев
Факултет за правни науки, МСУ
Република Северна Македонија

ПОЛИТИЧКО-БЕЗБЕДНОСНА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА АМЕРИКАНСКАТА НАДВОРЕШНА ПОЛИТИКА (1990- 2023)

Апстракт: Кон крајот на осматта деценија на минатиот век, баукот на антикомунизмот, олицетворен во нов концепт на Новиот светски поредок промовиран од САД врз идејата за мир, стабилност, благосостојба и демократија, успешно ја финализира сопствената мисија на терминатор на полувековниот периодот на Студената војна помеѓу САД и СССР. Така изгледаше новиот поредок проектиран од САД со врвен приоритет - мирот и благосостојбата во светот. Но, произлезе дека ова е теорија. Во посткомунистичката традиција се виде дека овој концепт, всушност, бил замислен да обезбеди челно место на САД. Прашањето што во овој труд го отворам е од побитните на меѓународен план, не само од аспект на содржината и контроверзите околу него, туку и од аспект на неговата директна поврзаност со глобалната безбедност. Односно, се обидувам да ги оценам и и проширам постојните знаења за политичките и безбедносните аспекти на американската надворешна политика во периодот од 1989 до 2023 во корелација со сопственото искуство и размислување.

Клучни зборови: американската надворешна политика, политички и безбедносни прашања, глобалната безбедност.

POLITICAL AND SECURITY INTERPRETATION OF THE AMERICAN FOREIGN POLICY (1990-2023)

Abstract: At the end of the eighth decade of the last century, the bugaboo of anti-communism, personified into a new concept of the New World Order promoted by the USA on the idea of peace, stability, well-being, and democracy, successfully finalizes its own mission terminator of the half-century period of the Cold War between the USA and the USSR. So it seemed the new system designed by the top US priority, peace and prosperity in the world. But it appears that this is a theory. In post-communism tradition it is clear that this concept, was actually, imagined to secure a frontal position of the USA. The issue that is being elaborated here is one of greater significance at international level not only from the aspect of its content and the surrounding controversies, but also in terms of its direct connection to global security. That is, I try to evaluate and expand the existing knowledge on political and security aspects of US foreign policy in the period from 1989 to 2023 in correlation with my own experience and opinion.

Keywords: US foreign policy, political and security issues, global security.

I

Претседателот на Соединетите Американски Држави, Џорџ Буш, во почетокот на 90-тите години од минатиот век ќе изјави дека со радикалните промени на светска сцена и падот на комунизмот започнува ерата на Новиот светски поредок заснован на идејата за мир, стабилност, благосостојба, демократија, слободен економски натпревар меѓу државите и слично. Притоа, Џ. Буш уште ќе рече „Терминот нов светски поредок, не подразбира предавање на нашиот суверенитет, ниту заложување на нашите интереси. Тој опишува одговорност, наметната од нашиот успех. Тој се однесува на нови патишта на соработка со други држави, со цел да се намали агесијата, а оствари стабилност, прогрес и над се - мир. Тој извира од надежите за изградба на свет базиран врз поделена одговорност во почитувањето круг принципи, имено, мирно решавање на спорите, солидарност како контрапункт на агесијата, редуцирани и контролирани арсенали, праведен третман на народите...“¹

Истовремено, за новонастанатите геополитички услови покрај терминот Нов светски поредок се лансираа серија термини како ерата на постстудена војна, перестројка, нов систем на меѓународни односи и слично. Така изгледаше новиот светски поредок на ниво на концепт промовиран од најмоќната светска држава во тоа време за организација на односите во светската политика со врвен приоритет - мирот и благосостојбата на нациите во светот. На ниво на декларација се беше во ред. Но, кога концептот се доближи до реалноста се виде дека Новиот светски поредок всушност требаше на САД да и обезбеди челно место како „светски команден мост“, со ексклузивно право единствено тие да одлучуваат за светските процеси и настани.

Поточно, големите очекувања по падот на комунистичките/социјалистичките држави кои така се нарекуваа, дека влегуваме во еден нов светски систем за кој дури се лансира и изразот Нов светски поредок, како да ги разочара оние кои се надеваа на нешто ново. Биполарниот свет од времето на студената војна, му отстапи место на еден нов свет во кој ќе доминираат Соединетите Американски Држави.

Меѓутоа, последните случувања на меѓународната сцена навестуваат нов распоред на силите. Се покажува дека освен САД има и други претенденти за решавачко влијание во светските процеси и настани. Имено, Русија отворено покажува дека лесно е отпишана од некогашната позиција на светска супер сила и затоа се повеќе инсистира на повраќање на некогашната позиција на рамноправен партнер со САД во одлучувањето за светските настани. Значи, првично замислениот Нов светски поредок протежиран и замислен од САД по се изгледа дека во иднина ќе доживее одредени трансформации.

На ова секако влијание ќе има и се поголемата растечка моќ на Кина, Индија, Јапонија, барањето на Германија и на неколку други држави за проширување на правото на вето и за други земји во Обединетите нации, случувањата во земјите од Јужна и Средна Америка како Венецуела, Никарагва, Боливија, Куба кои покажуваат отворено непријателство спрема САД. Новиот светски поредок кој беше во основата на американската надворешна политика по студената војна очигледно прераснува во сложен процес со неизвесен исход, односно за поредок за кој што многу се зборува меѓутоа сеуште не се знае како дефинитивно ќе изгледа и на чии интереси ќе служи.

1. Петрушевска Т., Присуство на Обединетите Нации во Република Македонија преку операцијата за чување на мирот - Преседан во досегашната практика на Организацијата, стр. 214, Зборник на трудови на Правниот факултет во Скопје - Конституирање на Република Македонија како модерна правна држава, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, - Скопје, 1955

II

Рушењето на Берлинскиот сид на 9 ноември 1989 го симболизира крајот на еден систем означен како Студената војна кој почиваше на биполарната структура на моќ меѓу СССР² и САД. Крајот на студената војна го наметна прашањето и за местото на Обединетите нации во радикално изменетиот светски поредок. Светот се измени, се измени и Европа. Повелбата на ОН беше создадена врз основа на друга распределба на силите во светот-САД и СССР како водечки држави со приближно еднаква моќ. Пресвртот на светската сцена кон крајот на 80-години на минатиот век доведе до распад на социјалистичкиот/комунистичкиот поредок кој така се нарекуваше во реалноста кое нешто доведе и до распад на федералните држави какви што беа СССР, СФРЈ и Чешкословачка.

Во такви околности најмоќна сила остана САД, додека Русија ослабена се повлече од глобалната сцена во националните граници. Старата рамнотежа на сили, на еден интересен начин се одржа и при распаѓањето на Советскиот Сојуз во 1991 кога, без воен судир, едната сила демисионира од дотогашната позиција на моќ. Со еден збор, САД како единствена супер сила го започна својот поход кон унилатерално владеење на светските процеси и настани во случаи дури и на прекршување на општото задолжително меѓународно право и правото на ОН. Всушност, ваквата надворешна политика на САД да создаде меѓународна ситуација која најмногу им одговара на интересите на САД, не е нов потфат кој започна со крајот на студената војна, туку напротив, таа има длабока традиција ако се земе предвид историјата на американската надворешна политика.

Имено, уште во 1850 година министерот за надворешни работи William H. Sevard во администрацијата на американскиот претседател Abraham Lincoln зборувајќи во Сенатот на САД рече дека светот не познава толку величествено царство како американското, кое ги опфаќа сите клими, се протега од Атлантикот до бреговите на Пацификот, располага со огромни природни богатства, дека сонот е остварен, дека царството за кое што сонувале претходните американски претседатели станува стварност и доколку американскиот народ остане една неподелена нација ќе се роди една нова и посовршена нација...³ Отворен е патот за амбициите на САД за светска доминација. Дури, уште од тоа време постојано се истакнува мислата дека со освојувањето на териториите од Атлантикот до Пацификот не згаснала потребата кај американците од освојувањето на нови територии, односно се појавуваат залагања за излегување надвор од границите на САД, бидејќи индустрискиот развој води кон постојано зголемување на капиталот кој мора да наоѓа нови канали за свое активирање.⁴ Ваквото гледање е постојано присутно кај водечките американски политичари што е став дека САД треба да го започне својот поход за светска доминација заснован на сопствениот економски подем. Мошне сликовито тоа го објаснува американскиот министер за надворешни работи Evarts во администрацијата на претседателот Redeford B. Hayes изјавувајќи на еден собир „на нас е да влеземе во нежнеаното поле и да го ожнееме“⁵

2. Името СССР - Сојуз на Советските Социјалистички Републики престана официјално да се употребува после писмото од 24 декември 1991 година на Борис Елцин, Претседателот на Руската федерација кога го информира Генералниот секретар на ОН дека членството на СССР во Советотот за безбедност и сите други органи на ОН продолжува со Руската федерација

3. Van Alstyne R.W., *The Rising American Empire*, Basil Blackwell, 1960

4. Curti M., *The Growth of American Thought*, New York, 1951

5. La Feber W., *The New Empire: An Interpretation of American Expansion, 1860-1898*, Cornell University Press, 1963

Ваквиот пристап до денешно време го продолжуваат сите кретатори на американската надворешна политика продолжувајќи ја традицијата на своите претходници заснована на економската сметка кој го одредува правецот на надворешната политика. Се чини дека ваквото американско гледање на работите дури и се мистифицира со тврдењето дека привидението му ја подарило на американскиот народ мисијата да го цивилизира светот и дека американската цивилизација треба да ја обнови старата која што е во распаѓање.⁶ Се разбира, обидот за доминација во светски рамки подразбира и конфронтација со останатите земји и оттука американските политичари паралелно со економскиот растеж, со посебно внимание гледале на развојот на воената моќ. Односно, американските политичари не размислувале за ништо друго освен за методите како САД да биде големата сила на Земјата.

Можеби краткотраен прекин на ваквата политика на САД настанува после Првата светска војна земајќи предвид дека американскиот Сенат одби да го ратификува членството на САД во Лигата на народите. Сенатот не прифати американска инволивираност во светските работи во смисла на член 10 од Договорот за создавање на Лигата на народите кој подразбира готовност на САД да ја стави американската моќ во одбрана на територијалниот интегритет и политичката независност на било која земја членка на Лигата. Со ваквата неутрална одлука, САД на своевиден начин се повлече во изолација. По Втората светска војна, на конференцијата во Сан Франциско, САД одржана на 26 јуни 1945 претставници на педесет држави вклучувајќи ги и американските претставници ја потпишаа Повелбата на Обединетите нации и со тоа основаа нова меѓународна организација која ќе се вика Обединети нации. Овојпат САД изрази готовност да игра активна улога во светската политика.

Значи, за разлика од првата универзална меѓународна организација - Друштвото на народите каде САД не стапија во членство, овојпат САД стапија во членство во Обединетите нации чија првенствена задача беше да ги „спасиме идните поколенија од ужасот на војната, која двапати во текот на нашиот живот му нанесе на човештвото неописливи страдања“. Со таквиот чин, оживееја амбициите на САД за една поактивна доминантна улога во светските настани.

По завршување на Втората светска војна на површина ќе излезат големите спротиставености меѓу дотогашните сојузници во антифашистичката коалиција. Раководени од своите хегемонистички интереси за доминација во универзални рамки, САД и СССР како најмоќни држави го поделија светот на две интересни сфери создавајќи притоа две нови регионални воени организации - НАТО и Варшавскиот пакт со што започна жестока трка во вооружувањето. Историските законитости од времето на Тукидид се повториле, бидејќи стравот од растечката сила и моќ на едниот воен блок се сфаќаше како опасност по безбедноста на државите од спротивниот блок заради што беше потребно развивање на моќта и кај другиот воен блок. Се постави еден светски систем со биполарна струкутура на моќта попознат во јавноста како период на студената војна. И покрај разликите и блоковската поделеност сепак еквилибриумот на суперсилите се одржа приближно половина век, со што се покажа како неоправдан стравот дека таквата биполарна светска конфигурација на моќта ќе доведе до војна. Крајот на студената војна и проектираните меѓународни односи во контекст на Новиот светски поредок нема многу да се разликуваат од претходниот период, бидејќи

6. Seward H.W., The Works of H. Seward, George E. Baker, Boston

САД како најмоќна земја ќе пројави амбиции да го скицира светот според своите замисли. Ваквите заложби се во насока и Обединетите нации да ги сведат на инструмент на нивните глобалистички цели, односно, САД да ги супституираат задачите и целите на ОН кога треба да се реагира во одредени проблематични ситуации со оправдување дека светската организација со оглед на поставеноста не може да реагира благовремено.

Впрочем, и по студената војна, Повелбата на Обединетите нации и натаму остана со истите решенија и механизми на дејствување како од времето кога во поинакви геополитички услови е создадена Светската организација. Русија и покрај изгубените позиции на супер сила, таа сеуште во тоа време има пресудно влијание во процесот на донесување на клучните одлуки во Советот за безбедност што се однесуваат на меѓународната заедница. Од друга страна, по студената војна, на САД како единствена супер сила секако дека не и се допаѓаа премногу решенијата од Повелбата што беа создавани во едно друго време. Дотолку повеќе што, новинарски извештаји тогаш велеа дека колапсот на Русија е отиден дотаму што неможе да ја прехрани ниту својата бројна армија. Дури, САД, во која по студената војна силата се концентрира во еден унилатерален центар на моќ, за да ги вразумат и потчинат на глобалните американски вредности повратно спрема некои од таканаречените непослушни држави преземаше и воени акции и по цена на кршење на меѓународното право. Односно, доколку САД не успеаше да издејствува преку Обединетите нации преземање на одредени акции на глобално ниво, тогаш посегаше по унилатерални акции и кршење на Повелбата на Обединетите нации, а за која се вели дека спаѓа во доменот на јус когенс-задолжително меѓународно право.

Така, меѓународно-правно опсервирано, беа отворени серија на прашања во врска со употребата на вооружена сила од САД и сојузниците при нападот на Сојузна Република Југославија во 1999 и Ирак во 2003, без одлука на Советот за безбедност на Обединетите нации, како и пречекорувањето на одлуката на Советот за безбедност за употреба на вооружена сила врз Либија во 2011, бидејќи, Резолуцијата на Советот за безбедност дозволи употреба на сила за спречување на внатрешните судири во Либија, а не за соборување на либиската власт. За САД, овие војни беа според меѓународното право, бидејќи се водени во името на човековите права, демократијата и слободата за нападнатите народи, заради што не беа нарекувани војни, туку, хуманитарни интервенции, иако дојде до прекршување на Повелбата на Обединетите нации, оти воените дејства се преземени без одлука на Советот за безбедност-орган кој, според Повелбата, единствено може да одлучи за примена на сила. Инаку, на Советот за безбедност му е доверена одговорноста за одржувањето на мирот. За таа цел, Повелбата на Обединетите нации му дава широки и посебни овластувања.⁷

Меѓутоа, проектираниот нов униполарен светски поредок по студената војна на чело со САД, сериозно ја нарушува и позицијата на Обединетите нации како гарант на светскиот мир која и онака досега се сведува на посредување во конфликти помеѓу помалите земји и испраќање на соодветни коридори за извлекување на бегалци и дистрибуирање на хуманитарна помош. Во оваа насока, наведените прекршувања на меѓународното право ги актуелизираат и подзаборавените гледишта што на меѓународното право му го оспоруваат статусот на право велејќи дека меѓународното право не е право туку морал, или, право по

7. Види пошироко во Глава VII во Повелбата на Обединетите нации.

избор, кога веќе неговата примена зависи од изборот и политичка одлука, макар и на моќна држава. Значи, Новиот светски поредок не ги заживеа промовираните идеали, туку, доведе до сериозни безбедносни предизвици поради амбициите на САД да го владеат светот, наместо да изнајдат прифатлива мерка во своето однесување во интерес на мирот.

Согласно со ова САД, на еден или друг начин беа инволвирани во повеќе кризни ситуации со капацитет да го загрозат меѓународниот мир и безбедност. Така во 2001 година се случи војната во Македонија, (ако е за некаква утеха РМ ќе биде споменувана од политичката и научната јавност како земја каде започнаа војните во новиот век), терористичките напади во САД од 11 септември 2001, по што дојде војната на САД во Авганистан против режимот на Талибанците, споменатиот воен напад врз СРЈ и Ирак, воениот судир во 2008 на Грузија со Русија во Јужна Осетија, настаните во Либија, Египет, Сирија, Украина, групата „Исламска држава“, најново настаните во Северна Кореја... Впрочем, доколку нашата цивилизација биде уништена, не е претерано ако се каже дека тоа нема да биде резултат на сиромаштијата, драматичен недостиг на храна, болести или природни катастрофи како што било случај со претходните цивилизации, туку на погрешно водената надворешна политика и на САД како една од водечките земји во светот.

Затоа, не случајно, и во самата американска јавност се побројни се загрижените реакции на граѓаните на САД дека нивната држава непотребно се исцрпува со ангажирањето во речиси сите светски проблеми за да наметнува решенија во стил на некаков „светски полицаец“. Ова од причина што и денеска актуелни се истите причини поради кои уште пред седум века Пјер Дибос како еден од првите мислители на своето време вели дека ниту едно разумно суштество не може да поверува дека еден човек може да владее со светот и доколку се појават такви тенденции тогаш ќе има војни и револуции без крај, а поради огромната популација, далечината и разновидноста на земјите, како и поради природната склоност на човечките суштества да се караат, ниту еден човек не може да ги задуши⁸. Сведоци сме дека поради овие тенденции војните се реалност. Значи, во интерес на меѓународниот мир и безбедност потребно е САД да изнајдат прифатлива мерка во своето однесување во светски рамки. Се чини дека пожелно е САД да балансира меѓу одамна кажаното од Тукидид дека во меѓународната политика силните го прават она што можат, а слабите она што мораат⁹, и кажаното од Пјер Дибос дека е лудост да се верува дека една човек/држава може да го владее светот.

За Линдон Ла Руш¹⁰ Новиот светски поредок протектиран од САД е големо зло за човештвото. Тој целиот животот го минува во жестоко раскринкување на

8. Малески Д., Меѓународна политика-предавања на постдипломските студии по меѓународно право и меѓународна политика, Скопје 1998.

9. By Thucydides, History of the Peloponnesian War, editor, introduction by M.I. Finley, translated by Rex Warner, Penguin Classics, 1954

10. Линдон Ла Руш е врвен економист и најпознатиот американски дисидент и политички затвореник кој долги години бил под опсервација на ФБИ со досие „Фатете го Ла Руш“, („Get La Rouche!“). Во 1989 како претседателски кандидат ќе биде осуден на пет години завор од администрацијата на Џорџ Буш во монтиран судски процес кој подоцна на 1 септември 1995 ќе го признае во јавноста никој друг туку Ремзи Кларк, државниот обвинител на САД во времето кога се одвива судењето. Иронијата да биде поголема осуден е кога се урна СССР под налетите на американската пропаганда за ускратени права и слободи во СССР, независно судство, монтирани политички процеси и слично. Во 1978 го формираше системот за економски прогнози со помош на компјутери. До 1994 има направено девет табеларни прогнози за главните текови и обрти на економијата на САД. Осум од нив се покажаа точни, а дел беше и сломот на светските берзи кој се случи на 29 октомври 1997. Негов најспектакуларен проект е познат како „Војна на звездите“, односно „Стратешката одбранбена иницијатива“, која ја промовира во 1983 тогашниот претседател Роналд Реган. Се смета дека тој проект одигра историска улога во преминацијата на САД над тогашниот СССР. На 12 октомври 1998, на телевизиски настап во Берлин го најави уривањето на Берлинскиот ѕид и обединувањето на Германија, што и се случ една година подоцна.

интересите на Британската олигархија во САД и светот преку своите експоненти во ММФ, Светска Банка, Светска трговска организација кои генерираат огромна финансиска моќ и кои ги разоруваат монетарните системи на голем број земји, држејќи ги зависни и постојано нестабилни. Според него злоупотребениот слободен пазар е всушност маска за негова вистинска монополизација. Негови најголеми непријатели се Џорџ Буш и Хенри Кисинџер како носители како што вели на бездушниот Нов светски поредок, а се залага за светски економски поредок со национална држава како неодминлив столб, наместо поделба на светот на зона на демократија и благосостојба и зона на хаос и војни. Британската политика на Балканот, како и насекаде во светот, предизвикува војни меѓу народите, користејќи ги своите марионети. Неговите противници го обвинуваат за преоптереност со заговори, но, во денешно време корисен метод на моќните држави во остварување на националните интереси и цели е токму заговорот.

III

Севкупно, се чини дека биполарниот модел на организација на моќта кој е во фаза на етаблирање со оглед на растечката моќ на Русија и враќањето на позициите на супер сила, во меѓународни рамки дава подобри шанси за светскиот мир. Ова од причина што, во услови на приближно подеднаква моќ на САД и Русија, се намалуваат шансите за агресивни акции на еден доминантен центар или во случај такви акции да се преземат, се намалуваат шансите за нивниот успех. Односно, биполарниот оневозможува униполарна доминација на САД, која го загрозува суверенитетот на одделни држави, како и меѓународниот систем во целина. Во краен случај, биполарниот систем треба да оневозможи една држава да воспостави универзална хегемонија, во услови кога на сила и се спротиставува сила, отколку кога на сила и се спротиставува немоќ. Се разбира, не мала улога има воспоставената „рамнотежа на страв“, со оглед на нуклеарниот потенцијал на двата центри на моќ.

Наместо заклучок, се чини дека воспоставување на повторниот биполарен модел на моќта помеѓу САД и Русија ќе доведе до поголема сигурност во времето што доаѓа.¹¹

11. Бачев Ј., Униполарниот и биполарниот модел на моќ во меѓународните односи и светскиот мир, Зборник на трудови од Шестта меѓународна научна конференција Исток-Запад, Меѓународен Центар за Славјанска Просвета, Свети Николе, 2015

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Денко Малески, Меѓународна политика-предавања на постдипломските студии по меѓународно право и меѓународна политика, Скопје 1998
2. Јанко Бачев, Униполарниот и биполарниот модел на моќ во меѓународните односи и светскиот мир, Зборник на трудови од Шестта меѓународна научна конференција Исток-Запад, Меѓународен Центар за Славјанска Просвета, Свети Николе, 2015
3. Melje Curti, *The Growth of American Thought*, New York, 1951
4. Повелбата на ОН,, (1995), Скопје, Обединети нации-Темелни документи,,„Нова Македонија“
5. Richard Warner Van Alstyne, *The Rising American Empire*, Basil Blackwell, 1960
6. By Thucydides, *History of the Peloponnesion War*, editor, introduction by M.I.Finley, transled by Rex Warner, Pengium Classics, 1954
7. Татјана Петрушевска, Присуство на Обединетите Нации во Република Македонија преку операцијата за чување на мирот - Преседан во досегашната практика на Организацијата, стр. 214, Зборник на трудови на Правниот факултет во Скопје - Конституирање на Република Македонија како модерна правна држава, Универзитет „Св. Кирил и Методиј,, - Скопје, Скопје, 1955.
8. Walter La Feber, *The New Empire: An Interpretation of American Expansion, 1860-1898*, Cornell University Press, 1963
9. William Henry Seward, *The Works of H. Seward*, George E. Baker, Boston

Проф. д-р Јанко Бачев
 Факултет за правни науки, МСУ
 Република Северна Македонија

ПРИЕМОТ НА МАКЕДОНИЈА ВО ОБЕДИНЕТИТЕ НАЦИИ КАКО „ПОРАНЕШНАТА ЈУГОСЛОВЕНСКА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА“ - НЕОПХОДНА ПОТРЕБА ИЛИ ПОГРЕШНА ПРОЦЕНКА

Апстракт: Македонија на 8 април 1993 година стана 181 членка на ООН под привременото име „Поранешната Југословенска Република Македонија“ (ПЈРМ). Прашањето што сакам да го отворам тука го сметам за едно од поинтересните од аспект на тоа дали приемот под ПЈРМ бил неопходен или станува збор за лоша проценка на државниот врв да инсистира на прием во Обединетите нации со име кое е различно од државното име избрано од народот.

Клучни зборови: Македонија, прием во Обединетите нации, лоша проценка

THE ADMISSION OF MACEDONIA IN THE UNITED NATIONS AS “THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA - A NECESSARY NEED OR A WRONG ASSESSMENT

Abstract: On April 8, 1993, Macedonia became the 181st member of the UN under the temporary name “The Former Yugoslav Republic of Macedonia” (FYROM). I consider the question that I want to open here to be one of the more interesting from the point of view of whether the admission under FYROM was necessary or it is a matter of bad judgment on the part of the top of the state to insist on admission to the United Nations with a name that is different from the state name chosen by the people.

Keywords: Macedonia, admission to the United Nations, bad assessment

I

Приемот на Македонија во Обединетите Нации под привремено или провизорно име „поранешната југословенска Република Македонија“ (ПЈРМ, останува како преседан во документите на ОН за држава примена во Светската организација без име и без знаме, односно, за држава на која и е забрането да го развее националното знаме пред седиштето на ОН во Њујорк како и прием со име спротивно на уставното име прифатено од народот.

Се поставува прашањето дали во тој момент по секоја цена е потребно да се инсистира на прием во ОН со референца, односно приемот во ОН под ПЈРМ или пак било подобро стрпливо да се чека на подобра прилика. Според мене, приемот во ОН под ПЈРМ е историска земајќи ги предвид причините поради кои Македонија се согласи за таков прием. А причините ги кажа тогашниот претседател Киро Глигоров на 30 март 1993 во неговото обраќање до нацијата

преку државната телевизија. Причините се сведуваат на тоа дека со приемот во ОН, Македонија станува сигурна, безбедна, и економски посилна.

Меѓутоа, по приемот во ОН, Македонија не стана посигурна и побезбедна, ниту, пак, економски посилна. Глигоров поентираше дека со приемот во ОН се решава безбедноста на Македонија преку системот на колективната безбедност и затоа не било толку битно со какво име ќе биде приемот, туку единствено релевантен е самиот прием. Но, се пропушта од вид дека номиналниот прием во ОН тешко дека ја гарантира безбедноста на една држава, а понекогаш дури и ја разгорува војната. Примерот на БиХ и Хрватска од тоа време беше мошне поучен, но, по се изгледа, недоволно проучен. Тие беа номинално признати држави и примени во ОН, но, на нивните територии избувнаа жестоки војни. Или случајот со Сојузна Република Југославија (СРЈ) која во периодот од 1992 до 2000 година, функционира како држава со полн капацитет во меѓународните односи иако не е членка на ОН. Подоцна, на 1 декември 2000 година СРЈ стана членка на ОН, но, подоцна се распадна како држава токму како членка на ОН. А од аспект на македонската војна во 2001 е јасно дека треба да се направат многу други работи освен номиналниот прием во ОН.

Приемот во ОН не доведе ниту до економски развој, бидејќи Македонија остана закована на европското дно, а ја имаше и криминалната приватизација со благослов на Глигоров. Со таквата приватизација се изврши економска диверзија врз Републиката и економско злосторство врз сопствениот народ, бидејќи речиси целото општествено богатство, создавано педесетина години од сите работни луѓе во социјализмот, им беше поклонето на десетина лица.

Понатаму, Глигоров велеше дека Македонија како членка на ОН станува рамноправна во светските настани, и, без нас, како што рече, првпат во историјата, нема да може ништо да се решава во светската заедница. Но, во односна уверувањето на Глигоров дека со приемот во ОН, Македонија станува рамноправен субјект без кој нема ништо да се решава, само ќе кажам дека принципот на рамноправност во ОН е фикција. Доколку во салите или во фоајеата на ОН зборувате дека државите се рамноправни, луѓето почнуваат да се смеат. Одвреме навреме, на малите држави им се дава сатисфакција со формален и спектакуларен карактер, на пример, пишување извештај за штетите од тропската мува.

Како и да е, произлезе дека не се остварија наведените причини поради кои Македонија инсистираше по секоја цена на прием во ОН како ПЈРМ.

II

Во прилог на моето тврдење дека приемот на Македонија во ОН како ПЈРМ не е неопходно во тој момент да укажам и на одредени околности во тоа време. Познато е дека постои признавање на одредена држава де факто и де јуре. Македонија во тоа време де факто е држава затоа што склучува меѓународни аранжмани, стапува во директни преговори а што е најважно во 1992 година веќе има зад себе признавање со уставното име од девет држави помеѓу кои и Русија и Турција. Не беше адекватно проучена и можноста што во периодот што следеше, јануари-јуни 1993 година со ЕЗ требаше да претседава Данска која беше голем поборник за наше признавање. Нивниот министер за надворешни работи во врска со македонско-грчкиот проблем мошне експлицитно ќе изјави дека тука всушност нема никаков проблем туку се работи за “минирање на основите на македонската нација”, од страна на Грција. Исто така, ЕЗ по состанокот во Единбург од декември

1992 почна со доделување на економска помош за Македонија и притоа изрази согласност да пристапиме до меѓународните финансиски институции, иако не бевме членка на ОН, со што добивме т.н. економско признавање. Во тој период од страна на ОН беше одобрено доаѓањето на превентивни мировни сили т.н. УНПРОФОР.

Мошне неумесно се прифати и грчкото барање за промена на знамето, кое нешто во тој момент во никој случај не беше адекватно. Кога фактички беше договорен нашиот прием во ОН со провизорното име ПЈРМ, од грчка страна беше поставен и дополнителен услов за промена и на знамето. Тогашниот претседавач со Советот за безбедност на ОН ќе изјави дека Советот за безбедност го губи трпението кон грчката страна, и едноставно се претерува кога од македонска страна веќе е изразена спремност да се промени името при приемот во ОН. Во вакви околности, нашата дипломатија наместо да поентира на вистински начин, мошне лекомислено дава согласност за промена и на знамето.

Неуспевајќи на вистински начин да ги согледа и антиципира сите овие околности, наместо тивко да се чека најпогодниот момент, нашето политичко раководство го правеше спротивното, односно во мошне неповолен момент форсираше и се согласи на прием во ОН под некакво провизорно име ПЈРМ, иако воопшто немаше потреба од такво нешто во тој период. Македонија поднесе барање за прием во ОН во јули 1992 година, но ова барање остана заглавено во фиоките на ОН, иако поволен момент е тогаш да се инсистирало на прием заради тоа што ЕЗ се уште нема единствена надворешна политика како Договорот од Маастрихт кој влезе во сила подоцна, во 1993 година. Македонија повторно поднесе барање за прием во ОН на 7 јануари 1993 и во оваа насока, тогашниот генерален секретар на ОН, Бутрос Бутрос-Гали, на средбата со Глигоров во Париз на 15 јануари 1993 година, како и на средбата со министерот Денко Малески во седиштето на ОН на 22 јануари 1993 година, им пренесе дека не можат да се добијат потребните гласови во Советот за безбедност за прием со уставното име и затоа е подобро во тој момент да не инсистираме барањето да биде ставено на дневен ред, бидејќи може да биде контрапродуктивно. Притоа, Гали дури ги предупредил Глигоров и Малески за последиците за името што сами ќе ги сносиме доколку по секоја цена инсистираме на прием во ОН во тој момент.

Истовремено, Македонија не направи доволно обид на вистински начин да ја апсолвира пријателската наклонетост на Турција во контекст на затегнатите односи меѓу Турција и Грција. Тогаш Турција дури изјавуваше дека безбедноста на РМ претставува и нејзина грижа и во оваа насока можеби требало да се инсистира од страна на РМ за формално склучување на спогодба од воената област (склучена дури на 11 ноември 2008 година) со што ќе се создадеше одредена рамнотежа спрема Грција од аспект на притисоците од грчка страна.

III

Инаку, претседателот Глигоров на прашањето што ќе се случеше ако Македонија останеше надвор од ОН велеше дека ќе беше уште полошо, иако не е јасно што е тоа полошо што би можело да ја снајде Македонија, кога остана закована за европското дно по сите параметри, а членството во ОН не ја спаси дури и од најлошото - војната во 2001 година, со тешки последици по Македонија и Македонците имајќи го предвид т.н. рамковен договор кој и понатаму останува длабоко трауматичен за македонската национална свест.

Дури, се велеше дека приемот во ОН под ПЈРМ има историско значење. Но, македонскиот народ не го чувствува како историски ваквиот прием. Во Македонија нема официјално чествување на 8 април. Значи, на срамниот прием во ОН никој не сака да се навраќа. Познато е дека историските датуми се одбележуваат со официјални и големи народни веселби и свечености.

Аргументот на Глигоров и неговите политички соработници дека ќе беше уште полошо ако Македонија не влезеше во ОН под ПЈРМ, е фактот што постојано го повторуваа(т) дека во таков случај ќе дошло до поделба на Македонија од соседите. Меѓутоа, немаше основа во тоа време да се верува во воен атакт и поделба на земјата од страна на соседите. Дури, соседите тргнувајќи од сопствените интереси повеќе ја посакуваа самостојноста на Македонија отколу да ја видат на страната на спротивниот ривал (кај некој од соседите). Во тоа време нема реална закана од воен напад од Бугарија, Албанија или пак од Грција која како членка на НАТО би војувала со Македонија во услови кога САД, како водечка сила во НАТО застанаа зад опстанокот на Македонија, или, пак, од Србија, која повремено преку ЈНА (во тоа време веќе под целосна контрола на Србија и составена само со српски војници) само блефираше со можна воена ескалација и во Македонија. ЈНА всушност никогаш и немаше концепт да отвора ново воено жариште и во Македонија и тоа не како резултат на некакви алтруистички причини, туку заради немањето доволен капацитет за отворање на трет фронт и во Македонија како и реалниот интерес на Србија спрема БиХ каде 50 отсто од населението се Срби отколку за Македонија со два отсто. Впрочем, тоа може да се види и од повлекувањето на „ЈНА“, која, според договорот требаше да си замине од Македонија до 15.4.1992, а си замина и порано во март поради најавата дека ЕЗ ќе ја признае БиХ (што и се случи во Луксембург на 6 април 1992) и потребата делот од „ЈНА“, од поранешната Трета армиска област (Косово и Македонија) да се лоцира благовремено во БиХ за да ја започне тамошната војна. Бидејќи, веднаш по повлекувањето од Македонија, „ЈНА“, ја започна војната во БиХ по нејзиното признавање од ЕЗ, тогаш јасно е дека „ЈНА“, немала замисла и моќ да отвора нов трет фронт и во Македонија.

Затоа, прашањето зошто немаше војна во Македонија, треба да се гледа од аспект на стратешките интереси на ЈНА (Србија) за војување на другите жаришта на југословенски простори отколку како резултат на наводната мудра политика на државниот врв на Македонија во тоа време.

IV

Интересно е да спомнам дека со една внимателна анализа на Повелбата на ОН може да се изведе аргументот дека Повелбата не прави суштинска разлика во положбата на земјите-членки и земјите не-членки на ОН. За волја на вистината треба да се каже дека некаква поволност за земјите-членки на ОН е тоа што нивните претседатели секоја трета недела во септември имаат обраќање во Генералното собрание на ОН, меѓутоа, тоа и не е некаква поволност за државите како Македонија, бидејќи нивните претседатели и така ретко кој ги слуша во пленараната сала на Генералното собрание. Сведоци сме дека на редовните годишни заседанија на Генералното собрание салата е полна само кога зборуваат американскиот, рускиот или левичарските претседатели на латиноамериканските држави или кога зборуваше своевременно кубанскиот лидер Фидел Кастро или поранешниот југословенски водач Јосип Броз Тито.

Значи, со оглед на неделивоста на меѓународниот мир и безбедност помеѓу

земјите-членки и земјите кои не се членки на ОН, јасно е дека иако сè уште не е членка на ОН, Македонија во реалноста е дел од системот на колективната безбедност. Всушност, една држава својот базичен интерес многу повеќе може да го оствари преку врските со некоја моќна земја, отколку преку номиналното членство во ОН.

Затоа, Македонија во тој момент било подобро да го избегне номиналниот прием без содржајна уставотворна и државотворна основа и да инсистира на уставното име и да чека подобра прилика. Следствено, секоја друга солуција во врска со приемот во ОН, како на пример, т.н. етапен прием со воспоставување најпрвин на набљудувачки статус, (стаусот набљудувач базира на практиката во ОН, бидејќи не постојат правила за него во Повелбата) и стрпливо да се работи на добивањето на членство во ОН или пак, дури и барањето за прием да останеше закочено до денешно време, се чинат за поадекватни во обидот да се сочува уставното име, отколку сегашната состојба на еднаш остварено право за промена на името макар и привремено како ПЈРМ.

Настрана фактот што процесот на независноста и приемот на Македонија во ОН по многу нешта е уникатен и апсурден пример на меѓународната сцена. На пример, Македонија се стекна со независност наспроти волјата на тогашниот државен врв, кој до последен момент се залагаше за зачувување на Југославија. Понатаму, Македонија се согласи ОН да станат своевидни иноватори, бидејќи првпат во својата историја ОН примија една држава без име и без знаме, а Македонија е единствена од сите членки на ОН чиј претседател двапати поднесуваше барање за прием во ОН: најпрвин на 30 јули 1992 година а потоа и на 7 јануари 1993 година. А уникатноста на штета на Македонија дојде и при приемот кога во пленарната сала на Генералното собрание седеа амбасадорите членките на ОН што не е на нивото на чинот на приемот на една земја во членство во ОН (барем најмалку присуство на министрите за надворешни работи).

Значи, Македонија остана заробена во стратегијата на Глигоров, кај кого врз определбата по секоја цена да бидеме примени во ОН, најверојатно влијание имала и неговата возраст (75) во тоа време, во контекст на неповторливата можност во историјата да биде запишано дека во ОН се обрати како прв македонски претседател. Патем, Глигоров ја кажа и легендарната изјава дека името ПЈРМ е се на се, за два месеци, и дека нема да има никакви други последици само затоа што два месеци во ОН се употребувала една смешна формула-ПЈРМ.

Меѓутоа, севкупно, добивката од понижувачкиот прием на Македонија во ОН е помала од загубата од аспект на фактот што, бевме сведоци дека штом еднаш Македонија се согласи на промена на уставното име при приемот во ОН, макар и во привремена форма, ваквата промена предизвикува политички контроверзи и ги отежнува напорите за воспоставување државното име. Но, ако е за утеша, постојат механизми за враќање на уставното име на Македонија во ОН. Анализата на правото на ОН, појаснува дека правно-технички, остварувањето на правото на РМ за враќање на уставното име во Организацијата е можно со преземањето на потребните активности преку четири главни органи на ОН. Меѓутоа, сега склучувањето на т.н. преспански договор од 17 јуни 2018 година, претпоставува една претходна постапка за поништување на овој договор кој е спротивен со основниот документ на меѓународното договорно право - Виенската конвенција за правото на договорите и следствено, манифестирање политичка волја кај Македонија да покрене постапка за остварувањето на меѓународно правно-признато право да носи име по сопствен избор во Обединетите нации.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. БАЧЕВ Јанко, Македонија и Грција - Битка за името, (Правните механизми во Обединетите нации за враќање/употреба на името Република Македонија), Македонска реч, Скопје, 2012
2. БАЧЕВ Јанко, Меѓународно правните основи и постапката за поништување на Договорот меѓу Македонија и Грција, Македонска реч, Скопје, 2022
3. ПЕТРУШЕВСКА Татјана, МАНУ, Зборник 60 години државност, Реконституирање на РМ и прием во ОН и ЕУ, Скопје, јуни, 2005
4. РОБИН О Нил, Од другата страна на преговарачката маса, Нова Македонија, 22, 23 и 24 март 2007
5. ИНФОРМАЦИЈА на Владата на Република Македонија за активностите околу приемот на РМ во ОН од 10 февруари 1993 поднесена во Собранието на РМ на 11.02.1993 под арх.број 31-519/1.
6. МЕМОРАНДУМ во врска со приемот на Република Македонија во ОН и грчкиот Меморандум со кој се настојува тоа да се спречи, Скопје, Киро Глигоров - Претседател на Република Македонија, 5 февруари 1993
7. РЕЗОЛУЦИЈА на Советот за безбедност на ОН 817 (1993) / 7.04.1993
8. РЕЗОЛУЦИЈА на Генералното Собрание на ОН 47/225 / 08.04.1883
9. ПОВЕЛБАТА на ОН, Обединети Нации - Темелни документи „Нова Македонија“, Скопје, 1995 година